

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ACADEMIC REVIEW OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt:13 • Sayı:1 • ISSN: 2564-6931

Sahibi / Owner

Fakülte Adına Dekan Prof. Dr. Haluk BENGÜ

Editör / Editor

Ali Eren ALPER

Dil Editörü / Foreign Language Editor

Arzum BÜYÜKKEKLİK

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Ali Gökhan GÖLÇEK

Yayın Kurulu / Publication Board

Muhsin	KAR	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Haluk	BENGÜ	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Mehmet	DEMİRAL	(Niğde Ömer Halisdemir University)
Ali	DERAN	(Tarsus University)
Fikret	DÜLGER	(Çukurova University)
Fevzi Serkan	ÖZDEMİR	(Ondokuz Mayıs University)
Elshan	BAGHİRZADEH	(Azerbaijan State University of Economics)
Kshitij Ghanshyam	TRIVEDI	(Sardar Vallabhbhai National Institute of Technology)
Aleksandra	GÓRECKA	(Warsaw University)
Maria	PARLINSKA	(Warsaw University)
Abdülmecit	NUREDİN	(International Vision University)
Gulmira	ABDİRASSİLOVA	(Kazakh State Women's Teacher Training University)

Yayın Kurulu Sekreteri / Publication Secretary

Ali Gökhan GÖLÇEK

Danışma Kurulu / Advisory Board

Hüseyin	AKAY	(İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Nalan	AKDOĞAN	(Başkent Üniversitesi)
Serap	ÇABUK	(Çukurova Üniversitesi)
Mümin	ERTÜRK	(Altınbaş Üniversitesi)
Recep	KÖK	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Yıldırım Beyazıt	ÖNAL	(Çukurova Üniversitesi)
Maria	PARLINSKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Janina	SAWICKA	(Warsaw University of Life Sciences)
Yusuf	SÜRMEK	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Semih Hüseyin	TOKAY	(Gazi Üniversitesi)
Ahmet Burçin	YERELİ	(Hacettepe Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Board
Bu Sayının Hakemleri, Ocak 2020; 13(1)

Murat	AKIN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Emine Ebru	AKSOY	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Suphi	ASLANOĞLU	(Kırıkkale Üniversitesi)
Nurhan	AYDIN	(Anadolu Üniversitesi)
Doğan	BAKIRTAŞ	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Birdoğan	BAKİ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Erdal	BAYRAKÇI	(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Derviş	BOZTOSUN	(Kayseri Üniversitesi)
Zeki Atıl	BULUT	(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Serkan	CURA	(Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Haydar	ÇAKMAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Fatih	ÇAVDAR	(Trakya Üniversitesi)
Neslihan	DEMİREL	(Kayseri Üniversitesi)
Ömer Faruk	DEMİRKOL	(Harran Üniversitesi)
Murat	DÜZGÜN	(İstanbul Medipol Üniversitesi)
İlhan	EGE	(Mersin Üniversitesi)
Aylin	ERDOĞDU	(İstanbul Arel Üniversitesi)
Mustafa Alpin	GÜLŞEN	(Akdeniz Üniversitesi)
Adalet	HAZAR	(Başkent Üniversitesi)
Mehmet	İNCE	(Tarsus Üniversitesi)
Esra Nazmiye	KILCI	(İstanbul Arel Üniversitesi)
Selçuk	KILIÇ	(Aksaray Üniversitesi)
Fatih	KOÇ	(Kocaeli Üniversitesi)
Onur	KÖKSAL	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Ganite	KURT	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Özay	ÖZPENÇE	(Pamukkale Üniversitesi)
İskender	PEKER	(Gümüşhane Üniversitesi)
Metin	SABAN	(Bartın Üniversitesi)
Hasan Önder	SARIDOĞAN	(Akdeniz Üniversitesi)
Gökhan	SEÇME	(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Güven	SEVİL	(Anadolu Üniversitesi)
Çiğdem	ŞAHİN	(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Serdar	YAMAN	(Şırnak Üniversitesi)

Adres: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bor Yolu Üzeri 51243 Kampus / NİĞDE

Tel: 0 388 225 20 12 **Faks:** 0 388 225 20 14 **E-posta:** iibfdergi@ohu.edu.tr

Web: <http://https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

Copyright@ohuiibfdergi2020
Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Dergi Hakkında

Tüm Hakları Mahfuzdur. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazarların etik kurallara uygunluk konusunda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Uluslararası Standartlarını dikkate alması beklenmektedir. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazar(lar)ına aittir. Yayın Kurulu tarafından benimsendiği anlamına gelmez. Yayımlanması uygun bulunmayan makaleler geri verilmez. Yayın Kurulu, yazının önüne dokunulmaksızın gerekli yazım ve cümle değişiklikleri yapma (kısıltma dâhil) hakkını saklı tutar. Dergideki makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Dergi Amacı

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin (ÖHÜİİBFD) temel amacı; iktisadi ve idari bilimler alanında çalışma yapan bilim insanlarının bilgi, deneyim, değerlendirme, görüş ve önerilerini paylaştıkları bilimsel bir platform oluşturmak ve bu alandaki çalışmalara ulusal ve uluslararası düzeyde katkıda bulunmaktır.

Dergi Kapsamı

Dergide; İktisadi ve İdari Bilimlerin temel alanlarında (İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Maliye, Uluslararası İlişkiler, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi) uygulamalı veya kuramsal çalışmalara, model önerilerine, analiz ve değerlendirmelere, nicel ve nitel araştırmalara yer verilir.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ÖHÜİİBFD), Akademi Sosyal Bilimler Endeksi (ASOS), IndexCopernicus, EBSCO, Sobiad, Academic Keys, Eurasian Scientific Journal Index, Araştırmax, Journal Factor, JournalSeek, Science Library Index CAB Abstracts ve ProQuest tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

(Araştırma Makalesi / Research Article)

- Interaction Between CDS Premiums and Stock Market: Case of Turkey**.....1-8
Özge BOLAMAN AVCI
- Vatandaşların Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma: Niğde İli Örneği**9-23
A Research on The Satisfaction of Citizens in Public Services: Niğde Province Case
Hasan Hüseyin TÜRKMEN
Esra ÇELEBİ ZENGİN
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Sektörü'ndeki İşletmelerin Performanslarının Değerlendirilmesi: VIKOR ve TOPSIS Yöntemleri**24-39
Performance Evaluation of Woven, Clothing and Leather Industry Firms: VIKOR and TOPSIS Methods
Hüseyin EKİZLER
- Taş ve Toprağa Dayalı Sektörde Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansal Başarısızlık Risklerinin Tahmin Edilmesi**40-51
Estimation of Financial Failure Risks of Companies Operating in The Stone and Soil Based Sector
Fatma AKYÜZ
- Lojistik Sektöründe Sistem Yaklaşımı ve Süreç Kalitesinin Performansa Etkisi**52-60
The Effect of System Approach and Process Quality on Performance In The Logistics Sector
Ayşe TÜRK
Mustafa BEKMEZCİ
- Örgütsel Davranış Araştırmalarında Madde Parselleme: Yöntem ve Uygulama**61-71
Item Parceling in Organizational Behavior Studies: Method and Application
Murat GÜLER
Fatih ÇETİN

Alişveriş Merkezlerinin ÇKKV Yöntemleri ile Performanslarının Ölçülmesi: Yazın İncelemesi 72-94
Measurement of Performance of Shopping Centers by Mcdm Methods: Review of Writing
Emine Elif NEBATİ

Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Değerlendirmesi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Araştırma95-106
Corporate Sustainability Performance Evaluation: A Research in BIST Sustainability Index
Semra AKSOYLU
Bahşende TAŞDEMİR

Tacikistan İç Savaşı107-115
Tajik Civil War
M. Serkan TAFLIOĞLU

Sağlık Hizmetlerinde Kalite Kontrol Çemberi Teknikleri Kullanılma Durumları ve Nedenleri Üzerine Nitel Bir Araştırma116-128
Why Quality Control Circle Techniques should be Used in Health Services? From the Perspective of Graduated Students; A Qualitative Study
Nazan TORUN

Plastik Poşetlerin Ücretlendirilmesi Uygulamasına Gösterilen Tutumsal ve Davranışsal Desteğin Açıklanmasına Yönelik Model Önerisi.....129-148
A Proposed Model of Attitudinal and Behavioral Support for Plastic Bag Fee in Turkey
İnci DURSUN

Lojistik Sektöründeki Yöneticilerin İş Tatmini Faktörlerinin Değerlendirilmesi149-158
Evaluation of Job Satisfaction Factors of Managers in Logistics Sector
Gülşah SEZEN AKAR
Başak DOĞAN

Turizm Sektöründe Faiz Oranı ve Döviz Kurunun Karlılık Üzerindeki Etkisi.....159-170
Effect of Interest Rate and Exchange Rate on Profitability in Tourism Sector
İlkut Elif KANDİL GÖKER
Bahadır UYSAL

Avrupadaki Havaalanı Grup Şirketlerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Veri Zarflama Analizi Yöntemi171-184
Measurement of Financial Performance of Airport Groups Companies in Europe: Data Envelopment Analysis Method
Ünal BATTAL

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 1-8.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 1-8.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.526638

Geliş Tarihi / Received: 13.02.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 19.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

INTERACTION BETWEEN CDS PREMIUMS AND STOCK MARKETS: CASE OF TURKEY

Özge BOLAMAN AVCI¹

Abstract

The relationship between CDS premiums and stock market is investigated in this study by using data of Turkey. Here CDS premiums, which constitute an alternative to sovereign credit ratings, are used as a measure of sovereign credit risk. At the end of examination a long term relationship is found based on traditional Johansen co integration test. C/S and C/T models of Gregory Hansen co integration test support this finding, whereas CC model does not. Toda Yamamoto causality test results indicate a unidirectional causality from BIST-100 return to CDS premiums.

Keywords : CDS, Stock Markets, Sovereign Credit Risk.

Jel Codes : G00, G10.

CDS PRİMLERİ İLE PAY PİYASALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE VAKASI

Öz

Bu çalışma kapsamında Türkiye verisi kullanılarak CDS primleri ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişki incelenmiştir. Burada ülke riskini temsilen ülke kredi notlarına alternatif olarak kullanılan CDS primlerindeki değişim kullanılmıştır. Araştırma sonunda Johansen eşbütünleşme testi kullanılarak değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır. Yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory Hansen eşbütünleşme testinin C/S ve C/T modelleri bu bulguyu desteklerken, CC modeli desteklememektedir. Toda Yamamoto nedensellik testi BIST-100 getirisinden CDS primlerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kredi Temerrüt Takası, Hisse Senedi Piyasaları, Ülke Kredi Riski.

Jel Kodları : G00, G10.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, İşletme Bölümü, ozge.bolaman.avci@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5119-4624.

INTRODUCTION

The interaction between CDS and stock market returns is a hot topic in recent literature. Since stock markets are directed by the transactions of domestic investors and foreign investor transactions, factors affecting those transactions have to be considered. With the financial liberalization which is experienced in the last decade, foreign investors have started to participate in other markets in order to reduce their portfolio risk through international diversification. However by investing in other markets, they are exposed to many risks including economic risks, political risks, risks associated with legal system. They are expected to prefer countries where there is no political or economic uncertainty. Legislation protecting rights of foreign investors and tax procedures are another topics to consider for foreign investors. If this is the case, investors need a proxy indicating sovereign credit risk in making investment decisions. While some authors are suspicious about using CDS premium as a measure of sovereign credit risk, many authors find it as an appropriate measure.

Despite the fact that they do not refer the same thing, country risk and sovereign credit risk is highly associated. Damodaran (2015) has counted factors affecting country risk as degree of indebtedness, pensions and social service commitments, revenues of government and their stability, political risk and implicit backing from other entities. Author has also mentioned from the significant differences between country ratings given by different agencies. Other fact that is highlighted by author is the tendency of US-based agencies to over rate U.S. According to Damodaran (2015), CDS prices supply relevant information regarding default risk despite the noise it also includes. Another study written by Baker and Filbeck (2015) state that CDS spreads are more timely and dynamic compared to sovereign credit ratings.

Crises that are experienced in 2008 and 2010 respectively has lead researchers to examine Credit Default Swap market (CDS). According to some authors CDS, which are introduced by JP Morgan in 1994, have an important role in contagion of crises. Increases in sovereign CDS premiums may reflect risk of moratorium which refers to legal delay of debt payments by an insolvent country. By this way CDSs provide insight about countries' risks. Moreover comparisons between different countries' CDS premiums may be used as a guide for international investors. An increase faced in sovereign CDS premiums of emerging markets may cause worry in global markets and may cause international investors to invest in safer countries. Furthermore mentioned increase in CDS premiums may also cause domestic investors to involve in safer markets.

Credit risk is defined as a risk of loss which will be faced if a counterpart or borrower does not fulfill their obligations. CDSs are contracts in which buyer of a CDS on a specific bond accepts to pay a period fee (premium) in order to get a payment from protection seller in the case of a credit event. CDS can be perceived as an insurance contract. Unlike insurance contracts CDS purchasers do not need to have any financial stake in the reference entity. Market price of premium quoted in percent of notional amount is defined as CDS spread. CDS spreads are highly associated with the quality of companies and countries which issue bonds. Mentioned credit event refers to bankruptcy for a corporate borrower, whereas it refers to a moratorium for sovereign borrower. Here it is also noteworthy to specify that most defaults are followed by negotiations for debt exchange or restructuring. Within perspective of this study sovereign CDSs are mentioned. Sovereign CDS spread increases as credibility of country deteriorates.

Sovereign CDS premiums are selected as best proxy for sovereign credit risk by Bystrom (2005). Consistently Akdoğan and Chadwick (2012) identify sovereign CDS premiums as a direct measure of country risk. Heinz and Sun (2014) have referenced the argument of some authors that CDS spreads mainly reflect financial markets' perception regarding country's default risk. According to Kanlı and Aydoğuş (2017), CDS premiums are rational indicators which measures country risk since they are determined on market conditions.

Sovereign credit ratings are very important for investors and policymakers who involve in the market. They has been even perceived as a proxy indicating risk perception of investors. Nonetheless, IMF (1998) has highlighted the fact that rating agencies were late in downgrading credit ratings of Asian countries before Asian crisis. Credit rating agencies have failed again in 2008 when big firms like Lehman Brothers collapsed. Lehman's bonds rating was AA on the day before it went bankrupt.

This case has reminded same question: "Is credit risk priced in a timely manner by credit ratings?" Possible explanations for failure of rating agencies are provided by Bhatia (2004). Firstly data rating agencies use generally come from governments. Since governments have a tendency to reveal only good news, ratings given by rating agencies may be upwardly biased. Secondly rating agencies success is limited with the analysts they hired. Thirdly rating agencies tend to use existing reports in order to reduce workload. Another reason is revenue bias which refers to issuers' tendency to make payments to rating agencies in an expectation to get a favorable rating.

Rodriguez et al (2019) have mentioned from the fact that rating agencies adopt a through-the-cycle approach. In other words they only take permanent changes affecting issuer's financial position into account in giving ratings. Although that approach seems prudent, it leads rating agencies to sacrifice from rating timeliness and performance in predicting defaults. Another study prepared by Kiff et al (2013) also specify that through-the-cycle-ratings fail in predicting future defaults. This case stems from the smoothed ratings caused by policy adopted by rating agencies which delays rating changes. Rodriguez et al (2019) conclude that CDS spreads, which are available and less costly to collect compared to macroeconomic data, is useful to market participants.

The relationship between credit risk of a country and stock prices is explained by Coronado et al (2011) as: Once credit quality of a country decreases, government has to raise funds from higher interest rates. At that time there will be less money to invest and spend and a tax increase will be highly probable. As a consequence consumption and investment will fall which will cause company profits to decrease and stock prices to drop. At that point credit risk problem turns into a market risk problem.

In this study the interaction between sovereign credit risk and stock market return is investigated within Turkish case for the period between 2003Q1-2018Q4. Data of CDS spread with 5-year maturity is obtained from Bloomberg data terminal. In the following section literature will be given. After then empirical study will be implemented. In the empirical part both traditional tests and tests with structural breaks are applied. At last conclusions and political implications are presented. In the literature although there are vast of studies examining the interaction between bond markets and CDS premiums, only a few study exists which analyze the relationship between CDS premiums and stock markets. Moreover existing studies generally have micro-perspective. Our study differentiates itself from existing studies by the longer data set it uses and macro perspective it has.

I.LITERATURE REVIEW

Many participants in the market have spent effort in estimation of credit risk. Credit risk not only affects bonds and CDS but also stocks. Nonetheless information is reflected in the price of these assets in different time periods. According to general agreement bonds lag behind stocks and CDS, nonetheless there is not a general agreement on price discovery leadership between CDS and stocks. Older studies generally focus on bonds and CDS market, while recent studies also include stocks. Existing studies can be divided into two as the ones which use firm-level data and others which use country data.

Early essential papers, which are written by Longstaff et al (2003), Hull et al (2004) and Blanco et al (2005), demonstrate leading role of CDS markets on price formation. This is the case especially in developed markets. From these studies only Longstaff et al (2003) has included stock market in the analysis. Longstaff et al (2003) who have used data of 68 North American companies conclude that information is reflected firstly on CDS and stock markets and then into the bond market.

Some authors have exclude bonds from analysis and focus on stock market and CDS market. One of them is written by Bystrom (2005), who has investigated the relationship between itraxx cds index market and equity prices. According to that study CDS spreads are explained mostly by current and lagged stock returns. Based on that study stock prices reflect firm specific information before

CDS spreads. This indicates the leading role of stock market in reflecting firm specific information. Another study which investigate same relationship is written by Fung et al (2008). At the end of the study authors conclude that lead-lag relationship between equity market and CDS market varies according to credit quality of underlying reference entity. According to results stock market, for which S&P 500 is used as proxy, reflect information before CDS market. Moreover investment grade CDS does not estimate stock price movements. On contrary, significant mutual feedback information is detected between equity market index and high-yield CDS index.

Based on Chan et al (2008) when Merton type structural model is applied to sovereign issuers, a negative relationship is detected between sovereign CDS spreads and stock prices. Authors have found strong negative correlation between CDS spreads and stock indexes of most of the countries which are included in the empirical analyses.

Another paper which is prepared by Norden and Weber (2009) demonstrate the leading role of stock returns with respect to CDS and bond spread changes. In this study CDS market is found more sensitive to stock market compared to bond market. According to model used more contribution is made by CDS market to price discovery compared to bond market. Mentioned effect is stronger for US companies relative to European companies. Another paper prepared by Forte and Pena (2009) conclude that stocks lead CDS and bonds more frequently than the other way around. Moreover CDS is also found to be leading to bonds.

Coronado et al have investigated the relationship between stock indexes and sovereign CDS market. Author has found a negative correlation between variables. Findings demonstrate that stock return changes lead sovereign CDS spread changes during Jan2007-Dec2009; on contrary sovereign CDSs leads stock markets during Jan2010-July2010.

Flannery et al (2010) has reported CDS premiums and credit ratings of 15 American financial institutions which are heavily involved in 2008 crisis. That paper highlights the stability of credit ratings of these institutions during crisis. Unlike credit ratings, CDS premiums of these institutions have increased during crisis. At the end of the study authors conclude that CDS spreads is more responsive to events during crisis. However credit ratings did not reflect changes as quickly as CDS spreads.

Corzo et al (2012) have analyzed the interaction between sovereign CDSs, sovereign bonds and equity markets by using data of thirteen European countries. Authors state that stock market incorporates new information more rapidly during 2008-2009. Nevertheless sovereign CDS market has a leading role during 2010. Narayan et al (2014) have examined CDS market and equity market from the perspective of price discovery process. Based on findings stock market /CDS market contributes to price discovery in most/a few sectors.

There are also several studies which use Turkish data. Baklacı and Süer (2013) have attempted to explore if CDS spreads, which proxy default risk, have an impact on stock returns in global context. According to findings, CDS spreads affect stock returns globally. Same relationship is also examined by Hancı (2014) who has used Turkish data for the period Jan2008 and Dec2012. Author who has found high volatility between variables, also highlights the resistance of shocks.

Başarır and Keten (2016) has examined short run and long run relationships between CDS premium, stock indexes and exchange rates of 12 countries which take place on JP Morgan EMBI index. Authors find a bidirectional causality relationship between CDS premium and stock indices. Within CDS premiums and exchange rates a unidirectional relationship is detected. No long term relationship is detected between variables. Acaravcı and Karaömer (2017) has examined same relationship and could not be able to detect a strong relationship between BIST-100 index and CDS spread.

A recent study prepared by Rodriguez et al (2019) asked if CDS spreads are better than sovereign credit ratings in measurement of credit risk. Based on findings CDS spread changes could predict sovereign crises that will come within next seven months, nonetheless ratings do not have such a predictive ability.

II. DATA AND METHODOLOGY

Although there are many studies which examine the relationship between CDS market and stock market in the foreign literature, only limited number of studies exist which examine Turkish case. That case could be grounded on difficulty in reaching data of CDS. Moreover most of existing studies looks from micro perspective and focus on firm-level. On contrary that paper has a macro perspective. In the empirical part, by following Bystrom (2005) CDS premiums are chosen as a proxy for sovereign credit risk. CDS premiums are used rather than credit ratings since it reflects immediate reaction of markets.

In the empirical analysis, quarterly data of CDS premiums and BIST-100 index return is used for the period between 2003Q1 and 2018Q4. In order to find changes in CDS premiums, logarithm of CDS premiums is used. Data is taken from Bloomberg data terminal. In this study both traditional ADF test and Zivot Andrews test is applied. Then presence of long term relationship is questioned. Results are given as:

Table 1.ADF Test Results

	Level	First Difference
Log of CDS premium	η_{μ} -4.790955 [-2.909206]	-
	η_{τ} -4.321213 [-3.483970]	-
BIST- 100 Return	η_{μ} -2.848803 [-2.909206]	η_{μ} -6.296303 [-2.909206]
	η_{τ} -3.015751 [-3.486509]	η_{τ} -6.498695 [-3.483970]

As it is obvious on Table 1, log of CDS premium is stationary at level according to ADF. Nonetheless BIST-100 return is non-stationary based on ADF test. As a further step, Zivot Andrews test is applied and results are reported on table 2. Model C which is the least restrictive model of Zivot Andrews is implemented.

Table.2.Results of Zivot Andrews Unit Root Test

Variable	Break Date	Zivot Andrews t-statistics
Log of CDS premium	2007Q4	-4.975983 [-5.08]
BIST-100 Return	2008Q1	-4.603767 [-5.08]

As it is obvious in table.2, both variables have unit root according to Zivot Andrews test. Structural breaks are detected in the last quarter of 2007 for CDS premium and in the first quarter of 2008 for BIST-100 return. Those times come across the period of global financial crisis. In the next step firstly Johansen cointegration test will be implemented. Then Gregory Hansen cointegration test will be also applied. In the table below results of Johansen Cointegration Test are reported.

Table.3. Johansen Cointegration Test Results

Hypothesized number of cointegrating equations	Trace Stat.	Critical Value (5 %)	Maximum Eigenvalue Stat.	Critical Value (5 %)
r=0	17.30882	15.49471	17.14621	14.26460
r≤1	0.162604	3.841466	0.162604	3.841466

As it is obvious in Table 3 cointegration relationship, which refers to a long term relationship, exists between variables. It is logical for CDS premium, which is perceived as a proxy of sovereign credit risk, to have a long term relationship with stock market of country. But what if structural breaks are taken into account? In order to answer that question Gregory Hansen Test will be implemented.

Based on Gregory Hansen (1996) if there are structural breaks in the data, residual-based cointegration tests give misspecified results. To overcome this deficiency Gregory Hansen (1996) has developed GH cointegration test. In this test, there are three models: Cointegration with level shift (C), cointegration with level shift and trend (C/T) and cointegration with regime shift (C/S). Table 4 gives GH Test results.

Table.4. Gregory Hansen Test Results

Model	Test stat.	Break date	Critical Value (%5)
CC	-4.227112	2012q1	-4.61
C/T	-8.988978	2009q3	-4.99
C/S	-8.728057	2006q1	-4.95

Based on Table 4 although there is a long term relationship between variables based on model C/T and C/S, there is not any based on CC model. Structural breaks are reported in 2009q3/2006q1 based on C/T / C/S model. Although traditional Johansen cointegration test points out a long-term relationship, it is skeptical based on CC model of Gregory Hansen cointegration test. In the next step causality will be investigated by using Toda Yamamoto noncausality test. Toda Yamamoto test is advantageous since it could be used for both cointegrated series and series that are not cointegrated. In application of this test firstly VAR (k+dmax) model is predicted, then MWALD test is applied to first k coefficients. Results of Toda Yamamoto test is given as:

Table.5. Toda Yamamoto Granger Non-causality test results

Null Hypothesis	Chi-square	Probability	Conclusion
CDS Premium does not cause BIST-100 return	1.611353	0.4468	Fail to Reject Ho
BIST-100 return does not cause CDS Premium	87.76710	0.0000	Reject Ho

Based on Table 5 although there is not a causality from CDS premium to BIST-100 return, a causality relationship is detected from BIST-100 return to CDS premiums. When results of all empirical tests are considered together there is an interaction between CDS premiums and stock returns. Cointegration is reported based on Johansen test. C/S model and C/T model of Gregory Hansen cointegration test supports Johansen test, but CC model does not. A unidirectional causality exists from BIST-100 return to CDS premiums. This is possible since stock markets are perceived as barometer of economy and the way economy goes affects credit risk of the country. Credit risk of country is an important factor for not only investors of government bonds but also foreign and domestic investors whose transactions determines stock market movements. Based on findings there is not a causality from CDS premiums to BIST-100 return. Although sovereign credit risk is an important factor to consider for investors, there is not a direct causal relationship from CDS premiums to BIST-100 return. Interaction between variables could be as follows: Sovereign credit risk may direct foreign and domestic investor transactions which will affect stock market return in turn. In further studies that interaction could be investigated.

CONCLUSION

CDSs are bilateral contracts in which protection buyer agrees to pay premium in exchange for a payment by protection seller in the case of a credit event. Think about an institution which purchase Bond of Turkish Government. That institution gives credit to Turkish government in exchange for interest for a specified time period. At the maturity that institution expects to take its money back with interest. But if that institution worries about credibility of Turkey, it can pay CDS premiums to a company which take on responsibility in the case of a credit event. As the credibility of Turkey deteriorates, CDS premium increases. Such an increase in CDS premium also cause cost of borrowing to increase. Domestic and foreign investors will change investment instruments they invest and markets they involved in as sovereign CDS premium increase. Within the perspective of this article the interrelationship between CDS premium and BIST 100 index is examined. Structural breaks are detected in fourth quarter of 2007 and in first quarter of 2008 for CDS premiums and BIST-100 index respectively according to results of Zivot Andrews Test. A long-term relationship is reported based on Johansen test. C/S and C/T models of Gregory Hansen cointegration test supports findings of Johansen test. A unidirectional causality relationship is found from BIST-100 index to CDS premiums. To conclude sovereign CDS premium changes could be critical for prospect of financial markets and because of that reason they should be followed by investors. Causality relationship from BIST-100 to CDS premium could be explained by the perception according to which stock market is the barometer of economy and the way economy goes affects sovereign credit risk. In further studies same relationship could be examined for both developed and developing countries comparatively. Researchers could also question the interaction between CDS premiums and transactions of foreign investors.

REFERENCES

- Acaravcı, S.K. and Karaömer, Y. (2017). Borsa İstanbul ve Kredi Temerrüt Takası Arasındaki ilişkinin incelenmesi, International Conference on Social Sciences by UDG (P.260)
- Akdoğan, K. And Chadwick, M.G. (2012). CDS-Bono Farkı ve Düzeltme Hareketi, TCMB Ekonomi Notları
- Baker, H.K. and Filbeck, G. (2015). Investment Risk Management, Oxford University Press
- Baklacı, H.F. and Süer, Ö. (2013). How did CDS markets impact stock markets? Evidence from Latest Financial Crisis, 10th EBES Conference, İstanbul.
- Başarı, Ç. Ve Ketten, M. (2016). Gelişmekte olan ülkelerin CDS primleri ile Hisse Senetleri ve Döviz Kurları arasındaki Kointegrasyon İlişkisi, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), s. 369-380.
- Byström, H. (2005). Credit Default Swaps and Equity Prices : The Itraxx CDS Index Market, Working Papers, Department of Economics, Lund University, No.24.
- Chan, K.C., Fung, H., Zhang, G. (2008). On the Relationship between Asian Sovereign Credit Default Swap Markets and Equity Markets, *Journal of Asian Business Studies*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1497538>
- Coronado, M., Corzo, T., and Lazcano, L. (2012). A Case for Europe: The Relationship between Sovereign CDS and Stock Indexes, *Frontiers in Finance & Economics*, 9(2), p.32-63.
- Corzo, M.T., Gomez, J. And Lazcano, L. (2012). The Co-movement of Sovereign Credit Default Swaps, Sovereign Bonds and Stock Markets in Europe, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2000057> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2000057>
- Credit Default Swaps and Counterparty Risk, European Central Bank Working Paper , August 2009
- Damodaran, A. (2018). Country Risk: Determinants, Measures and Implications-2018 Edition Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3217944> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3217944>
- Esen, S., Zeren, F. And Şimdi, H. (2015). CDS and Stock Market: Panel Evidence under Cross-section Dependency, *South-Eastern Europe Journal of Economics*, Vol.1, p.31-46.
- Forte, S. And Pena, J.I. (2009). Credit Spreads: An Empirical Analysis on the informational content of stocks, bonds and CDS, *Journal of Banking and Finance*, 33(11), p.2013-2025.

- Flannery, M.J., Houston, J.F. and Partnoy, F.(2010).Credit Default Swap Spreads as Viable Substitutes for Credit Ratings, *University of Pennsylvania Law Review*,Vol.158,p.2085-2123.
- Fung, H., Sierra, G.E., Yau, J.and Zhang,G. (2008). Are the U.S.Stock Market and Credit Default Swap Market Related? Evidence from the CDX Indices, *Journal of Alternative Investments*, p.1-46.
- Hancı, G.(2014).Kredi Temerrüt Takasları ve BİST-100 Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Maliye Finans Yazıları*, s.102, s.9-24.
- Heinz, F.F. and Sun, Y. (2014). Sovereign CDS Spreads in Europe- The Role of Global Risk Aversion, Economic Fundamentals, Liquidity and Spillovers, IMF Working Paper.
- Kanlı,N.K. and Aydoğuş, O.(2017).Ülke Risk Faktörlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Belirleyici Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, 17(2), p.179-190.
- Kiff, J., M. Kisser, and L. Schumacher, 2013, Rating Through-the-Cycle: What Does the Concept Imply for Rating Stability and Accuracy? International Monetary Fund, 13–64.
- Longstaff, F.A and Mithal, S., N., E.(2003). The credit-default swap market: is credit protection priced correctly?, Working Paper, University of California, Los Angeles.
- Narayan, P.K., Sharma, S. And Thuraisamy, K.S.(2014). An analysis of price discovery from panel data models of CDS and equity returns, *Journal of Banking&Finance*, Vol.41,p.167.177.
- Norden,L. And Weber, M. (2009).The Co-movement of Credit Default Swap, Bond and Stock Markets: An Empirical Analysis, *European Financial Management*, 15(3), p.529-562.
- Rodriguez,I.V., Dandapani, K. And Lawrence, E.R.(2019).Measuring Sovereign Risk: Are CDS spreads better than sovereign credit ratings?, *Financial Management*, Spring 2019, p.229-256.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 9-23.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 9-23.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

Araştırma Makalesi
Research Article

DOI: 10.25287/ohuiibf.554126

Geliş Tarihi / Received: 15.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

VATANDAŞLARIN KAMU HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: NIĞDE İLİ ÖRNEĞİ

H. Hüseyin TÜRKMEN¹
Esra ÇELEBİ ZENGİN²

Öz

Geliştirilen kamu politikalarının bir uzantısı ve aynı zamanda da aracı olduğu bilinen kamu hizmetleri, değişkenlik yani koşullara uygunluk özelliği doğrultusunda kamu yönetimi sistemindeki değişikliklerden kaçınılmaz biçimde etkilenmektedir. Bu çerçevede yeni kamu yönetimi yaklaşımıyla birlikte, kamu hizmetlerinin nitelik ve yöntemlerinin de tartışıldığı görülmektedir. Çünkü değişen yönetim anlayışına bağlı olarak sunulan hizmetlerin temeline etkinlik ve verimlilik, şeffaflık ve hesap verebilirlik, vatandaş memnuniyeti ve katılımçılık ile kalite gibi kavramlar yerleştirilmektedir. Paradigma değişimi olarak adlandırılan bu süreçte vatandaşların da kamu hizmetlerinden beklentileri çeşitlenmektedir. Ön plana çıkan vatandaş memnuniyeti ve kalite yaklaşımlarının yansımaları ise, kamu hizmetlerinin vatandaş tarafından değerlendirilmesi ve hizmetlerde iyileşmenin sağlanması adına çalışmalar yapılmaktadır.

Niğde'deki kamu kurumlarının sunmuş oldukları kamu hizmetlerinden vatandaşların duydukları memnuniyetin düzeylerini ölçmek amacıyla yapılan bu çalışmada dört farklı yıla ait verilerin karşılaştırılması yapılarak hizmet kalitesindeki iyileşme düzeyleri ve kamu kurumlarına duyulan güven olgusundaki değişiklikler tespit edilmeye çalışılmaktadır. Niğde özelinde yürütülen bu araştırmanın sonucunda vatandaşların hem güven olgusunda hem de memnuniyet düzeylerinde nispi bir artış olduğu belirlenmektedir. Bu noktada kamu kurumlarının iyi oldukları hususların sorulduğu alanda katılımçıların %67,2'sinin teknolojik altyapıyı kullanma olarak değerlendirdikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kamu kurumlarının teknolojik altyapı ve personelin bu teknolojiyi kullanma kapasitelerindeki gelişmelerin vatandaşların memnuniyet düzeyleri üzerinde olumlu bir etkide bulunduğu düşünülmektedir. Ayrıca, araştırma sonucunda hizmet kalitesi, memnuniyet düzeyi ve güven olgusu arasında doğrudan bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler :etkinlik, kamu hizmeti, vatandaş memnuniyeti, güven, Niğde.

Jel Kodları :H83, M30.

¹Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Programı, hhturkmen@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8475-9871.

²Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler MYO, Yerel Yönetimler Programı, esracelebi@ohu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2156-3235.

A RESEARCH ON THE SATISFACTION OF CITIZENS IN PUBLIC SERVICES: NIĞDE PROVINCE CASE

Abstract

Public services, which are both extension and intermediaries of the developed public policies, are inevitably affected by changes in the public administration system in terms of variability or compliance with the conditions. In this frame, quality and methods of public services are discussed together with the new public management approach. Due to the changes in management approach, concepts like efficiency and productivity, transparency and accountability, citizen satisfaction and participation and quality are placed at the basis of the offered services. In this period, called paradigm shift, expectations of citizens from public services are varied. As a reflection of prominent citizen satisfaction and quality approaches, studies are conducted to be evaluated of services by citizens and improve services.

In this study, which was conducted to measure the level of satisfaction of the citizens from the public services provided by the public institutions in Niğde. This study aims to determine the changes in the quality of service and the changes in the level of trust in public institutions by comparing the data of four different years. As a result of this research conducted in Niğde, it is determined that there is a relative increase in the level of trust and satisfaction of citizens. It is pointed out that 67.2% of the participants were evaluated using the technological infrastructure as public institutions are good at. It is therefore, the technological infrastructure of public institutions and the improvements in the capacity of the personnel to use this technology have a positive effect on the satisfaction levels of the citizens. Besides, it is determined that there is a direct relationship between service quality, satisfaction level and trust. In addition, it is determined that there is a direct relationship between service quality, satisfaction level and trust.

Keywords : *efficiency, public services, citizen satisfaction, trust, Niğde.*

Jel Codes : *H83, M30.*

GİRİŞ

Küreselleşme ve artan yerelleşme eğilimleri neticesinde geleneksel kamu yönetimi anlayışının işlemez hale geldiği anlaşılmış, tüm dünyada *yeni kamu yönetimi anlayışı* adı verilen bir süreç benimsenmeye başlanmıştır. Bu yeni anlayışın getirdiği ilkelerin kabulü konusunda bazı ülkelerin direnmesine rağmen, değişim sürecine dâhil oldukları görülmektedir. Çünkü küreselleşen dünyada ayakta kalabilmenin yolu, bundan geçmektedir. Demokratiklik, etkinlik ve verimlilik, katılımcılık, şeffaflık, yönetim, rekabet ve müşteri odaklılık gibi kavramların yanı sıra özel sektör yönetim biçimlerinin kamu kurumlarında uygulanabilirliği hususlarına odaklanan yeni kamu yönetimi yaklaşımının ise, zaman zaman yeni kamu işletmeciliği olarak da ifade edildiği belirlenmektedir. Dolayısıyla bir taraftan devletten beklentilerin bir taraftan da kamu kurumlarının sunduğu hizmetlerin değişmesi gündeme gelmektedir. Her ne kadar özellikle Türkiye gibi merkezîyetçi ve bürokratik yapılanmaların yeniden gözden geçirilmesi pek kolay olmasa da yine de tüm kurumların yapısının ve hizmet kalitelerinin sorgulandığı bir dönem yaşanmakta, bu gelişmelere uygun olacak şekilde reformların yapıldığı görülmektedir. Söz konusu süreçte özellikle kalitenin ve vatandaşın hedef alındığı dikkat çekmekte ve kamu hizmeti anlayışının hızla dönüştüğüne şahit olunmaktadır. Bu doğrultuda şekillenen yeni kamu hizmeti felsefesinin, kalite, katılımcılık, hesap verebilirlik ve memnuniyet esasına dayandığı belirlenmektedir.

Reformist yaklaşımların sonucu kamu kurumlarının hizmet sunumunda etkinliği ve verimliliği ne ölçüde sağladığı, vatandaşın bu hizmetlere erişiminde yaşadığı sorunlar ve memnuniyet düzeyleri

üzerindeki çalışmaların son yıllarda ağırlık kazandığı görülmektedir. İlgili literatüre katkıda bulunmak amacıyla hazırlanan ve farklı yıllarda toplanan verilerin analizinin yapıldığı bu çalışmada ise, Niğde’de faaliyet gösteren başlıca kamu kurumlarının sunduğu hizmetlerdeki kalite, vatandaşın kurumlara duyduğu güven ve bu hizmetlerden duydukları memnuniyet düzeylerindeki değişikliklerin ölçülmesi hedeflenmektedir.

I. KAMU YÖNETİMİ VE KAMU HİZMETİ ANLAYIŞINDA YAŞANAN DEĞİŞİMLER

Akademik bir disiplin olarak ortaya çıkışı nispeten yeni olmakla birlikte, uygulamada antik dönemlere kadar uzanan (Leblebici, 2004: 7) kamu yönetimi kavramının genel itibarıyla yapısal ve işlevsel olmak üzere iki farklı yönü olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, “kamu politikalarının uygulanması süreci içinde kamu örgütlerinin yönetimi” (Polatoğlu, 2003: 55) olarak ifade edilebilen kavramın, “kamu bürokrasisini ve onun mal ve hizmet sunduğu halkla olan ilişkilerini anlamaya ve geliştirmeye yönelik pratik ve teoriden meydana gelen bir disiplin” (Parlak, 2011: 428) olarak tanımlanabildiği görülmektedir. Halk, örgüt, kamu politikası, mali kaynak, kamu görevlileri, norm düzeni (Eryılmaz, 2016: 16) olmak üzere altı temel elemandan teşekkül bu kavramı, devlete ait olan kurumlar, personel ve kaynaklar aracılığıyla, yani devlet eliyle, devletin vatandaşları için çeşitli politikalar üretmesi şeklinde değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Ancak tarihsel süreç içerisinde devlet algısındaki değişime bağlı olarak kamu yönetiminin gerek yapısal gerek işlevsel gerekse de tanımsal açıdan 1980’lerden itibaren önemli tartışmaların odağında yer aldığı bilinmektedir.

I.I. Geleneksel ve Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımları

“Devletin amaçlarını gerçekleştirecek biçimde örgütlenmiş insan gücü ve araç gereç ile bunların yönetimi” (Bozkurt, Ergun ve Sezen, 2008: 133) olarak görülen kamu yönetiminin ilk çağ filozoflarından itibaren geliştirilmeye başlandığı bilinmektedir (Eryılmaz, 2016: 33). Bu noktada kavramın, yeryüzünde kurulan ilk devletlerden itibaren görüldüğü dikkat çekmektedir (Parlak, 2011: 428). Dolayısıyla kamu yönetimi yaklaşımının geçirdiği evreleri anlayabilmek için iktisadi ve siyasi gelişmeler çerçevesinde devletin değişen konumunu irdelemek gerekmektedir.

Devlet, “bir toplumu, bir arazi parçasını kuşatan ve o kuşatımda egemenlik tekeline sahip en üstün kamusal örgüttür” (Bozkurt, vd., 2008: 133). Toplumun büyümesi ve karmaşık bir yapıya erişmesinin sonucu olarak görülen devletin klasik, ekonomik ve sosyal olmak üzere üç temel fonksiyonu bulunmaktadır. Bu doğrultuda vergi toplamasından adaleti tesis etmesine, gelir kaynakları yaratılmasından, üretici ve tüketicinin korunmasına, dezavantajlı grupların desteklenmesinden konut sorununun çözülmesine kadar birçok faaliyet belirtilen fonksiyonlar arasında sayılmaktadır (Eryılmaz, 2016: 24-26). Ancak tarihsel süreç içerisinde devlet aygıtına yönelik bakış açısının ve devletten beklentilerin değişmesi sonucunda bu fonksiyonların çeşitlilik gösterdiği bilinmektedir. Özellikle iktisadi, siyasi ve sosyal alanlarda müdahaleci devlet anlayışının benimsendiği dönemler ile neoliberal felsefenin hâkim olduğu dönemler arasında devletten beklentiler noktasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İdeolojik değişimlerin yansımaları olarak, devlet ve topluma ilişkin bir faaliyeti işaret eden kamu yönetiminin de bu değişim sürecinden etkilenmemesi olanaksız görülmektedir (Al, 2002: 13). Bu doğrultuda yüzyıllar boyunca hüküm süren geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının yerini hızla “yeni” yaklaşımlara bıraktığı görülmektedir. Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management-NPM) olarak da tanımlanan bu yaklaşımın temel özelliği ise aşırı şişkin, bürokratik ve baskıcı bir sistem yerine, daha az bürokratik, maliyet bilinçli, piyasa yönelimli ve müşteri odaklı kamu hizmeti sunumunu ideal bir sistem olarak görmesidir (Ömürkün, 2003: 4).

1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında başlayan bir reform hareketi olarak görülen yeni kamu yönetimi yaklaşımının ilk uygulayıcıları İngiltere, Yeni Zelanda, Avustralya olarak bilinmektedir. Zamanla OECD ülkeleri ve diğer ulusların benimsediği bu yaklaşım (Eşki, 2003: 54), Weber'in bürokrasi modeline dayalı örgütsel yapıya karşı olup esnek örgüt yapısı, yumuşak hiyerarşi ve adem-i merkeziyetçiliği önermektedir. Ayrıca sadece siyasi otoriteye değil, halka karşı da sorumlu yönetim anlayışını savunmaktadır (Aydın, 2004: 93). Eşitliğin ön plana çıkarılıp aktif ve katılımcı yurttaşın hedeflendiği, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde, rasyonel ve stratejik bir yaklaşımın benimsendiği (Yüksel, 2004: 8) yeni kamu yönetimi anlayışında dört eğilim bulunmaktadır. Bunlar (Aydın, 2004: 93; Seyrek, 2007: 250): kamu harcamaları ve personel hacmi açısından devletin küçültülmesi, devletin iktisadi faaliyetlerinin özelleştirilmesi, kamu hizmetlerinin değerlendirilmesi ve dağıtımında bilişim teknolojilerinden yararlanılması ile son olarak uluslararası hatta ulus aşırı bir yaklaşım sağlanarak ulus devlet anlayışından uzaklaşılması şeklindedir.

Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımındaki değişimin yansıması olarak kamu hizmeti kavramı da, gelişmeler eşliğinde tartışmaya açılan kavramlardır. Çünkü bu süreçte kamu kurumları, ortaya koydukları sonuçlara, ürettikleri mal ve hizmetin kalitesine, çalışmalarının verimliliğine ve gerçekleştirdikleri üretimin vatandaş ihtiyaçlarına uygunluğuna göre değerlendirilmektedir (Aydın, 2004: 188). Bu noktada kamu hizmeti kavramının yaşadığı değişimin ve bu değişimin yansımasından meydana gelen yeni kamu hizmeti anlayışının irdelenmesi gerekli görülmektedir.

I.II. Kamu Hizmetinden Yeni Kamu Hizmeti Anlayışına Geçiş

"Devletin veya diğer kamu tüzel kişilerin gözetim ve denetimleri altında genel, kolektif ihtiyaçları karşılamak ve kamu yararını sağlamak için kamuya sunulmuş sürekli ve düzenli faaliyetler" (Parlak, 2011: 425) olarak tanımlanan kamu hizmeti, tanımda vurgulandığı üzere "bir kamu kurumunun ya kendisi tarafından ya da yakın gözetimi altındaki bir özel girişim eliyle kamuya sağlanan" hizmetleri işaret etmektedir (Bozkurt, vd., 2008: 128). Maddi, organik ve şekli olmak üzere farklı anlamlarda kullanılan kamu hizmeti kavramının organik anlamı bir teşkilatı yani örgütü ifade etmektedir (Gözler-Kaplan, 2013: 226). Bu doğrultuda organik anlamda kamu hizmeti, belli bir hizmetin yürütülmesine tahsis edilen kamu kurumunun, görevlendirilen kamu görevlilerinin ve ayrılan mali imkânların bütünüdür. Kamu yararına yönelik yani kamusal ihtiyaçları tatmin için yürütülen faaliyet olarak görülmesi kavramın maddî anlamını; belli bir usule, belli bir hukuki rejime yani kamusal yönetim usullerine uygun yürütülmesi ise kavramın şekli anlamını vurgulamaktadır (Akyılmaz, 2003: 330).

Kamu hizmetlerine hâkim olan temel ilkeler devamlılık, değişebilirlik (uyum ilkesi), eşitlik, tarafsızlık, laiklik ve meccanilik³ şeklinde sıralanmaktadır (Gözler-Kaplan, 2013: 232-233). Bu ilkeler esas alındığında kamu yararına odaklanan kamu hizmetlerinin kesintisiz olarak sunulması, değişen koşul ve ihtiyaçlara uygunluk noktasında esnek olması, hukuk devleti anlayışına uygun biçimde hiçbir kişi, sınıf, zümre ve dini inanca karşı ayrıcalık tanınmadan yerine getirilmesi, bazı kamu hizmetlerinin ücretsiz olmasından dolayı herkes için erişilebilir nitelikte olması gibi hususları işaret ettiği belirlenmektedir. Konularına göre idari, iktisadi, sosyal, bilimsel ve kültürel (Akyılmaz, 2003: 333-334) olarak farklı şekillerde karşımıza çıkan kamu hizmetlerinin sunumunda emanet, ruhsat, müşterek emanet, imtiyaz, yap-işlet-devret ve özelleştirme olmak üzere farklı yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir (Tuncil, 2005). Sunulan hizmetlerin çeşitliliği göz önüne alındığında bu kadar farklı yöntemin bulunması da kaçınılmaz olmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki bu yöntemler arasında, liberal politikaların yaygınlık kazanmasına bağlı olarak özelleştirmenin daha çok tercih edildiği düşünülmektedir. Ayrıca yeni kamu yönetimi yaklaşımının öngördüğü sorun ve ilkeler çerçevesinde

³Meccân: Bedava, parasız, ücretsiz (Devellioğlu, 2010: 687) demektir. Kamu hizmetlerinin bedavallığı/ücretliliği konusunda sını ve ticari kamu hizmetleri ile idari kamu hizmetleri arasında ayırım yapmak gerekmektedir. Sını ve ticari kamu hizmetleri ücretli iken, idari kamu hizmetlerinde, söz konusu hizmetlerin isteğe bağlı ya da mecburi olmalarına göre farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Gözler-Kaplan, 2013: 234).

kamu kurumlarının hantallığının azaltılması ve rekabete dayalı bir sistemin benimsenmesi gibi nedenlerden dolayı da hizmetlerin özelleştirilmesi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Hem küreselleşme sürecinin yol açtığı yeniden yapılanma eğilimleri hem de artan nüfusun, teknolojik ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak çeşitlenen beklentileri karşısında kamu hizmeti anlayışının da sorgulanmaya başlandığı görülmektedir. Bu noktada bir taraftan kamu kurumlarının hizmet sunumunda kalite, etkinlik ve verimlilik, katılımcılık, şeffaflık gibi unsurlara önem verdiği bilinmekte, bir taraftan da neoliberal yaklaşımlar kapsamında devletin düzenleyici rolü tartışmaya açılmaktadır.

Neoliberal felsefenin hâkimiyeti altında şekillenen minimal devlet algısı her ne kadar, aşırı müdahaleci ve düzenleyici bir yaklaşımı reddediyor olsa da, bilinmektedir ki devletin temel görevlerinden birisi halkın refah seviyesini yükseltmektir. Bu çerçevede devlet tarafından vatandaşa, yine vatandaştan alınan girdiler aracılığıyla birtakım kamu hizmetlerinin sunulması gerekmektedir. Dolayısıyla vergilerle bedelini ödeyerek aldığı kamu hizmetlerinden etkin ve kaliteli bir şekilde yararlanmak, vatandaşın en doğal hakkı olarak görülmektedir (Sezer, 2008: 165). Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu yönetiminde kullanılması da vatandaşların hizmette kalite, yönetimde açıklık, karar süreçlerine katılım gibi beklentiler içine girmesine yol açmaktadır (Örselli-Bayrakçı, 2016: 26). Bu bağlamda kamu hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, hizmetlerin etkinlik ve verimlilik ilkeleri çerçevesinde daha hızlı, ucuz ve amaca uygun olarak yerine getirilmesi ve böylelikle müşteri/vatandaş memnuniyetinin sağlanması (Saran, 2001) iktidarların ana hedefleri arasındaki yerini almaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki, yeni kamu yönetiminin öngördüğü yönetim, müşteri/vatandaş odaklılık, etkin ve verimli hizmet sunumu, hizmette kalite gibi ilkeler doğrultusunda geleneksel kamu hizmetinin terk edilmesi ve yeni kamu hizmeti olarak adlandırılan daha liberal bir anlayışın benimsenmesi gündeme gelmektedir.

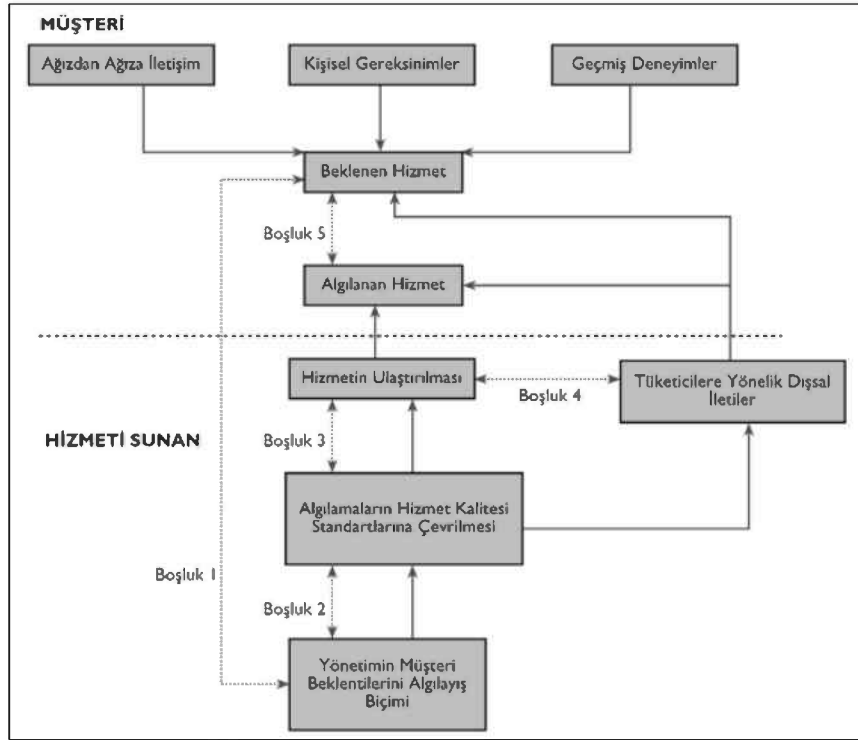
Günümüzde hem kamu yönetimi anlayışında yaşanan değişim hem de bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler başta bankacılık sektörü olmak üzere birçok sektörde sunulan hizmetlerdeki kalitenin ve hızın arttığını göstermektedir. Bu noktada teknolojik devrimin kurumlar üzerinde baskı oluşturduğu da dikkat çekmektedir (Köse, 2007: 7). Ayrıca sadece teknolojik ve idari zorunluluklar değil, toplumsal bilinçlenmenin artması da kamu hizmetlerinden kalite ve verimlilik beklentilerini arttırmakta, vatandaşlar hizmete erişim aşamasında zaman kayıpları ile uğraşmak istememektedirler. Kamu hizmetinde kaliteden bahsedebilmek için ise, "kamu hizmetinin şeffaf olması, halkın denetimine ve katılımına açık olması, hizmetten yararlananların istek ve beklentilerine göre belirlenmesi ve sunulması" (Göküş, 2010: 606) gerekmektedir.

Belirtilen hususlar çerçevesinde kamu hizmetlerinin yürütülmesi sürecinde çok boyutlu dinamikleri de dikkate alan (Bayrakçı-Kahraman, 2017: 299), kamu hizmetine ilişkin birçok yenilik getiren, yeni kamu hizmeti anlayışının taşınması gereken temel ilkeler şu şekilde özetlenebilmektedir (Sezer, 2008: 153):

- Kamu görevlisinin temel görevi vatandaşların çıkarlarına cevap vermek olmalıdır.
- Politikalar ve programlar kamu ihtiyaçlarını karşılamalıdır.
- Kamu görevlileri kanunlara, toplumsal değerlere, politik normlara, profesyonel standartlara ve vatandaş çıkarlarına dikkat etmelidirler.
- Temel amaç üretim değil kamusal çıkar olmalı ve kamu yöneticileri, kamu çıkarlarının paylaşılması fikrinin gelişmesine bütüncül bir katkıda bulunmalıdır.
- Kamu politikaları ve programları ile kamusal ihtiyaçların çözümünde stratejik düşünülmeli ve demokratik biçimde, katılımı özendirerek işbirliği içerisinde çözüm üretilmelidir.

- Yeni kamu hizmeti yaklaşımında hizmet müşteriye değil vatandaşlara yönelik olduğu için kamu görevlileri vatandaşlar arasında işbirliği ve güven ilişkileri de geliştirmeye çalışmalıdır.

Aslında kamu hizmetinde kalite denildiğinde, kalitesizliğin sebeplerini ortaya koyan ve vatandaş memnuniyetsizliğe iten beş boşluktan bahseden *hizmet kalitesinde boşluk modeli* dikkat çekmektedir. Parasuraman, Berry ve Zeithalm tarafından oluşturulan bu modelde, birinci boşluk, vatandaş beklentileri ile bu beklentilerin hizmet sunan kuruluşun yönetimi tarafından doğru bir şekilde algılanamaması; ikinci boşluk beklentilerin doğru algılanmasına rağmen hizmet standardının doğru formüle edilememesi; üçüncü boşluk, belirlenen standartların örgütsel sorunlar nedeniyle istenilen düzeyde gerçekleştirilememesinden ortaya çıkmaktadır. Modelde belirtilen dördüncü boşluk, yönetim ve halk arasında uygun standartların belirlenmesinde bir sorun olmamasına rağmen iletişim kopukluğundan dolayı vatandaşın hizmeti yanlış algılamasından kaynaklanmaktadır. Beşincisinde ise, vatandaş tarafından beklenen hizmetle algılanan hizmet arasında boşluk ortaya çıkmaktadır (Göküş, 2010: 609-610).

Şekil 1. Hizmet Kalitesi Boşluk Modeli

Kaynak: Parasuraman, vd., 1985: 41-50.

Başlangıçta pazarlama sektörü için önerilen bu modelin kamu kurumlarındaki hizmetlere yönelik olarak da geçerlilik kazandığı görülmektedir. Dolayısıyla vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeylerinin ve beklentilerinin net biçimde ortaya konulabilmesi için SERVQUAL⁴ Yöntemi gibi yöntemler kullanılarak çeşitli ölçümlene teknikleri geliştirilmektedir.

Türkiye’de de, dünyadaki değişikliklere uygun olarak, kamu hizmetlerinin değiştiği ve çeşitlendiği bilinmekte, kamusal mal ve hizmetler üzerinde yeni bir kamu hizmeti anlayışının geliştiği görülmektedir (Bayrakçı & Kahraman, 2017: 300-301). Bu kapsamda kamu kurumlarının, yeni olan

⁴ Bu yöntem, beklenen ve algılanan kalitenin tüketiciler tarafından değerlendirilmesi esasına dayanan anket tekniğidir. Bu ölçek temel olarak, müşteri memnuniyeti ve tatmininin “algılamaların beklentiden farklılaşmasının bir fonksiyonu” olduğunu ileri sürmektedir (Can, 2016: 67; İzci-Saydan, 2013: 202). Ancak bu ölçek genel bir ölçek olması nedeniyle ve her endüstride incelenmesi gereken konuların farklılık göstereceği gerekçesiyle eleştiriye uğramaktadır (İzci- Saydan, 2013: 202).

bu hizmet anlayışına uygun biçimde hizmet sunumuna odaklandığı bilinmektedir. Ayrıca sunulan hizmetlerdeki kalite ve vatandaş memnuniyeti düzeylerindeki değişimleri ölçmeye yönelik ulusal ve yerel ölçeklerde yapılan araştırmaların da gittikçe arttığı izlenmektedir.

Yerel veya ulusal düzeyde kamu hizmetlerinde kalite, etkinlik ve verimlilik gibi unsurları ölçmeye yönelik yapılan ilgili çalışmalara katkı sağlamak amacıyla yürütülen bu araştırmada ise, Niğde ilinde faaliyet gösteren bazı kamu kurumlarının sunduğu hizmetlerdeki kalite ve memnuniyet düzeyi ile kurumlara duyulan güven ve vatandaşların kamu kurumlarında olumlu gördükleri yönler yıllar itibarıyla değerlendirilmektedir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ANALİZİ

Kamu hizmetlerine yönelik vatandaşın memnuniyet ve güven düzeyinin esas alındığı bu araştırma, Niğde ili ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla anketin hedef kitlesi, Niğde’de yaşayan ve ildeki kamu kurumlarından hizmet alan vatandaşlar olarak belirlenmiştir. 1924 yılında Cumhuriyet döneminin ilk mülki sınıflandırmasına istinaden il statüsüne kavuşan (www.nigde.gov.tr) Niğde’nin nüfusu, 2018 yılı verileri esas alındığında 364.707 kişi olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2019).

875 katılımcının katkısı ile gerçekleştirilen araştırma kapsamında Niğde’de bazı kamu kurumları tarafından sunulan hizmetlerin kalitesi ve bu hizmetlerden yararlanan vatandaşların kamu hizmetlerinden duydukları memnuniyet düzeyleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda araştırmaya katılanların genel, adli, akademik ve askeri olmak üzere dört temel teşkilatın sunmuş olduğu hizmetleri değerlendirmeleri üzerine bir analiz yapılmaktadır.

II. I. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma saha çalışması yöntemi ile yıllara dağılmış şekilde yapılmış olup, verilerin analizi SPSS 25 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Bu kapsamda 2009, 2010, 2011 ve 2018 yılları olmak üzere dört farklı yıla ait verilerin karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca anket sorularına yönelik güvenilirlik ve geçerlilik testleri uygulanmış olup, faktör analiziyle etki değerleri bulunmuştur. Araştırmada elde edilen verilerin oransal dağılımı yapılarak, sonuçlar tablo ve grafikler aracılığıyla yorumlanmıştır.

II. I.I. Verilerin Elde Edilmesi

Araştırma kapsamında, Niğde’de bulunan başlıca kamu kurumları tarafından sunulan hizmetlerden vatandaşların memnuniyetini, kurumların hizmet kalitesi düzeylerini, kurumlara olan güveni, kurumların en beğenilen ve beğenilmeyen taraflarını ölçmeye yönelik olarak hazırlanan ölçek, mevcut ölçeklerden yararlanılarak tarafımızca geliştirilmiştir. Geliştirilen 88 maddeli bu ölçekle önce 40 kişilik pilot çalışma yapılmış, güvenilirlik ve geçerlilik testleri uygulanmıştır.

II. I.II. Güvenilirlik

Araştırmada söz konusu ölçeklerin güvenilirliğini hesaplamada Cronbach’s Alpha katsayısından faydalanılmıştır. Bu katsayının 0,00-0,40 aralığında olması güvenilir olmadığını; 0,40-0,60 arasında olması düşük derecede güvenilir olduğunu; 0,60-0,80 arasında olması güvenilir olduğunu; 0,80-1,00 arasında olması yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Genel anlamda değerin 0,70’den büyük olması kabul edilir olduğu anlamına gelmektedir (Coşkun, vd. 2015: 126; Doğan & Türkmen, 2018: 56).

Tablo 1. Güvenilirlik Derecesi

Güvenilirlik Derecesi	
	Cronbach's Alpha
Memnuniyet Düzeyi	,921
Güvenilme Düzeyi	,940
Beğenilme Düzeyi	,942
Beğenilmeme Düzeyi	,934

Tablo 1.'de yer aldığı şekliyle, ölçeğin kamu kurumlarından memnuniyet düzeyi derecesi %92,1 Kamu kurumlarına güven düzeyi % 94, Kamu kurumlarının beğenilme düzeyi % 94,2 ve Kamu kurumlarının beğenilmeme düzeyi % 93,4 çıkmıştır. Bu değerler ölçeğin güvenilirlik derecesinin çok yüksek olduğunu, ankete katılanların tüm soruları benzer şekilde algıladığını göstermektedir.

Tablo 2. KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Uygunluk Ölçüsü		,940
Bartlett's Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-kare	6889,716
	Serbestlik Derecesi (df)	153
	Anlamlılık	,000

Tablo 2.'de görüldüğü üzere KMO değeri %94 bulunmuştur. Bu değer verilerin Faktör Analitik Modele oldukça uygun olduğunu göstermektedir. Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy değeri, değişkenler tarafından oluşturulan ortak varyans miktarını bildirmektedir. Bu değer 1,00'a yakın olması verinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. 0,940 olarak ulaşılan bu sonuç örneklemin analiz için oldukça yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. P değeri <0,5 olduğundan veriler normal dağılımdadır. Bu verilerden hareketle verilerin birbiri ile ilişki gösterdiği ve veri setinin faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Keşifsel Faktör Analizi

Memnuniyet Düzeyi Faktör Analizi	FAKTÖRLER		
	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Güvenilirlik
Altyapı, Ticaret ve Gençlik		%27,93	%90,20
Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü	0,861		
Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü	0,823		
Defterdarlık-Mal Müdürlüğü	0,785		
Tapu ve Kadastro Müdürlüğü	0,778		
Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü	0,777		
Tarım İl Müdürlüğü	0,757		
Vergi Dairesi	0,685		
Askerlik Şubesi	0,560		
Adliye	0,431		
Üniversite	0,401		
Sağlık Müdürlüğü	0,371		
Eğitim ve Güvenlik		%17,20	%80,80
Emniyet Müdürlüğü	0,942		
Polis Karakolu	0,846		
Jandarma	0,751		
Milli Eğitim Müdürlüğü	0,477		
Yerel Yönetimler, Sağlık ve Vatandaşlık İşleri		%10,35	%52,20
Hastane, Sağlık Ocağı	0,859		
Belediye	0,639		
Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü	0,540		

"Bir maddenin ya da gözlenen değişkenin ilgili faktör ile olan korelasyonunu" (Gürbüz & Şahin, 2016: 311) ifade eden faktör yüklerinin değerlendirilmesi yapıldığında Tablo 3.'teki değerlerin genel itibarıyla mükemmel faktör yükü tanımlamasına uygun olduğu görülmektedir⁵. Memnuniyet düzeyini ölçmek amacıyla, ilgili kurumların faktör analizine bakıldığında bu kurumların üç ayrı faktör altında toplandığı görülmektedir. Açıklanan varyans oranları açısından %27,93'lük oranla ilk sıradaki faktör Altyapı, Ticaret ve Gençlik faktörü altında toplanan kurumlara aittir. İkinci sıradaki Eğitim ve Güvenlik faktörü ise, %17,20'lik varyans oranına sahiptir. Üçüncü faktör olan Yerel yönetimler, Sağlık ve Vatandaşlık İşleri faktörü altında toplanan kurumların toplam içerisindeki varyans oranı %10,35'tir. Memnuniyet düzeyi ölçeğinin faktör analizine bakıldığında söz konusu etkenlerin toplam varyansın %55,48'ini açıkladığı görülmektedir.

Ayrıca kurumlar arasında 0,942 ile en yüksek faktör yükünün Emniyet Müdürlüğü'ne ait olduğu, bu kurumu 0,861 ile Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü'nün takip ettiği belirlenmektedir. Üçüncü en yüksek faktör yüküne sahip kurumun ise, 0,859'luk değeri ile Hastane ve Sağlık Ocağı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak faktör yükünün en düşük olduğu kurumun 0,371 ile Sağlık Müdürlüğü olarak belirlenmesi oldukça dikkat çekmektedir. Bu kurumu 0,401 ile üniversitenin ve 0,431 ile adliyenin izlediği tespit edilmektedir.

Faktör yükleri ve varyans oranları toplamalarının değerlendirilmesinin ardından kalite, memnuniyet düzeyi ve güven olguları arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi Tablo 4. ve Tablo 5.'teki sonuçlar doğrultusunda yapılmaktadır.

Tablo 4. Kamu Hizmetinin Kalitesi ile Memnuniyet Düzeyi Arasındaki Korelasyon

		Hizmetlerin kalite düzeyi	Kamu kurumlarından alınan hizmetlerden memnuniyet düzeyi
Hizmetlerin derecesi	Pearson Correlation	1	,079*
	Sig. (2-tailed)		,019
	N	875	875
Kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyi	Pearson Correlation	,079*	1
	Sig. (2-tailed)	,019	
	N	875	875

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Hizmet kalitesi ile memnuniyet düzeyi arasındaki korelasyona bakıldığında iki değişken arasında doğrudan bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre hizmetlerin kalitesi arttıkça, vatandaşların, bu hizmetlerden duyduğu memnuniyet düzeyinin de arttığı belirlenmektedir. Aradaki doğru orantı esas alındığında hizmetlerin kalitesinde düşüş yaşandığı zaman, vatandaşların memnuniyet düzeylerinin de düşeceği beklenmektedir.

Tablo 5. Hizmetlerden Memnuniyet Derecesi ile Güven Düzeyi Arasındaki Korelasyon

		Kamu kurumlarından alınan hizmetlerden memnuniyet düzeyi	Kamu kurumlarına güven düzeyi
Kamu kurumlarından alınan hizmetlerden memnuniyet düzeyi	PearsonCorrelation	1	,470**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	875	875
Kamu kurumlarına güven düzeyi	PearsonCorrelation	,470**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	875	875

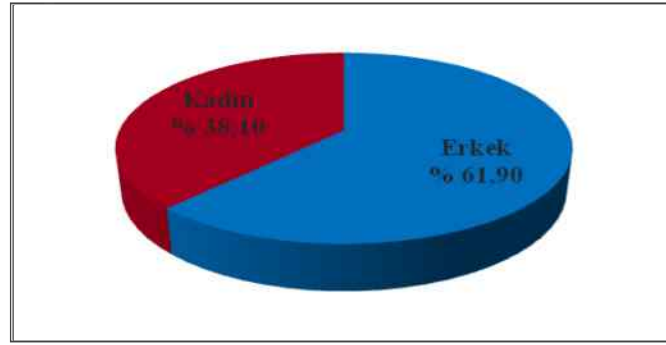
** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

⁵ Faktör yüklerinin değerlendirilmesinde 0,32-0,5 arası düşük, 0,5-0,6 arası iyi, 0,6-0,7 arası yüksek, 0,7 ve üzerindeki faktör yükleri mükemmel faktör yükü olarak sınıflandırılabilir (Gürbüz-Şahin, 2016: 312).

Vatandaşların kamu hizmetlerinden memnuniyet duyma düzeyi ile yine bu kurumlara karşı sahip oldukları güven düzeyi arasındaki korelasyonun yer aldığı Tablo 5. incelendiğinde ise, yine doğrudan bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmektedir. Bu doğrultuda memnuniyet düzeyi arttıkça, kamu kurumlarına duyulan güven düzeyinde de artış yaşandığı saptanmaktadır. Hem Tablo 4. hem de Tablo 5.'teki doğrudan ilişkiler esas alındığında, kamu hizmetlerindeki kalite arttıkça, vatandaşın memnuniyet düzeyinin arttığı, memnuniyet düzeyi arttıkça da kurumlara güvenin arttığı görülmektedir.

II.II. Bulgular

Bulgularının değerlendirilmesinde frekans ve çapraz tablolardan faydalanılan araştırmadaki toplam 875 katılımcının, 542'si erkek, 333'ü ise kadınlardan oluşmuştur. Bu sayıların oransal dağılımına bakıldığında ise, araştırmaya katılanların %61,9'unun erkek, %38,1'inin kadınlardan oluştuğu görülmektedir.

Grafik 1. Ankete Katılanların Cinsiyetine Göre Dağılımı

Ankete katılanların yaş gruplarına göre dağılımlarını ise aşağıdaki tablo aracılığıyla değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Tablo 6. Ankete Katılanların Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Yaş Dilimi	Frekans	Oran (%)
18 altı	22	2,5
19-26	254	29,0
27-34	196	22,4
35-42	183	20,9
43-50	124	14,2
51-58	53	6,1
59 üstü	43	4,9
Toplam	875	100,0

Tablo 6. incelendiğinde araştırmaya katılanların 22'sinin yani %2,5'inin 18 yaş altı olduğu görülmektedir. Katılımın en düşük kaldığı ikinci yaş grubu %4,9 ile 59 yaş üstünü kapsamaktadır. Ankete en yüksek katılımın %29'luk oranla 254 kişinin oluşturduğu, 19-26 yaş arası bireylerden sağlandığı belirlenmektedir. Bu yaş grubunu %22,4 ile 27-34 arası yaş grubundaki bireyler takip etmektedir. 35-42 yaş arası bireylerin olduğu grup ise toplam katılımcıların yaklaşık %21'ini, 43-50

yaş arası bireyler ise %14,2'sini oluşturmaktadır. Katılımcıların yoğun olduğu yaş aralıklarını değerlendirdiğimizde, kamu hizmetlerinden aktif olarak faydalanabilecek yaş gruplarından oluştuğu anlaşılmakta, bu durum ise araştırmada gerçeğe uygun verilere ulaşıldığını düşündürmektedir.

Tablo 7. Ankete Katılanların Çalışma Durumlarına Göre Dağılımı

İş Hayatı	Frekans	Oran (%)
Çalışıyor	570	65,1
Çalışmıyor	215	24,6
Emekli-Çalışmıyor	60	6,9
İşsiz	25	2,9
Emekli, Çalışıyor	5	0,6
Toplam	875	100,0

Ankete katılanların çalışma durumlarına göre dağılımı

Tablo 7.'de görülmektedir. Buna göre katılımcıların 570'inin yani %65,1 gibi yüksek bir kısmının çalışanlardan oluştuğu belirlenmektedir. Katılımcıların %24,6'sının çalışmayanlardan, %6,9'unun çalışmayan emeklilerden, %2,9'unun işsizlerden ve %0,6'sının ise çalışan emeklilerden oluştuğu görülmektedir. İş hayatında aktif olan bireylerin oldukça yüksek bir katılım sağlaması, Tablo 6.'dakine benzer bir yorum yapmaya imkân tanımakta, katılımcıların rasyonel değerlendirmeler yapıp, gerçeğe uygun sonuçların çıkmasına katkı sağladıklarını düşündürmektedir.

Katılımcıların genel profillerinin değerlendirilmesinin ardından, kamu kurumlarının sundukları hizmetlerden duyulan memnuniyet düzeylerine ilişkin veriler aşağıdaki tablolar aracılığıyla görülebilmektedir. Bu kapsamda 2009, 2010, 2011 ve 2018 yılları olmak üzere dört farklı yıla ait verilerin karşılaştırılması yapılmaktadır. Söz konusu karşılaştırma neticesinde Niğde'deki kamu kurumlarının sundukları hizmetin kalitesinde yıllar itibariyle iyileşme olup olmadığı konusunda tahminde bulunmak mümkün olabilecektir.

Tablo 8. Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

Yıl	Hiç Memnun Değilim	Memnun Değilim	Ne Memnunum Ne Memnun Değilim	Memnunum	Çok Memnunum
2009	32,1	38,4	23,6	6,0	
2010	39,5	42,4	12,2	5,3	0,7
2011	47,2	36,9	9,2	5,6	1,0
2018		56,9	25,9	15,5	1,7
Ortalama	39,6	39,2	15,0	5,6	0,9

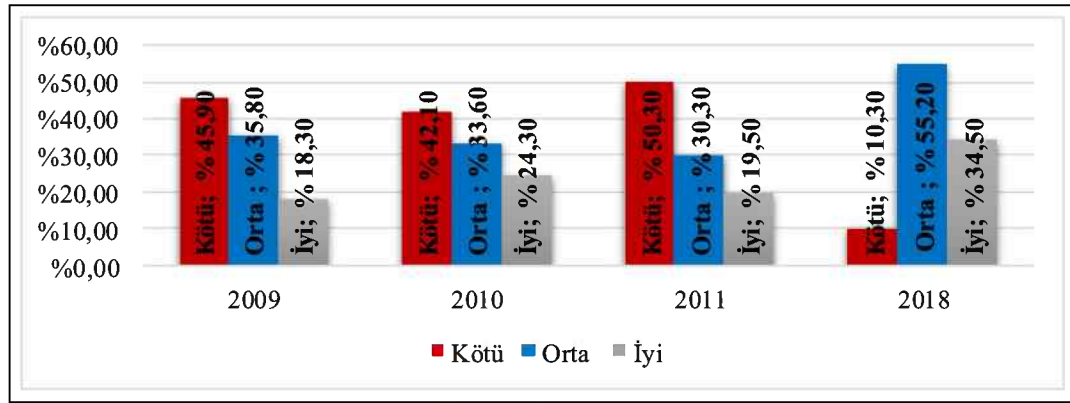
Tablo 8.'deki veriler incelendiğinde 2009 yılında ildeki kamu hizmetlerinden hiç memnun olmayan ve memnun olmayanların toplamı %70,5 iken memnun olanların %6 gibi düşük bir oranda kaldığı görülmektedir. Çok memnun olanların oranı ise %0 olarak belirlenmektedir. 2010 yılında kamu kurumlarının hizmetlerinden hiç memnun olmayan ve memnun olmayanların toplamı %81,9'a yükselirken memnun olanların ve çok memnun olanların oranı %6'dadır. 2011 yılında hizmetlerden hiç memnun olmayan ve memnun olmayanların toplamı %84,1 iken memnun olanların toplam oranı %6,6 olarak belirlenmektedir. 2018 yılında ise memnun olmayanların toplamı %56,9'a düşerken, memnun olanların toplamı %17,2'ye yükselmektedir. 2009 yılından 2018 yılına gelindiğinde memnuniyetsizlik düzeyinde azalmanın, memnuniyet düzeyinde ise bir artış olduğu görülmektedir. Buna rağmen 2009 yılından 2018 yılına kadarki memnuniyetsizliklerin ortalamasının toplamına

bakıldığında %78,8 oranında memnuniyetsizlik düzeyinin bulunduğu, memnuniyet düzeyi toplamının ortalamasının ise %6,5 düzeyinde kaldığı görülmektedir. Ankete katılanların son on yıl içerisinde memnuniyet ve memnuniyetsizlik düzeyinde çok az bir değişimin olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken bir husus ise 2009 yılında hiç memnun olmayanların oranının %32,1 iken 2018 yılında bu oranın %0'a inmesidir. Aynı şekilde 2009 yılında çok memnun olanların oranı %0 iken 2018 yılında bu oran nispi bir artışla %1,7'ye yükseldiği belirlenmektedir.

Tablo 9. Kamu Kurumları Güven Düzeyinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

Yıl	Çok Kötü	Kötü	Orta	İyi	Çok İyi
2009	13,2	32,7	35,8	17,0	1,3
2010	17,1	25,0	33,6	21,7	2,6
2011	24,1	26,2	30,3	16,4	3,1
2018		10,3	55,2	29,3	5,2
Ortalama	18,13	23,55	38,73	21,1	3,05

Kamu kurumlarına duyulan güven düzeyinin yıllara göre dağılımı Tablo 9.'da ve Grafik 2'de ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Buna göre 2009 yılında kamu kurumlarına duyulan güveni çok kötü ve kötü olarak değerlendirenlerin toplamı %45,9; 2010 yılında %42,1; 2011 yılında %50,3 iken 2018 yılında bu oranın %10,3'e düştüğü belirlenmektedir. Buna karşın kamu kurumlarına duyulan güven düzeyine iyi ve çok iyi şeklinde değerlendirme yapanların oranı 2009 yılında %18,3 iken; 2010 yılında %24,3; 2011 yılında %19,5 olarak değerlendirilmektedir. 2018 yılına gelindiğinde ise, bu güven düzeyinin %34,5'e yükseldiği dikkat çekmektedir.

Grafik 2. Kamu Kurumları Güven Düzeyinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde memnuniyet ve güven arasındaki ilişkiyi gösteren Tablo 5.'teki korelasyona uygun sonuçlar çıktığı belirlenmektedir. Buna göre 2010 yılı hariç, diğer üç yıla ait verilerin karşılaştırması yapıldığında kamu hizmetlerinden memnuniyet düzeyinin artmasıyla, güven düzeyinin arttığı; memnuniyet düzeyinin düşmesi ile güven düzeyinin de düşüşe geçtiği tespit edilmektedir. Bu doğrultuda 2009 yılında hiç memnun olmayan ve memnun olmayanların toplam oranı %70,5 iken, aynı yıla ait güvensizliğe ilişkin kötü ve çok kötü seçeneğini işaretleyenlerin toplamının %45,9'u bulunduğu görülmektedir. 2011 yılında yine aynı toplam çerçevesinde memnuniyetsizlik düzeyi toplamının %84,1'e yükseliği, toplam güvensizlik düzeyinin %50,3'e yükseldiği belirlenmektedir. Benzer şekilde 2018 yılında toplam memnuniyetsizlik düzeyinin %56,9'a düştüğü, aynı yıla ait toplam güvensizlik düzeyinin ise %10,3'e düştüğü tespit edilmektedir.

Tablo 10. Kamu Kurumlarının İyi Olduğu Yönlerinin Yıllara Göre Dağılımı (%)

Yıl	İşlemler Çabuk Yapılıyor	Teknolojik Altyapıyı İyi Kullanıyorlar	Güler Yüzlü Hizmet Veriyorlar	Vatandaş Karşılımları Çok İyi	İşlerini Yaparken Bilgilendiriyorlar
2009	52,5	32,7	12,6	1,9	0,3
2010	58,9	19,1	15,5	4,3	2,3
2011	65,6	15,4	13,8	3,6	1,5
2018	1,7	67,2	19,0	10,3	1,7
Ortalama	44,68	33,60	15,23	5,03	1,45

Kamu kurumlarının iyi olduğu yönlerinin değerlendirilmesinin istendiği bölüme verilen yanıtların yıllara göre oransal dağılımı ise

Tablo 10.'da görülmektedir. Bu kısımda katılımcılara, kamu görevlilerinin hem yürüttükleri işlemlerle ilgili hem de vatandaşa yaklaşımları ile ilgili konularda seçenekler sunulmuştur. Genel olarak tabloya bakıldığında her ne kadar hiçbir seçenekte yıllık düzenli bir artış veya azalış tespit edilemese de, vatandaşların işlemlerin hızı ile ilgili yaptığı değerlendirmelerinin haricinde, 2018 yılı itibariyle iyiyeye doğru gidiş yaşandığı belirlenmektedir.

Buna göre 2009 yılında işlemlerin çabuk yapılıyor olmasını işaretleyenlerin oranı %52,5 iken bu oranın 2010 yılında %58,9'a, 2011 yılında %65,6'ya çıktığı görülmektedir. 2018 yılında ise bu oranın ilginç bir şekilde %1,7'ye düştüğü dikkat çekmektedir. Ancak buna karşın teknolojik altyapıyı kullanma düzeyinin on yılın sonunda önemli bir artış gösterdiği tespit edilmektedir. Teknolojik alt yapıyı kullanma düzeyi 2009 yılında %32,7 iken, 2010 yılında %19,1'e, 2011 yılında ise %15,4'e düşmüş görünmektedir. 2018 yılına gelindiğinde ise bu oranın %67,2'ye yükseldiği belirlenmektedir. Bu sonuç, kurumların her geçen yıl teknolojiyi daha iyi ve yoğun biçimde kullandıklarını göstermektedir. Kamu görevlilerinin kuruma gelen vatandaşlara güler yüzlü hizmet vermelerine ilişkin değerlendirmenin 2011 yılı hariç diğer yıllarda yükselme eğiliminde olduğu görülmektedir. Benzer değerlendirme vatandaşların karşılımları ile ilgili durum için de geçerli olmaktadır. Buna göre, yine aynı yıl hariç olmak üzere 2009 yılında vatandaşların çok iyi karşılandığına ilişkin yanıtın oranı %1,9 iken, 2018 yılında %10,3'e yükseldiği görülmektedir. Kamu görevlilerinin işlemleri yaparken vatandaşları bilgilendirmelerine ilişkin değerlendirmenin ise yine 2011 yılında düşme eğiliminde olduğu, ancak 2018'de nispeten arttığı tespit edilmektedir.

Tüm değişkenler son on yılın ortalaması bazında ele alındığında işlemlerin çabuk yapılmasının %44,68; teknolojik altyapının kullanım oranının %33,6; güler yüzle hizmet verilmesi oranının %15,23; vatandaşları iyi karşılama oranının %5,03; işlerin yapılış sürecinde vatandaşların bilgilendirilmesinin ise %1,45 oranında bir yoğunlukla tercih edildiği görülmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Devletin bizzat kendisi veya yetkilendirdiği diğer tüzel kişilerce, kamu yararı gözeterek sunmuş olduğu hizmetlere, kamu hizmeti adı verilmektedir. Bu hizmetlerin en temel özellikleri kesintisiz, eşit, tarafsız şekilde sunulması ve dönemsel ihtiyaçlara uyum sağlayabilecek esneklikte olmasıdır. Dolayısıyla bu hizmetler gerek ulusal gerekse de küresel alanda iktisadi, siyasi ve sosyal koşulların gerektirdiği doğrultuda şekillenmektedir. Özellikle tüm yönetim sistemlerini etkisi altına alan yeni kamu yönetimi anlayışının öngördüğü ilkelerin, kamu hizmeti anlayışının da yenilenmesini gerekli kıldığı görülmektedir. Özel sektör yönetim tekniklerinin kamu sektöründe uygulanabilirliğini esas alan bu yenilenme sürecinde hizmet sunumunda etkinlik-verimlilik, hesap verebilirlik gibi kavramların yanı sıra kalite ve vatandaş memnuniyeti de hedeflenmektedir. Bu hedeflere yaklaşma seviyesinin

ölçülebilmesi adına ise, çok sayıda çalışmanın yapıldığı ve çeşitli ölçeklerin geliştirildiği dikkat çekmektedir.

Yeni kamu yönetimi ve yeni kamu hizmeti anlayışının temel ilkelerinin uygulamaya ne ölçüde yansıdığı, kamu kurumlarının hizmet kalitelerinde iyileşme durumları, teknolojinin kullanımı, kurumlara gelen vatandaşa karşı yaklaşımlar, şeffaflık çerçevesinde vatandaşın bilgilendirilmesi ve kurumlara karşı duyulan güven düzeyindeki değişimleri ortaya koymak amacıyla yürütülen bu araştırma ise Niğde ili ile sınırlandırılmıştır. Dört farklı yılda toplanan verilere dayanan araştırmaya 875 kişi katılmış, katılımcıların %61,9'u erkek, %38,1'i kadınlardan oluşmuştur. Katılımcıların en yoğun olduğu yaş aralığı %29'luk oranla, 19-26 yaş arasını kapsarken, bunu %22,4 ile 27-34 yaş arası bireylerin olduğu grup takip etmektedir. Katılımcıların genelinin aktif çalışma hayatının içinde yer aldığı ise Tablo 7. aracılığıyla görülmektedir. Bu kapsamda toplam katılımcıların %65,1'inin çalışan bireylerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katkı sağlayan bireylerin yoğun olduğu yaş grupları ve çalışma durumları esas alındığında, kamu kurumları ile ilişkisi yüksek olan kesimlerden yanıt alındığı varsayılmakta, bu durum da gerçeğe yakın veriler elde edildiğini düşündürmektedir.

Araştırmanın temel kavramlarından olan kalite, memnuniyet ve güven gibi olguların değerlendirildiği bölümlerde ise, bu kavramlar arasındaki doğrudan ilişkiyi ispat edebilecek nitelikteki verilere ulaşıldığı görülmektedir. Veriler incelendiğinde 2010 yılı dışındaki yıllarda toplam memnuniyetsizlik düzeyi yükseldikçe, güvensizlik düzeyinin de yükseldiği belirlenmektedir. Bu ifadeyi destekleyecek nitelikte bir değerlendirme yapılacak olduğunda verilerin toplandığı ilk yıl olan 2009 yılında toplam memnuniyetsizliğin %70,5 ve toplam güvensizliğin %45,9; 2011 yılında toplam memnuniyetsizliğin %84,1, toplam güvensizliğin %50,3; 2018 yılında ise toplam memnuniyetsizliğin %56,9, toplam güvensizliğin ise %10,3 çıktığı tespit edilmektedir.

Vatandaşların kamu görevlilerinin yaklaşımlarını değerlendirildiği bölümde ise genel olarak on yılın sonunda iyileşme olduğu belirlenmektedir. Değişkenler bazında inceleme yapıldığında işlemlerin gerçekleşme hızında önemli ölçüde gerileme kaydedildiği, ancak güler yüzle hizmet verme, vatandaşları karşılama ve işlemlerle ilgili bilgilendirme konularında nispeten ilerleme olduğu tespit edilmektedir. Bu bölümdeki en önemli ilerleme ise, %67,2'lik oranla teknolojik altyapı kullanımının iyileşmesi olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyılmaz, B. (2003), *İdare Hukuku*, Konya: Sayram Yayınları,
- Al, H. (2002), *Bilgi Toplumu ve Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*, Ankara: Bilimadamı Yayınları.
- Aydın, A. H. (2004), *Türk Kamu Yönetimi Sisteminde Temel Sorunlar ve Çağdaş Yaklaşımlar*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bayrakçı, E. ve Kahraman, S. (2017), "Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), ss: 299-315.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T. ve Sezen, S. (2008), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Can, P. (2016), "Hizmet Kalitesinin Servqual Ölçeği İle Ölçülmesi: Uşak Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Üzerine Bir Araştırma", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), ss: 63-83.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, S. ve Türkmen H. H. (2018), "Üniversite Tanıtım Araçlarının Adayların Tercihlerine Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 11(1), ss: 49-64.
- Eryılmaz, B. (2016), *Kamu Yönetimi*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Eşki, H. (2003), *Kamu Yönetiminde Değişim ve Yeni Yönetim Modelleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.

- Göküş, M. (2010), "Kamu Hizmeti Kavramı ve Yönetişim", *Yönetişim*, Ed.: M. A.Çukurçayır, H. T. Eroğlu, H.Eşki Uğuz, ss. 585-615, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2013), *İdare Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 3. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
<http://www.nigde.gov.tr/tarihi-ve-cografi-yapisi>
- İzci, F. ve Saydan, R., (2013). "Algılanan Hizmet Kalitesi Kurumsal İmaj ve Sadakat İlişkisi (Van Bölge Hastanesi Uygulaması)", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 199-219.
- Köse, Ö. (2007), "Küreselleşmenin Devlet ve Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", *Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması 2*, Ed.: A. Nohutçu ve A. Balcı, ss. 1-28, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Leblebici, D. N. (2004), "Kamu Yönetimi: Dünya'da ve Türkiye'deki Gelişimi", *Kamu Yönetimi*, Ed. M. K. Öktem ve U. Ömürgönülşen, ss. 7-25, Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ömürgönülşen, U. (2003), "Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği", *Çağdaş Kamu Yönetimi-1*, Ed. M. Acar ve H. Özgür, ss. 3-45, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Örselli, E. ve Bayrakçı, E. (2016), *Yerel Hizmetlerde Vatandaş Karnesi Konya Örneği*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Parasuraman, A., Valarie A. Zeithaml, Leonard L. Berry., (1985), A Conceptual Model of Service Quality and its Implications for Future Research, *Journal of Marketing*, 4, 41-50; https://www.jstor.org/stable/1251430?origin=JSTOR-pdf&seq=1#metadata_info_tab_contents, (Erişim Tarihi, 10.04.2019).
- Parlak, B. (2011), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Polatoğlu, A. (2003), *Kamu Yönetimi*, Ankara: METU Press.
- Saran, U. (2001) "Küresel Değişim Dinamiklerinin Kamu Yönetimi Alanındaki Etkileri", *Türk İdare Dergisi*, Sayı 433, ss.37-50; [http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B1173-433\(2001\).pdf](http://www.tid.gov.tr/Makaleler/Y%C4%B1173-433(2001).pdf), (Erişim Tarihi, 10.04.2019).
- Seyrek, İ. (2007). "Modern Yönetim Sürecinde Devlet: Ekonomik ve Siyasal Yaklaşım", *Kamu Yönetiminin Yapısal ve İşlevsel Sorunları*, Ed. M. A. Çukurçayır ve G. Gökçe, ss. 245-284, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sezer, Ö. (2008), "Kamu Hizmetlerinde Müşteri (Vatandaş) Odaklılık: Türkiye'de Kamu Hizmeti Anlayışı Açısından Bir Değerlendirme", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 8, ss. 147-171.
- Tuncil, V. (2005), "Kamu Hizmeti", http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_199.htm, (Erişim Tarihi, 12.02.2019).
- TÜİK, 2019, Niğde İl Nüfusu, 2018 Yılı; http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (Erişim Tarihi, 15.02.2019).
- Yüksel, F. (2004), "Kamu Yönetiminde Yeni Eğilimler Perspektifinde Türk Kamu Yönetiminde Reform İhtiyacı ve Kamu Yönetimi Reform Tasarısı", *Kamu Yönetimi*, Ed. A. Yılmaz ve M. Ökmen, ss. 1-22, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 24-39

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 24-39

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.556233

Geliş Tarihi / Received: 19.04.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

DOKUMA, GİYİM EŞYASI VE DERİ SANAYİ SEKTÖRÜ'NDEKİ İŞLETMELERİN PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: VIKOR VE TOPSIS YÖNTEMLERİ

Hüseyin EKİZLER¹

Öz

Günümüzde işletmeler hem kendi durumlarını gözlemlemek, hem de rakiplerine kıyasla ne ölçüde verimli ve etkin olduklarını belirlemek açısından performanslarını sürekli olarak değerlendirmek durumundadırlar. Bu amaçtan hareketle Türkiye'de toplam istihdamın yaklaşık olarak %7'sini oluşturan Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Sektörü'nde yer alan ve Borsa İstanbul (BİST)'da işlem gören 19 adet işletmenin 2011-2018 yılları arasındaki finansal oranları kullanılarak performansları değerlendirilmiştir. Çalışmada, nakit oran, kaldıraç oranı, aktif devir hızı, dönem karındaki büyüme, net kar marjı ve pazar payı olmak üzere sekiz yıllık göstergeleri analize dahil edilmiştir. İşletmelerin performanslarına göre sıralanmasında literatürde de sıklıkla kullanılan çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden VIKOR ve TOPSIS yöntemleri ayrı ayrı kullanılmıştır. Her iki yöntemle de göstergexyl olarak belirlenen kriterler hem eşit ağırlıklı, hem de yıllara göre artan ağırlıklı olmak üzere toplamda dört ayrı finansal performans sıralaması yapılmıştır. SNPAM ve YATAS koduna sahip şirketler sırasıyla en iyi, DIRIT ve BREMEN ise en kötü performansa sahip işletmeler olarak yer almıştır. Elde edilen sıralamalarda benzer sonuçlar gözlenmiş ve metodolojik farklılıklardan dolayı sıralama sonuçlarındaki herhangi bir değişikliği belirlemek amacıyla Kendall uyum katsayısı ile istatistiksel olarak test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Çok Kriterli Karar Verme, VIKOR, TOPSIS, Finansal Oranlar, Performans Değerleme

Jel Kodları : C02, L25

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, hekizler@marmara.edu.tr, ORCID adresi: 0000-0001-5903-713X

PERFORMANCE EVALUATION OF WOVEN, CLOTHING AND LEATHER INDUSTRY FIRMS: VIKOR AND TOPSIS METHODS

Abstract

Nowadays, businesses are required to continuously evaluate their performance in order to observe their own situation and to determine to what extent they are efficient and effective compared to their competitors. From this objective, 19 firms operating in Woven, Clothing and Leather Industry, which constitutes approximately 7% of total employment in Turkey, and listing on Borsa Istanbul (BİST) were selected between 2011-2018 inclusively for performance evaluation. Financial ratios including cash ratio, debt ratio, asset turnover, total profit growth, net profit margin and market share were selected to rank the firms according to performance within given eight year interval. In this study, VIKOR and TOPSIS which are frequently used multi criteria decision making (MCDM) methods in literature were performed separately. In both of the methods, the criteria determined as indicator \times year were weighted as equal and yearly increasing, respectively. Totally the firms were ranked in terms of financial performance in four different ways. According to these four different ranking results, SNPAM and YATAS was ranked as best two, DIRIT and BREMEN were ranked as worst two firms respectively in terms of selected performance indicators. Similar ranking results were observed and these rankings were statistically tested with Kendall concordance coefficient in order to determine any changes due to the methodological and weighting differences.

Keywords : Multi Criteria Decision Making, VIKOR, TOPSIS, Financial Ratios, Performance Evaluation

Jel Codes : C02, L25

GİRİŞ

Belirlenen hedeflere ulaşılma derecesini gösteren performans, bütün işletmeler için hayati önem arz etmektedir. Günümüzdeki yoğun rekabet ortamında işletmeler geçmiş dönemlerine ve rakiplerine kıyasla nerede olduklarını görmek, faaliyetlerini daha verimli ve etkin hale getirebilmek için çeşitli performans değerlendirme analizleri yapmaktadırlar. Kaplan ve Norton (1996: 8)'a göre performans, finansal boyut, müşteri boyutu, dahili iş süreci boyutu ile öğrenme ve büyüme boyutu olmak üzere dört başlıkta ölçülebilir. Performans kavramı çok boyutlu olmakla birlikte, bu farklı performans kriterlerinden en objektif olanı finansal performanstır. Finansal performans göstergelerini işletmelerin bilanço ve gelir tablolarında yer alan kalemlerin birbirlerine oranlanmasıyla elde edilen oranlar şeklinde de yorumlamak mümkündür. Bu oranlar işletmelerin karlılık, piyasa değeri, büyüme, pazar payı, likidite, mali yapı ve faaliyet oranları hakkında geniş bilgiler elde edilmesine imkan vermektedir.

Türkiye'de 2017 yılında toplam istihdamın %25,09'u İmalat Sanayi Sektörü'nde ve bunun da %26,44'ü Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Sektörü'nde gerçekleşmiştir. Bu sektörün aynı yıl içindeki yıllık üretim değeri de 236,89 milyar TL ile Türkiye'nin toplam üretim değerinin %6,37'sine denk gelmektedir (TUİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007). Türkiye için önemli bir istihdam ve üretim sektörü olan dokuma, giyim eşyası ve deri sanayi sektöründe yine TUİK verilerine göre 2017 yılında 89.085 işletmenin faaliyet gösterdiği saptanmıştır. Çoğunluğunu küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin oluşturduğu dokuma, giyim eşyası ve deri sektöründe, bu işletmelerin dışarıdan kaynak bularak büyümesi için bahsedilen bu finansal göstergelerinin şeffaf ve denetlenebilir olması gerekmektedir.

Üretim ve istihdamda bu denli büyük paya sahip olan sektör için iç piyasa dinamiklerinin dışında Çin gibi uluslararası oyuncuların da rekabete dahil olması ile birlikte performans ölçülmesi ve değerlendirmesi daha da önem kazanmıştır. İç ve dış dinamiklerini iyi analiz edip, stratejilerini bu yönde geliştiren işletmeler yoğun rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilirler. Aksi durumda işletmelerin pazar paylarını kaybetmeye başlayarak finansal olarak düşüşe geçmeleri kaçınılmaz bir gerçektir. Finansal göstergeler, performans göstergeleri içerisinde işletmelerin anlık durumunu net olarak göstermektedirler. Aynı zamanda da işletme büyüklüğünden bağımsız olarak oranlar ile ifade edildiği için işletmeler hem kendilerinin zaman içerisindeki gelişimlerini hem de rakipleri ile kıyaslamalarını görebilmektedirler.

Finansal performansı düşük olan işletmeler nakit ve benzeri varlıklarını, stoklarını, borçlarını daha zor yöneten işletmelerdir. Ayrıca bu işletmelerin finansal yapılarının zayıflığı nedeniyle, büyümeleri için gerekli dış kaynak sıkıntısı yaşamaları da olasıdır. Performansları yüksek olan işletmeler ise, kaynaklarını daha verimli kullanıp, mevcut işgücünü daha iyi yönetebilir. Daha yüksek katma değer oluşturup dolayısıyla karlarını arttırabilirler. Sonuçta daha fazla yatırım yapabilir ve büyüyebilir hale gelirler. Bu sebeple günümüz piyasa şartlarında bu sektörde var olabilmenin ve sürdürülebilir gelişimin en temel faktörlerinden biri performans olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sektörü'nde faaliyet gösteren işletmelerin kendilerini daha iyi konumlandırmalarını sağlamak için rakiplerine kıyasla finansal performanslarını ölçmektir. Ancak bu sektörde faaliyet gösteren işletmelerin tümünün finansal bilgilerine şeffaf şekilde ulaşmak halka açık olmadıklarından mümkün olmamaktadır. Bu sebeple çalışma hem bu sektörde yer alan hem de BİST'de işlem gören işletmeler ile sınırlandırılmıştır. Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda (KAP) BİST'de işlem gören tüm işletmelerin bilanço ve gelir tabloları yayınlandığı için analizde kullanılan veriler buradan sağlanmıştır. 2011-2018 arasındaki sekiz yıllık finansal veriler çalışmaya dahil edilmiş olup, veri aralığı olarak daha uzun bir periyot alınması durumunda incelenebilecek işletme sayısı oldukça azalmaktadır. 2019 yılı itibariyle BİST'de işlem gören ve Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sektörü'nde faaliyet gösteren toplam 22 işletme yer almasına rağmen (Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2019), çalışmanın kapsadığı dönem aralığında üç işletmenin bazı yıllarına ait finansal raporlar eksik olduğundan analizler 19 işletme ile yapılmıştır.

Analiz yöntemi olarak ÇKKV yöntemlerinden olan ve literatürde de sıklıkla kullanılan VIKOR (VIseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) ve TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution) ile finansal performanslar incelenmiştir. Her iki yöntemin de belirlenen kriterler çerçevesinde farklı alternatifleri sıralamada başarılı sonuçlar verdikleri söylenebilmektedir. Bu çalışmada kriter olarak finansal oranlar, alternatifler ise işletmeler şeklinde tanımlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatürde yer alan çalışmalarda performans değerlendirmenin ne şekillerde ele alındığı ve hangi yöntemlerin kullanıldığından bahsedilecektir. Bunu takip eden üçüncü bölümde bu çalışmada kullanılan performans değerlendirme ve sıralama yöntemleri olan VIKOR ve TOPSIS'in ne oldukları ve algoritmalarının yapısı kısaca açıklanacak, ve seçilen işletmelerin adım adım değerlendirmeleri yapılacaktır. Son bölümde ise, elde edilen bulguların detaylı olarak yorumlanması ve gelecek çalışmalarda kullanılabilecek alternatif kurgulardan bahsedilecektir.

I. LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, hem performans değerlendirme hem de çalışmada tercih edilen TOPSIS ve VIKOR yöntemlerinin kullanıldığı literatür çalışmaları birlikte ve ayrı ayrı olmak üzere incelenmiştir.

Performans değerlendirme kavramı literatürde sıklıkla karşılaşılmakta olup bir çok farklı yöntem ve kriter ile ölçülmektedir. Çetin (2006) BİST'de işlem gören 22 tekstil işletmesinin etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi kullanarak ölçmüş ve bu etkinlik analizi sonucunda dört işletmenin görece olarak tam etkin olduğunu söylemiştir. Selimoğlu ve Orhan (2015) 23 finansal rasyo ile Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Sektörü'nde yer alan işletmelerin Diskriminant analizi kullanarak performanslarını değerlendirmişlerdir. Kurdukları modelde işletmeleri finansal başarısızlıklarına göre sınıflandırmışlar ve %92 oranında sınıflama başarısı gösterdiklerini söylemişlerdir.

TOPSIS yöntemi de hem farklı sıralama ve seçim problemlerinde, hem de performans değerlendirmede yoğun şekilde kullanılan bir karar verme yöntemi olmakla birlikte farklı araştırmacılar farklı konular üzerinde bu yöntemi uygulamışlardır. Chu (2002) Bulanık TOPSIS yöntemi ile nitelikli iş gücünün varlığı, enerji, taşıma, yatırım maliyeti ve toplumun tavrı olmak üzere farklı ağırlıklara sahip beş adet subjektif kriter kullanarak dört adet potansiyel tesis yeri seçiminde karar vermek için kullanmışlardır. Benitez-Martin vd. (2007) Gran Canaria adasında yer alan üç otelin hizmet kalitesini saptamak için belirledikleri 13 kriteri anket aracılığı ile müşterilerin geri dönüşlerine göre ağırlıklandırmış ve bu üç otelin performanslarını değerlendirmişlerdir. Dumanoglu ve Ergül (2010) İMKB'de işlem gören teknoloji şirketlerinin 2006-2009 yılları arasında yayınlanan mali tablolarından elde ettikleri finansal rasyoları TOPSIS yöntemi ile sıralamışlardır. Çalışmaya göre 11 teknoloji şirketinin beş yıllık ortalama finansal performansları göz önünde bulundurularak en iyi şirketin ARENA olduğu sonucuna varılmıştır. Demireli (2010) Türkiye'de faaliyet gösteren üç kamu bankasının 2001-2007 yılları arasındaki performanslarını yine TOPSIS yöntemi kullanarak eşit ağırlığa sahip 10 adet kriter ışığında değerlendirmiş ancak banka isimlerini açıklamadıkları için gerçekteki durumu belirtmemişlerdir. Akyüz-Bozdoğan vd. (2011) ise TOPSIS yöntemi ile Seramik Sektörü'nde faaliyet gösteren tek bir işletmenin 1999-2008 yılları arasındaki finansal performansını değerlendirmiş ve işletmenin en iyi performansa sahip olduğu yılı bulmuşlardır. Alsu ve Taşdemir (2017) Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi Sektörü'nde faaliyet gösteren 15 işletmenin 2012-2016 yılları arasındaki finansal verilerini TOPSIS yöntemi ile değerlendirmişlerdir. Yıldırım ve Demirci (2017) 32 finansal rasyo kullanarak 10 adet bankanın tek yıllık verileri ile TOPSIS ve TOPSIS-Mahalanobis yöntemleri ile performanslarını değerlendirmişlerdir.

Bir diğer ÇKKV yöntemi olan VIKOR da birçok çalışmada alternatiflerin sıralanmasında kullanılmıştır. Sanayei-Mousavi vd. (2010) tedarik zinciri sistemi içindeki tedarikçilerin seçiminde; Kaya ve Kahraman (2010) teknik yeterlilik, yatırım, işletme ve bakım maliyeti, zararlı gazların salınımı, arazi maliyeti gibi kriterleri kullanarak rüzgar enerjisi santrallerinin kurulumu için en uygun bölgenin seçiminde; Lee ve Tu (2010) ise işletmelerin borçları, vergi yükü, kazançları gibi finansal bilgilerine dayanarak Güney Asya pazarının en büyük panel üreticileri olan Samsung, LG, Innolux ve Sharp'ın işletme değerlerini ölçülmesinde; Mousavi-Torabi vd. (2013) teknoloji gereksinimi, pazar ihtiyaçları, ürün özellikleri ve proje risklerini göz önünde bulundurularak üretilcek yeni ürünlerin seçiminde VIKOR yönteminden faydalanmışlardır.

Önceki bölümde de bahsedildiği gibi BİST'de işlem gören ve bu sektörde yer alan 22 işletme olmasına rağmen MEMSA, RODGR ve ROYAL etiketlerine sahip işletmeler 2011-2018 arasında birden fazla yılda eksik faaliyet raporlarına (gelir tablosu ve bilanço) sahip oldukları için çalışmaya dahil edilmemiş, çalışmada toplam 19 işletme kullanılmıştır. Bu işletmeler Tablo 1'de hesaplamaları ile birlikte yer alan altı performans ölçütü kullanılarak VIKOR ve TOPSIS yöntemleri ile performanslarına göre değerlendirilmişlerdir.

Tablo 1. İşletmelerin (Alternatifler) Değerlendirmesinde Kullanılan Performans Göstergeleri (Kriterler)

Kriter	Performans Göstergesi	Kısaltma	Hesaplama
f_1	Nakit Oran	NO	$\frac{\text{Hazır Değerler} + \text{Menkul Kıymetler}}{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar}}$
f_2	Kaldıraç Oranı	KO	$\frac{\text{Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar} + \text{Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar}}{\text{Varlıklar Toplamı}}$
f_3	Aktif Devir Hızı	ADH	$\frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Varlıklar Toplamı}}$
f_4	Dönem Karındaki Büyüme	DKB	$\frac{\text{Dönem Karı}_t - \text{Dönem Karı}_{t-1}}{\text{Dönem Karı}_{t-1}} \times 100$
f_5	Net Kar Marjı	NKM	$\frac{\text{Net Dönem Karı}}{\text{Net Satışlar}}$
f_6	Pazar Payı	PP	$\frac{\text{Net Satışlar}}{\text{Sektör Satışları}}$

Finansal analizlerde işletmelerin performanslarını değerlendirmek için işletmeye ait finansal tablolardan elde edilen çeşitli göstergeler bulunmaktadır. Bunlardan likidite oranları, mali yapı oranları, faaliyet oranları, karlılık oranları, büyüme oranları ve büyüklük bu çalışmada kullanılmıştır.

Likidite oranları içinden; işletmelerin hem kısa vadeli borçlarını ödemede güçlük çektiği, hem de ellerindeki stokları nakde kolayca dönüştüremediği durumda kısa vadeli borçlarını ödeyebilme yeteneğini gösteren "nakit oran" seçilmiştir. Nakit oran likidite oranları içindeki en hassas göstergedir, Akdoğan ve Tenker (2001: 614)'e göre daha duyarlı bir ölçüm yapmaktadır.

Literatürde yer alan mali yapı oranları içinden; işletmenin varlıklarının ne kadarının dış kaynaklar ile finanse edildiğini gösteren kaldıraç oranı kullanılmıştır. Bu oranın kabul edilebilir limiti gelişmekte olan ülkeler için 0,70 olarak belirtilmiştir (Coşkun, 2004: 51) ve orandaki artış olumsuz olarak nitelendirilmekte ve işletmenin iflas riskini arttırmaktadır.

Varlıkların kullanım etkinliğini ölçen faaliyet oranlarından aktif devir hızı kriter olarak kullanılmıştır. Aktif devir hızı, işletmelerin aktif büyüklüklerini gereksiz yere büyütüp büyütmediklerini göstermektedir.

Hacim artışını ifade eden büyüme oranları içinden işletmenin performansını kesin bir şekilde gösteren dönem karındaki büyüme tercih edilmiştir. Bu sayede işletmelerin bir önceki yıla göre karlarındaki artış ya da azalış da performanslarına etki edecektir.

Literatürde kullanılan karlılık oranları içinden net kar marjı göstergesi bu çalışmada yer almaktadır. Net kar marjının seçilmesinin nedeni, işletmenin tüm gelir ve giderleri göz önünde bulundurularak hesaplanması ve dolayısıyla işletmelerin finansman ve faaliyet politikalarının tamamının değerlendirilebilmesidir.

Değerlendirilen işletmelerin büyüklükleri de piyasadaki güçlerini ve rekabet yeteneklerini ortaya koymaktadır. Büyüklük göstergesi olarak işletmelerin o sektördeki pazar payları kullanılmıştır.

II. YÖNTEM ve BULGULAR

Çok Kriterli Optimizasyon (ÇKO) farklı etkilere sahip olan kriterler çerçevesinde olabilecek en uygun çözümü bulmaya çalışan aşamalar bütünüdür. Bahsedilen bu kriterler genellikle birbirleri ile çelişki göstermekte ve tüm kriterleri aynı anda sağlayabilecek bir alternatif mevcut olmamaktadır (Oprovic - Tzeng, 2007: 514).

Çok Kriterli Karar Verme problemleri ise hedefler ya da karar kriterleri olarak da ifade edilebilen çoklu niteliklerle ilgilidir. Bu nitelikler değerlendirilecek olan alternatifleri farklı boyutlar açısından temsil etmektedir (Triantaphyllou, 2000: xxiii).

ÇKKV yöntemleri, çok kritere ya da niteliğe sahip alternatifler arasından en iyi sonucu bulmak için kullanılırlar. Bu yöntemlerin mantığı, en iyi sonucu bulurken her bir alternatifin katkısını göz önünde bulundurarak alternatiflerin sıralanması temeline dayanmaktadır. Oprovic ve Tzeng (2004: 446)'e göre, genel bir prosedür ya da modelin olmamasından dolayı alternatiflerin sıralanması oldukça karmaşık bir süreçtir.

Bu çalışmada işletmelerin performanslarına göre sıralanmasında kullanılacak olan VIKOR ve TOPSIS yöntemleri, ideale yakınlık olarak nitelenen kümeleme fonksiyonuna dayanmaktadır (San Cristobal, 2011: 499). Aynı mantığa dayanmalarına rağmen her iki yöntemin de kümeleme fonksiyonu hesaplamaları ve normalizasyon vektörleri fark göstermektedir.

VIKOR yöntemi alternatiflerin uzlaşmaları temelinde çözümlerini oluştururken, TOPSIS yöntemi ise uygun noktanın ideal çözüme en kısa mesafeye, negatif ideal çözüme ise en uzak mesafeye sahip olduğu temelinde çözüm sunmaktadır.

II.I. VIKOR Yöntemi

Oprovic ve Tzeng (2004: 446-447) tarafından ortaya atılan bu yöntem birbirleri ile çelişen kriterler kümesini göz önünde bulundurarak uzlaşık bir çözüm ile alternatifleri seçmekte ya da sıralamaktadır ve karar vericiye bir sonuç sunmaktadır. VIKOR, çoğunluğun maksimum grup faydası ile karşı tarafın minimum bireysel pişmanlığı üzerinde bir denge kurmaya çalışır. Liu ve Wang (2011: 767)'e göre bu durumlar sırasıyla uyum ve uyumsuzluktur.

Her bir alternatifin kendilerine ait kriter fonksiyonuna göre değerlendirildiği düşünülürse, uzlaşık çözüme ait sıralama ideal çözüme yakınlıkları (F^*) karşılaştırılarak hesaplanır. Uzlaşık çözüm (F^c) aynı zamanda uygun çözümdür (Zhang - Wei, 2013: 4940).

J kadar alternatifin gösterimi a_1, a_2, \dots, a_j şeklinde olsun. a_j alternatifinin i . kritere göre değerlendirilmesi de f_{ij} ($i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, j$) olarak gösterilir. Örneğin, toplam n adet kriterin olduğu durumda f_{ij} , i 'inci kriter fonksiyonunun a_j alternatifi için değeridir.

VIKOR'daki uzlaşık sıralama ölçütü olan L_p , uzlaşık programlama yönteminde yer alan kümeleme fonksiyonu $L_p - metrik$ 'ten geliştirilmiştir (Zeleny, 1982: 288; Yu, 1973: 943).

$$L_{pj} = \left\{ \sum_{i=1}^n [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)]^p \right\}^{1/p}$$

$$1 \leq p \leq \infty, j = 1, 2, \dots, J$$

VIKOR'un uzlaşık sıralama algoritması beş adımdan oluşmaktadır.

1. Adım: Tüm kriter fonksiyonlarına ait en iyi (f_i^*) ve en kötü (f_i^-) değerler belirlenir. i 'inci kriter fonksiyonunun alternatifin faydasını gösterdiği durumda aşağıdaki şekilde hesaplanır.

$$f_i^* = \max_i f_{ij} \text{ ve } f_i^- = \min_i f_{ij} \quad (1)$$

Tablo 2 seçilen işletmelerin en iyi ve en kötü değerlerini göstermektedir.

2.Adım: (2) ve (3) numaralı denklemlerde verildiği gibi S_j ve R_j değerleri hesaplanır. Burada S_j grup faydasını, R_j ise rakibin bireysel pişmanlığını göstermektedir.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \quad (2)$$

$$R_j = \max_i [w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-)] \quad (3)$$

w_i ise göreceli önemi ifade eden kriterler ağırlıklarıdır (Sayadi vd., 2009: 2258).

Tablo 1'de yer alan performans göstergeleri 2011'den başlayıp 2018'e kadar kullanılmıştır. Altı performans göstergesinin sekiz yıllık verilerden dolayı işletmeler toplam 48 kriter kullanarak değerlendirilmiş olup, bu işletmelerin her bir yılına ait göstergeler $f_{x,yıl}$ şeklinde ifade edilmiştir. Kriterlerin tümünün ağırlığı eşit olarak varsayılmış olup, yıllar bazında iki ayrı durum incelemesi yapılmıştır. Buna göre aşağıda adım adım gösterilen ilk senaryoda toplam 48 kriterin hepsinin ağırlıkları eşit ve 0,02083 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Kriterler Bazından Alternatiflere ait En İyi ve En Kötü Değerler

	En İyi Değer	f_i^*	f_i^-		En İyi Değer	f_i^*	f_i^-
NO_2011	maks	4,272	0,001	DKB_2011	maks	42,021	-1,054
NO_2012	maks	3,968	0,003	DKB_2012	maks	144,968	-18,375
NO_2013	maks	5,393	0,001	DKB_2013	maks	5,244	-9,679
NO_2014	maks	4,982	0,003	DKB_2014	maks	6,245	-0,592
NO_2015	maks	5,733	0,003	DKB_2015	maks	2,096	-2,174
NO_2016	maks	3,627	0,001	DKB_2016	maks	7,726	-7,969
NO_2017	maks	1,011	0,001	DKB_2017	maks	19,201	-1,560
NO_2018	maks	0,873	0,000	DKB_2018	maks	4,429	-75,763
NKM_2011	maks	0,285	-0,248	KO_2011	min	0,000	0,776
NKM_2012	maks	0,131	-0,219	KO_2012	min	0,073	0,752
NKM_2013	maks	0,269	-0,321	KO_2013	min	0,044	0,779
NKM_2014	maks	0,729	-0,232	KO_2014	min	0,047	0,798
NKM_2015	maks	0,516	-0,741	KO_2015	min	0,043	0,854
NKM_2016	maks	0,496	-0,686	KO_2016	min	0,052	0,845
NKM_2017	maks	0,305	-0,320	KO_2017	min	0,052	0,886
NKM_2018	maks	0,123	-5,566	KO_2018	min	0,112	0,959
ADH_2011	maks	1,535	0,000	PP_1	maks	18,910	1627,182
ADH_2012	maks	1,307	0,228	PP_2	maks	3,666	1491,916
ADH_2013	maks	1,366	0,283	PP_3	maks	7,907	1546,095
ADH_2014	maks	1,232	0,280	PP_4	maks	7,045	1701,845
ADH_2015	maks	1,126	0,145	PP_5	maks	3,719	1734,758
ADH_2016	maks	1,441	0,206	PP_6	maks	6,867	1908,345
ADH_2017	maks	1,472	0,180	PP_7	maks	6,360	2485,166
ADH_2018	maks	0,942	0,033	PP_8	maks	2,530	2775,785

Tablo 2'de yer alan en iyi ve en kötü değerler ile (2) ve (3) numaralı denklemler kullanılarak hesaplanan, işletmelere ait S_j and R_j değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. İşletmelere ait "Grup Faydası ve Bireysel Pışmanlık" Değerleri

İşletmeler	S_j	R_j	İşletmeler	S_j	R_j
ARSAN	0,501	0,021	HATEK	0,496	0,021
ATEKS	0,442	0,021	KRTEK	0,574	0,021
BLCYT	0,431	0,021	KORDS	0,475	0,021
BOSSA	0,525	0,021	LUKSK	0,520	0,021
BRKO	0,567	0,021	MNDRS	0,507	0,021
BRMEN	0,692	0,021	SKTAS	0,647	0,021
DAGI	0,478	0,021	SNPAM	0,286	0,021
DERIM	0,528	0,021	YATAS	0,477	0,021
DESA	0,512	0,021	YUNSA	0,517	0,021
DIRIT	0,649	0,021			

3. Adım: Her bir alternatifte ait Q_j değerlerinin hesaplanması:

$$S^* = \min_j S_j, \quad S^- = \max_j S_j$$

$$R^* = \min_j R_j, \quad R^- = \max_j R_j \text{ olduğu durumda;}$$

$$Q_j = \frac{v(S_j - S^*)}{(S^- - S^*)} + \frac{(1-v)(R_j - R^*)}{(R^- - R^*)} \quad (4)$$

v maksimum grup faydasının strateji ağırlığı olarak ifade edilirken, bu değer tamlayanı olan $(1 - v)$ ise rakibin bireysel pışmanlığının ağırlığıdır. Literatürde genel olarak v değeri 0,5 olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada da $v = 0,5$ olarak seçilmiş ve grup faydası ve bireysel pışmanlığa eşit derecede önem verilmiştir. $v > 0,5$ olduğunda sıralama çoğunluk kuralına göre, $v < 0,5$ olduğunda sıralama bireysel kurala göre, ve son olarak $v \approx 0,5$ olduğunda da oy birliği ile yapılmış anlamına gelmektedir.

4. Adım: Alternatifler elde edilen Q değerlerine göre artan şekilde sıralanır. Tablo 4 her bir işletmenin bu değerlere göre sıralanması ile elde edilmiştir.

5 Adım: Uzlaşık çözümün sonunda en iyi Q değerine (minimum) sahip alternatifin a' ile temsil ettiği düşünülürse, aşağıdaki iki koşulun sağlanması gerekir.

K1. Kabul edilebilir avantaj

$DQ = 1/(J - 1)$ ve a'' nin ikinci en iyi alternatif olduğunda, ikinci ve birinci en iyi alternatiflerinin farkının DQ 'dan büyük eşit olması gerekir.

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ$$

K2. Karar vermede kabul edilebilir istikrar

a' alternatifi ayrıca S ve/veya R değerlerinde de en iyi dereceye sahip olmalıdır.

Tablo 4. İşletmelerin VIKOR ile Sıralanması

İşletmeler	Q_j	Sıralama	İşletmeler	Q_j	Sıralama
YATAS	0,2815	1	YUNSA	0,7355	11
ATEKS	0,3507	2	LUKSK	0,7393	12
BLCYT	0,3562	3	BOSSA	0,7476	13
SNPAM	0,3941	4	DERIM	0,7510	14
KORDS	0,5723	5	BRKO	0,8089	15
ARSAN	0,6140	6	KRTEK	0,8197	16
DAGI	0,6774	7	SKTAS	0,9279	17
HATEK	0,7046	8	DIRIT	0,9365	18
DESA	0,7128	9	BRMEN	0,9941	19
MNDRS	0,7202	10			

Burada en küçük Q değerine sahip YATAS en iyi performansa sahip olan işletme olarak bulunmuştur. Ancak bu sıralamanın geçerli olabilmesi için bahsedilen iki koşulun sağlanması gerekmektedir. İlk koşul olan en iyi iki alternatifin farkının DQ 'dan büyük eşit olması koşulu aşağıda görüleceği üzere sağlanmıştır. İkinci koşul olarak da YATAS işletmesi bireysel pişmanlığı gösteren R değerinde en küçük olarak bulunmuştur.

$$Q(YATAS) - Q(ATEKS) \geq DQ (0.056)$$

Kriterlerin tümünün ağırlığının ve yılların da eşit olarak varsayıldığı bu sıralamaya ek olarak, yıllar bazında bir başka senaryo için de sıralama yapılmıştır. Buna göre ikinci senaryoda yıllık olarak artan ağırlıklar kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle ikinci senaryoda da yine kriterler eşit ağırlıkta alınmış ancak şimdiki zamana en yakın olan yıl bir öncekinden daha yüksek ağırlığa sahip olacak şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 5. Yıllık Artan Ağırlıklandırma

Yıl	Etki Katsayısı	Ağırlık
2011	1	0,005
2012	2	0,009
2013	3	0,014
2014	4	0,019
2015	5	0,023
2016	6	0,028
2017	7	0,032
2018	8	0,037

Tablo 5 yıllık artan ağırlıklandırmada her bir yılın aldığı ağırlık değerini göstermektedir. Burada 2011=k, 2012=2k, 2013=3k, ... ve 2018=8k ağırlığında olacak şekilde ağırlıklar hesaplanmıştır. Bu şekilde yapılan ağırlıklandırma sonucunda günümüze yakın yıllara ait göstergeler daha fazla etkiye sahip olmuşlardır.

Yıllık artan ağırlıklandırmada nakit oran, kaldıraç oranı, aktif devir hızı, dönem karındaki büyüme, net kar marjı ve pazar payından oluşan performans göstergelerinin ağırlıkları eşit kabul edilmiş ve yılların ağırlıkları yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni duruma göre de sıralama yapıldığında her iki durumda karşılıklı olarak gösterildiği Tablo 6 elde edilmiştir.

Tablo 6. Eşit Ağırlıklandırma ve Yıllık Artan Ağırlıklandırma ile İşletmelerin Performansları-VIKOR

Eşit Ağırlıklandırma	Sıralama	Yıllık Artan Ağırlıklandırma
YATAS	1	SNPAM
ATEKS	2	YATAS
BLCYT	3	YUNSA
SNPAM	4	LUKSK
KORDS	5	ARSAN
ARSAN	6	BLCYT
DAGI	7	KORDS
HATEK	8	HATEK
DESA	9	ATEKS
MNDRS	10	BOSSA
YUNSA	11	KRTEK
LUKSK	12	DAGI
BOSSA	13	MNDRS
DERIM	14	DIRIT
BRKO	15	DESA
KRTEK	16	DERIM
SKTAS	17	BRKO
DIRIT	18	SKTAS
BRMEN	19	BRMEN

II.II. TOPSIS Yöntemi

TOPSIS, Hwang ve Yoon (1981: 128) tarafından ortaya atılan, sınırlı alternatif kümesinden çözümler üreten bir çok kriterli karar verme tekniğidir. TOPSIS yönteminin çalışma mantığı pozitif ideal çözüme (PİÇ) en yakın, negatif ideal çözüme (NİÇ) ise en uzak alternatifin seçilmesi üzerine kurulmuştur (Deng - Chung-Hsing vd., 2000: 967; Abo-Sinna - Amer, 2005: 248; Jahanshahloo – Lotfi vd., 2006: 1546; Shih - Shyur vd. 2007: 802). Shih - Shyur vd. (2007: 801)'e göre yöntem bu mantıkla çalıştığı için son yıllarda gerçek hayat problemlerini başarı ile çözebilmiştir.

TOPSIS yönteminin çözüme ulaşması altı adımda açıklanmıştır:

1.Adım: Normalize edilmiş karar matrisinin hesaplanmasıdır. n_{ij} ile ifade edilen normalize edilmiş değer:

$$n_{ij} = f_{ij} / \sqrt{\sum_{j=1}^m f_{ij}^2}, \quad j = 1, \dots, J \quad i = 1, \dots, n \quad (5)$$

2.Adım: Ağırlıklı normalize edilmiş matris olan v_{ij} her bir kriterin ağırlığının n_{ij} ile çarpılması ile hesaplanır:

$$v_{ij} = w_i n_{ij}, \quad j = 1, \dots, J \quad i = 1, \dots, n$$

Tablo 7. İşletmelerin NİÇ ve PİÇ'leri

	A ⁺	A ⁻		A ⁺	A ⁻
NO_2011	0,014	0,000	DKB_2011	0,019	0,000
NO_2012	0,016	0,000	DKB_2012	0,021	-0,003
NO_2013	0,018	0,000	DKB_2013	0,008	-0,015
NO_2014	0,020	0,000	DKB_2014	0,013	-0,001
NO_2015	0,020	0,000	DKB_2015	0,009	-0,010
NO_2016	0,020	0,000	DKB_2016	0,012	-0,013
NO_2017	0,019	0,000	DKB_2017	0,020	-0,002
NO_2018	0,015	0,000	DKB_2018	0,001	-0,020
NKM_2011	0,011	-0,009	KO_2011	0,000	0,008
NKM_2012	0,007	-0,012	KO_2012	0,001	0,008
NKM_2013	0,008	-0,010	KO_2013	0,000	0,007
NKM_2014	0,015	-0,005	KO_2014	0,000	0,007
NKM_2015	0,009	-0,013	KO_2015	0,000	0,007
NKM_2016	0,009	-0,013	KO_2016	0,000	0,007
NKM_2017	0,011	-0,011	KO_2017	0,000	0,007
NKM_2018	0,000	-0,020	KO_2018	0,001	0,007
ADH_2011	0,010	0,000	PP_2011	0,019	0,000
ADH_2012	0,008	0,001	PP_2012	0,019	0,000
ADH_2013	0,009	0,002	PP_2013	0,018	0,000
ADH_2014	0,008	0,002	PP_2014	0,018	0,000
ADH_2015	0,008	0,001	PP_2015	0,018	0,000
ADH_2016	0,011	0,002	PP_2016	0,018	0,000
ADH_2017	0,010	0,001	PP_2017	0,018	0,000
ADH_2018	0,009	0,000	PP_2018	0,019	0,000

3.Adım: Pozitif ideal ve negatif ideal çözümler belirlenir:

$$A^+ = \{v_1^+, \dots, v_n^+\} = \left\{ \left(\max_j v_{ij} \mid i \in I' \right), \left(\min_j v_{ij} \mid i \in I'' \right) \right\}$$

$$A^- = \{v_1^-, \dots, v_n^-\} = \left\{ \left(\min_j v_{ij} \mid i \in I' \right), \left(\max_j v_{ij} \mid i \in I'' \right) \right\}$$

burada I' fayda kriteri ve I'' ise maliyet kriterini temsil etmektedir. Tablo 7'de işletmelerin yıl bazındaki kriter değerlerine ait pozitif ideal çözüm (A^+) ve negatif ideal çözüm (A^-) değerleri yer almaktadır.

4.Adım: n-boyutlu Öklid uzaklığı kullanarak sapma ölçüleri hesaplanır. Her bir alternatifin PİÇ ve NİÇ'den sapmaları aşağıdaki gibidir:

$$d_j^+ = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^+)^2}, \quad j = 1, \dots, J.$$

$$d_j^- = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v_i^-)^2}, \quad j = 1, \dots, J.$$

Tablo 8'de her bir işletmenin PİÇ ve NİÇ'den sapma dereceleri yer almaktadır.

Tablo 8. İşletmelerin PİÇ ve NİÇ'den Sapmaları

İşletmeler	d_j^+	d_j^-
ARSAN	0,083	0,055
ATEKS	0,081	0,061
BLCYT	0,080	0,061
BOSSA	0,081	0,054
BRKO	0,089	0,046
BRMEN	0,103	0,027
DAGI	0,085	0,052
DERIM	0,087	0,052
DESA	0,088	0,048
DIRIT	0,100	0,035
HATEK	0,087	0,054
KRTEK	0,087	0,045
KORDS	0,069	0,074
LUKSK	0,085	0,057
MNDRS	0,077	0,058
SKTAS	0,092	0,042
SNPAM	0,070	0,080
YATAS	0,079	0,055
YUNSA	0,086	0,050

5.Adım: Alternatiflerin ideal çözüme görece yakınlıkları hesaplanır:

$$C_j = d_j^- / (d_j^+ + d_j^-), \quad j = 1, \dots, J.$$

6.Adım: Son olarak her bir alternatifler C_j değerlerine göre tercih sırasına dizilir, burada ideal çözüme yakın olan alternatiflerin C_j değerleri yüksek olmaktadır. Tablo 9 işletmelerin C_j değerlerine göre azalan şekilde sıralanması ile elde edilmiştir.

Tablo 9. İşletmelerin TOPSIS ile Sıralanması

İşletmeler	C_j	Sıralama	İşletmeler	C_j	Sıralama
SNPAM	0,533	1	DAGI	0,380	11
KORDS	0,516	2	DERIM	0,376	12
BLCYT	0,431	3	YUNSA	0,368	13
ATEKS	0,430	4	DESA	0,352	14
MNDRS	0,430	5	KRTEK	0,339	15
YATAS	0,410	6	BRKO	0,339	16
LUKSK	0,405	7	SKTAS	0,316	17
ARSAN	0,400	8	DIRIT	0,260	18
BOSSA	0,400	9	BRMEN	0,211	19
HATEK	0,383	10			

Tablo 10. Eşit Ağırlıklandırma ve Yıllık Artan Ağırlıklandırma ile İşletmelerin Performansları-TOPSIS

Eşit Ağırlıklandırma	Sıralama	Yıllık Artan Ağırlıklandırma
SNPAM	1	SNPAM
KORDS	2	KORDS
BLCYT	3	MNDRS
ATEKS	4	YATAS
MNDRS	5	LUKSK
YATAS	6	ARSAN
LUKSK	7	ATEKS
ARSAN	8	BLCYT
BOSSA	9	HATEK
HATEK	10	BOSSA
DAGI	11	DERIM
DERIM	12	YUNSA
YUNSA	13	DESA
DESA	14	KRTEK
KRTEK	15	DAGI
BRKO	16	SKTAS
SKTAS	17	BRKO
DIRIT	18	DIRIT
BRMEN	19	BREMEN

VIKOR yönteminde olduğu gibi TOPSIS yönteminde de ağırlıklandırma için Tablo 5'te gösterilen yıllar bazında artan ağırlıklar ile de sıralama yapılmıştır. İşletmelerin belirlenen kriterlere göre eşit ağırlıklı sıralamaları ile yıllar bazında artan ağırlıklı sıralamaları gösteren sonuçlar Tablo 10'da yer almaktadır.

II.III. KENDALL Uyum Katsayısı İle Sıralamaların Analizi

VIKOR ve TOPSIS yöntemleri ve kriter yılların eşit ağırlıklandırması ve yıllık artan ağırlıklandırmaları ile elde edilen dört ayrı performans sıralamasının birbirleri ile ne derece uyumlu oldukları Kendall uyum testi ile analiz edilmiştir. Burada uyum katsayısını kullanmanın amacı, farklı ÇKKV yöntemleri ve kriterler yıllar için farklı ağırlıklar kullanılmasına rağmen, işletmelerin sıralaması arasındaki benzerliklerin derecesine dair kanıt sağlamaktır. Başka bir ifade ile buradaki amaç, farklı ÇKKV yöntemlerinden, farklı ağırlık ölçütlerinden elde edilen sıralama kümelerine ait yapıların benzerliklerinin incelenmesidir.

Kendall Uyumluluk Katsayısı (W), k adet sıralama arasındaki anlaşma derecesini göstermektedir. Analizin bu bölümünde VIKOR ve TOPSIS yöntemlerinde ölçüt olarak kullanılan performanslar göstergelerine dayalı işletme sıralamaları arasındaki anlaşma derecesinin önemi ortaya çıkarılmıştır.

W, Kendall uyum katsayısını ifade ederken $(1-W)$ ise uyumsuzluğu göstermektedir. (Baumgartner vd., 1999: 1526). Eğer uyum derecesi yüksek ise, yani W en az 0,70 değerine sahipse, seçilen performans kriterlerinin yöntem ve ağırlıklandırmadan bağımsız olarak sıralamaların yapısına doğrudan etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aksi takdirde, yani W katsayısının 0,70'den küçük olması durumunda, sıralama kümelerinin yapılarını yalnızca işletmelerin performans göstergelerine bağlamanın mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır.

W katsayısı 0,84 olarak bulunmuş olup ($\chi^2 = 60,458$ $p = 0,000$) Kendall W katsayısının sıfıra eşit olduğunu iddia eden sıfır hipotezi reddedilmiştir, dolayısıyla TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile farklı ağırlıklandırma çeşitleri kullanılarak hesaplanan sıralamalar arasında güçlü bir uyum olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifade ile VIKOR ve TOPSIS yöntemlerinin farklı ağırlıklandırmalar ile benzer sonuçlar verdiği saptanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya çapındaki üretimi ile Türkiye'nin önemli sektörlerinden biri olan tekstil sektöründe yer alan işletmelerin pazar paylarını muhafaza etmeleri ve sürdürülebilir şekilde büyümeleri ülke için oldukça önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında işletmelerin finansal performanslarının sürekli olarak gözlemlenmesi ve herhangi bir sorun tespit edildiğinde anında müdahale edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada 2008 global krizi sonrasında faaliyetlerini hala sürdüren ve BİST'de faaliyet gösteren Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri işletmelerinin 2011 ile 2018 yılları arasındaki finansal performansları değerlendirilmiş ve işletmelerin sıralaması yapılmıştır. Performans değerlendirme mevcut durumun saptanması ve gerekli iyileştirmeler yapılarak daha verimli ve etkin koşullar oluşturulması açısından çok önemlidir. Bu çalışmada elde edilen sıralamalar oluşturulurken birçok farklı başlık altında yer alan çeşitli finansal performans ölçütlerinden işletmelerin nakit oranı, kaldıraç oranı, aktif devir hızı, dönem karındaki büyümesi, net kar marjı ve pazar payı değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışmada iki ayrı ağırlıklandırma yöntemi kullanılmış olup, ilkinde 2011 yılından başlamak üzere tüm yıllar eşit öneme sahip olarak alınmıştır. İkincisinde ise günümüze yakın yılların şimdiki anı daha iyi temsil edeceği varsayımı ile artan bir ağırlıklandırma yapılmıştır. VIKOR ve TOPSIS yöntemleri ile ayrı ayrı olmak üzere eşit ağırlıklandırma ve yıllık artan ağırlıklandırma yapılarak işletmelerin performans değerlendirmeleri gerçekleştirildiğinde benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre, Sönmez Pamuklu Sanayii A.Ş. (SNPAM) üç ayrı sıralamada en iyi dereceye sahip olarak tüm işletmeler içinden birinci, Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi ve Ticaret A.Ş. (YATAS) bir sıralamada en iyi dereceye sahip olarak tüm işletmeler içinden ikinci en iyi performansa sahip işletme olarak bulunmuştur. İşletmelerin ham verileri bu sonuçları doğrular niteliktedir. SNPAM kendi büyüklüğüne kıyasla hazırda bulundurduğu nakit ve nakit benzerleri ve satış oranları ile listedeki diğer işletmelerin önüne geçmiştir. Tüm sıralamalarda en sonuncu olan Birlik Mensucat Ticaret ve Sanayi İşletmesi A.Ş. (BRMEN) ve üç ayrı sıralamada sondan ikinci olan Diriteks Diriliş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. (DIRIT) ise bu listede yer alan en düşük performansa sahip işletmeler olarak yer almaktadır. BREMEN'in verilerinden yaşadığı nakit sıkıntısı ve düşük karlılığın işletmenin performansına doğrudan negatif etkisi olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ÇKKV yöntemlerinin matematiksel model üzerinden karar vermesi ve yoruma açıklık bırakmaması en önemli özelliklerinden birisidir. Ancak sadece finansal performans göstergelerinin işletmelerin sıralamasında kullanılmış olması çalışmanın eksik yanlarından biri olarak görülebilir. İlerleyen çalışmalarda ölçümü daha zor olan ve halka açık olarak erişilemeyen finansal olmayan performans göstergeleri de kriter olarak analizlere dahil edilebilir. Literatürde genellikle tek yıllık göstergeler kullanılarak performans değerlendirmesi yapılmış olup, bu çalışmada belirlenen göstergelere ait sekiz yıllık veriler yer almıştır. Bu sebeple karar matrisinde altı gösterge ve sekiz yıldan dolayı 48 adet gösterge x yıl bulunmaktadır. İlerleyen çalışmalara ışık tutması amacıyla araştırmacılar ya da karar vericiler literatürde yer alan diğer finansal rasyoları da çalışmalarına ekleyerek bu matrisi büyütebilirler. Son olarak da, çalışmada belirlenen finansal oranların eşit ağırlığa sahip olduğu varsayılmıştır, ÇKKV yöntemlerinde bu ağırlıklar uzman görüşleri alınarak subjektif olarak Analitik Hiyerarşi Yöntemi ile de belirlenebilir. Böylece işletmelerin performans değerlendirmesi hem objektif sıralamalar, hem de subjektif ağırlıklandırmaları kullanarak yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abo-Sinna, M. A., Amer, A. H. (2005). Extensions of TOPSIS for multi-objective large-scale nonlinear programming problems. *Applied Mathematics and Computation*, 162(1), 243–256.
- Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2001). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Akyüz, Y., Bozdoğan, T., & Hantekin, E. (2011). TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performansın Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 73-92.
- Alsü, E. & Taşdemir, A. (2017). Finansal Performansın Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Dokuma, Giyim Eşyası Ve Deri Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama. *Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 221-236.
- Baumgartner, R., Somorjaia, R., Summersa, R., Richtera, W. (1999). Assessment of cluster homogeneity in fMRI data using Kendall's coefficient of concordance. *Magnetic Resonance Imaging*, 17(10), 1525-1532.
- Benitez, J. M., Martín, J. C., & Román, C. (2007). Using fuzzy number for measuring quality of service in the hotel industry. *Tourism management*, 28(2), 544-555.
- Chu, T. C. (2002). Facility location selection using fuzzy TOPSIS under group decisions. *International journal of uncertainty, Fuzziness and knowledge-based systems*, 10(06), 687-701.
- Coşkun, M. (2004). Finansal Analiz, Ed: Nurhan Aydın, Finansal Yönetim, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çetin, A. C. (2006). Türk Tekstil Sektörü ve Türk Tekstil Firmalarının Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 255-278.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS çok kriterli karar verme sistemi: Türkiye'deki kamu bankaları üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Deng H., Chung-Hsing Y., Willis R.J. (2011). Inter-company comparison using modified TOPSIS with objective weights. *Computer & Operations Research*, 27, 963-973.
- Dumanoğlu, S., & Ergül, N. (2010). İMKB'de işlem gören teknoloji şirketlerinin mali performans ölçümü. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (48), 101-111.
- Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). Multiple attribute decision making: Methods and applications. Heidelberg: Springer-Verlag.
- Jahanshahloo, G. R., Lotfi, F. H., Izadikhah, M. (2006). Extension of the TOPSIS method for decision-making problems with fuzzy data. *Applied Mathematics and Computation*, 181(2), 1544–1551.
- Kaplan, R. S., Norton, D. P. (1996). The balanced scorecard: translating strategy into action. Harvard Business Press.
- Kaya, T., & Kahraman, C. (2010). Multicriteria renewable energy planning using an integrated fuzzy VIKOR & AHP methodology: The case of Istanbul. *Energy*, 35(6), 2517-2527.
- Lee, W. S., & Tu, W. S. (2011). Combined MCDM techniques for exploring company value based on Modigliani–Miller theorem. *Expert Systems with Applications*, 38(7), 8037-8044.
- Liu, P., Wang, M. (2011). An extended VIKOR method for multiple attribute group decision making based on generalized interval-valued trapezoidal fuzzy numbers. *Scientific Research and Essays*, 6(4), 766-776.
- Mousavi, S. M., Torabi, S. A., & Tavakkoli-Moghaddam, R. (2013). A hierarchical group decision-making approach for new product selection in a fuzzy environment. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 38(11), 3233-3248.
- Oprovic, S., Tzeng, G. H. (2004). Compromise solution by MCDM methods: a comparative analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156, 445-455
- Oprovic, S., Tzeng, G. H. (2007). Extended VIKOR method in comparison with outranking methods. *European Journal of Operational Research*, 178, 514-529.
- San Cristobal, J. R. (2011). Multi-criteria decision-making in the selection of a renewable energy project in Spain: The Vikor method. *Renewable Energy*, 36, 498-502.
- Sanayei, A., Mousavi, S. F., & Yazdankhah, A. (2010). Group decision making process for supplier selection with VIKOR under fuzzy environment. *Expert Systems with Applications*, 37(1), 24-30.
- Sayadi, M. K., Heydari, M., Shahanaghi, K. (2009). Extension of VIKOR method for decision making problem with interval numbers. *Applied Mathematical Modelling*, 33, 2257-2262.

- Selimoğlu, S., & Orhan, A. (2015). Finansal başarısızlığın oran analizi ve diskriminant analizi kullanılarak ölçülmesi: BİST'de işlem gören dokuma, giyim eşyası ve deri işletmeleri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (66), 21-40.
- Shih, H. S., Shyur, H. J., Lee, E. S. (2007). An extension of TOPSIS for group decision making. *Mathematical and Computer Modelling*, 45, 801-813.
- Triantaphyllou, E. (2000). Multi-criteria decision making methods: a comparative study. US: Kluwer Academic Publishers
- Yıldırım, B. F., & Demirci, E. (2017). Banka Performansının TOPSIS-M Uygulaması İle Değerlendirilmesi. *Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-48.
- Yu, P. L. (1973). A class of solutions for group decision problems. *Management Science*, 19(8), 936-946.
- Zeleny, M. (1982). Multiple criteria decision making. New York: McGraw-Hill
- Zhang, N., Wei. G. (2013). Extension of VIKOR method for decision making problem based on hesitant fuzzy. *Applied Mathematical Modelling*. 37(7), 4938-4947.
- <https://www.kap.org.tr/trSektorler>
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 40-51

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 40-51
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.652278

Geliş Tarihi / Received: 28.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 26.12.2019

Araştırma Makalesi
Research Article

TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SEKTÖRDE FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKETLERİN FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKLERİNİN TAHMİN EDİLMESİ

Fatma AKYÜZ¹

Öz

İşletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken birçok gidere katlandıkları gibi, söz konusu giderlerinden daha fazla gelir elde etmeyi ve büyümeyi arzu etmektedirler. Bu noktada finansal risk düzeylerinin en aza indirilmesi ve piyasa koşullarının da göz önüne alınarak hareket edilmesi gerekmektedir. Günümüzde şirketler zaman zaman finansal açıdan sıkıntılı dönemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu dönemleri bazı şirketler kayıplarla da olsa atlatabilirken, bazı şirketler ise iflas gibi olumsuz durumlarla karşılaşarak piyasadan yok olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; BIST’de hisseleri işlem gören taş ve toprak alanında faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarısızlık riski taşıyıp taşımadıklarının Altman Z Skor-Springate ve Fulmer modelleriyle değerlendirmektir. Bu bağlamda öncelikle 2014-2018 yılları arasında taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarısızlık risklerini belirlemek için Altman Z Skor-Springate ve Fulmer modellerine ilişkin finansal oranlar hesaplanmış olup, hem yıl açısından hem de başarısızlık risk modelleri açısından farklılık olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda riskli durumda olan şirketler için çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Finansal Bilgi, Finansal Başarısızlık, Altman Z Skor, Springate Modeli, Fulmer Modeli.

Jel Kodları : M41, M49, M21

¹Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, fatma.akyuz@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7309-1586.

ESTIMATION OF FINANCIAL FAILURE RISKS OF COMPANIES OPERATING IN THE STONE AND SOIL BASED SECTOR

Abstract

As businesses add to many expenses in carrying out their activities, they desire to generate and grow more revenue from these expenses. At this point, financial risk levels should be minimized and the market conditions should be taken into consideration. Today, businesses can face financial difficulties from time to time. While some businesses can survive these periods with losses, some businesses face negative situations such as bankruptcy and disappear from the market.

The aim of this study is to evaluate the risk of financial failure of companies operating in the stone and soil area whose shares are traded in Bist using Altman Z Score-Springate and Fulmer methods. In this context, the first year between 2014-2018 stone and soil-based business to determine the risks of financial failure, Altman Z-Score - Springate and Fulmer models relating to financial ratios are calculated, and year to determine whether the models differ in terms of both in terms of the risk of failure have been studied. As a result of the study, it was attempted to offer solutions for businesses in risky situations

Keywords : Financial Information, Financial Failure, Altman Z Score, Springate Model, Fulmer Model

Jel Codes : M41, M49, M21

GİRİŞ

Günümüzde küresel ölçekte ticaret ve kur savaşlarının yaşanması birçok sektörü etkilediği gibi taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren şirketleri de olumsuz etkilemektedir. Olumsuz etkilerle mücadele eden şirketler mevcut konumlarını korumada zaman zaman sıkıntılar yaşayabilmektedirler. Bu noktada mevcut konumlarını koruyamayan şirketlerin iflasa kadar uzanan bir süreçle karşılaşmaları kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla şirketlerin geleceği düşünerek herhangi bir kriz durumunda verecekleri tepkiyi önceden planlamaları kuşkusuz ki önemlidir. Aksi takdirde hem şirket içi hem de şirket dışındaki kişi veya kurumlar yaşanan krizden olumsuz olarak etkilenecektir.

Dünyada 2014 yılında çimento üretimi bir önceki yıla göre artış göstermiş olup, en fazla büyüme oranları Çin, Hindistan, Rusya, Suudi Arabistan, ABD, Endonezya, Meksika, Almanya ve Kanada'da yaşanmıştır. Türkiye ise çimento sektöründe Avrupa'nın ilk sıralarında, dünyanın ise beşinci, ihracatta ise dünya pazarında altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği verilerine göre Türkiye'de çimento üretim miktarı bölgesel olarak verilmiş olup aylık ve bölgesel veriler bilgi kullanıcılarına sunulmuştur (tcma.org.tr/istatistikler/aylik-veriler). İnşaat ve çimento sektörü son zamanlarda toplum tarafından konut sektörüne yatırım yapılmasının avantaj olarak düşünülmesi ve kentsel dönüşüm projelerinin hızla artmasıyla birlikte ülke ekonomisindeki önemini korumaktadır (ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Cimento.pdf).

Çalışmanın amacı Borsa İstanbul'da (BIST) taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlerin finansal başarısızlık riski açısından yıl bazında ve başarısızlık riskini ölçen belli başlı modellerle değerlendirilmesini yapmaktır. Bu bağlamda öncelikle taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketler belirlenmiş olup, 2014-2018 yılları için finansal başarısızlık riskini ölçen Altman Z Skoru- Springate ve Fulmer modeli ile şirketlerin risk durumları tespit edilmiştir. Bu noktada söz konusu modeller için gerekli olan finansal oranlar şirketlerin web sitelerinden ve Kamu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda alınan verilerle hesaplanmıştır. Daha sonra yıl bazında Altman Z Skoru-Springate ve Fulmer modellerinin sonuçları karşılaştırılmalı olarak analizi elde edilmiştir. Çalışmanın sonucunda riskli

durumda olan şirketler belirlenmiş olup, alınması gereken önlemler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın özgünlüğü taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlere yönelik literatürde daha önce Altman Z Skor-Springate ve Fulmer yöntemlerini birlikte ele alarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmamış olmasından ileri gelmektedir. Çalışmanın benzerinin başka sektörlerde faaliyet gösteren şirketler için de uygulanarak, finansal başarısızlık açısından riskli olan şirketlerin tespit edilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatürde şirketlerin finansal başarısızlığıyla ilgili yapılan bazı çalışmalar incelenmiştir. Çalışmalara aşağıda yer verilmiştir:

Altman (1968); finansal başarısızlıkları belirlemek amacıyla yaptığı çalışmada işletmelerin likidite, kaldıraç, karlılık ve etkinlik oranlarını kullanmıştır. Bu oranları kullanmasındaki amacı işletmelerin gelecekte karşılaşılabileceği olumsuz durumlar için bir eşik değer belirlemek olarak ifade etmiştir. Uygulama alanı olarak 33 işletmeyi rastgele seçerek 22 finansal oran ile Z modelini kullanmıştır. Modelin doğruluk derecesini % 95 olarak ifade etmiştir.

Kasılıngam ve Ramasundaram (2012); Çalışma Hindistan'da faaliyet gösteren konut finansmanı, yatırım finansmanı, altyapı finansmanı ve varlık finansmanı dahil olmak üzere 25 banka dışı finansman şirketi ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada 2005-2009 yılları esas alınmış olup, Fulmer H ve Springate Z puanlı modeller kullanılmıştır. Sadece şirketlerin durum değerlendirilmesi değil aynı zamanda söz konusu şirketler için çözüm önerileri de sunmaktadır.

Çalış vd. (2018); BİST'de kayıtlı Lokanta ve Otel sektörüne kayıtlı işletmelerin kriz dönemlerindeki finansal durumlarını ve başarılarındaki değişimi değerlendirmiştir. Çalışmada Altman Z Skor modeli için nakit akışlarının sağlandığı faaliyetler yöntemi kullanılmıştır. Sonuç kısmında çalışmada kullanılan birbiriyle aynı olmayan yöntemlerden dolayı sonuçların birbirinden farklı olduğunu ifade etmiştir. Ancak yaşanan kriz dönemlerinde turizm sektörünün söz konusu durumlardan olumsuz olarak etkilenmediğini belirtmişlerdir.

Çelik (2018); Çalışmasında BİST-30 endeksinde yer alan imalat sektöründe faaliyette bulunan 6 adet işletmenin 2015-2017 yıllarına ait veri setini Altman Z-Skor modeli ile oluşturmuştur. Çalışmanın sonucunda 6 işletmeden 2'sinin (Arçelik ve KRDMİD işletmesi) gri/belirsiz alanda bulunduğunu, 4 işletmenin (Ereğli-Petkim-Soda ve Tupaş) ise güvenli alanda bulunduğu gözlemlenmiştir.

Karadeniz ve Öcek (2019); turizm alanında faaliyet gösteren şirketlerin finansal yönden başarısızlık risklerini istatistiksel açıdan 2012-2017 yılları için test etmişlerdir. Finansal başarısızlık riskini Altman Z Skoru, başarısızlık riski taşıyan ve taşımayan işletmeler arasında finansal oranlar açısından, anlamlı farklılığı da Mann Whitney U Testi ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda değerlendirilmeye alınan turizm işletmelerinin finansal başarısızlık riski taşıyan ve taşımayanlar arasında finansal oranlar açısından anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Uyar ve Çağlak (2019); Farklı ülkelerde faaliyet gösteren çimento sektöründeki işletmelerin mali bilgileri ile sistematik risk göstergesi olan finansal beta katsayıları arasındaki ilişkiyi tespit etmişlerdir. Çalışmada 2007-2017 yılları arası esas alınmış olup muhasebe temelli değişkenler ile istatistik analiz olan panel veri analiziyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye'de faaliyet gösteren çimento işletmeleri için finansal beta ile istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunan özsermaye karlılığı, cari oran, faaliyet kar marjı ve logaritmik aktif değişkenleri bulunmuş iken, diğer ülkeler grubunda yer alan çimento işletmeleri için finansal beta ile aktif karlılığı ve logaritmik satış değişkenleri bulunmuştur.

Kaplan, Nurcan ve Köksal (2019); Borç yapılandırılması yapan bankaların, yapılandırma öncesi finansal profiliyle, finansal sıkıntının karmaşıklığı ve bankaların yapılandırmaya olan katkısını değerlendirmişlerdir. Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenleri belirleyebilmek için istatistiksel yöntem olarak diskriminant analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bankacılık sisteminden fon sağlama yeteneği ve borç düzeyi yüksek olan işletmelerin başarılı olarak borç yapılandırılması yapabildiği sonucuna ulaşmışlardır.

I. FİNANSAL BAŞARISIZLIK KAVRAMI

Şirketler faaliyetlerini genişletmeyi ve pazarda lider konumda olmayı istemelerine rağmen, süreç içinde bazı finansal sıkıntılar yaşamaları kaçınılmazdır. Bu noktada her türlü ihtimali göz önüne alarak olası kriz durumlarına karşı tedbirli olup kendilerini çıkmaza sokacak olasılıklara karşı önlem almaları gerekmektedir. Şirketlerin bazen geleceği iyi görememeleri ve kriz durumlarına karşı zamanında önlem alamamaları/almamaları başarısızlık olarak kabul edilecek birçok durumla karşılaşmalarına sebep olacaktır.

Finansal sıkıntılarla karşılaşan hatta iflasa sürüklenen şirketler genel olarak değerlendirildiğinde kısa vadeli yabancı kaynaklarını ödemek için nakit girişlerinin yetersiz olduğu, özkaynak düşüklüğü ve varlıklarının yükümlülüklerini karşılayamaması sorununun olduğu görülmektedir (Yazıcı; 2019: 706-707). Günümüzde şirketlerin hızlı ve sürekli olarak gelişmesi beraberinde rekabet edebilme sorununu da getirmektedir. Serbest piyasa ve rekabetçi fiyat sistemi yalnızca piyasa da güçlü olan şirketler için faydalı iken, farklı nedenlerle teknolojiye ayak uyduramayan ve rekabete karşı mücadele edemeyen şirketler açısından başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Tekrar eden başarısızlıklar üstesinden gelinemeyecek büyük sorunlara dönüştüğünden iflasa kadar uzanan bir süreçle mücadele edilmesine sebep olabilmektedir (Karacan-Savcı; 2011: 41). Şirketlerin başarısızlıkları genelde yönetim kararlarından kaynaklanacağı gibi satış politikası, mali kaynakların iyi kullanılmaması, doğru işe doğru personel çalıştırılmaması gibi birçok etkenden kaynaklanabilir. Literatür incelendiğinde finansal başarısızlığa ilişkin birbirine benzer birçok başarısızlık tanımı yapılmıştır. Buna göre Finansal Başarısızlık; şirketlerin borçlarını zamanında yerine getirememesi, tahvil faizi ve anaparasının ödenememesi, konkordato ilanı, üst üste üç yıl zarar edilmesi olarak tanımlanmıştır (Aktaş, 1997: 6). Beaver finansal başarısızlığı şirketlerin vadesi gelmiş finansal yükümlülüklerini yerine getirilmemesi olarak kabul etmiştir (Beaver, 1966: 71).

Genel olarak şirketlerin finansal başarısızlık nedenleri için finansal planlamanın yeterli ve doğru olarak yapılamaması, büyüme hızının sektöre uyum sağlayamaması, uygun nakit planlamasının bulunmaması, maliyetlerin yüksek olması, sermaye yetersizliği, faaliyetlerin çeşitlendirilememesi, teknolojik gelişmelere uyum sağlanamaması ve finansal krizler olarak sıralanabilir (Dizgil, 2018: 250).

II. FİNANSAL BAŞARISIZLIK TAHMİN MODELLERİ

Şirketlerin başarısızlıklarına şirket içi ve dışı olmak üzere birçok etken neden olabilmektedir. Bu noktada önemli olan başarısızlık riski taşıyan şirketleri belirleyebilmek ve iflas gibi geri dönüşü imkansız olan bir sürece girmeden şirketleri kurtarabilmektir. Şirketlerin başarısızlıklarını belirleyebilmek için literatürde birçok yöntem kullanılabilirken belli başlı olanları Altman Z Skoru, Springate ve Fulmer modeli olarak kabul edilmektedir.

Altman Z Skor Modeli finansal başarısızlığı; başarısızlık (iflas) olarak tanımlar iken, Springate ve Fulmer modeli başarısızlık olarak kabul etmiştir (Karakozak-Topaloğlu, 2016: 117).

II. I. Altman Z Skor Modeline Göre Finansal Başarısızlığın Tahmini

Edward I. Altman tarafından 1968 yılında geliştirilmiş olan bu modelde, şirketlerin finansal başarısızlık durumlarını tahmin etmek ve riskli olan şirketleri belirleyebilmek için kullanılan bir modeldir. Altman Z Skor Modeli ilk olarak 1968 yılında geliştirilen modelle uygulamaya konulmuş olup, zaman içinde modelin eksikleri tespit edilmiştir. Daha sonrasında geliştirilen ikinci model ile birinci modelin eksikleri tamamlanırken, geliştirilen üçüncü model ile ikinci modelin eksikleri tamamlanmıştır. Buna göre (Karadeniz-Öcek, 2019: 196-197);

Z Skor= $0,012X_1+0,014X_2+0,033X_3+0,006X_4+0,999X_5$ (1) Halka Açık İşletmeler

Z Skor= $6,56X_1+3,26 X_2+6,72 X_3+1,05X_4$ (2) Özel Sektör Hizmet İşletmeler

Z Skor= $0,717 X_1 +0,847 X_2 +3,107 X_3 +0,42 X_4 +0,998 X_5$ (3) Özel Sektör İmalat İşletmeler

Analiz aşamasındaki Altman Z Skor modeli için ise referans aralıkları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Altman Z Skor Referans Aralıkları

<u>Halka Açık</u> <u>Şirketler</u>	<u>Özel Sektör</u> <u>İmalat</u> <u>İşletmeleri</u>	<u>Özel Sektör</u> <u>Hizmet</u> <u>İşletmeleri</u>
Z Skor >2,99 güvenli	Z Skor >2,99 güvenli	Z Skor >2,60 güvenli
1,81 < Z Skor >2,99 yoruma açık değil	1,23 < Z Skor >2,99 yoruma açık değil	1,1 < Z Skor >2,60 yoruma açık değil
Z Skor < 1,81 sıkıntılı	Z Skor < 1,23 sıkıntılı	Z Skor < 1,1 sıkıntılı

Kaynak: Yıldız, 2014: 77

Altman Z Skor Modelinde Kullanılan değişkenlerden;

X1: Net İşletme Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Dağıtılmayan Karlar/ Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar / Toplam Varlıklar

X4: Özsermaye Cari Değeri / Borçların Defter Değeri

X5: Net Satış/ Toplam Varlıklar

II. II. Springate Modeline Göre Finansal Başarısızlığın Tahmini

Springate (1978) imalat sanayisi alanında faaliyet gösteren 20 başarılı ve başarısız şirketi ele alarak modeli uygulamış ve modelin %92,5 olasılıkla doğruluğunu kanıtlamıştır. (Boritz-Kennedy vd. 2007, Karakozak-Topaloğlu, 2016: 114-126).

Çalışmada kullanılan Springate modeli aşağıda ifade edildiği şekilde hesaplanmakta olup, model de kullanılan değişkenler şöyledir (Dizgil, 2018: 257):

$$S= 1.03X+3.07Y+0.66Z+0.4Q$$

X:Çalışma Sermayesi / Toplam Varlıklar

Y:Faiz ve Vergi Öncesi Kar /Toplam Varlıklar

Z:Faiz ve Vergi Öncesi Kar/ Kısa Vadeli Borçlar

Q:Satışlar/ Toplam Varlıklar

Springate modelinde S değeri 0,862'den küçük olan şirketler başarısız olarak kabul edilmektedir.

II. III. Fulmer Modeline Göre Finansal Başarısızlığın Tahmini

Fulmer vd. tarafından geliştirilen H Skor modelinde ortalama olarak aktif büyüklükleri 455 Milyon Dolar olan 30 başarılı ve başarısız şirketi ele alarak 60 Amerikan şirket üzerinde test etmiştir. H Skoru 9 faktörden oluşan ve eşit olmayan ağırlıklara sahip bir modeldir (Fulmer vd.,1984: 25-37).

Fulmer modeli değeri aşağıda ifade edildiği gibi hesaplanmakta olup, modelde kullanılan değişkenler şöyledir (Ege-Topaloğlu vd, 2017: 120):

$$H \text{ Skor} = 5.528 X1 + 0.212 X2 + 0.073 X3 + 1.27 X4 - 0.12 X5 + 2.335 X6 + 0.575 X7 + 1.083 X8 + 0.849 X9 - 6.075$$

X1: Dağıtılmamış Kar / Toplam Varlıklar

X2: Satışlar / Toplam Varlıklar

X3: Vergi Öncesi Kar / Özsermaye

X4: Nakit / Toplam Borçlar

X5: Toplam Borçlar / Toplam Varlıklar

X6: Kısa Vadeli Borçlar / Toplam Varlıklar

X7: Log (Maddi Varlıklar)

X8: Çalışma Sermayesi / Toplam Borçlar

X9: (Log Faiz ve Vergi Öncesi Kar) / Faizler

Modelde H değerinin sıfırdan küçük olması başarısız şirket o

III. UYGULAMA

III.1. Uygulamanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın temel amacı; BIST’de taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren şirketlerin web sitelerinden ve KAP’dan edinilen mali tablo bilgileriyle finansal başarısızlık riskini ölçen Altman Z Skor, Springate ve Fulmer Modeli ile değerlendirmektedir. Çalışmada taş ve toprak sektörünün seçilmesinin nedeni taş ve toprağa dayalı imalat sanayii sektörünün inşaat piyasasının temel dinamikleri arasında yer alması ve toplum tarafından konut sektörüne yatırım yapmanın güvenli liman olarak görülmesi ve inşaat sektörünün çimento sektörüyle doğrudan bağlantısının olmasındandır. Kuşkusuz ki Türkiye’de son yıllarda genel ekonomik yapısı içerisinde en önemli temel yapı taşlarından birisini inşaat sektörü ve taş - toprağa dayalı olarak faaliyet gösteren şirketler oluşturmaktadır.

Çalışmanın kapsamı BIST’de taş ve toprağa dayalı faaliyet gösteren 25 şirketten oluşmaktadır. Çalışmada 2014-2018 yılları esas alınmış olup, söz konusu sektörde faaliyet gösteren Yibitaş Yozgat İşçi Birliği İnşaat Malzemeleri Ticaret ve Sanayi A.Ş.’nin hisse senedi fiyatına 2018-2017 yılları için ulaşılamamış ve çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada incelemeye alınan diğer tüm şirketlerin mali tablo verilerine ulaşılmış olup, incelenen şirketler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Taş ve Toprağa Dayalı Alanda Faaliyet Gösteren Şirketler

Sıra	Kod	Şirket Ünvanı	Sıra	Kod	Şirket Ünvanı
1	ADANA, ADBGR, ADNAC	Adana Çimento Sanayi T.A.Ş.	14	DENCM	Denizli Cam Sanayii ve Ticaret A.Ş.
2	AFYON	Afyon Çimento	15	DOGUB	Doğusan Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş.

		Sanayi T.A.Ş.			
3	AKCNS	Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	16	EGSER	Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
4	ANACM	Anadolu Cam Sanayi A.Ş.	17	GOLTS	Göлтаş Gölle Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
5	ASLAN	Aslan Çimento A.Ş.	18	KONYA	Konya Çimento Sanayii A.Ş.
6	BASCM	Baştaş Başkent Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.	19	KUTPO	Kütahya Porselen Sanayi A.Ş.
7	BTCIM	Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş.	20	MRDIN	Mardin Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
8	BSOKE	Batisöke Söke Çimento Sanayi T.A.Ş.	21	NIBAS	Niğbaş Niğde Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.
9	BOLUC	Bolu Çimento Sanayi A.Ş.	22	NUHCM	Nuh Çimento Sanayi A.Ş.
10	BUCIM	Bursa Çimento Fabrikası A.Ş.	23	TRKCM	Trakya Cam Sanayii A.Ş.
11	CMBTN	Çimbeton Hazır beton ve Prefabrik Yapı Elemanları Sanayi ve Ticaret A.Ş.	24	USAK	Uşak Seramik Sanayi A.Ş.
12	CMENT	Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş.	25	UNYEC	Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.
13	CIMSA	Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş.			

Kaynak: KAP (Kamu Aydınlatma Platformu)

III. II. Uygulamamın Örnek Seçimi ve Yöntemi

Çalışma kapsamındaki veriler için şirketlerin web sitelerinden ve KAP'dan yararlanılmıştır. BIST 100 endeksi İmalat Sanayii, taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren 25 şirketin 2014-2015-2016-2017-2018 yıllarına ait verilerine şirketlerin web sitelerindeki mali tablolarından ve KAP'tan ulaşılmıştır.

Tablo 3: Altman Z Skor Modeliyle Taş ve Toprak Alanında Faaliyet Gösteren Şirketlerin 2014-2018 Yılları Analizi

ŞİRKET	2014	2015	2016	2017	2018
ADANA	8,30	11,12	7,09	2,96	3,62
AFYON	14,07	1,86	0,77	0,92	0,65
AKCNS	4,34	3,67	3,29	2,24	1,78
ANACM	1,13	0,74	74,13	0,75	1,30
ASLAN	10,54	9,23	6,29	5,10	3,12
BASCIM	3,33	2,68	2,50	2,07	1,85
BTCIM	1,99	1,49	0,88	0,72	0,63
BSOKE	2,11	1,18	0,54	0,55	0,67
BOLUC	3,62	3,15	3,38	2,46	1,66
BUCIM	3,80	2,76	3,21	2,66	3,49
CMBTN	2,91	2,71	11,98	1,94	2,74
CMEN	2,06	1,96	1,97	2,12	1,89
CIMSA	4,34	2,67	1,70	1,29	0,95
DENCM	1,80	2,21	1,86	6,70	1,34
DOGUB	1,29	2,02	0,54	0,64	1,03
EGSER	2,93	2,40	2,17	2,55	2,73
GOLTS	2,04	1,47	1,21	1,17	1,06
KONYA	10,57	11,34	9,09	7,94	5,98
KUTPO	3,29	2,67	3,48	2,87	2,06
MRDIN	5,48	4,45	6,49	4,51	2,58
NIBAS	1,33	0,95	0,87	0,89	7,16
NUHCM	3,32	3,34	3,45	2,17	1,83
TRKCM	1,63	1,07	1,30	1,70	1,51
USAK	0,81	0,66	0,70	0,72	0,52
UNYEC	8,93	6,04	6,09	4,30	2,81

Tablo 3'de görüldüğü gibi; taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlerin 2014-2018 yılları arası finansal başarı risk düzeyleri Altman Z Skor model analizinde Z Skor değeri 2,99 üstünde olan şirketler güvenli şirket olarak kabul edilmiştir. Buna göre; Aslan Çimento A.Ş. ve Konya Çimento A.Ş. finansal başarı risk düzeyleri açısından çalışmanın kapsadığı 2014-2018 yılları için tüm yıllarda Altman Z Skor değeri 2,99 üstünde bir değere sahip olup güvenli şirket sınıfında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altman Z Skor değeri 1,23 altında olan şirketler sıkıntılı şirket olarak kabul edilmesinden dolayı analiz sonucunda; 2014-2018 yılları arasında bu durumda olan şirketler 2014 yılı hariç Batsöke Söke Çimento Sanayi T.A.Ş. ve Uşak Seramik Sanayi A.Ş. olduğu tespit edilmiştir. Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş. ve Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise Altman Z Skor modelinde 2014-2018 yılları içerisinde tüm yıllarda belirsiz/gri seviyede yer aldığı gözlemlenmiştir.

Tablo 4: Springer Modeliyle Taş ve Toprak Alanında Faaliyet Gösteren Şirketlerin 2014-2018 Yılları Analizi

ŞİRKET	2014	2015	2016	2017	2018
ADANA	2,32	2,76	2,17	0,86	2,56
AFYON	2,22	0,81	-0,25	0,19	-0,18
AKCNS	1,45	1,57	1,40	0,77	0,86
ANACM	0,52	0,30	0,88	0,34	0,70
ASLAN	1,26	1,10	0,90	0,75	0,54
BASCM	1,54	1,20	1,21	0,87	0,71
BTCIM	1,14	0,86	0,24	0,17	0,21
BSOKE	1,61	0,92	0,32	0,25	0,51
BOLUC	2,26	1,80	1,64	1,27	0,77
BUCIM	1,96	1,45	1,68	1,46	2,40
CMBTN	1,13	1,09	1,10	0,68	1,32
CMENT	0,97	0,63	0,37	0,53	0,43
CIMSA	1,52	1,30	0,64	0,55	0,28
DENCM	0,64	0,65	0,79	0,50	0,43
DOGUB	0,45	0,42	0,24	0,14	0,24
EGSER	1,62	1,39	1,12	1,45	1,62
GOLTS	1,19	0,45	0,28	0,30	0,34
KONYA	2,25	1,86	1,66	1,61	1,43
KUTPO	2,31	1,40	1,58	1,29	1,43
MRDIN	2,33	1,82	2,04	1,81	1,22
NIBAS	0,90	0,61	0,36	0,36	1,38
NUHCM	1,69	1,85	1,71	0,92	0,99
TRKCM	0,97	0,67	0,95	1,05	1,10
USAK	0,34	0,28	0,20	0,31	0,15
UNYEC	3,30	2,61	2,78	2,23	1,10

Tablo 4’de görüldüğü gibi; taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlerin 2014-2018 yılları arası finansal başarı risk düzeyleri Springer model analizinde S değeri 0,862’den küçük olan şirketler başarısız şirket olarak kabul edilmiştir. Buna göre; Denizli Cam Sanayii ve Ticaret A.Ş., Doğusan Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş. ve Uşak Seramik Sanayi A.Ş. finansal başarı risk düzeyleri açısından çalışmanın kapsadığı 2014-2018 yılları için tüm yıllarda başarısız şirket sınıfında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönemler itibariyle tüm yıllarda S değeri 0,862’nin üstünde olan şirketler ise; Bursa Çimento Fabrikası A.Ş., Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş., Konya Çimento Sanayii A.Ş., Kütahya Porselen Sanayi A.Ş., Mardin Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Nuh Çimento Sanayi A.Ş. ve Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Fulmer Modeliyle Taş ve Toprak Alanında Faaliyet Gösteren Şirketlerin 2014-2018 Yılları Analizi

ŞİRKET	2014	2015	2016	2017	2018
ADANA	3,17	4,07	1,38	0,11	3,08
AFYON	2,86	1,01	-0,27	0,73	0,40
AKCNS	0,72	0,78	0,63	0,06	1,02
ANACM	1,71	1,06	475,91	0,36	-0,96
ASLAN	-0,10	-0,14	-0,04	0,01	0,47
BASCM	3,10	2,40	2,38	1,61	2,11
BTCIM	1,37	1,56	1,04	4,09	0,20
BSOKE	1,00	1,15	0,02	5,22	-0,42
BOLUC	0,38	0,97	1,08	0,85	1,24
BUCIM	2,56	2,35	2,58	1,92	3,29

CMBTN	-0,19	-0,09	0,11	-1,59	-0,02
CMEN	0,04	0,29	0,78	0,95	0,41
CIMSA	2,54	2,18	1,22	1,69	1,46
DENCM	-0,45	-0,41	-0,60	-0,20	-0,77
DOGUB	-7,08	-7,66	-7,36	-7,77	-7,70
EGSER	0,69	0,53	1,35	1,87	2,66
GOLTS	1,24	0,75	0,73	2,06	1,07
KONYA	7,56	7,91	8,04	5,30	4,84
KUTPO	2,85	3,57	4,11	3,22	3,83
MRDIN	1,06	0,75	1,31	1,66	1,19
NIBAS	0,48	0,43	-0,95	-1,94	-0,49
NUHCM	2,19	2,24	2,27	2,33	1,70
TRKCM	2,26	1,79	1,54	2,80	-0,12
USAK	-0,02	0,02	0,04	-0,06	0,34
UNYEC	4,11	4,11	3,50	2,51	0,32

Tablo 5’de görüldüğü gibi; taş ve toprağa dayalı alanda faaliyet gösteren şirketlerin 2014-2018 yılları arası finansal başarı risk düzeyleri Fulmer model analizinde H değeri sıfırdan küçük olan şirketler başarısız şirket olarak kabul edilmiştir. Buna göre; Denizli Cam Sanayii ve Ticaret A.Ş. ve Doğusan Boru Sanayii ve Ticaret A.Ş. finansal başarı risk düzeyleri açısından çalışmanın kapsadığı 2014-2018 yılları için tüm yıllarda başarısız şirket sınıfında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Adana Çimento Sanayi T.A.Ş., Akçansa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Baştaş Başkent Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Batıçim Batı Anadolu Çimento Sanayi A.Ş., Bolu Çimento Sanayi A.Ş., Bursa Çimento Fabrikası A.Ş., Çimentaş İzmir Çimento Fabrikası T.A.Ş., Çimsa Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Ege Seramik Sanayi ve Ticaret A.Ş., Göлтаş Göller Bölgesi Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Konya Çimento Sanayii A.Ş., Kütahya Porselen Sanayi A.Ş., Mardin Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş., Nuh Çimento Sanayi A.Ş. ve Ünye Çimento Sanayi ve Ticaret A.Ş. 2014-2018 yılları içinde tüm yıllarda H değerleri sıfırdan büyük olup, başarılı şirket olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şirketler büyüme, pazarda payını koruma, kar elde etme ve topluma hizmet etme gibi amaçlarla kurulur iken, faaliyetlerini devam ettirme aşamasında zaman zaman finansal risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Profesyonel yönetim anlayış tarzını benimseyen ve finansal açıdan öz değerlendirmelerine önem veren şirketler, olası riskli durumları önceden sezinleyip önlem alabilen başarılı şirketler olarak kabul edilmektedirler.

Şirketlerin finansal faaliyetlerinin planlanması ve değerlendirilmesinde literatürde pek çok yöntem bulunmaktadır. Gerek yatırımcılar gerekse şirket yönetimi açısından gelecekte risk olarak kabul edilebilecek durumlara karşı bugünden önlem alınması şirketlerin iflasa kadar uzanabilecek olumsuz süreçlerle karşılaşılmasını engelleyecektir. Bu noktada söz konusu şirketlerin bağlı olduğu sektör açısından değerlendirilmesi ve gelecek için bugünden önlem alınması şirketlerin piyasadaki var olan yerlerinin korunmasını sağlayacağı gibi başlangıçta belirlenen amaçlara da hızlı ve sorunsuz olarak ulaşılmasını da sağlayacaktır.

Çalışmada taş ve toprağa dayalı sektörde faaliyet gösteren şirketlerin uygulama alanı olarak seçilmesinin nedeni; kentsel dönüşümün hızla artması, genç nüfusun yatırım aracı olarak konut piyasasını cazip görmesi, taş ve toprak sektörünün inşaat sektörüyle doğrudan bağlantılı olmasından dolayı seçilmiştir.

Finansal başarısızlık tahmininde Altman Z Score yönteminin çok fazla kullanıldığı görülmekle birlikte, finansal başarısızlık tahminine yardımcı olan diğer yöntemlerin kullanılması söz konusu şirketler için alınacak kararların daha doğru olmasını ve hangi şirketlere yatırım yapılmalı sorusuna cevap olması açısından önemlidir.

Çalışmada BIST 100 endeksinde işlem gören taş ve toprağa dayalı imalat sanayii sektöründe 25 şirketin 2014-2018 yıllarına ait verileri, Altman Z Score, Springate ve Fulmer yöntemleri kullanılarak finansal başarısızlık risk durumlarını tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada ele alınan yıl bazında ve finansal başarısızlık riski belirleme modelleri açısından birbirleriyle karşılaştırmalarda yapılmıştır.

Çalışma Altman Z Skor-Springate-Fulmer modelleri birlikte değerlendirildiğinde her üç yöntem açısından finansal olarak başarılı olan şirketler 2014 yılı için; ADANA, AFYON, AKCNS, BASCM, BOLUC, BUCİM, CIMSA, KONYA, KUTPO, MRDİN, NUHCM, UNYEC şirketleri olarak belirlenmiştir. 2015 Yılı için ADANA, AKCNS, BOLUC, KONYA, MRDİN, NUHCM, UNYEC, 2016 Yılı için ADANA, AKCNS, ANACM, BOLUC, BUCİM, CMBTN, KONYA, KUTPO, MRDİN, NUHCM, UNYEC, 2017 yılında KONYA, MRDİN, NUHCM ve UNYEC, 2018 yılında ise ADANA, BUCİM ve KONYA şirketleri finansal başarıları yüksek şirketler olarak tespit edilmiştir. Bu durumun nedeni olarak; şirketlerin uzun vadeli borçlanma yerine kısa vadeli borçlanma yöntemini tercih ederek faiz yükü altına girmemeleri, nakitlerini atıl olarak bekletmek yerine yatırıma yönlendirmeyi tercih etmeleri ve borsada hisselerinin oldukça yüksek fiyattan işlem görmesi gösterilebilir. Genel olarak taş ve toprak alanında faaliyet gösteren şirketler enflasyonist ortamlardan çok çabuk etkilenmekte olup, küresel ekonomik krizin bir sonucu olarak riskli olan şirketler daha riskli hale gelmektedirler.

Özellikle finansal başarısızlık riski yüksek olan şirketlerin nakit dönüşümünde ve satış politikalarında problemler yaşandığı görülmektedir. Bu durum alacakların zamanında tahsil edilememesi ve nakit döngüsü açısından finansal başarısızlık riskli yüksek olan şirketlerin artmasına sebep olmaktadır.

Benzer çalışmalara öneri olarak; diğer sektörlerin finansal başarısızlık risklerinin tahmin edilmesi ve olası kriz durumlarından etkilenme düzeylerinin tespit edilebilmesi için Altman Z Skor- Springate ve Fulmer modelleriyle hem şirket sayısının hem de değerlendirilmeye alınan yıllar fazlaştırılarak çalışma genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R. (1997), Mali Başarısızlık (İşletme Riski) Tahmin Modelleri, *İş Bankası Kültür Yayınları*, Ankara: Doğu Matbaacılık.
- Altman, E. I. (1968), Financial Ratios, Discriminant Analysis and The Prediction Of Corporate Bankruptcy, *Journal of Finance*, 23 (4), 589-609.
- Beaver, W. H. (1966), Financial Ratios as Predictors of Failure, *Journal of Accounting Research*, 4, Empirical Research in Accounting: Selected Studies, 71-102.
- Boritz, J. E., Kennedy, D. B. and Sun, J. (2007), Predicting Business Failures in Canada. *Accounting Perspectives/Perspectives Comptables*, 141-165.
- Çalış, Y. E., Ünal, İ.H., Güven, B. ve Çanakçı, S. (2018), Borsa İstanbul'da Faaliyet Gösteren Lokanta ve Oteller Sektörünün Finansal Durum ve Performanslarının Değerlendirilmesi, *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: XI, Sayı: Aralık 2018, 293-318.
- Çelik, M. S. (2018), Altman Z Skor Modeli Kullanılarak Bist -30 Endeksinde Yer Alan İmalat Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesi, *5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, ICPESS 2018 Proceedings Volume 2: Economic Studies, 26-29 October, Niğde/Turkey, 525-535.
- Dizgil, E. (2018), BIST Ticaret Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Springate Finansal Başarısızlık Modeli İle İncelenmesi, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume 3, Sayı 2, 248-267.
- Ege, İ., Topaloğlu, E. E., Erkol, A. Y. (2017), Fulmer Modeline Dayalı Finansal Başarısızlık İle Finansal Performans ilişkisi: İmalat Sanayi Üzerine Bir Uygulama, *Muhasebe Finansman Dergisi*, Sayı 74, 119-132.
- Fulmer, J., Moon, J., Gavin, T., Erwin M., (1984), A Bankruptcy Classification Model For Small Firms, *Journal of Commercial Bank Lending*, C.66, s.11, 25-37

- Kamu Aydınlatma Platformu, Web: <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler>, (Erişim Tarihi: 18.10.2019).
- Kaplan, S., Nurcan, E. ve Köksal, C. D. (2019), Finansal Açıdan Sıkıntılı Firmaların Bankalara Olan Borçlarının Yeniden Yapılandırılması Üzerine Bir Analiz, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y. 2019, C. 24, S. 2, 299-310.
- Karacan, S. ve Savcı, M. (2011), Kriz Dönemlerinde İşletmelerin Mali Başarısızlık Nedenleri, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21),2011/1, 39-54.
- Karadeniz, E. ve Öcek, C. (2019), Finansal Başarısızlık Riski Taşıyan ile Taşımayan İşletmelerin Finansal Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi: Borsa İstanbul Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Journal of Travel and Hospitality Management* 16 (2), 191-206
- Karakozak, Ö. ve Topaloğlu, E. E. (2016), İşletmelerinde Finansal Başarısızlığın Öngörülmesi: Altman, Springate ve Fulmer Modelleri İle Bist-100 Uygulaması, *Sosyal Bilimler Metinleri, Aralık ICOMEP Özel Sayı*, 114-126
- Kasılıngam, R. ve Ramasundaram, G. (2012), Predicting Solvency of Non-Banking Financial Institutions in India Using Fulmer and Springate Model, *Journal of Services Research*, Volume 12, Number 1, April – September, 65-88.
- Türkiye Çimento Müstahsilleri Birliği, (2019) Aralık Ayı Verileri, Web: tcma.org.tr/istatistikler/aylik-veriler, (Erişim Tarihi: 01.11.2019).
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Çimento Sektörü, Sektör Raporları, ticaret.gov.tr/data/5b87000813b8761450e18d7b/Cimento.pdf, (Erişim Tarihi: 02.11.2019).
- Uyar, U. ve Çağlak, E. (2019), Çimento Sektörü Açısından Sistemik Risk-Finansal Oran İlişkisi: Ana Çimento Üreticisi Ülkeler Karşılaştırması, *Muhasebe Finansman Dergisi*, Ocak/2019, (81), 231-248.
- Yıldız, A., (2014), Kurumsal Yönetim Endeksi ve Altman Z Skoruna Dayalı Lojistik Regresyon Yöntemiyle Şirketlerin Kredi Derecelendirmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.19, Sayı.3., 77.
- Yazıcı, R. (2019), Türkiye'deki İşletme Faaliyetlerinde Riskleri Zamanında Öngörebilmek ve Önlem Alabilmek İçin Getirilen Düzenlemelere Bakış ve Öneriler, *XI. IBANESS, Kongreler Serisi*, 9-10 Mart, Tekirdağ Türkiye, 706-720.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 52-60

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 52-60

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.588834

Geliş Tarihi / Received: 08.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 13.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE SİSTEM YAKLAŞIMI VE SÜREÇ KALİTESİNİN PERFORMANSA ETKİSİ¹

Ayşe TÜRK²
Mustafa BEKMEZCİ³

Öz

Diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründeki işletmelerin de başarılı olabilmesi için ürünlerinin kaliteli olması gerekir. Bu kapsamda lojistik sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde de Toplam Kalite Yönetimi (TKY) başarılı bir şekilde uygulanabilir. Nitekim, literatürde TKY'ni uygulayan işletmelerin yüksek performans sergilediği ve rekabet üstünlüğü sağladığına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. TKY'nin yönetim liderliği, sürekli iyileştirme, müşteri ve işgören memnuniyeti ile sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi olmak üzere dört boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; TKY'nin alt boyutlarından biri olan sistem yaklaşımı ve süreç kalitesinin işletme performansını ne şekilde etkilediğini ve aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir. Araştırma, Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firmalarında gerçekleştirilmiştir. Veriler bu firmaların farklı pozisyonlarında çalışan, 166 kişiden kolayda örneklem yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada; öncelikle örneklem ve ölçekler hakkında bilgi verilmiş, değişkenler arası korelasyon tespit edilmiş, müteakiben regresyon analizi ile sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile işletme performansı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programı kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde; sistem yaklaşımı ve süreç kalitesinin, operasyonel ve yenilik performansını pozitif ve anlamlı yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Lojistik, Toplam Kalite Yönetimi, Sistem Yaklaşımı, Süreç Kalitesi, Performans.

Jel Kodları : M10, M19.

¹ Bu çalışma, 25-27 Nisan 2019 tarihleri arasında Niğde'de gerçekleştirilen 8. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresinde sözlü olarak sunulan bildirinin gelen öneri ve eleştiriler doğrultusunda geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Toros Üniversitesi, ayseturk26@gmail.com, ORCID adresi: <http://orcid.org/0000-0002-6397-7084>.

³ Doç. Dr., Toros Üniversitesi, İ.İ.S.B.F., İşletme Bölümü, mustafa.bekmezci@toros.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1206-690X>.

THE EFFECT OF SYSTEM APPROACH AND PROCESS QUALITY ON PERFORMANCE IN THE LOGISTICS SECTOR

Abstract

In order to be successful in the logistics sector as in other sectors, the products must be of high quality. In this context, Total Quality Management (TQM) can be applied successfully in the companies operating in logistics sector. As a matter of fact, there are many examples in the literature that companies applying TQM perform well and provide competitive advantage. TQM has four dimensions: management leadership, continuous improvement, customer-employee satisfaction and system approach and process quality. The aim of this study is to determine how system approach and process quality, which is one of the sub-dimensions of TQM, affect business performance and whether there is a significant relationship between them. The research was conducted in logistics companies operating in Mersin. The data were collected from 166 people working in different positions of these firms by convenience sampling. In this present paper, firstly information about samples and scales was given, correlation between variables was determined, and then regression analysis was used to investigate the relationship between system approach and process quality and business performance. SPSS and AMOS program were used for data analysis. As a result of the analyzes, it was determined that system approach and process quality have positive and significant effects on operational and innovation performance.

Keywords : Logistics, Total Quality Management, System approach, Process Quality, Performance.

Jel Codes : M10, M19.

GİRİŞ

Kalite, bir ürünün ya da hizmetin insan ihtiyacını sürekli ve en ekonomik şekilde karşılama yeteneği ile ilgili tüm özelliklerdir (Aydın vd., 2010: 55). Günümüzde yaşanan şiddetli rekabet, şirketlerin ürünlerini, rakiplerinin ürünlerinden farklılaştırmasını gerektirmektedir. Fark yaratan unsurlardan bir tanesi ürünün kalitesidir. İnsanların yaşam koşullarındaki değişiklikler, kalite anlayışını da değiştirmektedir (İncesu, 2011: 3). Dolayısıyla kalitenin yaşam koşullarına uygun bir şekilde sürekli gözden geçirilmesi gerekir. Bunu sağlayacak yönetim felsefesi ise toplam kalite yönetimidir. Toplam Kalite Yönetimi (TKY), bir işletmede uygulanan faaliyetlerde sürekli iyileştirme yapılması ve ortak hedeflere ulaşmak için tüm çalışanların katılması ve uyum içinde çalışması ile müşteri memnuniyetinin sağlanmasını esas alan bir süreçtir (Çelik, 2011: 13).

Müşteri sadakati, müşterinin aldığı ürün veya hizmetin kalitesi ile yakından ilgilidir. Kalite algısı ne kadar yüksek olursa, müşteri sadakati, dolayısıyla işletme karı da o kadar yüksek olacaktır. Lojistik hizmetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi müşteri memnuniyetini artıran hususlardan biridir. Müşteri memnuniyetindeki artış, işletmeye rekabet üstünlüğü sağlayacak, işletmenin varlığını sürdürmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla rekabetin yoğun bir şekilde yaşandığı lojistik sektöründe de müşteri beklentilerini daha iyi sağlamak, sürekli iyileştirme için bir altyapı oluşturmak ve rekabet gücünü arttırmak için kaliteli hizmet sunmak büyük önem arz etmektedir. Performans, daha iyi sonuçlar elde etmek için başta insan kaynağı olmak üzere şirket kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması ile ilgilidir. Şirketlerin var olma sebebi müşteriler olduğu gibi şirketlerin hayatta kalmasını sağlayanlar da müşterileridir. Aldığı mal veya hizmetten memnun olan müşteriler de aynı ürün veya hizmet için herhangi bir alternatif arayışına girmeyecektir. TKY'nin temelini bu düşünce oluşturmaktadır. Bu bakış açısı ile TKY anlayışı için temel koşullar, yöneticiler tarafından toplam kalitenin temel öğelerinin doğru öğrenilmesi ve bunun sonucunda da yöneticilerin asli sorumluluklarını yerine getirmesidir (Argun, 1997: 56). TKY'nin başarılı olması için; yönetimin liderliği, müşteri ve işgören memnuniyeti, sürekli iyileştirme yaklaşımı, süreç üzerine odaklanma gibi TKY ilkelerinin bir bütün olarak ele alınması gerekir. Bu ilkelerin benimsenmesi işgörenleri dinamik ve yenilikçi yapar. Üretim sürecine dahil edilen çalışanlar kendilerini değerli hisseder ve

çalıştığı kuruma olan bağlılığı artar (Çelik & Özer, 2013: 790). Bu kapsamda; TKY uygulamalarının lojistik firmalarında da rekabet avantajı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde TKY, performans yönetimi, TKY ve işletme performansı arasındaki ilişki hakkında bilgi verilmiştir.

I.I. Toplam Kalite Yönetimi (TKY)

TKY, kaliteli ürün çıkartan, mevcut ürünü sürekli geliştiren ve bu faaliyetleri uygularken müşteri memnuniyetini her şeyden üstün tutan faaliyetler bütünüdür (Kavrakoğlu, 1996: 15). TKY’nde müşteri, iç ve dış müşteri olarak iki farklı şekilde tanımlanmaktadır (Argun, 1997: 41). İç müşteri işletmede çalışan personeli; dış müşteri ise işletmenin ürünlerini satın alan gerçek müşteriye tanımlar. TKY felsefesine göre, iç müşteriler yani işletmede çalışan personel memnun edildiği takdirde, bu memnuniyet ürünün kalitesine de yansır; dış müşteriler yani ürünü satın alanlar da ürünün kalitesinden dolayı memnun olur.

TKY anlayışının temel ilkeleri ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte; müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme, toplam kalite ve toplam katılım konusunda ortak bir görüş bulunmaktadır (Kavrakoğlu, 1998: 26). Müşteri odaklılık, insan odaklıdır ve TKY anlayışının temelini oluşturur. “Önce insan” sloganı ile ortaya çıkan bu anlayış, insanı bir makine parçası olarak görmekten çıkarmış; daha çok fikir üreten, yaratıcılığını ortaya koyan, sorunlara çözüm bulan bir konuma taşımıştır (Yenersoy, 1997: 63). İlk olarak, Japonya’da uygulanmaya başlayan TKY, “Kaizen” felsefesi ile iç içe geçmiştir. “KAI”, değişim; “ZEN”, iyi anlamına gelmektedir. Birlikte kullanıldığında “Kaizen”, daha iyiye ulaşma, sürekli gelişme arzusu anlamına gelmektedir (Çelik, 2011: 25). İnsanoğlu sürekli iyiyi, daha iyiyi istemektedir. Bu nedenle bir ürünün sürekliliği için günün şartlarına göre geliştirilmesi gerekir. Kurumların TKY felsefesini oluştururken çalışanların katılımını da sağlaması büyük önem arz etmektedir (Çelik, 2011: 27). Ancak bu şekilde çalışanların deneyimini ve önerilerini sisteme yansıtmak ve bunlardan yararlanmak mümkün olabilir. Bu öneri sisteminin ilkesi, “iş en iyi bilen o işi yapan kişidir” şeklinde özetlenebilir.

I.II. Performans Yönetimi

Performans, kişileri veya işletme birimlerini değerlendiren ve bu yapılan değerlendirmeleri farklı amaçlarla kullanılabilen bir kavramdır (Küçük, 2011: 273). Performans, amaçlanmış ve planlanmış işletme faaliyetlerinin değerlendirilmesidir (Polat, 2010: 29). Bir işletme uyguladığı faaliyetlerin gidişatını öğrenmek için performans ölçümü yapar. Yapılan ölçüm sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda işletme karar alır, planlama yapar, amaçlarını belirler, sürekli kontrol yapar ve iyileştirilmesi gereken bir sorunu saptayarak o sorunun çözümünü arar (Kabadayı, 2002: 78). TKY’nin performans göstergeleri arasında kalite performansı, operasyonel performans ve işletme performansı bulunmaktadır (Samson & Terziovski, 1999: 397). Günümüzde, performans ölçümünde verimlilik ve maliyetle ilgili göstergelere odaklanan geleneksel finansal ölçütlerinin yanında, insan kaynakları, müşteri ilişkileri, esneklik, inovasyon kabiliyeti gibi finansal olmayan ölçütler de önem kazanmıştır (Bekmezci, 2019: 71).

Performans değerlendirmesi; yöneticilerin doğru karar alması, işletmenin başarı şansını artırması ve işletmenin amaçlarını gerçekleştirme açısından önem arz etmektedir (Bayyurt, 2007: 578). Bu kapsamda, işletmenin avantajlı ve dezavantajlı olduğu konular ele alınır, avantajlı konularda üstünlük korunmaya çalışılır, dezavantajlı konularda avantajlı duruma geçmek için gerekli düzenlemeler yapılır.

Performans değerlendirmesi, işletmenin kuruluş amacının gerçekleştirilmesinin takibi açısından önemlidir (Bayyurt, 2007: 578). Performans değerlendirmesi performans ölçümü ile yapılır.

Performans ölçümü sayesinde işletme içindeki süreçlerde geliştirilebilecek alanlar belirlenebilir, var olan verimsizliklerin nedeni ve maliyeti ortaya konabilir ve karşılaştırma yapılabilecek standartlar oluşturulabilir (Coşkun, 2005: 5). Böylece yönetim tarafından da doğru kararlar alınarak, kaynakların kullanımında etkinlik ve verimlilik sağlanmış olur (Bekmezci, 2008: 80).

Performans değerlendirmesinin iki temel amacı vardır (Akar, 2008: 90). Bu amaçlardan birincisi, iş performansı hakkında bilgi edinmektir. Performans değerlendirmesi yapmanın diğer amacı, çalışanların iş tanımında ve iş analizinde saptanan standartları ne ölçüde yakaladığına dair geri bildirim sağlamaktır. İş performansı yönetsel kararların verilmesi ve bu kararların uygulanmasında önemli bir yere sahipken, standartların yakalanıp yakalanmaması ise işle ilgili eğitime ihtiyaç olup olmadığını ortaya koyar. Bu çalışmada işletme performansı; operasyonel ve yenilik performansı olarak ele alınmıştır.

I.III. Toplam Kalite Yönetiminin İşletme Performansına Etkisi

TKY, müşteri beklentilerini karşılayabilmek ve müşteri beklentilerinin üzerine çıkabilmek için; örgütün sistematik bir şekilde yönetilmesine, kalite ve performansın geliştirilmesine odaklanan önemli bir yönetim yaklaşımıdır (Görener, 2013: 151). TKY, işletmelerde kalite unsurunun sadece bir istatistiksel kalite kontrolü uygulaması olmaktan çıkarılıp, işletme içindeki her faaliyette ve kademede, tüm çalışanların sorunu ve sorumluluğu haline getirilmesidir (Ülgen & Mirze, 2018: 256). Ayrıca TKY'nin ilkelerinden olan sürekli gelişme anlayışı ile ürünlerin kalitesi artırılarak daimî bir iyileşme sağlanacaktır (Saruhan & Yıldız, 2009: 186). Dolayısıyla TKY, işletmedeki performansı ve karlılığı olumlu yönde etkiler (Samson & Terziovski, 1999: 393). TKY, ürünlerin kalitesini, işletmenin verimliliğini ve müşteri memnuniyetini artırdığı için işletmenin performansını da artırır (Sevimler vd., 2011: 91).

TKY ile performans kavramı çoğu zaman birbirini olumlu yönde etkilemektedir (Görener, 2013: 163). Kalite yönetiminde amaç, kaliteli ürün üretmek müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Müşteri memnuniyeti ise işletme içinde iyi bir performans ölçüm sisteminin kurulmasıyla elde edilebilir. Kalite ve müşteri memnuniyeti ile ilgili performansın sürekli ölçülmesi ve gerekli düzeltmelerin yapılması işletmenin başarılı olma şansını artıracaktır. Yapılan çalışmalar, TKY uygulamalarının işletme performansını olumlu yönde etkilediğini ortaya konmuş olmasına rağmen (Ahire vd., 1996; Samson & Terziovski, 1999; Küçük vd., 2015), lojistik sistemler üzerindeki kalite yönetiminin öneminin yeterince anlaşılmadığı ifade edilmektedir (Rahman, 2008: 536).

Ürünlerin ve markaların birbirine benzemesinden dolayı işletmelerin rekabet etmesinde rol oynayabilecek en önemli unsur lojistik hizmetlerde sağlanacak üstünlüktür (Taşkın ve Durmaz, 2015: 9). Dolayısıyla lojistik hizmetlerin kalitesinin artırılması, müşteri memnuniyetini artırır, böylece rekabet üstünlüğü sağlanmış olur (Kavaliauskiene vd., 2014). Nitekim kalite yönetimi uygulamaları ile lojistik operasyon performansı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Forker vd., 1997; Anderson vd., 1998; Küçük vd., 2015). Diğer taraftan Rahman (2008), lojistik firmalarında kaliteyi belirleyen en önemli unsurun "zamanında teslimat", Bellah ve arkadaşları (2013) da yaptıkları araştırma neticesinde lojistik performansını etkileyen en önemli unsurun "müşteriye odaklanmak" olduğunu, ürün tasarımı ve istatistiksel süreç kontrolünün lojistik performansını doğrudan etkilemediğini tespit etmiştir. Brah ve Lim (2006), lojistik firmalarında TKY ve teknolojinin performansı iyileştirmede önemli ve tamamlayıcı bir rol oynadığını belirlemiştir. Diğer taraftan sistem yaklaşımının lojistik süreçlere yönelik tüm olumlu yönleri, işletmenin piyasadaki pozisyonunun güçlendirilmesi ve iyileştirilmesi üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu ve rekabet gücünü artırdığı ifade edilmektedir (Lis & Lapeta, 2019).

Bu bilgiler ışığında araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir.

H₁: Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi operasyonel performansı istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı yönde etkiler.

H₂: Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi yenilik performansını istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı yönde etkiler

II.YÖNTEM

Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesinin lojistik firmalar üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla yapılan bu çalışmada öncelikle örneklem ve ölçekler hakkında bilgi verilmiştir, müteakiben örneklemden elde edilen veriler doğrultusunda analiz yapılmıştır. Bu kapsamda; her bir değişkenin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmış, değişkenler arasındaki korelasyon tespit edilmiştir. Hipotezler regresyon analizi ile test edilmiştir.

II.I. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmanın evrenini Mersin ilinde faaliyet gösteren lojistik firma çalışanları oluşturmaktadır. Mersin Ticaret ve Sanayi Odasından alınan verilere göre bu örneklemde yaklaşık 2000 kişi çalışmaktadır. Ana kütlede %90 güvenilirlik sınırları içerisinde %10'luk bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 93 olarak belirlenmiştir (Can, 2014: 30). Bu kapsamda basit tesadüfi örneklem yoluyla toplam 200 kişiye anket uygulaması planlanmıştır. Gönderilen anketlerin 166 adedi analiz yapmak için uygun bulunmuştur. Analize dahil edilen kişilerin demografik bilgisi Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ankete Katılan Kişilerin Demografik Bilgisi

Sınıf	Özellik	Yüzde	Sınıf	Özellik	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	45.2	Sektör	Özel	60.8
	Kadın	54.8		Kamu	39.2
Yaş	18-24	15.1	Eğitim	Ortaöğretim	2.4
	25-31	37.3		Lise	15.7
	32-38	26.5		Önlisans	25.9
	39-45	13.9		Lisans	53.0
	46 ve üstü	7.2		Lisans üstü	3.0
Departman	İşletme-operasyon	16.3	Personel sayısı	1-10 personel	42.2
	Muhasebe-finansman	20.4		11-20 personel	31.9
	İnsan kaynakları	19.9		21-30 personel	3.0
	Teknik-Bilgi işlem	12.7		31-40 personel	22.3
	Diğer	30.7		41-50 personel	.06

Tablo 1'de görüldüğü üzere; katılımcıların %45.2'si erkek, %54.8'i kadındır. %60.8'si özel sektörde, %39.2'si kamuda çalışmaktadır. %15.1'i 18-24, %37.3'ü 25-31, %26.5'i 32-38, %13.9'u 39-45, %7.2'si 46 ve üstü yaş aralığındadır. %2.4'ü ortaöğretim, %15.7'si lise, %25.9'u önlisans, %53'ü lisans ve %3'ü lisans üstü mezundur. %16.3'ü işletme-operasyon, %20.5'i muhasebe-finans, %19.9'u insan kaynakları, %12.7'si teknik-bilgi işlem, %30.7'si diğer bölümlerde çalışmaktadır. İşletmelerin %42.2'sinde 1-10 personel, %31.9'unda 11-20, %3'ünde 21-30, %22.3'ünde 31-40, %0.06'sında 41-50 personel çalışmaktadır. Ayrıca çalışmaya katılan işletmelerin %78.3'ünde TKY uygulanmaktadır.

II.II. Araştırmanın Ölçekleri

Sistem yaklaşımını ve süreç kalitesini ölçmek için Küçük ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen 16 madde ve 4 boyuttan oluşan TKY Ölçeğinin "Sistem Yaklaşımı ve Süreç Kalitesi"

boyutu kullanılmıştır. Ölçeğin bu boyutu 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach alfa değeri .849 olarak rapor edilmiştir. Bu çalışmada Cronbach alfa değeri .779 olarak tespit edilmiştir.

İşletme performansını ölçmek için Küçük ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen 9 madde ve 2 boyuttan oluşan "İşletme Performansı Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin "Operasyonel performans" boyutu için Cronbach alfa değeri .930, "Yenilik performansı" için Cronbach alfa değeri .780 olarak rapor edilmiştir. Bu çalışmada operasyonel performans için Cronbach alfa değeri .810, yenilik performansı için Cronbach alfa değeri .719 olarak tespit edilmiştir. Her iki ölçek için de 5'li Likert (1=Kesinlikle katılmıyorum, 3=Fikrim yok, 5=Kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır.

III.BULGULAR

Araştırmadan elde edilen verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılmıştır. Kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini tespit etmek için öncelikle DFA yapılmış, daha sonra toplanan verilerin ortalamasına, standart sapmasına ve aralarındaki korelasyona bakılmıştır. DFA neticesinde sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi için tek faktörlü modelin, işletme performansı için de birinci düzey çok faktörlü modelin en iyi uyumu gösterdiği tespit edilmiş, her iki ölçek için de DFA modelinin uyum iyilik değerleri yeterli bulunmuştur. Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile işletme performansı ölçeklerine ait uyum iyilik değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere ait Uyum İyiliği Değerleri

Değişkenler	CMIN/df	GFI	CFI	RMSEA
	<5	>.85	>.90	<.08
Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi	.181	.999	1.000	.000
İşletme performansı	1.364	.967	.987	.047

Not: Uyum iyiliği değer aralıkları "kabul edilebilir" standartlara göre düzenlenmiştir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere; ölçeklere ait uyum iyilik değerlerinin literatürde olması gereken referans değerleri veya kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu tespit edilmiştir (Referans değerleri ile ilgili detaylı bilgi için bakınız Meydan ve Şeşen (2011:37)).

Verilere ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Verilere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

Değişkenler	Ort.	S.S.	1	2	3
Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi	3.73	.805	-		
Operasyonel performans	3.87	.820	.632**	-	
Yenilik performansı	3.62	.913	.521**	.416**	-

*p<.05, **p<.01

Tablo 3'te görüldüğü üzere; bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Analiz kapsamında, değişkenler arasında çoklu bağlantı olmadığı görülmüştür (Tolerans>.2, VIF<10).

Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile operasyonel performans arasında tespit edilen ilişki neticesinde basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Basit regresyon ölçümü neticesinde sonuçların anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(1,164)}= 568,82$; $p<0.01$). Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile operasyonel performans arasındaki ilişki denklemi: "Operasyonel

performans=0.506+0.518*(sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi)" şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri 0.269'dur. Bu değere göre operasyonel performanstaki %27'lik varyansın sistem yaklaşımı ve süreç kalitesine bağlı olduğu söylenebilir.

Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile yenilik performansı arasında tespit edilen ilişki neticesinde basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Basit regresyon ölçümü neticesinde sonuçlar anlamlıdır ($F_{(1,164)}= 113,35$; $p<0.01$). Sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi ile yenilik performansı arasındaki ilişki denklemi: "yenilik performansı=0.583+0.582*(sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi)" şeklindedir. Analiz sonuçlarına göre düzeltilmiş R^2 değeri 0.339'dur. Bu değere göre yenilik performansındaki %34'lük varyansın sistem yaklaşımı ve süreç kalitesine bağlı olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma ile lojistik firmalarında sistem yaklaşımı ve süreç kalitesinin işletme performansına etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda Mersin'de faaliyet gösteren lojistik firmaları üzerinde uygulamalı bir araştırma yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler regresyon analizi ile açıklanmıştır.

TKY'nin işletme performansını artırdığına dair çok sayıda araştırma mevcuttur. Ürünlerin ve hizmetlerin birbirine çok benzediği günümüzde şirketlerin müşteri memnuniyeti sağlayarak, ortalamanın üstünde kar elde etmesi, rekabet üstünlüğü sağlaması ve varlığını sürdürmesi lojistik faaliyetlerinin kalitesine bağlıdır. Buna rağmen TKY'nin işletme performansına etkisi konusunda yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. TKY'nde kalite sadece tüm çalışanların sorumluluğu değil, aynı zamanda işletme dışındaki tedarik zincirine ait tüm unsurların da sorumluluğudur (Ülgen & Mirze, 2018: 256). TKY'nin performans göstergeleri arasında kalite performansı, operasyonel performans ve işletme performansı bulunmaktadır. Dolayısıyla TKY'nin, örgütün kalitesini artırdığı söylenebilir (Saruhan & Yıldız, 2009: 185).

Süreç, "aralarında birlik olan veya belli bir düzen veya zaman içinde tekrarlanan, ilerleyen, gelişen olay ve hareketler dizisidir" (<https://sozluk.gov.tr/>). Arditi ve Günaydın (1997), yaptıkları araştırma neticesinde; süreç oluşturma, süreç oluştururken yönetimin işin içinde bulunmasının ve oluşturulan sürecin başarısında TKY uygulamalarının çok önemli olduğunu tespit etmiştir (Arditi ve Günaydın, 1997'den aktaran; Küçük vd., 2015: 57). TKY'nin felsefesinde yer alan süreç yönetimi ile maliyetlerin düşürülmesi, itibarın, pazar payının ve çalışanların moral ve motivasyonunun artırılması mümkündür.

Kısaca TKY, verimliliği, performansı ve karlılığı artırmaktadır. Nitekim, analiz sonuçlarına göre, sistem yaklaşımı ve süreç kalitesinin hem operasyonel hem de yenilik performansını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği görülmüştür. Bu bulgu kuramla uyumludur (Foraker vd., 1997; Anderson vd., 1998; Küçük vd., 2015). Lojistik firmaları, TKY'nin alt boyutu olan "sistem yaklaşımı ve süreç kalitesi"ni uyguladığı takdirde bile rekabet avantajı sağlayarak, hayatta kalma şansını artırabilir. Bu kapsamda TKY uygulamalarının, diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik firmalarının da performansını artıracığı açıktır. TKY'nin temel ilkelerinden biri müşteri odaklılıktır. Lojistik faaliyetler de hizmet faaliyetidir. Hizmet faaliyetleri de müşteri odaklı olduğu için TKY uygulamaları ile lojistik firmaları müşterilerinin beklentilerini zamanında ve istenilen şekilde karşılamış olacaktır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın boyutsal olmaması ve sadece Mersin ilinde yapılması önemli bir kısıttır. Belirli aralıklarla yapılacak araştırmalarla elde edilecek sonuçların karşılaştırılması ile bu çalışmada elde edilen sonuç teyit edilebilir. Bu çalışma paralelinde yapılacak müteakip araştırmalarda, Türkiye'de farklı bölgelerde, farklı ölçeklerde verilerin toplanarak analiz edilmesi konuyla ilgili daha geniş bir bakış açısı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ahire, L.S., Golhar, D.Y. & Waller, M.A. (1996). Development and validation of TQM implementation constructs. *Decision Sciences*, 27(1), 23–56.
- Akar, Ö. (2000). Uygulamaya yönelik işletme politikası ve stratejik pazarlama. Bursa: Ekin Yayınları.
- Anderson, R.D., Jerman, R.E. & Crum, M.R. (1998). Quality management influences on logistics performance. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 34(2), 137–148.
- Argun, T. (1997). Toplam kalite yönetimi. *Executive ve Excellence Dergisi*, 3, 44-56.
- Aydın, A., Üçüncü, K. & Taşdemir, T. (2010). İşletmelerde uygulanan toplam kalite yönetimi çalışmalarının çalışan performansı üzerinde etkileri. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 5, 41-62.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde performans değerlendirmenin önemi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 19, 22-34.
- Bekmezci, M. (2008). *Strateji odaklı performans yönetim yaklaşımı: Balanced Scorecard*. VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi'nde sunulan bildiri. Hitit Üniversitesi, Çorum, Turkey, 08-10 Mayıs.
- Bekmezci, M. (2018). Tedarik zinciri performans ölçümü. Çavuş, M. F. ve Demirkale, İ. (Eds.), *Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Bellah, J., Zelbst, P.J. & Green Jr., K.W. (2013). Unique TQM practices and logistics performance. *International Journal of Productivity and Quality Management*, 12(1), 61-76.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, İ. (2011). *Toplam kalite yönetimi felsefesine göre yöneticilerin çalışanlara ilişkin işlevlerini yerine getirebilme düzeyi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
- Çelik, M. & Özer, E.K. (2013). The effect of total quality management practices on preventing burnout syndrome. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, 779-794.
- Coşkun, A. (2005). *İşletmelerde performans yönetimi: Bir yönetim muhasebe aracı olarak performans karnesi*. Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
- Forker, L.B., Mendez, D. & Herhauser, J.C. (1997). Total quality management in the supply chain: What is its impact on performance?, *International Journal of Production Research*, 35(6), 1681–1701.
- Görener, A. (2013). TKY kapsamında paydaş memnuniyetinin incelenmesi: hizmet sektöründe bir uygulama. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi*, 23, 69-78.
- İncesu, Z. (2011). *İşgörenlerin duygusal, normatif ve devam bağlılığında örgütsel stres kaynaklarının rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, Turkey.
- Kavrakoğlu, F. (2011). *Türkiye'nin Dış Ticareti ve Bir Model Denemesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Turkey.
- Kabadayı, E.T. (2002). İşletmelerdeki üretim performans ölçütlerinin gelişimi, özellikleri ve sürekli iyileştirme ile ilişkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 33, 61-75.
- Kavaliuskiene, I.M., Aranskis, A. & Litvinenko, M. (2014). Consumer satisfaction with the quality of logistics services. *Procedia, Social and Behavioral Sciences*, 110, 330-340.
- Küçük, O., Yılmaz, E., Şen, H.İ. & Küçük, N. (2015). Toplam kalite yönetiminin işletme performansına etkisi: Lojistik sektöründe bir uygulama. *International Journal of Academic Social Science Studies*, 34, 53-67.
- Küçük, O. (2011). *Stratejik işletme bilgisi ve yönetimi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Lis, T. & Lapeta, J. (2019). A system approach to the issue of logistics management of commerce enterprises. *Advanced Logistics Systems*, 57-62.
- Meydan, C.H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Polat, B.A. (2010). *Firma performansını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Rahman, S. (2008). Quality management in logistics in services: A comparison of practices between manufacturing companies and logistics firms in Australia. *Total Quality Management*, 19(5), 535-550.
- Samson D. & Terziovski M. (1999). The relationship between total quality management practices and operational performance. *Journal of Operations Management*, 17, 393-409.
- Saruhan, S.C. & Yıldız, M.L. (2009). *Çağdaş yönetim bilimi*, İstanbul: Beta.
- Taşkın, E. & Durmaz, Y. (2015). *Lojistik faaliyetler (Hizmet kalitesi ve müşteri değeri) (2.b.)*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Türk, A. & Bekmezci, M. (2020), "Lojistik Sektöründe Sistem Yaklaşımı ve Süreç Kalitesinin Performansa Etkisi", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 52-60.

Ülgen, H. & Mirze, S.K. (2018). *İşletmelerde stratejik yönetim* (9.b.). İstanbul: Beta.

Yenersoy, G. (1997). Toplam kalite yönetiminin kamu kurumlarında uygulanabilirliği. *Executive, Excellence Dergisi*, 9, 109-114.

December 11, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <https://sozluk.gov.tr/>

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 61-71.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 61-71

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.660689

Geliş Tarihi / Received: 28.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ ARAŞTIRMALARINDA MADDE PARSELLEME: YÖNTEM VE UYGULAMA¹

Murat GÜLER²
Fatih ÇETİN³

Öz

Bu çalışmada, ölçülen yapıların ve madde sayısının fazla olduğu durumlarda verinin Yapısal Eşitlik Modeline uyumunu kolaylaştıran bir analitik teknik olarak madde parsel uygulamasını açıklamak ve hangi durumlarda daha uygun sonuçlar elde edilebileceğini incelemek amaçlanmıştır. Ulusal yazında madde parselleme uygulamasını açıklayan oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunması nedeniyle bu çalışma kapsamında önce parsel kavramı ve parsel oluşturma stratejilerine değinilmiş, ardından bir veri üzerinde uygulama yapılarak farklı stratejiler test edilmiş ve ulaşılan bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Yapısal Eşitlik Modeli, Madde Parselleme, Parselleme Stratejileri, Örgütsel Davranış

Jel Kodları : M10, M54

ITEM PARCELING IN ORGANIZATIONAL BEHAVIOR STUDIES: METHOD AND APPLICATION

Abstract

This study aims to explain the application of item parceling as an analytical technique which facilitates the fit of the data to the Structural Equation Model in cases where there are a large number of measured structures and the number of parameters. Since there is a very limited number of studies explaining the application of item parceling in the national literature, in this study first, the concept of parcel and strategies of parcel formation were explained. In the second part of the study, different strategies were tested by applying on a data and the findings were discussed.

Keywords : Structural Equation Model, Item Parceling, Parceling Strategies, Organizational Behavior

Jel Codes : M10, M54

¹ Bu çalışma 5. Örgütsel Davranış Kongresinde yazarlar tarafından sunulmuş olan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, murat_guler@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7370-2976

³ Prof.Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, fctetin@ohu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2487-9553

GİRİŞ

Örgütsel davranış araştırmalarında incelenen değişkenlerin aralarındaki karşılıklı ilişkileri analiz etmek için ağırlıklı olarak korelasyon analizi, nedensel ilişkileri incelemek için regresyon analizleri yapılmaktadır. Araştırma konusu olan kavramsal yapılar, kullanılan ölçek maddelerinin toplamı veya ortalamaları hesaplanarak tek bir puana dönüştürüldüğü ve tüm yapının tek bir göstergeye indirgenerek temsil edildiği bu yöntemde aslında ölçüm hataları göz ardı edilmektedir veya ölçümün hatasız olduğu varsayılmaktadır (Coffman ve MacCallum, 2005). Ayrıca ölçeğin toplamın veya alt faktörlerinin basit ortalama kullanılarak hesaplanması durumunda ölçülen her bir maddenin temsil ettiği yapıya etkisinin birbirine eşit olduğu kabul edilmiş olur. Bu durumda aslında elde edilmiş ölçek puanlarında her bir maddenin ölçüm hatalarından kaynaklanan ve ölçülen yapıya etkisi gerçek durumdan belirli ölçüde saptığı ölçülen değerle elde edilir. Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) analizi yönteminde ölçüm hatalarının ve her bir maddenin faktör yükünün analize dâhil edilebilmesinden dolayı, yukarıda sözü edilen klasik korelasyon ve regresyon analizine göre bazı üstünlüklere sahip olunur. YEM, araştırma kapsamında ölçülmüş olan gözlemlenen değişkenlerle birlikte bunların oluşturduğu gizil değişkenlerin faktör yapılarının doğrulamasına ve aralarındaki nedensel ilişkilerin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Ancak YEM analizinde sınanan modelin kapsadığı yapıların ve bunlara bağlı olarak madde sayısının fazla olduğu durumlarda analiz içerisinde tahmin edilmesi gereken parametre sayısını artmasıyla birlikte yeterli uyum iyilik değeri elde edilmesi örneklem büyüklüğüne dayalı olarak zorlaşmakta ve pratikte ulaşılabilecek güç olan büyük örneklem sayılarına ihtiyaç duyulabilmektedir. Genel anlamda "En yüksek olasılık" [Maximum Likelihood] yönteminin kullanıldığı istatistiksel tahmin üreten YEM'in büyük örneklem sayıları gerektiren bir teknik olduğu kabul edilmektedir (Kline, 2011). Örneklemin ne kadar büyük olması gerektiği sorusunun, bu hesaplamayı etkileyebilen farklı faktörlerin bulunması nedeniyle kesin bir cevabı yoktur. En genel hesaplama yöntemine göre, ideal olarak model içinde istatistiksel tahmin gerektiren parametre sayısının 20 katı örnekleme ihtiyaç olduğudur (Jackson, 2003). Bu oranın en az 10 katı düzeyine indirilebileceği daha düşük düzeydeki örneklem oranının elde edilecek sonuçların güvenilir olmasını etkileyeceği öne sürülmektedir (Kline, 2011). Bu nedenle madde sayısı fazla olan ölçüm araçlarından sağlanan verilerle YEM analizi yapmak isteyen araştırmacılar, verilerinin modelle uyumunu sağlamada önemli bir zorlukla karşılaşabilmektedir. Yüksek güvenilirlik seviyesi sağlamak kaygısıyla yüksek sayıda madde içerecek şekilde geliştirmiş ve önceki araştırmalarda güvenilirlik ve geçerlilikleri kanıtlanmış orijinal işlevsel ölçeklerin kullanıldığı ve belirli sayıda örnekleme ulaşılabildiği araştırmalarda, veri analizi için YEM kullanmak yerine klasik yöntemler kullanmak zarureti ve tercihi ortaya çıkmaktadır.

Ulusal yazında ise sınırlı sayıda çalışmada madde parselleme uygulaması yapıldığı raporlanmasına rağmen, parsellemenin neden yapıldığı, kullanılan tekniğin hangi gerekçelerle seçildiğiyle ilgili açıklayıcı bilgiler ve parselleme yapmak isteyenlerin nasıl bir yol izlemesi gerektiğiyle ilgili açıklamalar oldukça kısıtlıdır (Başbay, 2013; Özgüven 2013; Yücel, 2010). Mevcut çalışmada ulusal yazında görülen bu eksikliği gidermek üzere, ölçülen yapıların ve madde sayısının fazla olduğu çalışmalarda verinin YEM analizinde kullanılan modele uyumunu kolaylaştıran bir analitik teknik olarak parsel uygulaması (Bandalos, 2002; Little vd., 2013) incelenecek ve bir uygulama yapılarak sonuçlar tartışılacaktır.

I.I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

I.I. Parsel Kavramı

Parsel uygulaması temelde "iki veya daha fazla maddenin toplamı veya ortalamasını almayı ve YEM analizinde gözlenen madde puanları yerine bu oluşturulan parsel puanlarını kullanmayı" içermektedir (Bandalos, 2002: 78). Parseller özenli bir şekilde oluşturulduğunda gizil değişkenlerin etkili, güvenilir ve geçerli göstergeleri olarak kullanılabilirler (Little vd., 2013). Parsel seviyesindeki

verinin güvenilirlik seviyesi ve model uyumu madde seviyesindeki veriye göre daha yüksektir (Little vd., 2002). Parsel kullanımı modelde göstergelerin sayısını azalttığı için tahmin hatası olasılığını da azalttığı ve çoklu normallik sayılına uyumu kolaylaştırdığı için araştırmacılar tarafından tek tek maddelerin kullanımına alternatif olarak tercih edilebilmektedir (Sass ve Smith, 2006). Ölçülen maddelerinin istatistiksel özelliklerini incelemek yerine gizil değişkenlerin ilişkilerini incelenmek amaçlanıyorsa madde sayısının çok olduğu buna karşılık örneklemin küçük olduğu çalışmalarda ölçülen kavramın faktör yapısına özen gösterilmesi koşuluyla parsel kullanımının uygun olacağı önerilmektedir (Little vd., 2002; Bandalos, 2002; Sass ve Smith, 2006). Simülasyon ve gerçek verilere dayalı analizler parsel yapılarak elde edilen yapısal etki değerlerinin, gözlemlenen maddeler kullanılarak yapılan analizlerden elde edilen değerlerden anlamlı derecede farklı olmadığını, dolayısıyla parsel yapmanın gerçek veriden bir sapmaya yol açmadığını göstermektedir (Sass ve Smith, 2006; Orçan ve Yang, 2016).

I.II. Parsel Oluşturma Stratejileri

Parsel oluşturmak için yazında farklı teknikler kullanılmaktadır. Bunları *tek değişkenli yaklaşımlar* ve *çok değişkenli yaklaşımlar* olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Ancak hangisi kullanılırsa kullanılsın öncelikle maddelerin analizinin yapılması ve faktör yapısının doğrulanması koşulunun yerine getirilmesi ilk aşamadır. Dikkatli bir parsel uygulamasının ilk aşaması maddelerin ve yapının teorik temelini ayrıca mevcut verideki davranışını incelemektir. Ölçülen yapının çok boyutlu olup olmadığının belirlenmesi, sonraki aşamada parselleme yönteminin seçiminin doğruluğunu etkileyecektir (Little vd., 2002). Bunun için keşfedici faktör analizi yapmak, maddelerin aralarındaki korelasyona bakmak ve güvenilirlik analizi yapmak yararlı olacaktır. Ayrıca ilgili yapıya yönelik olarak maddelerin arasındaki ilişkileri incelemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılması önerilmektedir (Little vd., 2013).

Tek değişkenli yaklaşımlar modeldeki tek yapıyı dikkate alarak yapılan parsel oluşturma teknikleridir. Tek boyutlu yapılarda parsel oluşturma tekniklerinin en basit biçimi parsellere rasgele madde atanmasıdır (*rasgele parselleme/random parceling*). Bu uygulamada yapıyı oluşturan maddelerden rasgele olarak parsel oluşturulur. Parsellerin kabaca eşit ortak faktör varyansı içermesi önerilmektedir (Little vd., 2002). Önceki araştırmalarda sıkça kullanılmasına rağmen örnekleme hatasının ve madde ayrışmasının düşük, madde benzerliğinin yüksek olduğu ve örneklemin büyük olduğu durumlarda iyi bir strateji olarak görülmektedir (Sterba ve MacCallum, 2010). Ancak parsel yapma arayışında olunan birçok modelde ve araştırmada sayılan bu şartların sağlanması oldukça sınırlıdır (Little vd., 2013).

Diğer bir teknik ölçek geliştirme aşamasında önerilen faktör yapısına göre her bir faktör içerisinde bulunan maddelerin aynı parsel içerisine alınmasıdır. Ancak farklı kültürel bağlamlarda ölçeğin yapısının beklenen faktör yapısını sağlayıp sağlamadığı göz önüne alınmalıdır (Little vd., 2002). Ölçek içinde aynı özelliği ölçmeye yönelik olumlu ve olumsuz ifadeler (ters kodlanarak) içeren maddeler, aynı parsel içine yerleştirilmelidir (Little, Oettingen, ve Baltes, 1995). Ayrıca madde yapısını görmek için yapılan ilk analizlerde artık varyansları birbiriyle korelasyon gösteren maddelerin aynı parselde yerleştirilmeleri de önerilen diğer bir konudur (Little vd., 2013). Bununla birlikte üç parselden oluşturularak yapılan analizlerin daha iyi yapısal model parametreleri ürettiği ileri sürülmektedir (Little vd., 2002, Little vd., 2013)

Parsel oluşturmak için temel bir teknik madde-yapı dengesinin dikkate alındığı *dengeleme yaklaşımı*dır. Bu yaklaşımda ilk teknik madde-toplam yapı korelasyonuna göre en yüksek ve en düşük korelasyon gösteren maddeler ilk parselde, sonraki sıradakiler ikinciye, daha sonraki sonrakiler üçüncü parselde yerleştirilir. Bu uygulama maddelerin tek boyutlu bir yapıda olması durumunda daha iyi sonuç vermektedir (Little vd., 2013). Dengeleme yaklaşımı, yapılan keşfedici faktör analizine göre hesaplanan faktör yüklerinin büyükten küçüğe doğru sıralanmasına göre maddelerin parsellere dağıtılması, her turda dağıtım sırasını tersten uygulayarak maddelerin parsellere dengeli dağılmasının sağlanması şeklinde de uygulanabilir (Little vd., 2002). Tek boyutlu yapılarda kaç parsel oluşturulması gerektiğinin tek bir cevabı yoktur. Yapı tek boyutlu olarak değerlendirilmesine

rağmen olsa da temelinde içerdiği farklı boyutlar olabilir ve bu ideal sayıda parsel oluşturmayı etkileyebilir.

Çok boyutlu yapılarda ise parsel oluşturmak için kullanılan ilk yöntem birbiriyle yüksek korelasyon gösteren maddelerin aynı parsel altında toplanmasıdır (*korelasyonel parsel*). Diğer bir teknik her bir alt boyutun/faktörün maddelerinin oluşturulan parselin maddeleri olarak kabul edilmesi *boyut temsili parsel* (facet-representative parceling) oluşturmazdır. Alt boyutların modeldeki diğer yapılarla ilişkisi olmadığı durumlarda bu yöntemin kullanılması önerilmektedir (Little vd., 2013). Çok boyutlu yapılara yönelik diğer temel bir teknik her faktörün ilk maddelerinin ilk parseli ikinci maddelerinin ikinci parseli alınması ve bunun faktör ve madde sayısına göre tekrar edilerek parsellerin oluşturulduğu *alan temsili parsel* (domain representative parcel) oluşturmazdır. Bu yöntemle oluşturulan her bir parsel çok boyutlu olan yapının tüm alanını temsil ettiği için alan (domain) ismiyle anılmaktadır (Little vd., 2013). Alan temsili parsellerin diğer yöntemlere göre daha tutarlı tahmin değerleri sağladığı öne sürülmektedir (Little vd., 2002). Ölçülen yapının alt boyutlarının araştırma modelindeki diğer yapılarla ilişkili olduğu durumlarda kullanılması tercih edilmektedir (Little vd., 2013).

Çok değişkenli parsel oluşturma yaklaşımlarının temel farklılığı model içerisindeki tek yapıya yönelik parsel oluşturmak yerine, tüm yapıları aynı anda dikkate alarak bu yapılar arasındaki ilişkileri oluşturulan parsellere aktarmanın amaçlanmasıdır. Bu kategorideki birinci teknik *radial parsel* (radial parceling) yapma, modeldeki tüm maddelerin dâhil edildiği keşfedici faktör analizi yapılarak birbiriyle uyum katsayılarına göre iki maddeli parseller, ikinci aşamadaki analize göre dört maddeli parseller oluşturulmasıdır. Diğer teknik olan *çok değişkenli denge* yaklaşımında ise doğrulayıcı faktör analizi yapılarak ilişkili görülen maddelerle parsel oluşturma yoluna gidilmektedir. Çok değişkenli parsel oluşturma yöntemlerinin yazında yaygın kullanılmaması nedeniyle, hangi yaklaşımın daha uygun olduğuna yönelik karar için daha fazla sayıda görgül çalışma sonuçlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Little vd., 2013).

Parsel yapmanın veya yapmamanın hangisinin daha uygun olacağına yönelik sorunun cevabı araştırmanın amacıyla ilgilidir. Ölçülen maddelerin seviyesinde ilgilenilen özellikler ve ilişkiler varsa parsel yapma araştırmacı için yararlı olmayabilir. Örnek olarak bir ölçeğin geliştirilmesi, uyarlanması veya farklı bağlamlarda geçerliliğinin ve güvenilirliğini incelenmesi gibi amaçlarla yapılan bir araştırmada madde seviyesinde istatistiklere ihtiyaç duyulur ve parsel yapmak uygun olmayabilir. Ancak yürütülen araştırma kapsamında madde düzeyinden daha üst seviyede gizil değişkenler düzeyindeki ilişkilerin incelenmesi amaçlanıyorsa, parsel uygulaması bazı model uyumu ve tahmin problemlerin üstesinden gelmeyi kolaylaştırabilir (Little vd., 2002, Little vd., 2013).

Buraya kadar açıklanan madde parselleme stratejilerinin nasıl uygulandığını test etmek ve elde edilen madde seviyesi ve parsel seviyesi sonuçlarını karşılaştırarak incelemek amacıyla gerçek bir veri seti kullanılarak YEM analizi uygulaması yapılmıştır. Aşağıda bu uygulamanın yöntemi ve bulguları açıklanmıştır.

II. YÖNTEM

II.I. Veri Seti ve Örneklem

Araştırmada kullanılan veri seti Güler, Çetin ve Basım'ın (2017) çalışmasında kullanılan örneklemde elde edilen verinin bir kısmını içermektedir. Çalışmanın katılımcıları 125 erkek (% 51), 120 (% 49) kadın olmak üzere toplam 245 kişidir ve yaş ortalaması 37,9 dur (SS=8,62).

II.II. Ölçme Araçları

a. duygusal emek ölçeği:

Katılımcıların duygusal emek düzeyleri Diefendorff ve arkadaşları (2005) tarafından geliştirilen, Basım ve Beğenirbaş (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 13 maddelik Duygusal Emek

Ölçeği ile ölçülmüştür. Ölçek duygusal emeği, yüzeysel rol yapma, derin rol yapma ve doğal duyguların gösterilmesi olarak üç alt boyutla ölçmektedir.

b. işe tutulma ölçeği:

Katılımcıların işe tutulma düzeyleri Schaufeli, Bakker ve Salanova (2006) tarafından geliştirilen, Türkçeye Eryılmaz ve Doğan (2012) tarafından uyarlanan 9 maddelik Utrecht İşe Tutulma Ölçeği Kısa Formu (UWES-9) kullanılarak ölçülmüştür. Ölçek kavramsal olarak enerjik olma, kendini adama ve kendini kaptırma boyutlarını içermekle birlikte genel olarak tek bir işe tutulma puanı hesaplanmaktadır (Schaufeli vd., 2002; 2006).

III. BULGULAR

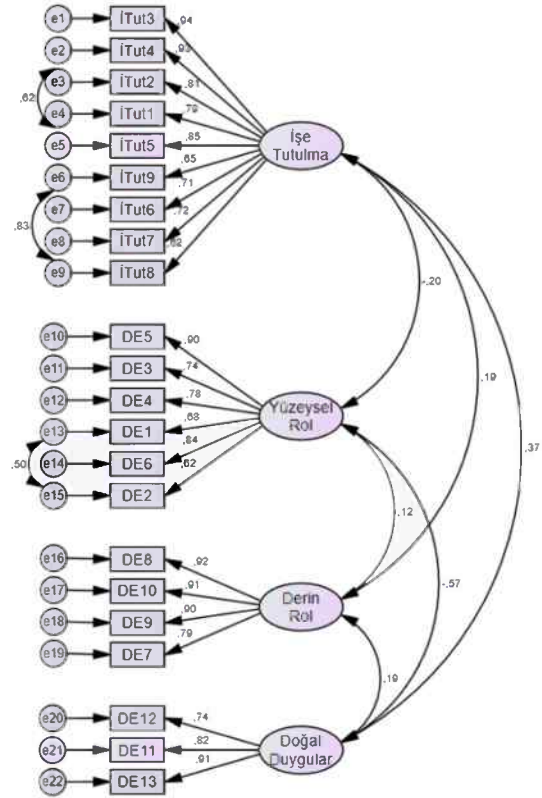
III.I. Madde Analizi

Parselleme işlemine başlamadan önce ölçülen yapıları madde seviyesinde incelemek için madde analizi olarak adlandırabilecek analizler yapılmıştır. Ölçeklerin kuramsal boyutlarının veriyle ne uyumlu bulunup bulunmadığı, mevcut veriye göre ölçeklerin yapısının geçerli olup olmadığını incelemek için ve nihayetinde parselleme yaparken kullanabileceğimiz temel ilişkisel yapıları görebilmek ve anlayabilmek için yazında belirtilen öneriler doğrultusunda (Little vd., 2002, Little vd., 2013) ölçüm modeli için keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İşe tutulma ve duygusal emek ölçeğinden oluşan ölçüm modeli için yapılan keşfedici faktör analizi sonuçları Tablo-1'de görülmektedir. Analizde varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Faktör analizi için örneklemin yeterliliğini gösteren KMO değeri .87'dir ve Bartlett Küresellik Testi sonucu anlamlıdır ($p < .001$).

Keşfedici faktör analizi sonucunda elde edilen döndürülmüş bileşenler matrisine göre iki ölçeğin kuramsal önermelerine dayalı olarak ölçülen yapılar birbiriyle birebir örtüşmektedir. Analiz sonucunda her bir madde beklenen ölçek/faktör altında görülmüştür. Bu bulgu ölçeklerin yapısal geçerliliği için bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Ne var ki yapıları bilinen ve geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmış ölçeklerin yapısal geçerliliğini test etmek için keşfedici faktör analizinin kullanılması önerilmemektedir. Temel anlamda keşfedici faktör analizi teori oluşturma, bilinmeyen yapıları ortaya çıkarma amacını taşırken, diğer bir faktör analizi yöntemi olan doğrulayıcı faktör analizi, bir teoriyi, bilinen yapıları test etme amacını taşımaktadır (Matsunaga, 2010). Burada keşfedici faktör analizi uygulamanın amacı yapısal geçerlilik kaygısından farklı olarak söz konusu madde parselleme stratejilerinin kullanılmasında faydalanılabilecek temel yapısal bilgileri sağlayabilmek, bir tür madde analizi yapmaktır. Zira her bir boyuttaki faktör yük değerleri ve bunların sıralaması, bu sıralamaya dayalı parsel oluşturma yönteminde kullanılacak temel bir bilgidir. Ölçüm modelinin yapısal geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere tüm modelde üç madde çiftine yönelik iyileştirme yapılması sonucunda elde edilen uyum iyilik değerleri ölçülen yapının veriyle iyi uyum gösterdiğine işaret etmektedir. İşe tutulma ölçeğinde iyileştirme yapılan madde çiftleri orijinal ölçek kısa formu çalışmasında (Schaufeli vd., 2017) ve kısa formun Türkçe uyarlama çalışmasında (Güler, Çetin ve Basım, 2019) da aynı maddelerdir.

Tablo 1: Keşfedici Faktör Analizi Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

Madde	Ölçek / Faktör			
	İşe Tutulma	Yüzeysel Rol	Derin Rol	Doğal Duygular
İTut3	,890			
İTut4	,884			
İTut2	,846			
İTut1	,823			
İTut5	,810			
İTut9	,782			
İTut6	,767			
İTut7	,760			
İTut8	,751			
DE5		,847		
DE3		,838		
DE4		,792		
DE1		,783		
DE6		,768		
DE2		,739		
DE8			,927	
DE10			,920	
DE9			,910	
DE7			,841	
DE12				,824
DE11				,795
DE13				,794

Şekil 1: Ölçüm Modeli DFA

Ayrıca ölçeklerin iç tutarlığını incelemek için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Mevcut araştırmada, duygusal emek ölçümü kapsamında yüzeysel rol yapma boyutu için Cronbach Alfa güvenilirlik değeri $\alpha = .90$, derin rol yapma için $\alpha = .93$ ve doğal duyguların gösterilmesi için $\alpha = .87$ olarak bulunmuştur. İşe tutulma ölçeği için toplam Cronbach Alfa güvenilirlik değeri ise $\alpha = .94$ olarak hesaplanmıştır. Bu aşamada ayrıca kullanılması planlanan parselleme yöntemine göre maddeler arasındaki korelasyonlar incelenerek madde analizine devam edilebilir. Bu çalışmada kullanılan parselleme yöntemleri için faktör analizleri ve güvenilirlik analizi bulgularının yeterli bilgileri sağladığı değerlendirilmiştir.

Tablo 2: Modellerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyilik Değerleri

Modeller	χ^2	sd	χ^2/sd	CFI	SRMR	RMSEA
1. Ölçüm Modeli (Orijinal)	719.950	202	3.564	0.882	0.063	0.103
2. Ölçüm Modeli (İyileştirilmiş)	343.252	200	1.716	0.967	0.054	0.054
3. Tam Maddeli Model (Nedensel)	343.252	200	1.716	0.967	0.054	0.054
4. Dengeli Parsel Modeli	192.016	97	1.980	0.966	0.059	0.063
5. Boyut Temsili Parsel Modeli	199.711	97	2.059	0.963	0.059	0.066
6. Alan Temsili Parsel Modeli	195.441	97	2.015	0.969	0.059	0.064

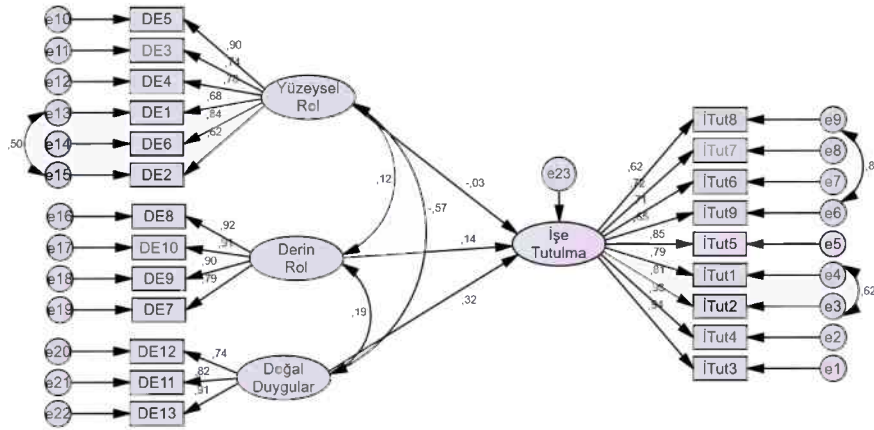
χ^2/sd = ki kare serbestlik derecesi oranı, CFI= Doğrulayıcı uyum indeksi, SRMR= Standardize edilmiş ortalama hataların karekökü, RMSEA= Yaklaşık hataların ortalama karekökü

Modellerin uyum iyilik incelendiğinde iyileştirme yapılamamış 9 maddelik orijinal ölçeğe göre tüm parsel modellerinin oldukça iyi düzeyde uyum iyilik değerleri sağladığı görülmüştür. Tüm parsel modellerinin değerleri birbirine oldukça yakındır, dengeli parsel yönteminin çok düşük bir

farkla daha iyi değerler sağladığı söylenebilir. Bununla birlikte iki madde çiftinin hata katsayılarının birleştirilmesiyle yapılan iyileştirme sonucunda 9 maddelik tek boyutlu yapının en iyi uyum iyilik değerlerini sağladığı görülmüştür. Ne var ki model iyileştirmesi yapılırken birleştirilen maddeler aynı zamanda iki ayrı alt boyuta işaret etmektedirler. Doğrulayıcı faktör analizi bulguları ölçeği oluşturan maddelerin tek boyutlu yapıyı daha iyi düzeyde doğruladığı ancak ölçeğin güçlü bir homojen yapısının olmadığı, yapının içerisinde baskın bir faktörün yanında iki farklı alt boyutun daha bulunduğu işaret etmektedir.

III.II. Ölçülen Yapının Kavramsal İçeriği

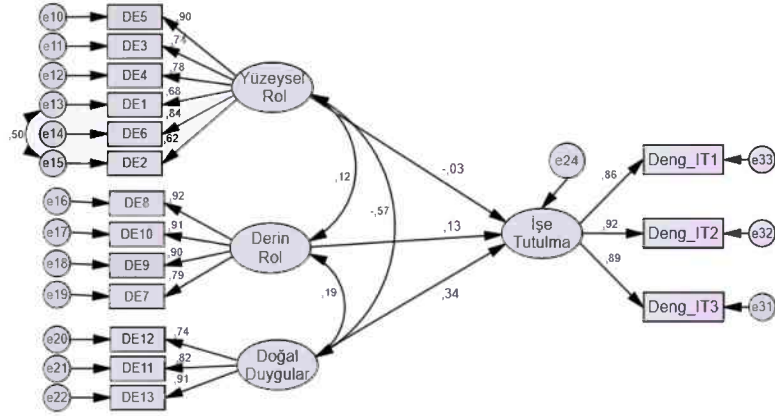
Bu çalışmada parselleme uygulamasına konu edilen ölçek ve ölçülen yapı "işe tutulma"dır. Dokuz maddelik ölçek tek boyutlu olarak işe tutulma düzeyini göstermesine rağmen orijinal ölçeği geliştiren araştırmacılar ölçeğin yapısal olarak aynı zamanda üç alt boyutu içerdiği belirtmektedirler (Schaufeli vd., 2006). Ölçek maddelerinin tek boyutlu bir yapının yanında, birleşerek ortak bir üst seviye yapıyı oluşturan alt boyutlara ayrılabilmesi dolayısıyla bu ölçekte birbiriyle ilişkili alt boyutların olduğu bir yapının söz konusu olduğu söylenebilir ve Little ve arkadaşlarının (2002; 2013) önerilerine göre alan temsili parselleme yapmanın daha tutarlı tahmin değerleri üretmesi beklenebilir. Ölçeğin yapısal özelliği nedeniyle tek boyutlu veya çok boyutlu yöntemleri test etme imkânı bulunmaktadır. Tek boyutlu yapılar için kullanılan rasgele parsellemenin büyük örneklem gerektirmesi nedeniyle kullanılması uygun bulunmamış, dengeli parselleme yöntemi kullanılmıştır. Çok boyutlu yapı olarak ele alındığında ise korelasyonel parselleme boyut temsili parselleme ile aynı maddelerle parsel yapmayı önerdiği için ayrıca değerlendirme konusu yapılmamış, boyut temsili parselleme ve alan temsili parselleme yöntemleri kullanılarak ulaşılan bulgular karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Şekil 2: Tam Maddeli Yapının Kullanıldığı YEM Analizi Modeli

III.III. Dengeli Parselleme

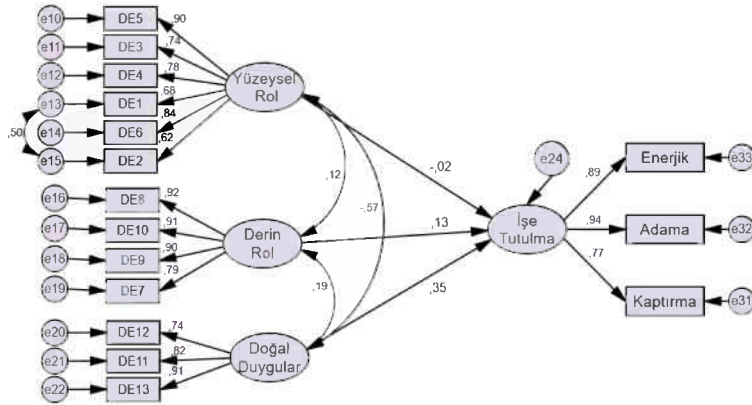
Bu yöntemle keşfedici faktör analizi sonucunda elde edilen faktör yükü sıralamasına göre maddeleri dengeli bir şekilde dağıtarak üç parsel oluşturulmuştur. Birinci parselde 3, 8 ve 9'uncu maddeler, ikinci parselde 4, 7 ve 5'inci maddeler, üçüncü parselde 2, 6 ve 1'inci maddeler konulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizinde hata terimleri birleştirilen 8-9'uncu ve 1-2'nci maddeler aynı parselde yerleştirilmeye (Little vd., 2013) özen gösterilmiştir. Dengeli parsel oluşturulan üç maddenin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri $\alpha = .92$ olarak hesaplanmıştır.

Şekil 3: Dengeli Parsellemenin Kullanıldığı YEM Analizi Modeli

III.IV. Boyut Temsili Parselleme

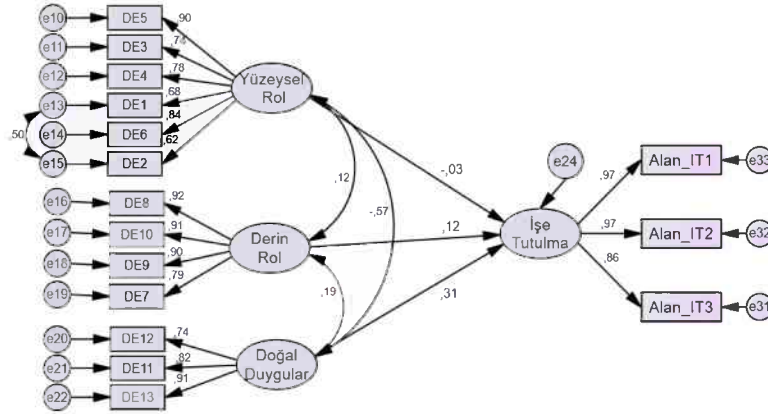
Bu yöntemde çok boyutlu yapıyı oluşturan her bir faktörün maddelerinin ortalaması boyutun gözlenen değeri olarak kullanılmaktadır. İşe tutulmanın enerjik olma, kendini adama ve kendini kaptırma boyutlarını oluşturan üçer maddenin ortalaması alınarak oluşturulan parseller hesaplanan tahmin değerleri Şekil 4'te görülmektedir. Boyut temsili parselle oluşturulan üç maddenin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri $\alpha = .90$ olarak hesaplanmıştır.

Şekil 4: Boyut Temsili Parsellemenin Kullanıldığı YEM Analizi Modeli

III.V. Alan Temsili Parselleme

Alan temsili parsel uygulaması ölçülen çok boyutlu yapının tüm boyutlarının her bir parselde temsil edildiği bir uygulamadır. İşe tutulma ölçeğinin üç alt boyutunun ilk maddeleri birinci parsel, ikinci maddeleri ikinci parsel, üçüncü maddeleri üçüncü parselde yerleştirilerek üç parsel oluşturulmuştur. Bu parsel yapısı kullanılarak oluşturulan yapısal eşitlik modeli ve tahmin değerleri Şekil 5'te görülmektedir. Alan temsili parselle oluşturulan üç maddenin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri $\alpha = .95$ olarak hesaplanmıştır.

Şekil 5: Alan Temsili Parsellemenin Kullanıldığı YEM Analizi Modeli

Her bir farklı modelle yapılan YEM analizi sonucunda elde edilen tahmin değerleri bunlara ait anlamlılık değerleri Tablo 3'te görülmektedir. Tüm maddeler kullanılarak yapılan ilk YEM analizinde derin rol yapmanın ve doğal duyguları göstermenin işe tutulma üzerinde anlamlı ($p < .05$) etkisinin olduğu görülmektedir. Ancak 10000 örneklemlili önyükleme (bootstrap) yöntemiyle anlamlılık incelendiğinde derin rol yapmanın $p < .05$ anlamlılık değerini aştığı görülmektedir. Parsel yapılan tüm modellerde önyükleme yöntemi kullanılmasına gerek olmadan derin rol yapmanın anlamlı etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Parsel yapmanın bu durumda madde kullanılarak yapılan tahminlerin güvenilirliği ilgili daha tutarlı sonuçlar ürettiği söylenebilir. Anlamlı etkiler bakımından incelendiğinde ise sadece doğal duyguların gösterilmesinin işe tutulma üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu, tam maddeli modele en yakın tahmin değerinin ($\beta = .32$) ise alan temsili parselleme yöntemiyle ($\beta = .31$) elde edildiği görülmüştür. Alan temsili parselleme yöntemiyle oluşturulan üç maddenin güvenilirlik değerinin de diğer yöntemlere göre (9 maddeli yapıya göre de) en yüksek düzeyde bulunmasına dayanarak, alan temsili parsellemenin daha tutarlı değerler üretilmesini sağlayabileceği söylenebilir.

Tablo 3: Modellerin Tahmin Değerleri Karşılaştırması

Model	Değişken	b	S.H.	β	p	YD Güven Aralığı (p)
Tam Maddeli Yapı	Yüzeysel Rol	-.04	.104	-.035	.687	.693
	Derin Rol	.14	.074	.136	.047	.057
	Doğal Duygular	.56	.16	.322	.000	.001
Dengeli Parselleme	Yüzeysel Rol	-.03	.08	-.034	.696	.697
	Derin Rol	.10	.05	.132	.056	.067
	Doğal Duygular	.45	.12	.336	.000	.000
Boyut Temsili Parselleme	Yüzeysel Rol	-.01	.07	-.017	.848	.839
	Derin Rol	.09	.05	.128	.064	.079
	Doğal Duygular	.42	.11	.346	.000	.000
Alan Temsili Parselleme	Yüzeysel Rol	-.03	.08	-.031	.721	.739
	Derin Rol	.10	.06	.120	.078	.088
	Doğal Duygular	.45	.13	.312	.000	.001

YD Güven Aralığı (p) = Bootstrap yöntemi (10.000) kullanılan %95 yanlılığı düzeltilmiş güven aralığına göre hesaplanan p değeri

TARTIŞMA VE SONUÇ

Mevcut araştırmada ulusal yazında oldukça sınırlı düzeyde açıklamış ve çalışılmış olan madde parselleme yöntemi incelenmiş, ayrıca gerçek bir veri setiyle uygulama örneği yapılmış ve edilen bulgulara dayanılarak farklı parselleme teknikleri birbiriyle kıyaslanmıştır. İşe tutulma ölçeğinin dokuz maddelik orijinal yapısıyla oluşturulan yapısal eşitlik modelinde uyum iyilik değerleri iyi uyum için yeterli bulunmazken uygulanan madde parselleme yöntemlerinin her birinde uygun düzeyde uyum iyilik düzeylerine ulaşılmıştır, daha tutarlı tahmin değerleri elde edilmiştir. Elde edilen bulgular, ölçülen yapının teorik yapısının bilinmesinin parsel uygulamasının doğru bir biçimde yapılması için önemli olduğunu, ölçülen yapının özelliğine göre uygun parselleme tekniğinin seçilmesinin parsellenmenin uyum iyiliği sağlamanın yanında (Bandalos, 2002; Little vd., 2002) daha tutarlı tahmin değerleri sağlanmasında da faydalı olabileceğini (Little vd., 2013) göstermiştir.

İlişkili teorik yapıların ve karmaşık modellerin açıklanmaya çalışılmasında sıklıkla kullanılan YEM veri analiz tekniği birçok zorluğu da beraberinde getirmektedir. Teorik modeli veriye dayanarak test eden YEM'in gücü kurgulanan teorik modelin uyum iyiliği istatistiklerini elde etmektir. Bu istatistikler için kabul edilebilir sınırlara ulaşmanın en temel yolu tahmin edilecek parametre sayısı ve örneklem büyüklüğü oranından geçmektedir. Düşük örneklemle fazla sayıda parametreyi tahmin etmeye çalışmak modelin uyum iyiliği sonuçlarını kaçınılmaz olarak olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan YEM'de parametre tahminleri en yüksek olasılık veya genelleştirilmiş en küçük kareler [Generalized Least Squares] yöntemleriyle normallik varsayımından hareket etmektedir. Verilerin normal dağılması parametre tahminlerinin yansız olması açısından önem taşımakla birlikte normallik varsayımını sağlamak çoğu zaman mümkün olamamaktadır.

Bu sorunlara bir çözüm yolu olarak öne sürülen parsel tekniği, özellikle sosyal bilimlerde her bir maddeyi bir gösterge olarak kullanmak yerine parametre sayısını azaltmak için madde birleştirmelerine odaklanmaktadır. Böylece bir yandan tahmin edilmesi gereken parametre sayısını azaltarak model uyum iyiliği istatistiklerine ulaşmayı kolaylaştırırken, diğer yandan normallik varsayımını karşılamayan veri için bir çözüm olmaktadır. Çünkü ayrı ayrı maddelerin dağılımlarına göre parsellenmiş maddelerin dağılımları normal dağılıma daha yakındır. Bu çerçevede parsel yapmanın genel avantajları şu biçimde sıralanabilir:

- Daha yüksek güvenilirlik değerleri
- Daha fazla varyans açıklaması
- Daha az dağılımsal bozulmalar sağlanması
- Daha az parametre tahminlerinin olması
- Daha az örneklem büyüklüğü gerektirmesidir.

Maddeleri parsellenmenin YEM'de uyum iyiliği indekslerini artırma konusundaki avantajlarına karşın en temel dezavantajı doğru uygulanmadığı takdirde gerçekleri saptırabilme olasılığıdır. Zira katılımcıların cevaplarına en yakın veri YEM'de ölçülen her bir maddeyle modellenen veri iken, bu veriyi bir şekilde değiştirmek araştırmacıyı gerçekten uzaklaştırma potansiyelini taşımaktadır. Buna karşın değişkenlerin göstergelerinin ölçümleri teorik bir yaklaşımla araştırmacılar tarafından oluşturulduğu göz önüne alınırsa, maddeleri parsellenmenin teorik gerekçesi iyi biçimde sunulduğu takdirde bu olumsuzluğun önüne geçilebilir. Çünkü sosyal bilimlerde araştırma süreci kati değil; açık ve etkileşimlidir.

KAYNAKÇA

- Bagozzi, R. P., & Edwards, J. R. (1998). A general approach to representing constructs in organizational research. *Organizational Research Methods*, 1, 45-87.
- Bandalos, D. L. (2002). The effects of item parceling on goodness-of-fit and parameter estimate bias in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 9, 78-102.
- Basım, H. N. & Begenirbaş, M. (2012). Çalışma yaşamında duygusal emek: bir ölçek uyarlama çalışması. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 19(1), 77-90.
- Başbay, M. (2013). Epistemolojik inancın eleştirel düşünme ve üstbiliş ile ilişkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 38, 249-262.
- Coffman, D. L., & MacCallum, R. C. (2005). Using parcels to convert path analysis models into latent variable models. *Multivariate Behavioral Research*, 40, 235-259.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. ve Grosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339-357.
- Eryılmaz, E., & Doğan, T. (2012). İş yaşamında öznel iyi oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin psikometrik niteliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 15, 49-55.
- Güler, M., Çetin, F., & Basım, H. N. (2019). İşe Tutulma Ölçeği Çok Kısa Versiyonu (UWES-3) geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Alternatif bir versiyon (UWES-6) önerisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 6(2), 187-195.
- Güler, M., Çetin, F., & Basım, H. N. (2017). Duygusal emek-performans ilişkisinde işe tutulmanın aracılık rolü. *V. Örgütsel Davranış Kongresi*, 3-4 Kasım, Antalya.
- Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: Some support for the N:q hypothesis. *Structural Equation Modeling*, 10, 128-141.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3. ed). New York, NY: Guilford Press.
- Little, T. D., Oettingen, G., & Baltes, P. B. (1995). *The revised control, agency, and means-ends interview (CAMI): A multi-cultural validity assessment using mean and covariance (MACS) analyses* (Materialen aus der Bildungsforschung, No. 49). Berlin: Max Planck Institute.
- Little, T. D., Cunningham, W. A., Shahar, G., & Widaman, K. F. (2002). To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits. *Structural Equation Modeling*, 9, 151-173.
- Little, T. D., Rhemtulla, M., Gibson, K., & Schoemann, A. (2013). Why the items versus parcels controversy needn't be one. *Psychological Methods*, 18(3), 285-300.
- Matsunaga, M. (2010). How to factor-analyze your data right: Do's, don'ts, and how-to's. *International Journal of Psychological Research*, 3(1), 97-110.
- Orçan, F. & Yang, Y. (2016). A note on the use of item parceling in structural equation modeling with missing data. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 59-72.
- Özguven, N. (2013). Sosyal pazarlama kampanyalarına yönelik tutumun müşteri memnuniyeti ve bağlılığına etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 29-42.
- Sass, D. A., & Smith, P. L. (2006). The effects of parceling unidimensional scales on structural parameter estimates in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 13, 566-586.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & Salanova, M. (2006). The measurement of work engagement with a short questionnaire a cross-national study. *Educational and Psychological Measurement*, 66(4), 701-716.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A confirmative analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A., Hakanen, J., Salanova, M., & De Witte, H. (2017). An ultra-short measure for work engagement: The UWES-3 validation across five countries. *European Journal of Psychological Assessment*, 35(4), 577-591.
- Sterba, S., & MacCallum, R. C. (2010). Variability in parameter estimates and model fit across repeated allocations of items to parcels. *Multivariate Behavioral Research*, 45, 322-358.
- Yücel, N. (2010). Mağaza markalı ürünlere yönelik tüketicilerin satın alma davranışları üzerine bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19): 95-105.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 72-94

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 72-94

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.535709

Geliş Tarihi / Received: 05.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 21.09.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN ÇKKV YÖNTEMLERİ İLE PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ: YAZIN İNCELEMESİ

Emine Elif NEBATİ¹

Öz

Performans ölçümü işletmelerin bugünü ve yarını değerlendirmeleri, rekabette avantaj kazanmaları için kullandıkları bir analiz yöntemidir. Kurumların hedeflerini ve bunları ne ölçüde gerçekleştirip gerçekleştirmediğini tespit etmek için yardımcı olmaktadır. İşletmeleri doğru yönetmek, iyileştirmek ve geliştirmek için ilk önce, doğru analiz ve ölçümleme gereklidir. Performans ölçümünde kullanılacak kriterler, sayısal ve sayısal olmayan niteliktedir. Geliştirilmiş birçok yöntem içinde, çok kriterli karar verme yöntemleri de işletme performanslarının ölçülmesinde uygulanabilecek kolay, etkin ve sayısal olmayan subjektif kriterleri değerlendirebilen yöntemlerdir. Çalışmada, günümüzün modern yaşantısında vazgeçilmez bir yere sahip olan alışveriş merkezlerinin performans ölçüm problemi ele alınmıştır. Ele alınan problem için, alışveriş merkezlerinin, performans ölçümünün, çok kriterli karar verme yöntemleri uygulanarak yapılmış çalışmaların incelenmesi ile birlikte genel durum analizi yapılmıştır. Bu çalışmada, üç bölüm altında, toplam altmış sekiz çalışma incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri bulunmaktadır. Çalışma sonucunda, literatürdeki eksik alanlar ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Alışveriş Merkezleri, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Performans Ölçümü, Yazın İncelemesi

Jel Kodları : M30, C44, L25, D83.

MEASUREMENT OF PERFORMANCE OF SHOPPING CENTERS BY MCDM METHODS: REVIEW OF WRITING

Abstract

Performance measurement is an analysis method used in the businesses sector to evaluate today and the future to gain competitive advantage. It helps to determine the objectives of the institutions and to what extent they are able to achieve them. Firstly, in order to manage, improve and develop business, correct analysis and measurement is necessary. The criteria that can be used in performance measurement are numerical and non-numerical. In developing various methods, multi-criteria decision-making methods are also easy, effective and non-quantitative subjective criteria that can be applied in measuring business performance. In this study, we discussed the performance measurement problem of shopping malls, which has an indispensable place in today's modern life. In order to solve the problem, shopping malls, performance measurement and multi-criteria decision making methods were applied and general situation analysis was conducted. In this study, we examined sixty-eight studies under three sections. These are articles, master's and doctoral theses in the studies. As a result of the study, some of the missing areas in the literature were revealed.

Keywords : Shopping Centers, Multi-Criteria Decision Making Methods, Performance Measurement, Literature Review.

Jel Codes : M30, C44, L25, D83.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, emine.nebati@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3950-4279

GİRİŞ

Geçmişten bugüne çeşitli şekillerde karşımıza çıkan alışveriş mekânları, günümüzde modern yaşamın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Avrupa ve ABD esintili değişiklikler ve uygulamalar yapılarak, Türkiye alışveriş merkezleri ile tanışmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra alışveriş merkezlerinin sayıları ve önemi de artmaya başlamıştır. Son yıllardaki alışveriş merkezi sayısının verileri göz önünde bulundurulduğunda, GYODER Gösterge Türkiye Gayrimenkul Sektörü 2018 yılı 3. Çeyrek Değerlendirme Raporu'dan elde edilen sonuçlara göre, Türkiye genelinde alışveriş merkezleri sayısı 2018 sonunda 455'e kadar ulaşmıştır. En fazla alışveriş merkezinin bulunduğu illeri sıralayacak olursak; İstanbul'da 147, Ankara'da 39, İzmir'de 28 adet olduğu gözlenmiştir. 2018 yılı sonu itibarıyla 64 şehirde alışveriş merkezi bulunurken, 17 şehirde ise, henüz alışveriş merkezi bulunmamaktadır. Toplam kiralanabilir alan stoku 13 milyon 461 bin m²'ye ulaşmıştır. Kiralanabilir alan açısından göstergeler incelendiğinde, İstanbul toplam stokun %39'una yakın bir oranı karşılamaktadır (GYODER,2019). Şekil 1 ve Şekil 2'de Türkiye'de yıllara göre AVM gelişimi değerlendirilmiştir.

Şekil 1. 2019 Ocak ayı sonunda 1.000 kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı ve sayısı (Kaynak: Eva gayrimenkul değerlendirme, GYODER, 2019)

Şekil 2. Yıllara göre açılan alışveriş merkezi sayısı ve toplam kiralanabilir alan (GLA) (Kaynak: Eva gayrimenkul değerlendirme, GYODER, 2019)

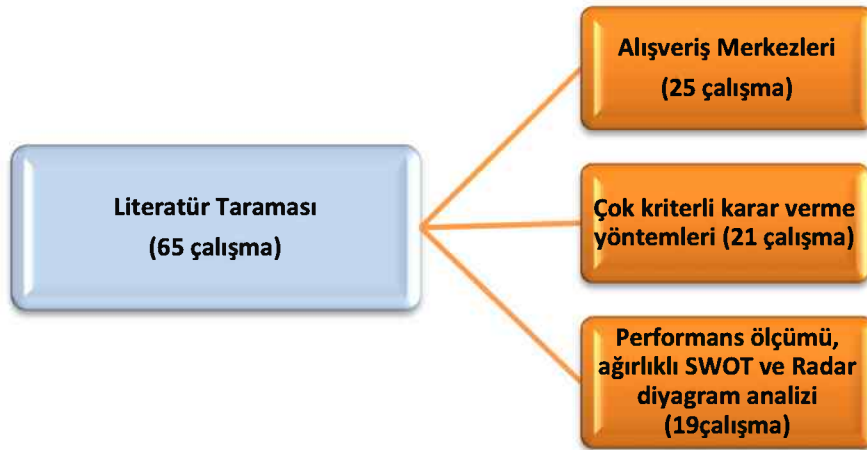
Sayıları her geçen gün hızla çoğalan alışveriş merkezleri gibi büyük işletmelerin bu rekabet ortamında, ayakta kalabilmek için sürekli kritik başarı faktörleri açısından kendilerini ölçmeleri gerekmektedir. Bu noktada, performans ölçümü en etkili araçlardan biridir. Performans ölçümü ile bu işletmelerin olumlu ve olumsuz etkilerinin daha net görülebilmesine olanak sağlanacaktır. Çok kriterli karar verme yöntemleri de işletme performanslarının ölçülmesinde uygulanabilecek kolay, etkin ve sayısal olmayan subjektif kriterleri değerlendirebilen yöntemlerdir. Çok kriterli karar verme yöntemleri, en iyi alternatifin olası seçimi için farklı alternatifleri, değişik türdeki kriterlere göre

analiz edebilen kendine has yapısı ile gerçek zamanlı karmaşık problemleri çözerek, analiz etmeye yarayan bir yöntemdir (Chakraborty vd., 2015: 1). Bu çalışma, alışveriş merkezleri sektöründe, ÇKKV teknikleri kullanarak performans ölçümünü yapan herhangi bir çalışmanın yapılmadığını ortaya çıkarmıştır. Özellikle alışveriş merkezleri alanındaki çalışmaların azlığı ve yetersizliği, göz önünde bulundurulduğunda, sektörün bilimsel olarak ele alınması gereklilik oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmanın, değerlendirme yapılan 3 alanda yazına olumlu katkısı olacağı umulmaktadır. Çalışmanın en önemli amacı, alışveriş merkezleri alanındaki, çok kriterli karar verme tekniklerini uygulayan alan çalışmaları ve performans ölçümü alanındaki çalışmaları sistematik bir yaklaşımla detaylı bir biçimde inceleyerek, bu alanda önemli bir boşluğun olduğunu ortaya çıkarmaktır.

Çalışmada birinci bölümde, öncelikle alışveriş merkezleri ile ilgili literatürdeki çalışmalar incelenmiştir. Sonrasında, performans ölçümünde etkin kullanılabilecek çok kriterli karar verme yöntemleri ve son adımda, literatürdeki performans ölçümü çalışmaları incelenmiştir. Üçüncü bölüm olan bulgular kısmında ise, incelenen çalışmalar ile ilgili grafiksel sonuç analizleri yapılarak kapsamlı değerlendirmeler sunulmuştur. Sonuç ve öneriler kısmında ise, bu çalışmanın amacı, literatüre katkısı ve önerilere yer verilmiştir.

I. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ İÇİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ

Bu çalışmada, 1986-2018 yılları arasında yayınlanan 65 çalışmaya yer verilmiştir. Çalışmalar genel itibariyle Şekil 3'te gösterildiği gibi üç kategoriye ayrılmaktadır. Detaylı bir tarama yapılarak yazındaki boşlukların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada, alışveriş merkezleri ile ilgili yapılmış çalışmalara öncelik verilerek, çok kriterli karar verme yöntemleri ve performans ölçümü ile ilgili literatürdeki çalışmalar değerlendirilmiştir. İncelenen literatür çalışmalarında görüleceği üzere, alışveriş merkezlerinin performansını çok kriterli karar verme yöntemleri kullanarak ölçmeye yarayan, herhangi bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Literatür çalışması yapılırken, ProQuest Dissertations & Theses Global, Yök Tez Merkezi, Dergi Park Akademik, Web of Science, Scopus, Ebsco, Sciencedirect gibi veri tabanlarında, alışveriş merkezleri, çok kriterli karar verme yöntemleri, performans ölçümü, shopping mall, shopping center, performance measurement, Multi-criteria decision making methods, AHP, PROMETHEE gibi anahtar kelimeler aranmıştır. İncelenen çalışmalardan 23 tanesi SCI indeksi kapsamında iken, çalışmaların 55'ini makaleler, 10'unu yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturmaktadır. Çalışmalar detaylı olarak açıklandıktan sonra Tablo 1'de özet olarak gösterilmiştir.

Şekil 3. Literatürde incelenen yayın sayıları

Günlük yaşamın vazgeçilmezi olan alışveriş merkezlerinin sayısındaki hızlı yükseliş, bu merkezlerin olumlu ve olumsuz etkilerinin bilimsel olarak değerlendirilmesini gerek kılmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde alışveriş merkezlerinin farklı yönlerini ele alan birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, konu ile ilgili anahtar kelimeler belirlenip literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda alışveriş merkezi alanındaki çalışmalar daha çok, AVM müşterilerine, müşterilerin memnuniyetine veya AVM tasarımı gibi AVM'nin tek bir alanına yöneliktir. Literatürde alışveriş merkezleri ile ilgili yapılmış çalışmalardan bazıları;

Wakefield ve Julie Baker (1998), yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezinde kalma isteği ve alışveriş heyecanını etkileyen 3 faktörün arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu faktörler, kiracı çeşitliliği, alışveriş merkezi ortamı ve alışverişe katılım olarak belirlenmiştir (Wakefield ve Julie Baker, 1998). Cengiz ve Özden (2002), yaptıkları çalışmalarında satın alma davranışını incelemiş ve genel olarak hem ziyaretçi için, hem perakendeci için alışveriş merkezlerinin tercih edilmesinde öne çıkan faktörleri belirlemeye yönelik çalışma yapmıştır. Çalışmada, ziyaretçilerin alışveriş merkezlerini tercih etme sebepleri, ziyaretçilerin alışveriş merkezlerinin hangi özelliklerinden hoşlandıkları, kendisine sağlanan hizmetlerden en çok hangilerini beğendiği ve kullandığı gibi konulara değinilmiştir (Cengiz ve Özden, 2002). Reynolds ve diğerleri (2002) yaptıkları çalışmada, geleneksel AVM ve outlet müşterilerinin farklı kategorilerdeki müşteri tiplerinin benzerlik ve farklılıklarının tanımlanması ve bunlara yönelik pazarlama stratejileri geliştirilmesini ele almışlardır (Reynolds vd, 2002). İbicioğlu (2005) çalışmasında, alışveriş merkezleri ziyaretçilerinin demografik özelliklerini ve ziyaretçilerin davranışlarını incelemiştir. Rekabet için müşteri odaklı yapılanmaların gerekli olduğunu belirtmiştir. Alışveriş merkezleri yönetimlerinin orta ve ileri yaş gruplarına yönelik stratejilerde çeşitli alternatifler geliştirmesi gerektiğini önermiştir. Çalışmada istatistiksel teknikler uygulanarak, eğitim düzeyi ile gezme eğlenme arasında ve gelir seviyesi ile ziyaret sıklığı arasında güçlü bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur (İbicioğlu, 2005). Akat ve diğerleri (2006) yaptıkları çalışmada, Bursa'da bir alışveriş merkezindeki müşterilerin, satın alma davranışlarını incelemiştir. Çalışmada, müşterilerin yaşları ile alışveriş yapma sıklıkları, eğitim durumları ile ödeme yapma şekilleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur (Akat vd.,2006). El-Adly (2006) yaptığı çalışmada, alışveriş merkezlerinin planlı bir şekilde gelişimini arttırabilmek için daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Çalışmasında farklı müşteri tipleri açısından alışveriş merkezlerinin değerlendirilmesini amaçlamıştır. Farklı tip müşteriler için farklı lokasyon ve tasarım kararlarına gereklilik olduğunu savunmuştur (El-Adly, 2006). Özdemir (2006) yaptığı çalışmada, iki kültürde Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde dört adet alışveriş merkezi seçilerek, kullanıcıların subjektif tepkilerine dayanarak, her alışveriş merkezinin içinde görüşmeler ve gözlemler yapılmıştır. Alışveriş merkezlerinin koşullarını araştırmış, insanların mekan algıları, diğerleriyle etkileşimlerini incelemiştir. Bu çalışma alışveriş merkezi ortamlarının özellikleri ile kullanıcı algısı ve kişilerarası etkileşim arasındaki ilişkileri anlamak için ampirik bilgi sağlamayı ve gelecekteki tasarım ve ilgili araştırma alanlarında akıl yürütme için yararlı bilgiler sağlamaya yardımcı olmayı amaçlamıştır. Anket çalışmaları ve istatistiksel analiz yöntemleri uygulamıştır (Özdemir, 2006). Ling, (2006) yaptığı çalışmada, bir alışveriş merkezinde yer seçim problemini ele almıştır. Çalışmasında, yer seçimi yöntemini test etmek için GIS (Coğrafi Bilgi Sistemi) tabanlı bir yer seçim sistemi uygulamıştır. Yer seçimi için mevcut yöntemlerin gözden geçirilmesine dayanarak, bu çalışmada, yer seçimi sorunlarını çözmek için bir yöntem geliştirerek DEA (Veri Zarflama Analizi) ve ANP'yi (Analitik Ağ Süreci) seçmiş ve entegre etmiştir (Ling, 2006). İlter ve diğerleri (2009) yaptıkları çalışmada, lise öğrencilerinin alışveriş merkezi ile ilgili gereksinimlerinin Kano modeli ile sınıflandırılmasını amaçlamışlardır. Alışveriş merkezi yönetiminin, gençleri AVM'lere çekebilmeleri için restoran, kafe ve sinema gibi mekânları çekici kılmalarının olumlu bir etki yapacağı savunulmuştur. Böylece gençlerin alışveriş merkezine daha sık gelmeleri ve daha uzun süre AVM'lerde vakit geçirmeleri sağlanabileceği belirtilmiştir (İlter vd., 2009). Yıldırım (2010) yaptığı yüksek lisans tez çalışmasında, alışveriş merkezlerinin gelişim ve değişim aşamalarında tasarım ilkelerinin ve yer seçimi detaylarının değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada, alışveriş merkezlerinin gelişim süreçlerinin buldukları konumlara göre farklılık gösterebileceği belirtilmiş, bu yüzden etkili tasarım ilkeleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır (Yıldırım, 2010). Chebat ve diğerleri (2010)

yaptıkları çalışmada, perakende sektöründeki markalaşma konusu değerlendirilmiştir. Alışveriş merkezi yönetimi, en iyi alışveriş merkezi imajını nasıl oluşturur sorusuna yanıt aranırken, AVM imajını ölçen mağaza atmosferi, fiyat ve reklam, kategori değerlendirmeleri gibi bazı faktörler değerlendirilmiştir (Chebat vd., 2010). Bakırtaş (2010) yaptığı çalışmada, mağaza içi atmosferin tüketim duyguları üzerindeki etkisini ve bu duyguların da satın alma davranışı üzerindeki etkisini araştırmıştır.

Çalışmanın yöntemi, geliştirilmiş bir anket yardımıyla tüketicilerden elde edilen veriler ışığında araştırma modeli çerçevesinde geliştirilmiş olan hipotezlerin testine dayanmaktadır (Bakırtaş, 2010). Çelik (2011) yaptığı çalışmada, alışveriş merkezlerinden beklenen hizmet kalitesinin, algılanan genel hizmet kalitesinden yüksek olduğunu ve bu duruma bağlı olarak, alışveriş merkezi müşterileri için genel memnuniyet düzeyinin tam olarak sağlanamadığı görüşünü savunmuştur (Çelik, 2011). Köksal ve Emirza (2011) yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezinde faaliyet gösteren mağazaların ve cadde mağazalarının kuruluş yeri tercihleri konusunda, mağaza yöneticilerinin yaklaşımlarının anlaşılmasına yardımcı olmak ve yeni açılacak perakende mağazalara kuruluş yeri seçiminde önerilerde bulunmak için çalışma yapmışlardır. Alışveriş merkezlerinin kira ve ürün fiyatlarının yüksekliğini azaltıcı, cadde mağazalarının ise; otopark, temizlik, güvenlik gibi benzeri faktörleri geliştirilmesi için önerilerde bulunmuşlardır (Köksal ve Emirza, 2011). Akıncı (2013) yaptığı çalışmada, 13-19 yaş grubundaki gençlerin alışveriş merkezi kullanım tercihlerini 104 kişi üzerinde incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, 13-19 yaş grubunun boş zamanlarını geçirmek için en çok tercih ettiği mekânların alışveriş merkezleri olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, AVM konumu, ulaşım kolaylığı gibi fiziksel etkenlerinde gençler için alışveriş merkezi tercihlerinde öncelikli nedenler olduğu gözlenmiştir (Akıncı, 2013). Shang ve diğerleri (2016) yaptıkları çalışmada, Batı Çin’de yaz aylarında alışveriş merkezlerinde öznel araştırma ve alan ölçümü kullanarak iç mekan hava kalitesinin araştırılmasını incelemiştir. Çalışma ile, alışveriş merkezlerinde mağazalardaki klimalandırma sistemleri ve kirlenici maddelerin insan algısında oluşturduğu rahatsızlıkların nedenlerine katkıda bulunmuşlardır (Shang vd., 2016). Haj-Salem ve diğerleri (2016) yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezinde bayan ve erkek müşterileri açısından hangi faktörlerin müşteri sadakatini etkilediğini belirtmişlerdir. Çalışmalarında, hizmet ve ürün kalitesi, fiyat ve AVM çevresi gibi kavramların cinsiyetler açısından AVM sadakatini nasıl etkilediğini açıklamışlardır. Bayanlarda AVM atmosferi, fiziksel tasarım, ürün ve hizmette algılanan kalite faktörleri alışveriş merkezi sadakatini oluştururken, erkeklerde ise, AVM atmosferi ve fiyatlar oluşturmuştur (Haj-Salem vd., 2016). Mittal ve Jhamb (2016) yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezi çekiciliğinin belirleyici etkenlerini ele almışlardır. Alışveriş merkezini ziyaret etmenin temel özelliklerini tanımlamışlardır. Mağazacılık, çeşitlilik, çevre, kolaylık gibi ana kriterler belirlenmiştir. Hindistan’da alışveriş yapanların tercih nedenleri ile dünyanın geri kalanındakilerin tercih nedenleri arasında yakın bir ilişki olduğunu incelemiştir (Mittal ve Jhamb, 2016). Kesari ve Atulkar (2016) yaptıkları çalışmada, AVM değerleri ile müşteri tatminkarlığı arasındaki, olumlu ilişkiyi açıklamışlardır. Çalışma, rekabet avantajı sağlayarak, yeni müşteri çekerek, mevcut perakende senaryosundaki alışveriş değerleri ile müşteri memnuniyetini arttırarak, kar getirecek müşterileri elde tutmaya yardımcı olmaktadır (Kesari ve Atulkar, 2016). Anselmsson (2016) yaptığı çalışmada, AVM’lerde yaşanan gelişmeler ile satışlardaki artış ve ziyaret oranlarındaki büyüme arasındaki olumlu ilişkiyi açıklamıştır. Bununla birlikte, son dönemde artan sanal alışveriş ile nasıl rekabet edilir sorusuna da cevap aramıştır (Anselmsson, 2016). El-Adly ve Eid (2016) yaptıkları çalışmada, Birleşik Arap Emirliklerinde, yapısal eşitlik modelleme ile algılanan müşteri değeri, alışveriş ortamı, müşteri memnuniyeti ve sadakatini araştırmışlardır. Alışveriş merkezi ortamının müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki olumlu etkisi belirtilmiştir (El-Adly ve Eid, 2016). El-Abda ve diğerleri (2017) yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezlerindeki gün ışığı performansında çatı penceresi tasarımının değerlendirilmesini incelemiştir. Çalışma, AVM’lerde daha iyi gün ışığı performansı elde etmek için tavan ışığı tasarımları gibi ışıklı tasarımları değerlendirmek ve optimize etmek için bir metodoloji uygularken Kahire’den bir örnek AVM uygulaması sunmuştur (El-Abda vd., 2017). Das ve Varshneya (2017) yaptıkları çalışmada, AVM’deki tüketici duygularının daha derin anlaşılması için geliştirilen modeli açıklamışlardır. Çalışma, AVM atmosferi, tüketici duyguları ve tepkilerini kapsamaktadır (Das ve Varshneya, 2017). Akıncı, ve diğerleri (2018) yaptıkları çalışmada, ciro faktörlerinin alışveriş merkezi kiralari üzerindeki etkisini anlamaya

çalışmışlardır. Analizler doğrusal regresyon ve sıralanmış aritmetik ortalama kullanılarak yapılmıştır (Akinjare vd., 2018). Can ve diğerleri, (2018) yaptıkları çalışmada, alışveriş merkezi seçiminde, karar alma problemini evrensel tasarım, teknik özellikler, estetik görünüm vb. gibi çeşitli ana kriterleri dikkate alarak çözmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, tüm tüketicilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak evrensel tasarım kriterlerini destekleyerek en iyi AVM belirlemeyi hedeflemiştir. Tasarımla ilgili kriterlerin AVM seçimi için en önemli olduğu tespit edilmiştir. MF-DEMATEL, F-MOORA, F-COPRAS yöntemleri uygulanmıştır (Can vd., 2018).

Yazın araştırmasında incelenen örnek çalışmalarda görüleceği üzere, çok kriterli karar verme yöntemleri büyük işletmelerin stratejilerini belirleme, otomobil modellerinin karşılaştırılması ve çevreye duyarlı otomobil gibi farklı türdeki ürünlerin tasarlanması, performans değerlendirme analizi, tedarikçi seçim problemi, bankaların performanslarının analiz edilmesi gibi pek çok işletmecilik alanında uygulanabilmektedir. Çalışmaların bir kısmında tek yöntem uygulansa da, geneline bakıldığında farklı bir yöntemle de desteklendikleri gözlenmiştir. Ulusal ve uluslararası literatürde çok kriterli karar verme yöntemleri ile ilgili çalışmalardan bazıları;

Brans ve diğerleri (1986) yaptıkları çalışmada, PROMETHEE yöntemi ile projelerin önceliklendirilmesi ve seçilmesi için bir çalışma yapmışlardır. Sonuçlar ELECTRE yöntemi ile karşılaştırılmıştır (Brans vd., 1986). Macharis ve diğerleri (2004) yaptıkları çalışmada, AHP ve PROMETHEE yöntemlerini analiz ederek ve karar verme problemlerinde daha etkin sonuçlar alınabilmesi için bu yöntemlerin bir arada kullanılmasını önermişlerdir ve bir örnek üzerinde AHP ile PROMETHEE yöntemlerini birlikte uygulamışlardır (Macharis vd., 2004). Durdudiler (2006) yaptığı çalışmada, perakende sektöründe tedarikçi performans ölçümü ve değerlendirme sistemi kurulumunda AHP ve Bulanık AHP metotlarının uygulanmasını açıklamıştır (Durdudiler, 2006). Güven ve Çelik (2007) yaptıkları çalışmada, Bartın ilinde faaliyet gösteren üç yıldızlı otelleri hizmet kalitesi açısından değerlendirmişlerdir. AHP yöntemi ile oteller karşılaştırmalı olarak değerlendirilerek en iyi otel alternatifi sunulmuştur (Güven ve Çelik, 2007). Dağdeviren ve Eraslan (2008) yaptıkları çalışmada, bir işletmenin tedarikçi seçim problemini belirlenen faktörler açısından PROMETHEE yöntemi ile incelemiş ve alternatif tedarikçilerin öncelik sıralarını bu yöntemi uygulayarak değerlendirmişlerdir (Dağdeviren ve Eraslan, 2008). Dündar (2008) yaptığı çalışmada, öğrencilerin ders seçimlerinin AHP yöntemi ile belirlemiştir. Öğrencilerin seçmeli ders seçimlerine etki eden faktörleri ve bu faktörlerin sıralamalarını belirlemişlerdir (Dündar, 2008). Saaty (2008) yaptığı çalışmada, AHP yöntemi ile karar vermenin temelini ortaya çıkarmıştır (Saaty, 2008). Girginer ve Kaygısız'ın (2009) yaptıkları çalışmada, üniversitede akademik çalışmalarda ve eğitimde kullanılacak olan en uygun istatistiksel yazılımın belirlenmesinde, AHP ve 0-1 Hedef Programlama (HP) yöntemlerini birlikte uygulamışlardır. Üç yazılım seçeneği (SPSS, Statisca ve Minitab), kriterlere göre AHP yöntemi uygulanarak değerlendirilmiştir (Girginer ve Kaygısız, 2009). Behzadian ve diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada, 100 farklı dergide karar verme sürecinde PROMETHEE yönteminin kullanıldığı 217 makaleyi incelenmiş ve uygulama alanlarına göre sınıflandırma yapmıştır. Çalışmaların en çok yapıldığı ana başlıklar, çevre yönetimi, işletme, finansal yönetim, kimya, lojistik, ulaşım, imalat, enerji yönetimi ve sosyal bilimler olarak açıklanmıştır (Behzadian vd., 2010). Zhu ve diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada, otomotiv sektöründe sürtünme malzemesinin üretim sürecinde en uygun formülün belirlenmesi için AHP ve PROMETHEE yöntemlerini birlikte kullanılmışlardır. Sonrasında, alternatif formül bileşimlerinin tercih sırasını belirlemek için PROMETHEE yöntemi uygulanmışlardır (Zhu vd., 2010). Theodorou ve diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada, Kıbrıs Rum kesiminde üç farklı yenilenebilir enerji stratejisinin değerlendirilmesinde AHP, ELECTRE ve PROMETHEE yöntemleri ile sıralama yaparak, sonuçları karşılaştırmışlardır. Değerlendirme kriterleri olarak, ilk yatırım maliyeti, etkinlik, yenilenebilir enerji türünün ülkedeki potansiyeli ve halkın bu teknolojiyi benimsemesi gibi kriterler belirlenmiştir (Theodorou vd., 2010). Athawale ve Chakraborty (2010) yaptıkları çalışmada, PROMETHEE 2 yöntemini kullanarak daha verimli tesis yeri seçimi problemine çözüm sunmuşlar ve bu seçimin üretim organizasyonlarında ne kadar etkiye sahip olduğunu açıklamışlardır (Athawale ve Chakraborty, 2010). Ünal (2011) yaptığı çalışmada, AHP yönteminin personel seçiminde kullanılmasına örnekler vererek birden fazla adayın sıralanması veya birinin seçilmesi problemlerinde karar vericiye faydalı bir araç olduğunu ve personel seçiminde kullanılabileceğini

ifade etmiştir (Ünal, 2011). Turcksin ve diğerleri (2011) yaptıkları çalışmada, Belçika hükümetinin araç yoğunluğu nedeniyle artan çevre sorunlarıyla mücadele etmek için oluşturduğu senaryoları AHP ve PROMETHEE yöntemlerini bir arada uygulayarak değerlendirilmiştir (Turcksin vd., 2011). Özgüven (2012) yaptığı çalışmada, PROMETHEE yöntemini pazarlama alanında uygulamıştır. Tüketicilerin, özel alışveriş sitelerini tercih etmelerinde, teslimat süresi, kampanya geçerlilik süresi, taksit imkanı, güncel kampanya sayısı gibi faktörlerin etkisini incelemiştir (Özgüven, 2012). Sultana ve Kumar (2012) yaptıkları çalışmada, çevre sorunlarına çözüm için, sera gazı emisyon değerlerini düşürerek, yenilenebilir enerji kaynağı türü olarak bitkisel ve hayvansal artıklardan elde edilen biyoyakıt türünün seçimi için nicel ve nitel faktörleri açısından değerlendirerek, PROMETHEE yöntemini uygulamışlardır (Sultana ve Kumar, 2012). Gül ve diğerleri (2012) yaptıkları çalışmada, ortalama hasta kalış uzunluğunu azaltan, hasta verimliliğini artıran, personel seviyesini belirleyen senaryolar geliştirmişlerdir. Kriter ağırlıklarını bulanık analitik hiyerarşik süreci yöntemi ile belirlemişlerdir. Elde edilen senaryoların sıralamalarını ise, VIKOR ve PROMETHEE yöntemleri entegre edilerek en iyi senaryonun belirlenmiş ve sonuçlar birbirleriyle kıyaslanmışlardır (Gül vd., 2012). Arıkan ve Küçükçe (2012) yaptıkları çalışmada, bir kamu kuruluşunun satın alma faaliyetleri için uygun tedarikçi seçimi ve fiyatlandırma politikası oluşturmayı hedeflemişlerdir. Çalışmada, anket çalışması ve istatistiksel analiz yöntemleri uygulanmıştır. Tedarikçi firmanın seçimi için AHP yöntemi ile ağırlıklandırma yapılmış, değerlendirilmesi için ise, PROMETHEE 2 yöntemi uygulanmıştır (Arıkan ve Küçükçe, 2012). Soba (2012) yaptıkları çalışmada, otomobil seçimi için fiyat, yakıt, maksimum hız, güvenlik, beygir gücü gibi performans kriterlerini belirleyerek, PROMETHEE yöntemi yardımı ile en iyi otomobil seçimi yapmıştır (Soba, 2012). Demirci (2013) yaptıkları çalışmada, kredi değerlendirme modeli uygulamasında AHP ve PROMETHEE yöntemlerini birlikte uygulamıştır. Perakende sektöründe yer alan firmaların verileri kullanılmıştır. Çalışmada; bankacılık alanında kredi değerlendirme işlevinin pratik kullanımına yönelik uygulama yapılmıştır (Demirci, 2013). Ömürbek ve diğerleri (2014) yaptıkları çalışmada, Isparta ilinde faaliyette bulunan beyaz eşya servis firmalarının servis aracı satın almalarında etkili olan kriterleri değerlendirmişlerdir. AHP ve PROMETHEE yöntemleri bir arada kullanılarak uygun araç seçimi yapılmıştır (Ömürbek vd., 2014). Sennaroglu ve Celebi (2018) yaptıkları çalışmada, ir askeri havalimanı için, birden fazla kriter belirleme yöntemi kullanan bir yer seçimi problemi sunmuşlardır. Amaç, aday yerler arasında en iyi yeri tespit etmektir. Kriter ağırlıkları AHP kullanılarak, dört alternatifin sıralama ve seçim işlemleri, PROMETHEE ve VIKOR yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Yazındaki ulusal ve uluslararası çalışmalar incelendiğinde kurumsal performans ölçümüne her geçen gün daha fazla önem verildiği görülmektedir. Sınırlı kaynakların etkin ve verimli kullanımı ile birlikte son zamanlarda başarılı işletmelerde görülen değişimlere sebep olan faktörler göz önünde bulundurulduğunda, iyileştirici ve yenilikçi öneriler arayışında olan araştırmacılar için, bu konuda daha fazla inceleme yapma isteği uyandırmıştır. Literatürde turizm, pazarlama, gıda, denizcilik, sağlık, gibi çeşitli sektörlerde, performans ölçümünü farklı yöntemler ile ele alan birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Literatürde performans ölçümü ile ilgili alanlarda yapılmış çalışmalardan bazıları;

Bij ve Vissers (1999) yaptıkları çalışmada, sağlık bakım süreçlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Çalışmalarında, literatür taraması ile hastanelerde gözlem yapmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda, "performans göstergeleri çerçevesi" ve "ölçüm araçları" geliştirmişlerdir (Bij ve Vissers, 1999). Griffith (1999) yaptığı çalışmada, performans ölçümünü sağlık kuruluşunun rekabet gücü açısından değerlendirmiş ve sağlık hizmetlerinde performans ölçümü için gerekli bilginin boyutlarını belirlemiştir. Belirtilen altı performans boyutu iyi yönetilirse, işletmenin başarılı olacağını belirtmiştir (Griffith, 1999). Kurttilla ve diğerleri (2000) yaptıkları çalışmada, "A'WOT" ismiyle, yaygın olarak kullanılmasının yanında anlaşılması da çok kolay olan AHP ve SWOT analizinin birlikte kullanılmasını sağlayan, melez bir yaklaşım önermişlerdir. AHP yöntemini SWOT analizi içerisinde kullanarak, sistematik olarak SWOT faktörlerinin değerlendirilmesi ve kendi aralarında önceliklendirilmesine olanak sağlamıştır (Kurttilla vd., 2000). Kabadayı, (2002) yaptığı çalışmada, geleneksel ve modern ölçme yöntemlerini kullanarak kurumsal performans ölçümünü değerlendirmiştir. Performans ölçüm sistemlerinin gelişimi, performans ölçütlerinin özellikleri, sınıflandırılması ve sürekli iyileştirme ile performans

ölçütleri arasındaki ilişkiyi değerlendirilmiştir (Kabadayı, 2002). Dyson (2004) yaptığı çalışmada, SWOT faktörlerinin 1-5 ölçeği kullanılarak puanlamasını ve ağırlıklarının elde edilmesini sağlamıştır. Sonrasında bu ağırlıklandırılmış faktörlerin geliştirilecek hedef ve stratejiler ile ilişkilerini ortaya çıkarmış ve hedef ve stratejilerin geriye dönülerek SWOT faktörleri arasındaki en yüksek ağırlığa sahip olanları kapsaması gerektiğini önermiştir (Dyson, 2004). Oraman (2004) yaptığı çalışmada, performans ölçüm sistemlerinde görülen eğilimlerle birlikte gıda işletmelerinin değişen üretim yöntemleri, yönetim felsefeleri ve çevre koşulları doğrultusunda, daha rekabet edici yönde performans ölçüm sistemlerini tasarlayabilmeleri için dikkat etmeleri gereken yönler irdelenmiştir (Oraman, 2004). Chang ve Huang (2006) yaptıkları çalışmada, A'WOT yaklaşımını temel alarak "Nicel SWOT Analizi Yöntemi" adıyla yeni bir yaklaşım sunmuşlar ve bu yaklaşım ile örnek uygulamalarında Güney Asya'daki bazı limanların rekabet güçlerini değerlendirmişler ve bu değerlendirme sonucunda her bir liman için rekabet güçlerini arttıracak yeni stratejiler önermişlerdir (Chang ve Huang, 2006). Osuna ve Aranda (2007) yaptıkları çalışmada, çeşitli sağlık hizmetlerinin tedariki için faaliyet gösteren bir firmanın müşteri portföylerini arttırmak için geliştirilmesi gereken stratejilerin belirlenmesinde SWOT ve AHP tekniklerini birlikte kullanmışlardır (Osuna ve Aranda, 2007). Özer (2009) yaptığı çalışmada, performans yönetimi uygulamaları üzerine bir alan yazın araştırması yapılmış ve kamu kurumlarındaki sistemleri kıyaslamıştır. Ülke içindeki kamu kurumlarının tamamında tek tip bir performans ölçüm sisteminin getirilmesi gerektiğini, bu sayede kurumlarda çalışan personelin hesap verme ve sorumluluk duygularının artırılacağını belirtmiştir. Balanced Scorecard sisteminin performansı yükseltmesinin yanı sıra kurum içinde saydamlığı da arttırdığını savunmuştur (Özer, 2009). Işık (2009) yaptıkları çalışmada, inşaat şirketlerinin performansını, kısa ve uzun vadeli stratejilerini, dış faktörler ve proje yönetimini değerlendirmiştir. Ölçütler arasındaki ilişkileri tayin eden bir model hazırlanmış ve bunun sonrasında ise belirlenen ölçütleri değerlendirmeye sunan bir anket çalışması uygulamıştır. Veriler yapısal eşitleme modeli (YEM) adı verilen bir istatistiksel yöntem ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları neticesinde, performans ölçümünde kullanılabilir niceliksel ve niteliksel ölçütler arasındaki ikilem ortadan kaldırılmıştır (Işık, 2009). Wickramasinghe ve Takano (2010) yaptıkları çalışmada, krizden etkilenen bir turizm destinasyonunun tekrar hayata döndürülmesi için stratejik planlamanın gerekliliğinden bahsetmişler ve SWOT ve AHP metodlarını bir arada kullanmışlardır (Wickramasinghe ve Takano, 2010). Saluvan ve Kaya (2010) yaptıkları çalışmada, performans ölçümü ile ilgili temel kavramları açıklanmış ve hastane performansının ölçümü ile ilgili çeşitli bireysel ve örgütsel yaklaşımları incelenmişlerdir (Saluvan ve Kaya, 2010). Mousakhani ve diğerleri (2010) yaptıkları çalışmada, bulanık analitik hiyerarşi yöntemini kullanarak operasyonel bağlamda Balanced Scorecard'ın bir eksikliği olarak görülen ölçüm sorununu çözmeyi amaçlamışlardır. Bulanık analitik hiyerarşi yöntemi ile Balanced Scorecard'ın 4 boyutuna ilişkin hesaplamalar yapılmış ve 5 hastane bu yöntemle göre ölçülen performansları ile derecelendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; balanced scorecard yöntemi ile derecelendirme yönteminin hastanelerde etkin yönetim için kullanılabilir bir yöntem olduğu savunulmuştur (Mousakhani vd., 2010). Manteghi ve Zohrebi (2011) yaptıkları çalışmada, Porter'in rekabeti etkileyen beş güç analizini kullanıp, sektördeki rekabeti analiz etmiş, ardından SWOT matrisi ile örgütün ilk durum stratejik analizini yapmışlardır. Sonraki adımda; elde edilen verileri BSC boyutlarına taşımışlardır. Çalışmalarında, işletmenin yetkinlik ve kabiliyetlerine göre hangi alanlarda rekabet etmeleri gerektiğini ve hangi alanlarda rekabetten uzak durmaları gerektiğini tespit etmişlerdir (Manteghi ve Zohrebi, 2011). Yetmen ve Kişi (2011) yaptıkları çalışmada, bir otobüs işletmesinde, çalışan memnuniyeti ve çalışan memnuniyetinin kurumsal performansa etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Anketin ilk bölümünde demografik özellikleri ortaya çıkaran sorular yöneltilmiş, nominal ve ordinal ölçekler kullanılmış ve demografik bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Sonrasında, çalışan memnuniyeti ölçme kriterleri için 5'li Likert (interval) ölçeği kullanılmıştır (Yetmen ve Kişi, 2011). Bentes ve diğerleri, (2012) yaptıkları çalışmada, AHP tekniği ile aynı örgüte bağlı farklı lokasyonlardaki fabrikaların BSC başarılarının kıyaslanması konusunda uygulama yapmışlardır. Uygulamada farklı çevrelerde faaliyet gösteren bu işletmelerin başarılı olduğu alanlar ile gelişime açık alanları tespit edilmiş ve işletme yöneticilerine geri besleme sağlanmıştır (Bentes vd.,2012). Tokpunar (2014) yaptığı çalışmada, bir gıda işletmesinde talep tahmin doğruluğunu artırmaya yönelik görsel bir uygulama modeli olan radar diyagramları üzerinde çalışmış ve modelden çıkan sonuçlar doğrultusunda öneriler sunmuştur (Tokpunar, 2014). Çelikdin

(2014) yaptığı çalışmada, SWOT analizi ile elde edilen rekabet verileri ekseninde BSC'a ilişkin ölçütlerin oluşturulması ve önceliklerini belirlemek amacıyla, entegre bir performans ölçüm sistemi sunmuştur. Yem sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede, likert ölçeği yardımıyla veriler toplanmış, SWOT analizi ve AHP yöntemi ile sonuçlar analiz edilmiştir (Çelikdin, 2014). Tatkan (2018) yaptığı çalışmada, Isparta iline bağlı Yenişarbademli ilçesinin ekoturizm potansiyelini SWOT analizi yardımıyla incelemiştir. Bu kapsamda Yenişarbademli'nin ekonomik gelişimine katkı sağlayacağı düşünülen ve dünyada çeşitli uygulamaları ile hızla gelişme gösteren ekoturizmin, bu coğrafyada uygulanabilirliğine odaklanılmıştır. Yöre halkına uygulanan anket aracılığıyla bölgede yapılabilecek ekoturizm etkinlikleri belirlenmeye çalışılmıştır (Tatkan, 2018).

Tablo 1. Literatür taraması özet çizelgesi

Yıl	Makale Adı	Yazar Adı	Yayımlandığı Yer	Çalışmanın Amacı	Kullanılan Yöntem	Uygulama Alanı
1986	How To Select and How To Rank Projects: The PROMETHEE Method	Brans ve diğerleri	European Journal of Operational Research	Projelerin önceliklendirilmesi ve seçilmesi için bir çalışma yapılmıştır. Brans tarafından literatüre kazandırılan PROMETHEE yöntemi bu çalışmada geliştirilmiştir.	PROMETHEE ve ELECTRE	Araştırma
1998	Excitement At The Mall: Determinants And Effects On Shopping Response	Wakefield and Baker	Journal Of Retailing	Alışveriş yapanların, alışveriş merkezinde kalma isteği ve alışveriş heyecanını etkileyen 3 faktörün incelenmesidir.	İstatistik yöntemleri önerilen hipotez modelini anket çalışmaları ile test etmişler, faktör analizi uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi Ziyaretçileri
1999	Monitoring Health-Care Processes: A Framework for Performans Indicators	Bij ve Vissers	International Journal of Health Care Quality Assurance	Hastanelerde gözlem yaparak, sağlık bakım süreçlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla ölçüm araçları geliştirmişlerdir.	Sağlık Bakım Süreçleri Performans Ölçüm Modeli	Sağlık
1999	The Well-Managed Healthcare Organization	Griffith	Chicago, Illinois Health Administration Press	Performans ölçümünü sağlık kuruluşunun rekabet gücü açısından değerlendirmiş ve sağlık hizmetlerinde performans ölçümü için gerekli bilginin boyutlarının belirlenmesidir.	Hastane Performans Ölçüm Yaklaşımı	Sağlık
2000	Utilizing The Analytical Hierarchy Process (AHP) in Swot Analysis – A Hybrid Method and Its Application to A Forest Certification Case	Kurttila ve diğerleri	Forest Policy and Economics	Bu çalışma, SWOT analizinin kullanılabilirliğini geliştirmek için yeni bir hibrid yöntemi incelemiştir. Hibrid yöntemi uygulayarak stratejik planlama süreçlerinin nicel bilgi tabanını iyileştirmeyi amaçlamıştır.	AHP ve SWOT	Çevre Sertifikasyon
2002	İşletmelerdeki Üretim Performans Ölçütlerinin Gelişimi, Özellikleri Ve Sürekli İyileştirme İle İlişkisi	Kabadayı	Doğuş Üniversitesi Dergisi	Performans ölçüm sistemlerinin gelişimi, performans ölçütlerinin özellikleri, sınıflandırılması ve ayrıca, sürekli iyileştirme ile performans ölçütleri arasındaki ilişki incelenmiştir.	Araştırma	İmalat İşletmeleri
2002	Perakendecilikte Büyük Alışveriş Merkezleri Ve Tüketicilerin Büyük Alışveriş İle Tutumlarını	Cengiz ve Özden	Ege Akademik Bakış Dergisi	Perakendecilik, alışveriş merkezleri ve tüketicilerin bunlar hakkındaki durumlarının açıklanmasıdır.	İstatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi Ziyaretçileri

	Tespit Etmeye Yönelik Bir Araştırma					
2002	Traditional Malls vs. Factory Outlets: Comparing Shopper Typologies And Implications For Retail Strategy	Reynolds ve diğerleri	Journal Of Business Research	AVM ve Outlet müşterilerinin farklı kategorilerdeki müşteri tiplerinin benzerlik ve farklılıklarının tanımlanması ve bunlara yönelik pazarlama stratejileri geliştirilmesidir.	İstatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi Müşterileri
2004	PROMETHEE and AHP: The Design of Operational Synergies in Multicriteria Analysis. Strengthening Promethee with Ideas of AHP	Macharis ve diğerleri	European Journal of Operational Research	AHP ve PROMETHEE yöntemlerini analiz ederek ve karar verme problemlerinde daha etkin sonuçlar alınabilmesi için bu yöntemlerin bir arada kullanılması amaçlanmıştır.	AHP ve PROMETHEE	Çoklu Karar Verme Problemi Örnek Çözümü
2004	Strategic Development and SWOT Analysis at the University of Warwick	Dyson	European Journal of Operational Research	İlk önce SWOT analizini ve bunun planlama yöntemleriyle bağlantısını açıklamış, sonrasında, üniversitede bir SWOT analizi uygulaması ile üniversitenin stratejik gelişim sürecine katkıda bulunma hedeflenmiştir.	SWOT	Eğitim
2004	Gıda Sektöründe Başarılı Performans Ölçüm ve Değerlendirme Sistemi Tasarımında Hangi Boyutlar Önceliğe Sahip Olmalı	Oraman	Verimlilik Dergisi	Mevcut performans ölçüm sistemleri, gıda işletmelerinin değişen üretim yöntemleri, yönetim felsefeleri ve rekabet koşulları doğrultusunda performans ölçüm sistemlerini tasarlayabilmeleri için dikkat etmeleri gereken yönler çalışılmıştır.	Araştırma	Gıda
2004	Application of A Quantification SWOT Analytical Method	Chang ve Chihhuang	Mathematical and Computer Modelling	Doğu Asya'daki konteyner limanlarının, rekabet gücünü değerlendirmek ve ardından her biri için kabul edilebilir bir rekabet stratejisi önerilmiştir.	SWOT	Denizcilik
2005	Alışveriş Merkezleri: Demografik Etkenler Ve Tüketici Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma	İbicioğlu	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Alışveriş merkezleri ziyaretçilerinin demografik özelliklerini ve ziyaretçilerin davranışlarının incelenmesidir.	İstatistiksel teknikler uygulanmıştır.	Alışveriş Merkezi Tüketicileri
2006	Uluslararası Alışveriş Merkezi Tüketicilerin Satın Alma Davranışı: Bursa İlinde Bir Uygulama	Akat ve diğerleri	Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	Alışveriş merkezindeki müşterilerin, satın alma davranışlarının incelenmesidir.	Anket ve "Ki-kare analizi" yöntemleri kullanılmıştır.	Alışveriş Merkezi Tüketicileri
2006	Shopping Malls Attractiveness: A Segmentation Approach,	El-Adly	International Journal Of Retail & Distribution Management	Farklı müşteri tipleri açısından alışveriş merkezlerinin değerlendirilmesidir.	İstatistiksel teknik ve K-Ortalama Kümeleme analizini uygulamıştır.	Alışveriş Merkezi Tüketicileri

2006	An Exploratory Study Of Interpersonal Distances And Perceived Spaciousness And Crowding In Four Shopping Malls Across Two Cultures	Özdemir	North Carolina State University	Alışveriş merkezi ortamlarının özellikleri ile kullanıcı algısı ve kişilerarası etkileşim arasındaki ilişkileri anlamak için bilgi sağlanmasıdır.	Anket çalışmaları ve istatistiksel analiz yöntemleri	Alışveriş Merkezi Çevresi
2006	A Systematic Approach To Location Selection For Shopping Mall Projects	Ling	Hong Kong Polytechnic University	Bir alışveriş merkezinde yer seçim probleminin ele alınmasıdır.	DEA (Veri Zarflama Analizi) ve ANP (Analitik Ağ Süreci)	Alışveriş Merkezi Lokasyon Seçimi
2006	Perakende Sektöründe Tedarikçi Performans Değerlemesinde AHP ve Bulanık AHP Uygulaması	Durdudiler	Yıldız Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi	Bir perakende işletmesinde, bir ürün grubunun tedarikçilerine ait performansları ölçülerek, değerlendirilmeye çalışılmıştır.	AHP ve Bulanık AHP	Perakende Sektöründe Tedarikçi Performans Ölçümü
2007	Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi İle Otel İşletmelerinde Hizmet Kalitesini Değerlendirme: Bartın Örneği	Güven ve Çelik	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	Üç yıldızlı oteller hizmet kalitesi açısından incelenmiş, en iyi otel alternatifi sunulmuştur.	AHP	Turizm
2007	Combining SWOT and AHP Techniques for Strategic Planning	Osuna ve Aranda	Proceedings of Isahp 2007	Çeşitli sağlık hizmetlerinin tedariki için faaliyet gösteren bir firmanın müşteri portföylerini arttırmak için geliştirilmesi gereken stratejilerin belirlenmesini amaçlamışlardır.	SWOT ve AHP	Sağlık
2008	PROMETHEE Sıralama Yöntemi İle Tedarikçi Seçimi	Dağdeviren ve Eraslan	Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi	Bir işletmenin tedarikçi seçimi problemi, değerlendirilmiş ve alternatif tedarikçilerin öncelik sıralarının bu yöntem ile hesaplanması amaçlanmıştır.	PROMETHEE	Tedarik Zinciri Yönetim
2008	Ders Seçiminde Analitik Hiyerarşi Proses Uygulaması	Dündar	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Öğrencilerin seçmeli derslerden alacakları dersin belirlenmesi amaçlanmıştır.	AHP	Eğitim
2008	Decision Making with The Analytic Hierarchy Process	Saaty	International Journal of Services Sciences	AHP yöntemi ile karar vermenin temelinin ortaya çıkarmıştır	AHP	Araştırma
2009	Lise Öğrencilerinin Alışveriş Merkezlerine Gereksinimlerinin Kano Modeli İle Sınıflandırılması; İzmir İli Uygulaması	İlter ve diğerleri	İşletme Fakültesi Dergisi	Lise öğrencilerinin alışveriş merkezi ile ilgili gereksinimlerinin kano modeli ile sınıflandırılmasıdır.	Anket tekniğinden faydalanarak, Kano modeli analizi uygulamıştır.	15-19 Yaş Grubu Alışveriş Merkezi Tüketicileri
2009	İstatistiksel Yazılım Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci Ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Birlikte Kullanımı	Girginer ve Kaygısız	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	Üniversitede akademik çalışmalarda ve eğitimde kullanılacak olan en uygun istatistiksel yazılımın belirlenmesidir.	AHP ve 0-1 Hedef Programlama (HP)	Eğitim

2009	Performans Yönetimi Uygulamalarında Performansın Ölçümü ve Değerlendirilmesi	Özer	Yönetim ve Ekonomi Dergisi	Performans yönetimi uygulamaları, performansın ölçülmesi, değerlendirilmesi ve bu alanda yaşanan sorunlara çözüm bulunmasıdır.	Araştırma ve Balanced Scorecard	Kamu
2009	İnşaat Sektöründe Performans Ölçümü İçin Kavramsal Bir Model	Işık	Orta Doğu Teknik Üniversitesi Doktora Tezi	İnşaat şirketlerinin performansını, kısa ve uzun vadeli stratejilerini, dış faktörler ve proje yönetimi değerlendirilmesidir.	İstatistiksel yöntem (YEM)	İnşaat
2009	Application of Combined SWOT and Analytic Hierarchy Process (AHP) for Tourism Revival Strategic Marketing Planning: A Case of Sri Lanka Tourism	Wickramasinghe ve Takano	Journal of The Eastern Asia Society For Transportation Studies	Krizden etkilenen bir turizm destinasyonunun tekrar hayata döndürülmesi için stratejik planlama geliştirilmesidir.	SWOT ve AHP	Turizm Sektörü
2010	PROMETHEE: A Comprehensive Literature Review On Methodologies And Applications	Behzadian ve diğerleri	European Journal of Operational Research	Dergide karar verme sürecinde PROMETHEE yönteminin kullanıldığı 217 makaleyi incelenmiş ve uygulama alanlarına göre sınıflandırılmıştır.	PROMETHEE	Araştırma
2010	İstanbul'da Bulunan Alışveriş Merkezlerinin Gelişim, Değişim Süreçleri Ve Tasarım Kriterlerinin Karşılaştırmalı Analizi	Çakar	İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi	Alışveriş merkezlerinin gelişim ve değişim aşamalarında tasarım ilkelerinin ve yer seçimi detaylarının değerlendirilmesidir.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi Yapılarının Tasarımı
2010	How Can Shopping Mall Management Best Capture Mall Image	Chebat ve diğerleri	Journal Of Business Research	Perakende sektöründeki markalaşma konusunun değerlendirilmesidir.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Perakende Sektöründe Markalaşma ve Alışveriş Merkezi İmajı
2010	AVM'lerde Mağaza İçi Atmosferin Tüketim Duyguları Ve Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi	Bakırtaş	Sakarya Üniversitesi Doktora Tezi	Mağaza içi atmosferin tüketim duygularını etkileyip etkilemediği ve mağaza içi atmosfere bağlı olarak alışveriş sırasında hissedilen duyguların satın alma davranışı üzerinde etkili olup olmadığının incelenmesidir.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezinde Mağaza Atmosferi ve Tüketici Arasındaki İlişki
2010	Optimization On Tribological Properties of Aramid Fibre and CaSO ₄ Whisker Reinforced Non-Metallic Friction Material With Analytic Hierarchy Process And Preference Ranking Organization Method For Enrichment Evaluations	Zhu ve diğerleri	Materials & Design	Otomotiv sektöründe sürtünme malzemesinin üretim sürecinde en uygun formülün ve alternatif formül bileşimlerinin tercih sırasını belirlemesidir.	AHP ve PROMETHEE	Otomotiv
2010	The Use of Multiple Criteria Decision Making Methodologies for The Promotion of RES Through Funding Schemes in Cyprus, A Review	Theodorou ve diğerleri	Energy Policy	Üç farklı yenilenebilir enerji stratejisinin değerlendirilmesidir.	AHP, ELECTRE ve PROMETHEE	Enerji

2010	Hastanelerde Performans Ölçümü	Saluvan ve Kaya	Verimlilik Dergisi	Performans ölçümü ile ilgili temel kavramlar açıklanmakta ve hastane performansının ölçümü ile ilgili çeşitli bireysel ve örgütsel yaklaşımlar incelenmesidir.	Balanced Scorecard	Sağlık
2010	Hospitals Ranking Using Fuzzy Analytic Hierarchy Process Balanced Score Card	Mousakhan i ve diğerleri	Asian Journal of Management Research	Nicelik problemini bulanık hiyerarşik analitik süreç kullanarak BSC'nin yetersizliği olarak kabul edilen operasyonel bir bağlamda çözerek,5 hastahenenin ölçümlendirmesi hedeflenmiştir.	Bulanık AHP ve Balanced Scorecard	Sağlık
2011	Tüketicilerin Alışveriş Merkezleri Algısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Göller Bölgesi Örneği	Köksal ve Aydın	Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi	AVM olmayan bir şehirde yaşayan tüketicilerin AVM'lere bakış açısının, AVM olan çevre illerdeki kişilerin fikirleri ile karşılaştırarak, tüketicilerin AVM'lere bakış açısını farklı yönleriyle test edilmesidir.	Anket tekniği ile ANOVA ve Ki-Kare yöntemleri ile analiz edilmiştir.	Alışveriş Merkezi Tüketicileri ve AVM Algısı
2011	Alışveriş Merkezlerinde Hizmet Kalitesi Algısı ve Bir Araştırma	Çelik	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Alışveriş merkezlerinde hizmet kalitesinin algılanmasına yönelik bir araştırma yapılmıştır.	İstatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezlerinde Müşterilerin Hizmet Kalitesi Algısı
2011	Analitik Hiyerarşi Prosesi Ve Personel Seçimi Alanında Uygulamaları	Ünal	Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi	AHP'nin personel seçiminde kullanılmasına yönelik çalışmaları araştırmıştır.	AHP	İnsan Kaynakları Yönetim
2011	Combined AHP-PROMETHEE Approach For Selecting The Most Appropriate Policy Scenario To Stimulate A Clean Vehicle Fleet	Turksin ve diğerleri	Procedia Social and Behavioral Sciences	İnsanları daha sürdürülebilir bir araç seçimi yapmaya teşvik ederek çevresel dışlıkları azaltma hedefi doğrultusunda BELÇİKA hükümetine çok araçlı bir politika paketi önermiştir.	AHP ve PROMETHEE	Otomotiv
2011	A Proposed Comprehensive Framework For Formulating Strategy, S. A Hybrid Of Balanced Scorecard, SWOT Analysis, Porter'S Generic Strategies and Fuzzy Quality Function Deployment	Manteghi ve Zohrabi	Procedia – Social and Behavioral Sciences	Kuruluşlarda strateji oluşturmak için kapsamlı bir çerçeve önerilmesidir.	SWOT ve Balanced Scorecard	Eğitim
2011	Kentsel Toplu Taşımacılıkta Kurumsal Performans ve Çalışan Memnuniyeti: İzmir'de Eshot Üzerine Bir Araştırma	Yetmen ve Kişi	Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi	Bir otobüs işletmesinde, çalışan memnuniyeti ve çalışan memnuniyetinin kurumsal performansa etkilerinin araştırılmasıdır.	Anket, İstatistiksel analiz, Faktör ve Korelasyon Analizleri	Ulaştırma

2012	PROMETHEE Sıralama Yöntemi İle Özel Alışveriş Siteleri Üzerine Bir Araştırma	Özgüven	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Tüketicilerin, özel alışveriş sitelerini tercih etmelerinde, etkili faktörlerin incelenmesidir	PROMETHEE	Pazarlama
2012	Ranking of Biomass Pellets by Integration of Economic, Environmental and Technical Factors.	Sultana ve Kumar	Biomass and Bioenergy	Çok kriterli bir değerlendirme modeli sunarak ve farklı ısı ve enerji üretim tesislerinde kullanılmaya uygunlukları açısından farklı biyokütle hammadde bazlı peletleri sıralayarak, çevresel, ekonomik ve teknik faktörlerin yapımdaki önemini göstermeyi amaçlamıştır.	PROMETHEE	Yenilebilir Enerji
2012	Simülasyon ile Bütünleşik Çok Kriterli Karar Verme: Bir Hastane Acil Departmanı İçin Senaryo Seçimi Uygulaması	Gül ve diğerleri	İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi	Ortalama hasta kalış uzunluğunu azaltan, hasta verimliliğini artıran, kaynak kullanım oranlarını geliştiren ve tüm bunlara bağlı olarak personel seviyesini belirleyen senaryolar geliştirilmesidir.	Bulanık AHP, VIKOR, PROMETHEE	Sağlık
2012	Satın Alma Faaliyeti İçin Bir Tedarikçi Seçimi Değerlendirme Problemi ve Çözümü	Arıkan ve Küçükçe	Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi	Satın alma faaliyetleri yürüten bir kamu kuruluşu için, en uygun kriterleri dikkate alarak, tedarikçi seçimi, değerlendirilmesi ve isabetli bir fiyatlandırma mekanizması oluşturmak hedeflenmiştir.	AHP, PROMETHEE, Durağan Aralık Analizi	Tedarikçi Seçimi
2012	PROMETHEE Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama	Soba	Journal of Yasar University	Çalışmada, otomobil markalarının çeşitli özelliklere göre sıralanmasıdır.	PROMETHEE	Otomotiv
2012	Multidimensional Assessment of Organizational Performance: Integrating BSC and AHP	Bentes ve diğerleri	Journal of Business Research	Entegre bir yaklaşımın gerçek hayattaki işletme ortamında uygulamayı eleştirel bir şekilde göstermek ve performans ölçümüne çok boyutlu bakış açısı kazandırmaktır	Balanced Scorecard ve AHP	Telekomünikasyon
2013	Analytic Hierarchy Sürecine Dayalı Kredi Değerleme Modeli	Demirci	Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi	Perakende sektöründeki işletmelerin, bankacılık alanında kredi değerlendirme işlevinin pratik kullanımına yönelik uygulanmasıdır.	AHP ve PROMETHEE	Perakende Sektörü-Bankacılık Alanı
2013	Gençler ve Alışveriş merkezleri (AVM'ler): AVM Kullanım Tercihleri Hakkında Bir Alan Çalışması	Akıncı	Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi-Megaron	13-19 yaş grubundaki gençlerin kent yaşamındaki boş zaman ve boş zaman mekan kullanımı irdelenirken, diğer taraftan AVM'lerin bu mekanlar içerisindeki yerinin sorgulanmasıdır.	Anket Çalışması yapılmıştır.	13-19 Yaş Grubu Alışveriş Merkezi Tercihleri ve Sebepleri
2014	AHP Temelli PROMETHEE Sıralama Yöntemi ile Hafif Ticari Araç Seçimi	Ömürbek ve diğerleri	Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi	Beyaz eşya servisleri için uygun hafif ticari araç seçimi yapılmıştır.	AHP ve PROMETHEE	Otomotiv

2014	Tedarik Zinciri Yönetiminde Talep Tahmin Doğruluğunu Arttırmak İçin Radar Diyagramının Kullanımı	Tokpunar	Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi	Bir gıda işletmesinde talep tahmin doğruluğunu arttırmaya yönelik radar diyagramları üzerinde çalışmış ve modelden çıkan sonuçlar doğrultusunda öneriler sunulmasıdır.	Radar diyagramları	Gıda
2014	Balanced Scorecard Sisteminde SWOT Analizi ile AHP Kullanımı: Yem Sektöründe Bir Uygulama	Çelikdin	Aksaray Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi	SWOT analizi ile elde edilen rekabet verileri ekseninde BSC'ya ilişkin ölçütlerin oluşturulması ve önceliklerini belirlemek amacıyla, entegre bir performans ölçüm sistemi sunulmasıdır.	Balanced Scorecard, SWOT analizi, AHP	Gıda
2016	Investigation Of Indoor Air Quality In Shopping Malls During Summer In Western China Using Subjective Survey And Field Measurement	Shang ve diğerleri	Building And Environment	Alışveriş merkezlerinde iç mekan hava kalitesinin araştırılmasıdır.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi İç Mekan Hava Kalitesi
2016	Why Male And Female Shoppers Do Not See Mall Loyalty Through The Same Lens? The Mediating Role Of Self-Congruity	Haj-Salem ve diğerleri	Journal Of Business Research	Alışveriş merkezinde bayan ve erkek müşterileri açısından hangi faktörlerin müşteri sadakatini etkilediğinin incelenmesidir.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezinde Müşteri Sadakati, Müşteri Cinsiyeti
2016	Determinants of Shopping Mall Attractiveness: The Indian Context	Mittal ve Jhamb	Procedia Economics And Finance	Alışveriş merkezi çekiciliğinin belirleyici etkenlerinin ele alınmasıdır.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz (faktör analizi) yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezi Çekiciliği ve Müşteriler Üzerindeki Etkisi
2016	Satisfaction of Mall Shoppers: A Study On Perceived Utilitarian and Hedonic Shopping Values	Kesari ve Atulkar	Journal Of Retailing And Consumer Services	AVM değerleri ile müşteri tatminkarlığı arasındaki ilişkiyi açıklayarak, alışveriş değeri ve müşteri memnuniyeti arasındaki önemli bağlantıları destekleyen bulgular sağlanmış, alışveriş değeri ve müşteri memnuniyeti üzerine odaklanan önceki araştırmaları genişletilmesi amaçlanmıştır.	Doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli (SEM) kullanılmıştır.	Alışveriş Merkezi Ziyaretçileri Memnuniyeti
2016	Effects of Shopping Centre Re-Investments And Improvements on Sales and Visit Growth	Anselmsso n	Journal Of Retailing And Consumer Services	AVM'lerde yaşanan gelişmeler ile satışlardaki artış ve ziyaret oranlarındaki büyüme arasındaki olumlu ilişkinin açıklanmasıdır.	Anket tekniği ile istatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	Alışveriş Merkezinde Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Davranışları, AVM Atmosferi
2016	An Empirical Study Of The Relationship Between Shopping Environment, Customer Perceived Value, Satisfaction, And Loyalty in The UAE Malls Context	El-Adly ve Eid	Journal Of Retailing And Consumer Services	Birleşik Arap Emirlikleri alışveriş merkezlerinde alışveriş ortamı, müşteri algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati arasındaki ilişkileri yapısal eşitlik modellemesi (SEM) ile araştırılması amaçlanmıştır.	Yapısal eşitlik modeli (SEM) kullanılmıştır	Alışveriş Merkezi Ortamı, Müşteri Memnuniyeti Ve Sadakati

2017	Assessment of Skylight Design Configurations on Daylighting Performance in Shopping Malls: A Case Study	El-Abd ve diğerleri	Solar Energy	Alışveriş merkezlerinde, daha iyi günışığı performansı elde etmek için ışıklı tasarımları değerlendirmek ve optimize etmek için bir metodoloji sunulmasıdır.	Çok kriterli optimizasyon kullanılmıştır	Alışveriş Merkezi Tasarımı
2017	Determinants and Outcomes in A Shopping Mall	Das ve Varshneya	Journal of Retailing and Consumer Services	Tüketici duygularının anlaşılması için model geliştirilmesidir.	İstatistiksel analiz yöntemlerini uygulamışlardır.	AVM Atmosferi, Tüketici Duyguları
2018	The Influence of Tenant Turnover Factors on Rent in Shopping Centers in Lagos Metropolis	Akinjare ve diğerleri	International Journal of Civil Engineering And Technology	Ciro faktörlerinin alışveriş merkezi kiralari üzerindeki etkisini anlaşılmasıdır.	Doğrusal regresyon ve sıralanmış aritmetik ortalama	Alışveriş Merkezi Kiracıları ve AVM Ciro
2018	A Task-Based Fuzzy Integrated MCDM Approach for Shopping Mall Selection Considering Universal Design Criteria	Can ve Delice	Soft Computing	Alışveriş merkezi seçiminde, karar alma problemini evrensel tasarım, teknik özellikler, estetik görünüm vb. gibi çeşitli ana kriterleri dikkate alarak çözümlenmesidir.	Bulanık çok kriterli karar verme yöntemleri, MF-DEMATEL, F-MOORA, F-COPRAS	Alışveriş Merkezi Tasarımı
2018	A Military Airport Location Selection by AHP Integrated PROMETHEE and VIKOR Methods	Sennaroglu ve Celebi	Transportation Research Part D	Bir askeri havalimanı için, birden fazla kriter belirleme yöntemi kullanan bir yer seçimi problemi sunmaktadır.	AHP PROMETHEE VIKOR	Ulaşım
2018	Isparta İli Yenişarbademli İlçesinin Ekoturizm Potansiyelinin SWOT Analizi Aracılığıyla Belirlenmesi	Tatkan	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi	Isparta ilinin Yenişarbademli ilçesinin ekoturizmin, bu coğrafyada uygulanabilirliği çalışılmıştır.	SWOT	Turizm

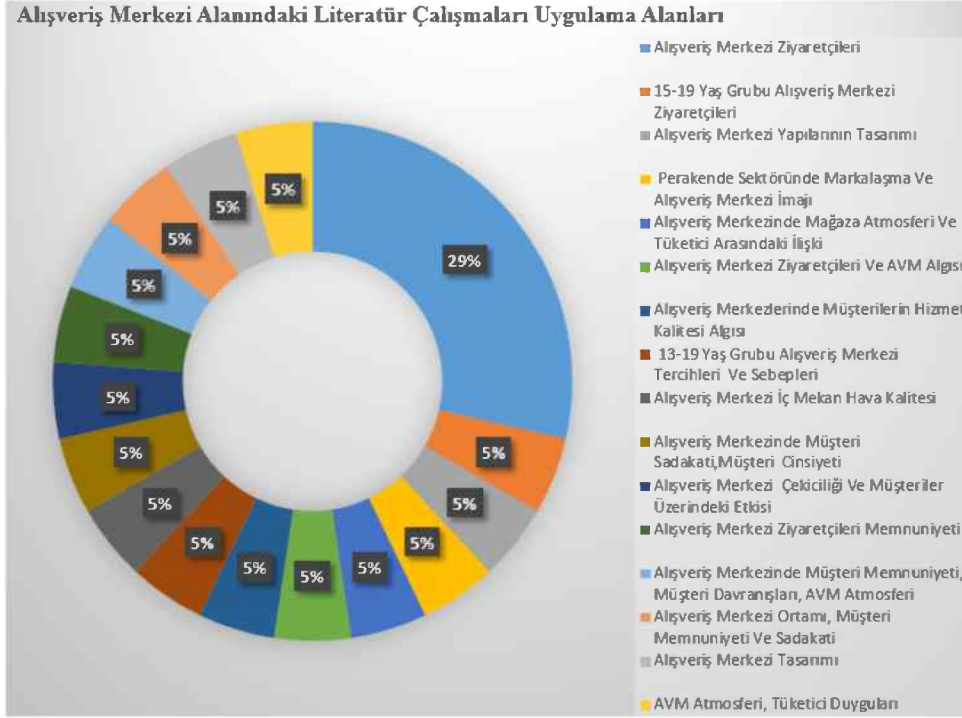
II. BULGULAR

İncelenen çalışmalar kapsamında, elde edilen sonuçlara göre; bazı grafikler sunulup değerlendirmeler yapılmıştır.

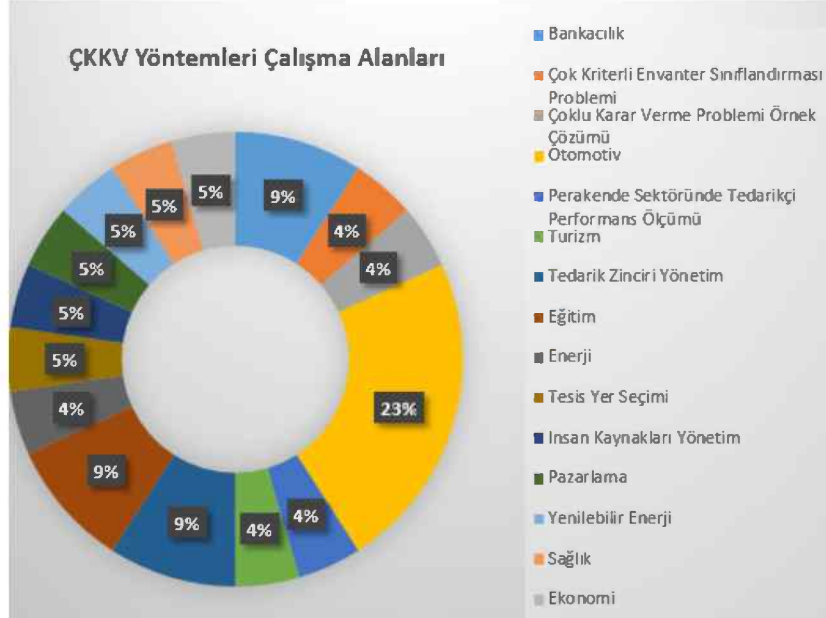

Şekil.4 Literatür araştırmasında alışveriş merkezleri ile ilgili çalışmaların kullandıkları yöntemlere göre dağılımının pasta grafiği

Şekil.4 değerlendirildiğinde,ulusal ve uluslararası literatürde alışveriş merkezlerinin belli bir alanını ele alan çalışmalarda en çok kullanılan yöntemler,anket çalışmaları ve istatistiksel analiz yöntemleri olmuştur. Şekil.5’de ise, alışveriş merkezleri ile ilgili çalışmalarda, en çok alışveriş merkezi ziyaretçileri üzerine çalışmalar yapılmıştır.

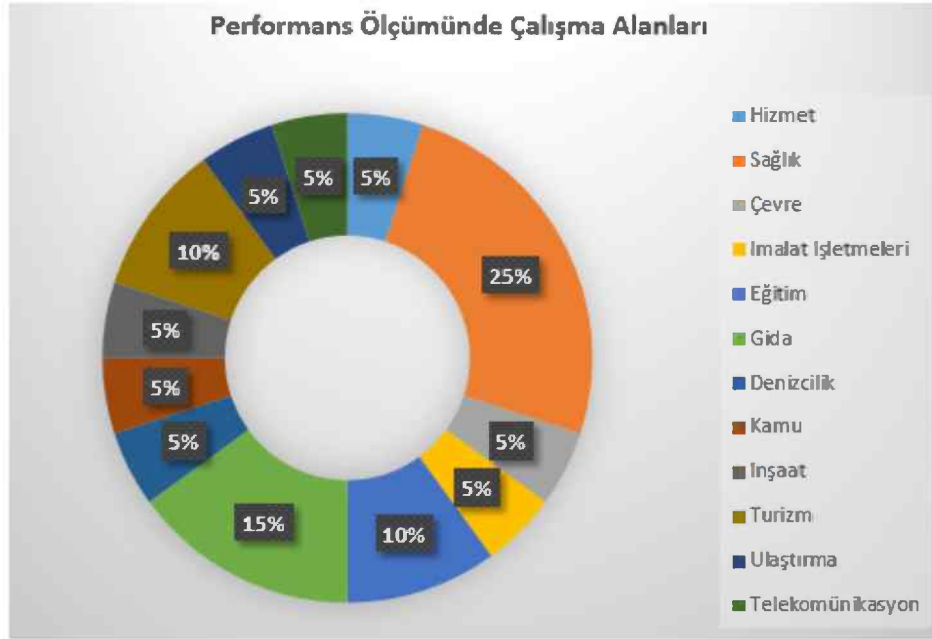

Şekil . 5 Literatür araştırmasında alışveriş merkezleri ile ilgili çalışmaların uygulama alanlarına göre dağılımının pasta grafiği

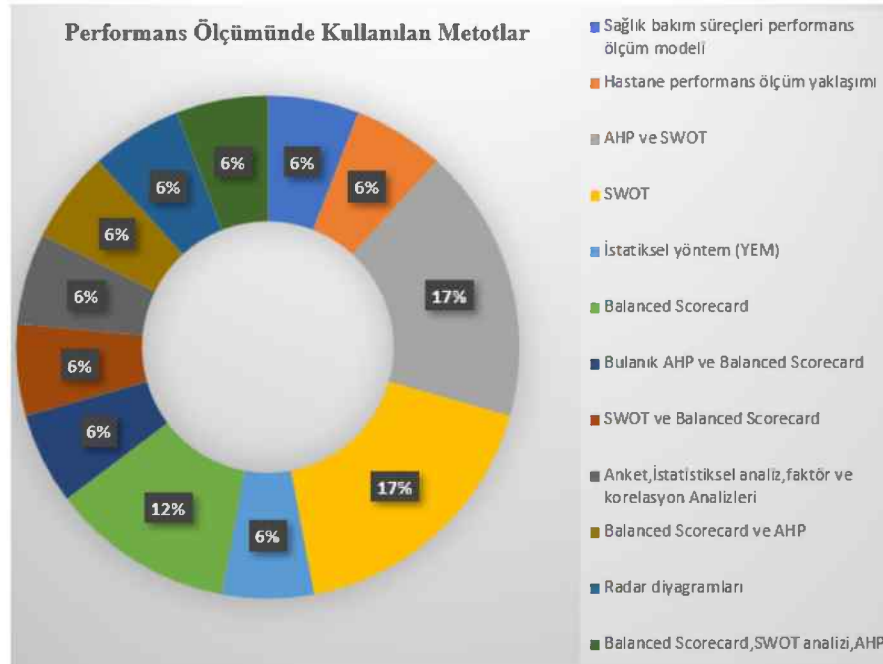
Şekil.6 Literatür araştırmasında ÇKKV yöntemleri ile ilgili çalışmaların uygulama alanlarına göre dağılımının pasta grafiği

Şekil.6 değerlendirildiğinde, ulusal ve uluslararası literatürde ÇKKV yöntemleri ile ilgili çalışmaların en çok otomotiv, tedarik zinciri, eğitim ve bankacılık alanlarında yapıldığı söylenebilir. Şekil.7 değerlendirildiğinde, performans ölçümü en çok uygulandığı alan, sağlık sektörü olarak gözlenmiştir.

Şekil.7 Literatür araştırmasında performans ölçümü ile ilgili çalışmaların uygulama alanlarına göre dağılımının pasta grafiği

Şekil.8 değerlendirildiğinde ise, performans ölçümü en çok uygulanan metotlar, SWOT,AHP ve Balanced Scorecard yöntemleri olmuştur.

Şekil.8 Literatür araştırmasında performans ölçümü ile ilgili çalışmalarda kullanılan yöntemlere göre dağılımının pasta grafiği

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sürekli yeni gelişmelerin yaşandığı, rekabetin her geçen gün hızla arttığı perakende sektöründe alışveriş merkezleri önemli bir yere sahip olarak faaliyet göstermektedirler. Alışveriş merkezleri artık sadece alışveriş için gidilen mekânlar olmaktan çıkmış, mimarileriyle, sunulan hizmet ve sosyal yaşam alanlarıyla, etkinlikleriyle bir yaşam tarzını yansıtır hale gelmiştir. Alışveriş merkezlerine olan rağbet arttıkça, AVM sayıları ve dolayısıyla rekabet seviyesi de yükseliş göstermektedir. Rekabetin yükselişte olduğu bu dönemde, performans değerlendirmeleri de büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, öncelikli olarak alışveriş merkezlerinin birtakım karar verme teknikleri uygulanarak, performans ölçümü yapan herhangi bir çalışmanın varlığını sorgulamak için yapılmıştır. Çalışmada, alışveriş merkezleri, çok kriterli karar verme teknikleri ve performans ölçümü alanındaki çalışmalar sistematik bir yaklaşım ile detaylı olarak ele alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda, belirlenen konular ile ilgili anahtar kelimeler seçilip kaynak taraması yapılmıştır. Detaylı bir tarama yapılarak yazındaki boşluklar tespit edilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen tüm bilimsel kaynaklara ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekirse;

Yapılan kaynak taramasında elde edilen sonuçlara göre, alışveriş merkezi alanındaki çalışmaların az ve sınırlı olduğu ve daha çok, AVM müşterilerine, müşterilerin memnuniyetine veya AVM tasarımı gibi AVM'nin tek bir alanına yönelik yapıldığı gözlenmiştir. Bu yüzden, bu alandaki incelenen çalışmaların tek düze halinde belli birkaç konu üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Ayrıca son yıllarda çok kriterli karar verme tekniklerinin uygulanmasında artış olduğu gözlemlenmiştir. ÇKKV tekniklerinin uygulandığı çalışmalarda, en çok uygulamaların yapıldığı alanların, otomotiv, tedarik zinciri, eğitim ve bankacılık olduğu söylenebilir. Performans ölçümü uygulama alanları incelendiğinde, sağlık, gıda, turizm, pazarlama ve eğitim alanları gibi çeşitli sektörlerde, performans ölçümünü farklı yöntemler ile ele alan birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu alanlardaki incelenen çalışmalardan yola çıkarak, performans ölçümünün hizmet sektöründe etkin bir araç olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, belirlenen alanlarda detaylı, sistematik bir yazın araştırması yapmanın yanı sıra, yazında AVM alanındaki çalışmaların az ve yetersiz olduğuna dair araştırmacıların dikkatini çekerek, yazında bu alandaki boşluğun doldurulması için gerekli kaynakların sağlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Çalışmada, günümüzün modern yaşantısında vazgeçilmez bir yere sahip olan alışveriş merkezlerinin performans ölçüm problemi ele alınmıştır. Çalışma ile belirlenen alanlardaki eksikler tespit edilerek, kapsamlı bir yazın çalışması sunulmuştur. Çalışma kapsamında incelenen tüm bilimsel kaynaklara ilişkin net bir değerlendirme yapıldığında, literatüre kazandırılan en önemli bulgu; alışveriş merkezlerinin performansını çok kriterli karar verme yöntemleri kullanarak performansını ölçmeye yarayan, birleştirici ve kapsayıcı bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu çalışma ile bu alandaki eksikliğin de ortaya çıkarılması ile literatüre olumlu katkı sağlaması düşünülmektedir. Bir diğer bulgu ise, yazında AVM, çok kriterli karar verme, performans ölçümü ile ilgili çalışmaları kapsayıcı bir literatür çalışmasına yer verilmemiştir. Bu kapsamda, çalışmanın, yazında literatür araştırmalarında özgün bir yere sahip olacağı umulmaktadır. Elde edilen sonuçlar dahilinde, ileriki çalışmalar için, performans ölçümünde ulaştırma, inşaat, çevre ile ilgili sektör çalışmaları, ÇKKV yöntemlerinde ise, enerji ve ekonomi sektörü ile ilgili çalışmaların yazına kazandırılması eksikliklerin giderilmesinde yazına olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akat, Ö., Taşkın, Ç., & Özdem, A. (2006), "Uluslararası alışveriş merkezi tüketicilerinin satın alma davranışı: bursa ilinde bir uygulama". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 13-30.
- Akıncı, G.M. (2013). "Gençler ve alışveriş merkezleri (AVM'ler): AVM kullanım tercihleri hakkında bir alan çalışması". *Megaron*, 8(2), 87-96.
- Anselmsson, J. (2016). "Effects of shopping centre re-investments and improvements on sales and visit growth". 32, 139-50.
- Arıkan, F. & Küçükçe, Y.S. (2012). "Satın alma faaliyeti için bir tedarikçi seçimi – değerlendirme problemi ve çözümü", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 27(2): 255-264.

- Athawale, V.M. & Chakraborty, S. (2010). "Facility location selection using PROMETHEE II method", Proceedings of the 2010 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Dhaka; 59-63.
- Bakırtaş, H. (2010)."AVM'lerde mağaza içi atmosferin tüketim duyguları ve satın alma davranışı üzerindeki etkisi". Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi.
- Behzadian, M., Kazemzadeh, R. B., Albadvi, A., & Aghdasi, M. (2010). "Promethee: A comprehensive literature review on methodologies and applications". European Journal of Operational Research, 2010, 198-215.
- Bentes, A. V. , Carneiro J., Da Silva J. F. & Kimura H. (2012). "Multidimensional assessment of organizational performance Integrating BSC and AHP". Journal of Business Research, 65(12): 1790-179
- Bij. J. D. & Vissers, J. M. H. (1999). "Monitoring health care processes: a framework for performance indicators". International Journal of Health Care Quality Assurance, (12) 5, 214-221.
- Brans, J.P., Vincke, P. & Mareschal, B. (1986). "How to Select and How to Rank Projects: The PROMETHEE Method".European Journal of Operational Research, 24,228-238.
- Brignall, T. J., Fitzgerald, L., Johnston, R. & Silvestro, R. (1991). "Performance measurement in service businesses". Management Accounting, 69(10), 34-36.
- Büyükselçuk, Ç.E., Üner, Ö. & Özkan, Ç. (2005). "Kobilerde çalışma koşulları - çalışan memnuniyeti ilişkisi". V. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Cengiz, E. & Özden, B. (2002). "Perakendecilikte büyük alışveriş merkezleri ve tüketicilerin büyük alışveriş merkezleri ile ilgili tutumlarını tespit etmeye yönelik bir araştırma". Ege Akademik Bakış, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Siyasi Bilimler Dergisi, 2(1), 65-78.
- Chang, H.H. & Huang, W.C., (2006), "Application of a quantification SWOT analytical method", Mathematical and Computer Modelling 43, 158-169.
- Chakraborty, S., Zavadskas, E. K. & Antucheviciene J. (2015). "Applications of WASPAS method as a multi-criteria decision-making tool", Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research 49(1), 1-17.
- Chebat, J. C., Sirgy, M. J. & Grzeskowiak, S. (2010). "How can shopping mall management best capture mall image?". Journal of Business Research, 63(7) ,735-740.
- Çelik, H. (2011). "Alışveriş merkezlerinde hizmet kalitesi algısı ve bir araştırma". Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 16(3), 439-444.
- Çelikdin, A.E. (2014). "Balanced scorecard sisteminde Swot analizi ile Ahp kullanımı: yem sektöründe bir uygulama". Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi.
- Dağdeviren, M. & Eraslan, E. (2008). "PROMETHEE sıralama yöntemi ile tedarikçi seçimi",Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 23(1), 69-75.
- Das, G., & Varshneya, G. (2017). "Consumer emotions: Determinants and outcomes in a shopping mall". Journal of Retailing and Consumer Services, 38,177-85.
- Demirci, T. (2013). "Analitik hiyerarşi sürecine dayalı kredi değerlendirme modeli". Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek lisans tezi
- Dündar, S. (2008). "Ders seçiminde analitik hiyerarşi proses uygulaması". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13:217-226
- Durdudiler, M. (2006). "Perakende sektöründe tedarikçi performans değerlemesinde Ahp ve Bulanık Ahp uygulaması". Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Dyson, R.G., (2004)."Strategic development and SWOT analysis at the University of Warwick", European Journal of Operational Research, 152, 631-640.
- El-Adly, M.I. (2007), "Shopping malls attractiveness: a segmentation approach". International Journal of Retail & Distribution Management, Vol. 35 No. 11, pp. 936-950.
- El-Adly, M. I. & Eid, R. (2016). "An Empirical Study of the Relationship between Shopping Environment, Customer Perceived Value, Satisfaction, and Loyalty in the UAE Malls Context". 31 217-27.
- El-Abd, W., Kamel, B., Afify, M. & Dorra, M. (2018)." Assessment of skylight design configurations on daylighting performance in shopping malls: a case study". Solar Energy, 170, 358-368.
- Eva Gayrimenkul Değerleme, <http://www.evagyd.com/>.
- Friedman, M. (1997) "A guide to developing, using performance measures in results-based budgeting".Prepared for The Finance Project, <http://www.financeproject.org/Publications/measures.html>
- Genç, T. & Masca, M. (2013). "TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile elde edilen üstünlük sıralamalarının bir uygulama üzerinden karşılaştırılması", Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 15(2), 539-566.

- Girginer, N. & Kaygısız, Z. (2009). "İstatistiksel yazılım seçiminde analitik hiyerarşi süreci ve 0-1 hedef programlama yöntemlerinin birlikte kullanımı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 211-233.
- Griffith, J.R. (1999). *The Well-Managed Healthcare Organization*,. USA, Chicago: Illinois AUPHA Press.
- Gül, M., Çelik, E., Güneri, A.F. & Gümüş, A.T. (2012). "simulasyon ile bütünleşik çok kriterli karar verme: bir hastane acil departmanı için senaryo seçimi uygulaması", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 22, 1-18.
- Güven M. & Çelik N. (2007). "Analitik Hiyerarşi Süreci yöntemi ile otel işletmelerinde hizmet kalitesini değerlendirme: bartın örneği". *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 1-20.
- Gayrimenkul ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği (GYODER), "Türkiye Gayrimenkul Sektörü 2018 4.Çeyrek Raporu" Sayı 15, 2019.
- Haj-Salem, N., Chebat, J. C., Michon, R. & Oliveira, S. (2016). "Why male and female shoppers do not see mall loyalty through the same lens? The mediating role of self-congruity". *Journal of Business Research*, Elsevier, 69(3),1219-1227.
- Işık, Z. (2009). "İnşaat sektöründe performans ölçümü için kavramsal bir model", Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- İbicioğlu, H. (2005). "Alışveriş Merkezleri: Demografik etkenler ve tüketici tutumlarının incelenmesine yönelik bir araştırma".*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10(1), 43-55.
- İlter, B. Özgen, Ö. & Aykol, B. (2009). "lise öğrencilerinin alışveriş merkezlerine gereksinimlerinin kano modeli ile sınıflandırılması; izmir ili uygulaması ".*Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 141-162
- Kabadayı, E.T. (2002). "İşletmelerdeki Üretim Performans ÖlçütlerininGelişimi, Özellikleri ve Sürekli İyileştirme ile İlişkisi", *DoğuşÜniversitesi Dergisi*, 6, 61-75.
- Kesari, B. & Atulkar, S. (2016) "Satisfaction of Mall Shoppers: A Study on Perceived Utilitarian and Hedonic Shopping Values", *Journal of Retailing and Consumer Services* 31, 22-31.
- Köksal, Y. & Aydın, E.E. (2015). "Tüketicilerin alışveriş merkezleri algısı üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: göller bölgesi örneği". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*,11(24), 231-248.
- Köksal, Y. & Emirza, E. (2011). "Kuruluş Yeri Açısından Cadde ve Alış Evriş Merkezi Mağazacılığının Karşılaştırılması: Ankara İlinde Bir Araştırma." *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 75-87.
- Kurttila, M., Pesonen, M., Kangas, J. & Kajanus, M., (2000) "Utilizing the analytical hierarchy process (AHP) in SWOT analysis - a hybrid method and its application to a forest certification case", *Forest Policy and Economics*, 1 (1), 41-52.
- Macharis, C., Springael, J., De Brucker, K., & Verbeke, A. (2004). "Promethee and AHP: The design of operational synergies in multicriteria analysis. Strengthening Promethee with ideas of AHP". *European Journal of Operational Research*, 153, 307-317.
- Manteghi & Zohrebi (2011). "A proposed comprehensive framework for formulating strategy, s. a hybrid of balanced scorecard, SWOT analysis, porter's generic strategies and fuzzy quality function deployment", *Procedia Social and Behavioral Sciences Dergisi*, 15, 2068-2073.
- Mehmet S. & Kaya S. 2010. "Hastanelerde performans ölçümü", *Verimlilik Dergisi*, 4, 25-47.
- Mittal, A. & Jhamb, D. (2016). "Determinants of Shopping Mall Attractiveness: The Indian Context". *Procedia Economics and Finance*, 37.16 386-390.
- Mousakhani M., RAHMANi H. & HAMiDi N. (2010). "Hospitals ranking using fuzzy analytic hierarchy process balanced score card", *Asian Journal Of Management Research (Online Open Access Publishing Platform For Management Research)*, 666-678.
- Osuna, E. E & Aranda, A., "Combining SWOT and AHP techniques for strategic planning", *Proceedings of ISAHp 2007, Vina del Mar, Chile*.
- Ömürbek, N., Karaatlı, M., Eren, H. & Şanlı, B. (2014). "AHP temelli promethee sıralama yöntemi ile hafif ticari araç seçimi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (4), 47-64.
- Özdemir, A. & Özveri, O. (2004). "çok kriterli envanter sınıflandırılmasında analitik hiyerarşi sürecinin uygulanması".*Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19(2),137-154.
- Özer, A. (2009). "Performans yönetimi uygulamalarında performansın ölçümü ve değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*,73,3-29.

- Özguven, N. (2012). "Promethee sıralama yöntemi ile özel alışveriş siteleri üzerine bir araştırma". Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27, 195-201.
- Reynolds, K.E., Ganesh, J. & Luckett, M. (2002). "Traditional Malls vs. Factory Outlets: Comparing Shopper Typologies and Implications for Retail Strategy". Journal of Business Research, 55(9), 687-696.
- Saaty, T.L. (2008). "Decision making with the analytic hierarchy process". International Journal of Services Sciences, 1(1), 83-98.
- Shang, Y. Z., Li, B. Z., Baldwin, A.N., Ding, Y., W. Yu., & Cheng, L. (2016). "Investigation of indoor air quality in shopping malls during summer in western china using subjective survey and field measurement". Building and Environment, 108, 1-11.
- Soba, M. (2012). "Promethee yöntemi kullanarak en uygun panelvan otomobil seçimi ve bir uygulama", Journal of Yasar University, 28(7): 4708-4721.
- Sultana, A. & Kumar, A. (2012). "Ranking of biomass pellets by integration of economic, environmental and technical factors". Biomass and Bioenergy, 39, 344-355.
- Tatkan, A. (2018). "Isparta İli Yenişarbademli ilçesinin ekoturizm potansiyelinin swot analizi aracılığıyla belirlenmesi". İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Theodorou, S., Florides, G., & Tassou, S. (2010). "The use of multiple criteria decision making methodologies for the promotion of RES through funding schemes in Cyprus, A review". Energy Policy, 38. 7783-7792
- Tokpunar, İ. (2014). "Tedarik zinciri yönetiminde talep tahmin doğruluğunu arttırmak için radar diyagramının kullanımı", Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Turcksin, L., Bernardini, A., & Macharis, C. A. (2011). "Combined AHP-Promethee approach for selecting the most appropriate policy scenario to stimulate a clean vehicle fleet". Procedia Social and Behavioral Sciences, 20, 954-965.
- Ünal, Ö. F. (2011). "Analitik Hiyerarşi Prosesi ve personel seçimi alanında uygulamaları". Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(2), 18-38
- Yetmen, A. & Kişi, H. (2011). "Kentsel toplu taşımacılıkta kurumsal performans ve çalışan memnuniyeti: izmir'de eshot üzerine bir araştırma". Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 3 (1), 85-106.
- Yıldırım, T. (2010). "İstanbul'da bulunan alışveriş merkezlerinin gelişim-değişim süreçleri ve tasarım kriterlerinin karşılaştırmalı analizi". Yüksek lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Wakefield, K. L. & Baker, J. (1998). "Excitement at the mall: determinants and effects on shopping response". Journal of Retailing, (74), 515-540.
- Wickramasinghe, V. & Takano, S. (2010). "Application of combined SWOT and analytic hierarchy process (AHP) for tourism revival strategic marketing planning: A case of Sri Lanka tourism.". Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies, 8, 954-969.
- Zhu, Z., Xu, L., Chen, G., & Li, Y. (2010). "Optimization on tribological properties of aramid fibre and CaSO4 whisker reinforced non-metallic friction material with analytic hierarchy process and preference ranking organization method for enrichment evaluations". Materials and Design, 31, 551-555.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 95-106

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 95-106

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.642675

Geliş Tarihi / Received: 04.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERFORMANS DEĞERLENDİRMESİ: BIST SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE BİR ARAŞTIRMA

Semra AKSOYLU¹
Bahşende TAŞDEMİR²

Öz

Günümüzde işletmelere yatırım yapma kararı alan yatırımcılar sadece finansal raporlardaki verilere dayanarak nihai yatırım kararı vermemektedir. Sosyal sorumluluk ve çevresel faktörleri de göz önünde bulunduran yatırımcılar işletmelerin sürdürülebilir olma yolunda gerçekleştirdikleri faaliyetleri de dikkate alarak yatırım kararı vermektedir. Bu bağlamda kurumsal sürdürülebilirlik ölçümü, sürdürülebilirliğin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın amacı; sürdürülebilirlik raporları kapsamında Borsa İstanbul'da Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan imalat sanayii metal eşya, makine ve gereç yapımı sektöründe faaliyet gösteren 6 işletmenin ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını kapsayan kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını değerlendirmektir. Çalışmada işletmelerin 2018 yılı sürdürülebilirlik raporları ve faaliyet raporlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. İşletmelerin performans değerlendirmesinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemi kullanılmış ve kurumsal sürdürülebilirlik performans sıralama sonuçları ortaya konulmuştur. Yapılan analiz sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik açısından performans puanı en yüksek olan işletmenin Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş. olduğu tespit edilmiştir. Son olarak çalışmanın kısıtları ve gelecekte bu konu kapsamında yapılacak çalışmalara ilişkin öneriler sunulmuş ve çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Kurumsal Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilirlik Raporları, TOPSIS.

Jel Kodları : M41, Q56, C6.

¹ Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, aksoylu@kayseri.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5837-1600>

² Öğr. Gör., Kayseri Üniversitesi, btasdemir@kayseri.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0000-0001-0000>.

CORPORATE SUSTAINABILITY PERFORMANCE EVALUATION: A RESEARCH IN BIST SUSTAINABILITY INDEX

Abstract

Today, investors who decide to invest in enterprises do not make final investment decisions based just on the data in financial reports. Taking into account the social responsibility and environmental factors, the investors make investment decisions by taking into account the activities carried out by the enterprises towards sustainability. In this context, corporate sustainability measurement aims to address the economic, social and environmental aspects of sustainability.

The aim of the study is to evaluate the corporate sustainability performance of the 6 enterprises operating in the manufacturing industry metal goods, machinery and equipment sectors, which are included in the Sustainability Index at Borsa İstanbul, within the scope of sustainability reports. In this study, data obtained from 2018 sustainability reports and annual reports of enterprises are used. TOPSIS (Technique for Order Preference by Similar Solution), which is one of the multi-criteria decision making methods, was used in the performance evaluation of the enterprises and the results of the corporate sustainability performance ranking were presented. Finally, the study was finalized by presenting suggestions about the limitations of the study and future studies.

Keywords : Corporate Sustainability, Sustainability Reports, TOPSIS.

Jel Codes : M41, Q56, C6.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler, yenilikçi ürün ve hizmet üretme faaliyetleri ile içinde buldukları toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak refah seviyesinin artmasına katkıda bulunan kurum ve kuruluşlardır. İşletmeler değişen rekabet koşullarında ve hızla gelişen teknoloji ile birlikte mevcut şartlara uyum sağlayarak varlıklarını devam ettirebilmek için sadece kâr odaklı bir yaklaşımla hareket etmemelidir. Menfaat sahipleri işletmelerin yalnızca mali boyutunu değil aynı zamanda sosyal ve çevresel faaliyetleri ile bu faaliyetlerine ilişkin açıklamalarını da göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle işletmeler ekonomik faydalarını gözeterek çevreye zarar vermeden sosyal yapıya olumlu katkılarda bulunarak faaliyetlerini gerçekleştirmelidir. Bununla birlikte işletmelerin ürün ve hizmet üretmek için doğal kaynaklardan faydalanması ve kullanılan doğal kaynakların sınırlı olması en kritik konuların başında gelmektedir. Sanayileşmenin doğal kaynaklar üzerindeki tahribatının gün geçtikçe artması tüm insanlık ve gelecek nesiller açısından önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Hem gelecek nesiller için sürdürülebilir bir gelecek adına hem işletmelerin mali durumları hakkında kapsamlı bilgi edinmek adına gelişen farkındalık "Sürdürülebilirlik" kavramının gelişmesine neden olmuştur.

Sürdürülebilirlik kavramından ilk kez 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı sonrasında yayınlanan Stockholm bildirisinde bahsedilmiştir. 1987 yılında hazırlanan Brundtland raporunda ise sürdürülebilirlik kavramından ayrıntılı olarak bahsedilmiş ve bu kavram gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanmıştır (Öznel vd., 2018: 2). Sürdürülebilirlik insan ihtiyaçlarının karşılanması, memnuniyetin nihai hedef teşkil ettiği küresel bir çerçeveye dayanmaktadır. Bu çerçeveye bağlı, bir işletmenin doğrudan ve dolaylı paydaşlarının (hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, baskı grupları vb.) ihtiyaçlarını karşılarken gelecekteki paydaşlarının ihtiyaçlarını göz ardı etmeden karşılaması olarak tanımlanabilir (Dyllic-Hockerts, 2002: 131). Sürdürülebilirliğin ekonomik, çevresel ve sosyal kaynakları, kısıtları, imkanları ve sistemleri yönetmeyi gerektiren üç boyutu bulunmaktadır. Bu boyutların hem günümüz kuşaklarının ihtiyaçlarını gidermek hem de gelecek kuşakların kullanacağı kaynakları tahrip etmemek adına işletmeler tarafından geliştirilen stratejiler ve faaliyetler, kurumsal sürdürülebilirliği oluşturmaktadır.

Her kurum, kurumsal sürdürülebilirliğe dair hedeflerini, yaklaşımlarını belirlemeli bu yaklaşımlar kuruluşun amaçlarına uygun olmalıdır (Atkinson, 2000). Kurumlarda sağlıklı bir sürdürülebilirlik faaliyeti için ekonomik, çevresel, sosyal boyutlar, işletmelerin tüm operasyonel ve stratejik süreçlerine dahil edilmeli ayrıca işletmelerin karar alma süreçlerinde ve mekanizmalarında kullanılmalıdır (Çalışkan, 2012). İşletmelerin yalnızca ekonomik sorumluluklarının olmadığı, sosyal ve çevresel sorumluluklarının da olduğu dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Kurumsal sürdürülebilirliğin işletme seviyesinde rekabet, yenilik ve pazarlama gibi birçok fonksiyon ve faktörle ilişkilendirildiği bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında kurumsal sürdürülebilirlik rekabet avantajı elde etmede önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Diaz-Balteiro vd, 2011).

Bu çalışmada BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 6 imalat işletmesinin kurumsal sürdürülebilirlik performans değerlendirilmesi kapsamında sürdürülebilirlik ve kurumsal sürdürülebilirlik kavramlarına değinilmiş, konu ile ilgili literatür araştırmasının ardından işletmelerin performansları TOPSIS yöntemiyle analiz edilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

I. LİTERATÜR

Çok kriterli karar verme yöntemleri sürdürülebilirliğin ölçülmesinde birçok çalışmada kullanılmıştır.

Awasthi vd. (2011) sürdürülebilir ulaşım sistemlerini değerlendirerek en iyi alternatifi seçmek için bulanık TOPSIS yöntemini kullanmışlardır. İşletme maliyetleri, güvenlik, güvenilirlik, hava kirleticiler, gürültü, kullanım kolaylığı, hizmet kalitesi gibi çeşitli kriterlere dayanarak en iyi sürdürülebilir ulaşım sistemini seçmişlerdir.

Öznel vd. (2012) çalışmalarında Henkel firmasının kurumsal sürdürülebilirlik performansının Uzlaşık Programlama yöntemi ile değerlendirilmeyi amaçlamışlardır. Performans ölçümü için 2007-2011 yılları arasındaki söz konusu firmanın yayımladığı sürdürülebilirlik raporlarındaki veriler kullanılarak performans sıralaması yapılmıştır.

Lee ve Saen (2012) tarafından yapılan çalışmada Kore'de faaliyet gösteren elektronik firmalarının kurumsal sürdürülebilirlik performansını Veri Zarflama Analizi (VZA) kullanılarak değerlendirilmiştir. Performans değerlendirme sonucunda dört firmanın etkin olup diğerlerinin etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Gazibey vd. (2014) çalışmalarında Türkiye'deki 81 ilin sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi amacıyla sosyal, çevresel, ekonomik boyutlara ilişkin belirlenen kriterler ve göstergeler kullanmışlardır. İller TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiş; ilk üç sırada Kocaeli, İstanbul ve Ankara illerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Alp vd. (2015) çalışmalarında kimya sektöründe faaliyet gösteren uluslararası bir firma olan Linde'nin 2009-2012 dönemlerinde yayımladığı sürdürülebilirlik raporlarından temin edilen bilgilerle kurumsal sürdürülebilirliği incelemişlerdir. Çalışmada yöntem olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden MAUT (Multi-Attribute Utility Theory) kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre firmanın ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik performansının artan bir eğilime sahip olduğu ancak çevresel performansın istikrarsız bir görünüm sergilediği tespit edilmiştir.

Charlo, Moya ve Munoz (2015) yapmış oldukları çalışmada, İspanya Borsası'nda yer alan ve aynı zamanda Sürdürülebilirlik Endeksinde de yer alan ve almayan firmaların finansal performansını karşılaştırmışlardır. Sonuç olarak Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan firmaların diğerlerine göre daha yüksek getiri elde ettikleri tespit edilmiştir.

Guo ve Zhao (2015) yapmış oldukları çalışmada sürdürülebilir bir alan olarak elektrikli şarj istasyonuna uygun yer seçimi belirlemeyi amaçlamışlardır. Yöntem olarak TOPSIS kullanılarak on bir kriter kendi aralarında sıralanmıştır. Ayrıca karar vericilerin, istasyon için yer seçiminde sürdürülebilirliğin boyutlarından çevresel ve sosyal kriterlere daha fazla önem gösterdikleri belirlenmiştir.

Ergüden ve Çatlıoğlu (2016) çalışmalarında dört enerji şirketinin sürdürülebilirliğe katkısını çevresel faktörleri baz alarak incelemiş ve TOPSIS yöntemiyle şirketleri sıralamışlardır.

Papathanasiou vd. (2016) çalışmalarında sürdürülebilirlik boyutlarından sosyal boyutu temsil eden kriterleri kullanarak Yunanistan’da kırsal alanların (7 il) sosyal performansını ölçmeyi amaçlamışlardır. Yöntem olarak TOPSIS ve VIKOR kullanılmış ve yapılan analiz sonucunda illerin performans sıralaması yapılmıştır.

Özcan vd. (2017) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB) 2015–2019 Stratejik Planı baz alınarak ANP yöntemi ile ağırlıklar hesaplanmış, dört ana kriter on iki alt kriter ile ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan Türkiye’nin sahip olduğu çeşitli enerji kaynakları TOPSIS yöntemi ile sıralanmış ve söz konusu kaynaklar ile yapılacak yatırım öncelikleri tespit edilmiştir.

Yıldırım vd. (2018) çalışmalarında işletmelerin finansal performansının sürdürülebilirlik raporlarına olan etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla finansal performansın, şirketlerin sürdürülebilirlik raporlaması yapma ihtimalini arttırdığı yönündeki hipotez test etmek için BİST 100 endeksinde yer alan işletmeler esas alınarak regresyon modeli oluşturulmuştur. Yapılan analiz sonucunda anlamlı farklılıklar elde edilmiştir.

II. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Araştırma kapsamına Borsa İstanbul’da imalat sanayii metal eşya, makine ve gereç yapımı sektöründe faaliyet göstermekte olan ve 2018 yılında sürdürülebilirlik raporu yayımlamış 6 işletme araştırma kapsamına dahil edilmiştir. İşletmeler aşağıda Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırma Kapsamına Alınan İşletmeler

	Hisse Adı	Firma İsmi
1	ARCLK	Arçelik A.Ş.
2	EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.
3	FROTO	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.
4	OTKAR	Otokar Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş.
5	TOASO	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.
6	VESTL	Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Tablo 1’de yer alan işletmelerin 2018 yılı sürdürülebilirlik raporlarından ekonomik, çevresel ve sosyal performans göstergeleri olarak aktif karlılık, piyasa değeri/defter değeri, net satışlar, büyüme, net kâr marjı, ar-ge harcamaları, verimlilik çalışmalarıyla elde edilen enerji tasarruf miktarı, geri kazanılan su miktarı, sera gazı emisyonları, atık madde miktarı, bertaraf edilen atık, atık geri kazanım oranı, yerel tedarikçi yüzdesi, kadın çalışan yüzdesi, kaza sıklık oranı, çalışan başına eğitim saati(kişi/saat) geri dönüştürülen su miktarı seçilmiştir. Bu kapsamda işletmelerin analiz için seçilmiş sürdürülebilirlik performans göstergeleri Tablo 2’de gösterilmektedir (Erol vd., 2011; Alp vd. 2015; Karaca-Karaca, 2018; Tufan-Kılıç, 2019):

Tablo 2. Göstergeler ve Optimum Koşullar

	Kriterler	Kod	Opt.
Ekonomik Göstergeler	Aktif Karlılık (%)	E1	Max (Fayda)
	Piyasa Değeri/Defter Değeri	E2	Min (Maliyet)
	Net Satışlar Büyüme (%)	E3	Max(Fayda)
	Net Kar Marjı	E4	Max(Fayda)
	Ar-Ge Harcamaları (TL)	E5	Max(Fayda)
Çevresel Göstergeler	Verimlilik Çalışmalarıyla Elde Edilen Enerji Tasarruf Miktarı (GJ)	Ç1	Max(Fayda)
	Geri Kazanılan Su Miktarı (m ³)	Ç2	Max(Fayda)
	Sera Gazı Emisyonları (ton CO ²)	Ç3	Min(Maliyet)
	Atık Madde Miktarı (ton)	Ç4	Min(Maliyet)
	Bertaraf Edilen Atık (ton)	Ç5	Min(Maliyet)
	Atık Geri Kazanım Oranı	Ç6	Max(Fayda)
Sosyal Göstergeler	Yerel Tedarikçi (%)	S1	Max(Fayda)
	Kadın Çalışan (%)	S2	Max(Fayda)
	Kaza Sıklık Oranı	S3	Min(Maliyet)
	Çalışan Başına Eğitim Saati (Kişi/Saat)	S4	Max(Fayda)

II.I. TOPSIS Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) kullanılmıştır. Bu yöntem, Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiştir ve pozitif ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif ideal çözüme en uzak mesafedeki alternatifin seçilmesi yer almaktadır. TOPSIS yöntemi altı adımdan oluşan bir çözüm sürecini kapsamaktadır. TOPSIS yönteminin adımları aşağıda yer almaktadır (Uygurtürk-Korkmaz, 2012: 105; Mahmoodzadeh vd., 2007: 336):

1. Adım : Karar Matrisinin (A) Oluşturulma Aşaması

Karar matrisinin satırlarında karar noktalarından üstünlükleri sıralanmak istenenler, sütunlarında ise karar aşamasında yararlanılacak faktörler bulunmaktadır. Başlangıç matrisi karar verici tarafından oluşturulan "A" ile gösterilen matristir. Karar matrisi aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

A_{ij} matrisinde karar noktası sayısı "m" ile, değerlendirme faktörü sayısı da "n" ile gösterilmiştir.

2. Adım: Standart Karar Matrisinin (R) Oluşturulma Aşaması

Standart Karar Matrisi, "A" matrisinde yer alan elemanların ve aşağıdaki formülün yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}} \quad (1)$$

"R" matrisi aşağıdaki şekilde ortaya çıkarılmaktadır:

$$R_{ij} = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

3. Adım: Ağırlıklı Standart Karar Matrisinin (V) Oluşturulma Aşaması

İlk olarak değerlendirme faktörlerine ait ağırlık değerlerinin (w_i) belirlenmesi gerekmektedir

($\sum_{i=1}^n w_i = 1$). Ardından "R" matrisinin sütununda yer alan her bir elemanın ilişkili w_i değeri ile çarpılması sonucunda "V" matrisi meydana getirilir. "V" matrisi aşağıdaki gibidir:

$$V_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} A^*$$

4. Adım: Pozitif İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) Çözümlerinin Belirlenme Aşaması

TOPSIS yönteminin varsayımına göre değerlendirme faktörlerinin her biri monoton şekilde azalan veya artan eğilime sahiptir. İdeal çözüm setini oluşturabilmek için öncelikle "V" matrisinde yer alan değerlendirme faktörlerinin ağırlıklandırılmış hali, sütunda yer alan en büyük değerler seçilir. İdeal çözüm setine ulaşmada kullanılan formül aşağıda gösterilmektedir.

$$A^+ = \left\{ (\max_j v_{ij} \mid j \in J), (\min_j v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (2)$$

(1.2) formülünden hesaplanacak set $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$ şeklinde gösterilebilir.

Negatif ideal çözüm seti i , V matrisindeki ağırlıklandırılmış değerlendirme faktörlerinin yani sütunda yer alan değerlerin en küçükleri (eğer ilgili değerlendirme faktörü maksimizasyon yönlü ise en büyüğü) seçilerek oluşturulmaktadır. Negatif ideal çözüm seti aşağıdaki formül ile bulunmaktadır.

$$A^- = \left\{ (\min_i v_{ij} \mid j \in J), (\max_i v_{ij} \mid j \in J') \right\} \quad (3)$$

(1.3) formül yardımıyla hesaplanmak istenen set $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$ şeklinde ifade edilebilir.

Formüllerin her ikisinde de " J " fayda (maksimizasyon), " J' " ise maliyet (minimizasyon) değerini ifade etmektedir.

Hem pozitif ideal hem de negatif ideal çözüm seti, değerlendirme faktörünün sayısı kadar, yani " m " sayıda elemandan oluşmaktadır.

5. Adım: Alternatifler Arasındaki Mesafe Ölçülerinin Hesaplanma Aşaması

TOPSIS yönteminde pozitif ideal ve negatif ideal çözüm setinden sapmalarının tespiti için Euclidian Uzaklık Yaklaşımından faydalanılmaktadır. Bu yolla elde edilen karar noktalarına ait sapma değerleri ise Pozitif İdeal Ayrım (S_i^*) ve Negatif İdeal Ayrım (S_i^-) Ölçüsü şeklinde nitelendirilmektedir. Pozitif İdeal ayrım (S_i^*) ölçüsünün hesaplanması (4) formülünde verilmiştir. Negatif ideal ayrım (S_i^-) ölçüsünün hesaplanması (5) formülünde verilmiştir.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad i=1,2,3,\dots,m \quad (4)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i=1,2,3,\dots,m \quad (5)$$

S_i^* ve S_i^- sayısı karar noktası ile eşit sayıda olmalıdır.

6. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Hesaplanma Aşaması

Karar noktalarının her biri için ideal çözüme göreli yakınlıklarının (C_i^*) hesaplanması aşamasında pozitif ideal ve negatif ideal ayrım ölçülerinden faydalanılır. Bu aşamada yararlanılan ölçüt, toplam ayrım ölçüsü içinden negatif ideal ayrım ölçüsünün aldığı paydır. İdeal çözüme göreli yakınlık değerinin hesaplanmasında faydalanılacak formül aşağıdaki gibidir.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad i=1,2,3,\dots,m \quad (6)$$

Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında bir değer almakta olup, $C_i^* = 1$ ilişkili karar noktasının ideal çözüme, $C_i^* = 0$ ilişkili karar noktasının negatif ideal çözüme mutlak yakınlığını ifade

etmektedir. Sonuç olarak ortaya çıkan değerler, büyükten küçüğe sıralanarak karar noktalarının (alternatiflerin) önem sıraları tespit edilmektedir.

III. BULGULAR

Ekonomik Sürdürülebilirlik Göstergelerinin Analizi

Tablo 3'te firmaların ekonomik sürdürülebilirlik performansı ölçümü için karar matrisi verilmiştir. Bu matriste firmalar sütunda, ekonomik göstergeler (kriterler) ise satırlarda gösterilmektedir. Analiz 2018 yılını kapsamaktadır. Ayrıca ekonomik performans göstergeleri Tablo 2'de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 3. Ekonomik Sürdürülebilirlik Karar Matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5
ARCLK	3,49	1,30	29,10	3,27	204792
EREGL	15,96	0,89	44,19	20,72	17546
FROTO	13,36	4,51	31,37	5,06	368568
OTKAR	7,62	5,44	0,00	9,79	50481
TOASO	9,90	2,28	6,50	7,15	66441
VESTL	2,33	0,58	31,00	2,34	249928

TOPSIS yönteminin ikinci adımı olan normalize karar matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5
ARCLK	0,1417	0,1708	0,4206	0,1315	0,4116
EREGL	0,6479	0,1169	0,6387	0,8334	0,0353
FROTO	0,5423	0,5924	0,4534	0,2035	0,7408
OTKAR	0,3093	0,7146	0,0000	0,3938	0,1015
TOASO	0,4019	0,2995	0,0939	0,2876	0,1335
VESTL	0,0946	0,0762	0,4481	0,0941	0,5024
Toplam	2,1376	1,9704	2,0547	1,9440	1,9251

Normalize karar matrizen sonra 3. adım olan ağırlıklı standart matris oluşturulmuştur (Tablo 5).

Tablo 5. Ağırlıklı Karar Matrisi

	E1	E2	E3	E4	E5
ARCLK	0,0302	0,0335	0,0861	0,0255	0,0790
EREGL	0,1380	0,0230	0,1308	0,1615	0,0068
FROTO	0,1156	0,1164	0,0929	0,0394	0,1422
OTKAR	0,0659	0,1404	0,0000	0,0763	0,0195
TOASO	0,0856	0,0588	0,0192	0,0557	0,0256
VESTL	0,0202	0,0150	0,0918	0,0182	0,0964

4. adım olan pozitif ideal ve negatif ideal çözüm kümeleri oluşturulmuş, Tablo 6'da işletmelerin pozitif ideal (A^*) ve negatif ideal (A^-) çözüm kümelerine yer verilmiştir.

Tablo 6. Pozitif ideal (A^*) ve negatif İdeal (A^-) çözüm kümesi

	E1	E2	E3	E4	E5
A^*	0,1380	0,0150	0,1308	0,1615	0,1422
A^-	0,0202	0,1404	0,0000	0,0182	0,0068

Karar matrisinin sütunlarındaki en büyük ve en küçük değerler tespit edilerek Tablo 6 oluşturulmuştur., Araştırmaya dahil edilen işletmelerin alternatifler arasındaki mesafe ölçüleri Tablo 7'de gösterilmektedir. Alternatifler arasındaki mesafe ölçüleri "S" ile ifade edilmektedir.

Tablo 7. Alternatifler Arası Mesafe Ölçüleri

	ARCLK	EREGL	FROTO	OTKAR	TOASO	VESTL
S_i^*	0,1910	0,1356	0,1647	0,2457	0,2047	0,1950
S_i^-	0,1556	0,2556	0,1926	0,0750	0,1143	0,1794

Alternatiflerin performans derecelendirmeleri (5) numaralı formül yardımıyla yapılır ve her bir alternatifin " C_i^* " değeri hesaplanır. " C_i^* " değeri her bir alternatifin ideal çözüme göreli yakınlık değerini göstermektedir. İşletmelerin ekonomik performans derecelendirmelerinin tamamlanabilmesi için " C_i^* " değerleri büyüklük sırasına göre sıralanmış ve sonuç tablosu (Tablo 8) oluşturulmuştur.

Tablo 8. İşletmelerin Ekonomik Performans Sıralaması

Performans Sıralaması	Performans Puanı (C_i^*)	Firma
1	0,7716	OTKAR
2	0,6322	TOASO
3	0,5374	ARCLK
4	0,5095	VESTL
5	0,4509	FROTO
6	0,3398	EREGL

Tablo 8'de yer alan bilgilere göre 2018 yılında ekonomik performans puanı en yüksek olan işletme OTOKAR (0,7716) işletmesidir. OTOKAR işletmesini TOFAŞ (0,6322) işletmesi takip etmektedir. Üçüncü sırada ARÇELİK (0,5374), dördüncü sırada VESTEL (0,5095) beşinci sırada FORD OTOMOTİV (0,4509) bulunmaktadır. 2018 yılında araştırma kapsamına alınmış işletmeler arasında ekonomik performansı en düşük olan işletme EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI (0,3398) işletmesidir.

Çevresel Sürdürülebilirlik Göstergelerinin Analizi

Tablo 9'da firmaların çevresel sürdürülebilirlik performansı ölçümü için karar matrisi verilmiştir.

Tablo 9. Çevresel Sürdürülebilirlik Karar Matrisi

	Ç1	Ç2	Ç3	Ç4	Ç5	Ç6
ARCLK	82981	770915	111841	11100	3213	96,35
EREGL	243400	413457	25052	15525	0	86,4
FROTO	79869	292500	199070	96227	214	99
OTKAR	559	150417	11968	2556	2555	98
TOASO	79935	64555900	109315	76171	76171	96
VESTL	114208	558468	56428	17466	17466	95

İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik performans sıralaması için ekonomik performans göstergeleri analizi bölümünde detaylıca yer verilen TOPSIS adımları uygulanmıştır ve sonuç Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. İşletmelerin Çevresel Performans Sıralaması

Performans Sıralaması	Performans Puanı (C_i^*)	Firma
1	0,6433	FROTO
2	0,6011	TOASO
3	0,4672	ARCLK
4	0,4550	OTKAR
5	0,4196	VESTL
6	0,2846	EREGL

Çevresel performans sıralamasına göre 2018 yılında çevresel performans puanı en yüksek olan işletme FORD OTOMOTİV (0,6433) işletmesidir. FORD OTOMOTİV işletmesini TOFAŞ (0,6011) işletmesi takip etmektedir. Üçüncü sırada ARÇELİK (0,4672) dördüncü sırada OTOKAR (0,4550) beşinci sırada VESTEL (0,4196) bulunmaktadır. 2018 yılında araştırma kapsamına alınmış işletmeler arasında çevresel performansı en düşük olan işletme EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI (0,2846) işletmesidir.

Sosyal Sürdürülebilirlik Göstergelerinin Analizi

Tablo 11'de firmaların çevresel sürdürülebilirlik performansı ölçümü için karar matrisi verilmiştir.

Tablo 11. Sosyal Sürdürülebilirlik Karar Matrisi

	S1	S2	S3	S4
ARCLK	0	26	5,87	599276
EREGL	0	20	0	315615
FROTO	60	15	14,69	450427
OTKAR	51	6	1,7	49408
TOASO	75	10	0,61	324605
VESTL	56	32	27,4	25566

İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik performans sıralaması için ekonomik performans göstergeleri analizi bölümünde detaylıca yer verilen TOPSIS adımları uygulanmıştır ve sonuç Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. İşletmelerin Sosyal Performans Sıralaması

Performans Sıralaması	Performans Puanı (Ci*)	Firma
1	0,5678	VESTL
2	0,5341	OTKAR
3	0,4727	EREGL
4	0,4196	FROTO
5	0,3997	ARCLK
6	0,3741	TOASO

Sosyal performans sıralamasına göre 2018 yılında çevresel performans puanı en yüksek olan işletme VESTEL (0,5678) işletmesidir. VESTEL işletmesini OTOKAR (0,5341) işletmesi takip etmektedir. Üçüncü sırada EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABRİKALARI (0,4727), dördüncü sırada FORD OTOMOTİV (0,6433), ARÇELİK (0,3997) ise beşinci sırada bulunmaktadır. 2018 yılında araştırma kapsamına alınmış işletmeler arasında sosyal performansı en düşük olan işletme TOFAŞ (0,3741) işletmesidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İşletmeler için sürdürülebilirliğin önemi gün geçtikçe artmaktadır. Yoğun rekabet ortamında rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler sürdürülebilirliği iş süreçlerine dahil etmekte ve bu yolda gerçekleştirdikleri faaliyetleri kamuoyu ve paydaşlarıyla paylaşmaktadır. Çünkü işletmeler yalnızca ekonomik boyutuyla değil topluma ve çevreye olan etkileriyle de değerlendirilmektedir. Bu noktada işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarının değerlendirilmesi önem kazanmış ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan, imalat sanayii metal eşya, makine ve gereç yapımı sektöründe faaliyet gösteren altı işletmenin sürdürülebilirlik performans derecelendirmesi yapılmıştır. TOPSIS yönteminde Öklid metriği kullanılması, hesaplamada kolaylık sağlamaktadır. İdeal çözüme yakınlık ve ideal olmayan çözüme uzaklık eşanlı olarak değerlendirilmesi TOPSIS yönteminin güvenilirliğini gösteren unsurlardan biridir.

Yapılan analiz sonucunda kurumsal sürdürülebilirlik açısından ekonomik performans puanı en yüksek olan işletmenin Otokar, en düşük olan işletmenin ise Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları olduğu görülmektedir. Çevresel performans puanı en yüksek olan işletme Ford Otomotiv, en düşük olan işletme Ereğli Demir ve Çelik fabrikalarıdır. Diğer yandan sosyal performans sıralamasına bakıldığında performansı en yüksek işletmenin Vestel, en düşük Tofaş işletmesinin olduğu görülmektedir. Performans değerlendirme tablolarına bakıldığında Otokar işletmesinin hem ekonomik hem sosyal performans açısından başarılı olduğu ancak çevresel performansta son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Firmanın faaliyetlerinde olumsuz çevresel etkileri en aza indirecek önlemleri de alması durumunda kurumsal sürdürülebilirlik performansı en yüksek işletme olacağı tahmin edilmektedir. Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları işletmesinin sürdürülebilirlik faaliyetlerini yeniden gözden geçirmesi gerektiği düşünülmektedir. Firmaların ekonomik başarı yanında, çevresel ve sosyal başarı için de yatırım yapmaları, gelecek nesillerin refahı için bir gerekliliktir. İleride bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalar farklı sektörlere uygulanabileceği gibi, birden fazla yöntem kullanılarak elde edilen sonuçların karşılaştırılması başka bir çalışma konusunu oluşturabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alp İ., Öztel A., Köse M.S. (2015). "Entropi Tabanlı Maut Yöntemi ile Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansı Ölçümü: Bir Vaka Çalışması", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11 (2), 65-81
- Awasthi, A., Chauhan, S.S., Omrani, H. (2011). Application of Fuzzy TOPSIS in Evaluating Sustainable Transportation Systems. *Expert Systems with Applications*, 38: 12270-12280.
- Charlo, M.J., Moya, I., Munoz, A. (2015). M. Sustainable Development and Corporate Financial Performance: A Study Based on the FTSE4Good IBEX Index. *Business Strategy Environment*. 24, 277-288.
- Çalışkan, A.Ö. (2012). İşletmelerde Sürdürülebilirlik ve Muhasebe Mesleği İlişkisi, *İSMMMO Mali Çözüm Dergisi*, 133-161.
- Diaz-Balteiro, L., Voces, R., Romero, C. (2011). Making Sustainability Rankings Using Compromise Programming: An Application to European Paper Industry. *Silva Fennica* 45(4): 761-773.
- Dyllick, T. & Hockerts, K. (2002). Beyond The Business Case for Corporate Sustainability. *Business Strategy and The Environment*, 11, 130-141.
- Ergüden, E. & Çatlıoğlu, E. (2016). Sustainability Reporting Practiceses in Energy Companies with Topsis Method. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 201-221.
- Erol, I., Sencer, S., Sari, R. (2011). A New Fuzzy Multi-Criteria Framework for Measuring Sustainability Performance Of A Supply Chain. *Ecological Economics*, 70(6), 1088-1100.
- Gazibey, Y., Keser, A., Gökmen, Y. (2014). Türkiye’de İllerin Sürdürülebilirlik Boyutları Açısından Değerlendirilmesi. *SBF Dergi*, 69 (3). 520.
- Guo, S. & Zhao, H. (2015). Optimal Site Selection of Electric Vehicle Charging Station by Using Fuzzy TOPSIS Based on Sustainability Perspective. *Applied Energy*. 158, 15: 390-402.
- Karaca, S. & Karaca, A. (2018). An Evaluation of The Performances of Foreign Capital Trade Companies in Bist and the Sustainability Index Through the TOPSIS Method, *Broad Research in Accounting, Negotiation, and Distribution*, Volume 9, Issue 1, ISSN 2067-8177. 46-64.
- Lee, K.H. & Saen, R.F. (2012), Measuring Corporate Sustainability Management: A Data Envelopment Analysis Approach. *International Journal of Production Economics*, 140(1), 219-226.
- Mahmoodzadeh S., J. Shahrabi, M. Pariazar., M. S. Zaeri (2007). Project Selection by Using Fuzzy AHP and TOPSIS Technique, *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 30, 333-338.
- Özcan, E.C. (2017). ANP ve TOPSIS Yöntemleriyle Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Yatırım Alternatiflerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Bilim ve Teknoloji Dergisi*, C.5, S.2, 2017.205-2019
- Öztel, A., Köse, M. S., AYTEKİN, İ. (2012). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performansının Ölçümü İçin Çok Kriterli Bir Çerçeve: Henkel Örneği. *Journal of History Culture and Art Research*, 1(4), 32-44.
- Rebai, S., Azaiuez, M.N., Saidane, D. (2016). A Multi-Attribute Utility Model for Generating A Sustainability Index in The Banking Sector, *Journal of Cleaner Production*, 113, 835-849.

Aksoylu, S. & Taşdemir, B. (2020), "Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Değerlendirmesi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Araştırma", Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 95-106.

Uygurtürk, H. & Korkmaz, T. (2012). Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi Üzerinde Bir Uygulama. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 95-115.

Yıldırım, G., Kocamış, T.U., Kuzu, S. (2018). Finansal Performansın Sürdürülebilirlik Raporlaması Üzerine Etkisi: Bist 100 Şirketleri Üzerinde Bir İnceleme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, Özel Sayı, 625-635.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 107-115

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 107-115

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.659361

Geliş Tarihi / Received: 11.11.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 16.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI

M. Serkan TAFLIOĞLU¹

Öz

İç savaşlar genelde uzun süre biriken siyasi ve iktisadi sorunların tetikleyici bir unsur sonrası ortaya çıkar. Tacikistan iç savaşında bu unsurun Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan şartlar olarak kabul edilebilir. Sovyet mirası etkin olduğu kadar iç savaş boyunca dış etkenlerde çatışmaların gidişatında etkin olmuştur. Fakat çalışmamızın ana eksenini Tacikistan iç savaşının çıkışı ve siyasi sürecin ortaya konulmasıdır. İç savaşlar çok değişkenli farklı disiplinler tarafından çalışması gereken önemli bir konudur. Bir ülkenin siyasi tarihinin doğru anlaşılması bugünkü sorunları anlamada en önemli yöntemlerden biridir. Bu sebeple çalışmada Tacikistan siyasi tarihi de genel olarak ortaya konulmaya gayret edilecektir. Makalede Tacikçe, Arapça, Farsça birincil kaynaklardan istifade edileceği gibi şahsi saha gözlemlerinden de yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Tacikistan, Tacik İç Savaşı, Tacikistan İslami Hareketi.

Jel Kodları : D74, F51, F52, N40.

TAJIK CIVIL WAR

Abstract

Civil wars often emerge after a long period of triggering political and economic problems. In Tajikistan civil war, this element can be accepted as the conditions that emerged with the dissolution of the Soviets. The Soviet legacy was as effective as it was in the course of conflicts in external factors during the civil war. But the main axis of our study is the emergence of the civil war in Tajikistan and the political process. Civil wars are an important issue that must be studied by different multidisciplinary disciplines. A proper understanding of the political history of a country is one of the most important ways to understand the current problems. For this reason, we will endeavor to present the political history of Tajikistan in general. In this article, we will try to make use of the primary sources of Tajik, Arabic and Persian, as well as our personal field observations.

Keywords : Tajikistan, Tajik Civil War, Tajikistan Islamic Movement.

Jel Codes : D74, F51, F52, N40.

¹ Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, staflioglu@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0414-1241.

GİRİŞ YERİNE

Sovyetlerin dağılma sürecinde Tacikistan iç savaşı Sovyetlerin bıraktığı siyasi, iktisadi ve idari miras üzerine doğduğu söylenebilir. Bir iç savaşın menşei ve değişkenlerini ortaya koymak kolay bir süreç olmadığı gibi farklı disiplinler tarafından çalışılması gereken bir konudur. Bu sebeple çalışmamızın ağırlık noktası siyasi açıdan Tacikistan iç savaş sürecini ortaya koymaya çalışmaktır. Çalışmamızın ağırlıklı dönemi Sovyet sonrası dönem ile anlaşmanın imzalandığı tarih olan 1997 senesi arası olsa da, Tacikistan siyasi tarihi ve siyasal sistem hakkında genel bir bilgi verilmiştir. 1929 yılında Sovyetler tarafından devlet haline getirilen Tacikistan'ı bu dönem hakkında genel bilgi sahibi olmadan anlamak pek mümkün değildir. İncelememizde birincil kaynaklar olarak Tacikçe başta olmak üzere Arapça, Farsça kaynaklar ile bölgedeki tarafımızdan yapılan saha gözlemlerine dayanan bilgiler kullanılacaktır.

I. İÇ SAVAŞ ÜZERİNE

İç savaşlar insanlık siyasi tarihi açısından diğerlerinden daha fazla acı ve vahşet içeren içtimai bir olgudur. 1960'lı yıllardan sonra birçok ülke çok ciddi iktisadi ve insan kayıpları ile bunu yaşamış ve günümüzde birçok ülkede hala bu acı olguyu tecrübe etmektedir. İç savaş olgusu hem iktisat hem de siyaset biliminde daha fazla derinlemesine araştırılması gereken bir konudur. Bir düşünürün dediği gibi, iç savaş hakkında düşünmeye başlanıldığında, başka bir şey düşünmek zordur (Blattman ve Miguel, 2010: 47). İç savaşın sebeplerini daha iyi anlamak, gelecekteki iç savaşları ve toplum içindeki silahlı çatışmayı önleyebilir belki de devam eden savaşları çözmeye yardımcı olabilir. Bu önerme doğru kabul edilse bile her iç savaşın ayrı dinamikleri bulunmaktadır. Bu sebeple her iç savaş kendi iç ve dış dinamikleri ve etkenleri açısından ayrı ayrı incelenmelidir. Bunun doğal sonucu olarak çoğu olayda deneysel testler teoriye dayanmaz ve nazari açıklamalar konu ile ilgili farklı teorileri ayırt etmemize izin vermez. Teori ile deneysel incelemeler arasında bir kopukluk meydana getirir. Bu aslında iç savaşları bir kalıba sokmak veya belli sebepleri bağlamanın zorluğundan doğmaktadır.

İç savaşları çalışmak bir çerçeve çizilebilir için tabii olarak iç savaşın bir tanımının yapılmasını gerektirmektedir. İçtimai ve insani bilimlerde belki de en zor olan mesele ise zaten kavramların sarıh bir tanımlanmasını yapabilmektir. İç savaşların başlangıcı, gelişimi ve bitişi tarafsızlık içinde gözlemlenmesi çok zor olan bir olgudur. İç savaşların genellikle tanımı tarafların amaçları üzerinden veya savaşın sonuçları üzerinden değil kullandığı şiddet üzerinden yapılmaktadır. Kısaca iç savaşlar silahlı bir veya daha fazla örgütlü unsurun hükümete karşı savaşması olarak tanımlanmaktadır (Hoeffler, 2012: 7). Silahlı unsurların birbiriyle savaşması iç savaşa değil fakat toplumsal kargaşa ve şiddete örneklendirme olabilir. Rejim ve hükümet unsurlarına saldırı bu durumda iç savaş için temel hareket noktasıdır. İç savaş kirli bir savaş türüdür. Çoğu zaman iç savaşlar komşu ülkelerin veya küresel güçlerin müdahalesiyle örtülü uluslararası bir mücadeleye dönüşür. Devletler kendi jeopolitik veya siyasi/iktisadi menfaatlerine göre hükümet veya hükümet karşıtı silahlı unsurları destekleyebilirler.

II. TACİKİSTAN SİYASİ TARİHİ VE TACİKİSTAN CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

Tarihte geriye gidildikçe coğrafyalar üzerinde bilimsel ve ideolojik açıdan tartışılmalı konuların sayıları artar. Kimileri için tarih geleceğin haritası kabul edilir ve bunun doğal sonucu, geleceği doğru kurabilmek geçmişi doğru okumaktan geçer tespitidir. 1924 yılında Sovyet yönetimince hazırlanan ulusal sınırların belirlenmesi belgesinde Türklerin, Taciklerin kendi bölgelerini işgal ettiği ve Tacikleri dağlara sürdüğu ifade edilmiştir (Bergne, 2007: 3). Bahtiyari bölgesi de dâhil olmak üzere Türklerin, Arapların gelişinden önce bölgede olduğu yönünde ciddi bilimsel çalışmalar

bulunmaktadır (Williams, 2002). Sovyet döneminde Türkistan coğrafyası siyasi olarak parçalandığı için Taciklerin, İrani olduğu özellikle vurgulanır. Tacik kelimesinin Farsça'dan mı Türkçe kökenli bir kelimeden mi geldiği üzerine nazariyeler bulunmaktadır. Arap orduları bölgeye ilk geldikleri zaman Sasani, Akhun ve Türk aristokrasisi ile birlikte bölgeyi yönetmeye devam etmişlerdir. Batı İrani dili olan Farsçanın bölge dilleri üzerine hâkimiyet kurup bir nevi ortak resmi dil olması ayrı incelenmesi gereken bir süreçtir. Muasır Farsça ile biraz farklı olsa da bölgede Farsçayı hâkim kılan Samanilerin (M.S. 819-999) olduğu bilinmektedir. Tacikler bölgedeki varlıklarını ve hâkimiyet savlarını Samanilere dayandırmaktadır. Samanilerin merkezi/başkenti konumundaki şehir Buhara bugün Özbekistan sınırlarında kaldığı için Tacikistan ile Özbekistan arasındaki en büyük siyasi/harsi çatışma noktalarından birini oluşturmaktadır. 13. Yüzyıl Türk Moğol mücadelesi sonrası 15. Yüzyıldan sonra bölgeye Özbek Türkleri hâkimiyet sağlamışlardır. Sovyet öncesi Semerkant ve Buhara bölgesinde siyasi hâkimiyet Türklerde olmasına rağmen Pamir bölgesinde Doğu İrani dilleri konuşmaya devam etmektedir.

Devrim sonrasında, Sovyet rejimi etnik sınırları ve kimlikleri daha açık belirlemek ve siyasi bölünmeleri had safhaya çıkarmak istemiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkistan olarak adlandırılan bölge Hazar Denizi doğusundan, İran, Afganistan ve Hindistan sınırlarına kadar uzanan Çin Türkistan'ı deneni bölgeyi içeren bir coğrafyayı kapsamaktaydı (Carr, 2005: 302). Güneybatıda yaşayan Tacikler dışında bölgede Türk ve Türk lehçeleri konuşmaktaydı. Sonradan Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ismi altında bölünmeler ırk, dil veya tarihi farklılıklardan dolayı değil yerel çatışma, üstünlük kurma ve iktidar mücadelesinin bir sonucudur. Sovyet yönetimince Türkistan coğrafyasını söylemde halkalara "kendi kaderini tayin" söylemi altında bölmek ve siyasi haritayı yeniden şekillendirmek istenilmiştir. Real politik ve Rus jeopolitiğinin gereği olarak Türkistan, SSCB için hayati bir tehdit oluşturmaktaydı. Nitekim 1918 sonrası bölge Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında yönetilmiştir. Lenin gibi Stalin de Türkistan'daki siyasi hareketler üzerinde Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek alınması ve Enver Paşa'nın Pantürkizm söylemlerinin yayılmasından korkuyordu. Haziran 1920 yılında kurulan Türkistan Komisyonu, Komünist Parti Politbürosuna ideolojik gerekçelerle Türkistan'ın bölünmemesi gerektiği yönünde bir rapor sunmuştur (Bergne, 2007: 40). Sovyet yönetimi tarafından 1924 yılında kurulan ulusal sınırları belirleme komisyonunun bölgedeki asli hedefi Sibiryaya kadar uzanan bir Türkistan federasyonu kurulmasını engellemektir. Sovyet dil bilimcilerin görevi de Türk dilleri arasındaki farkları ortaya koymak ve onları geliştirmektir.

Semerkant ve Buhara gibi tarihi ve harsi Türk şehirlerinde yaşayan Taciklerin etnik kimliğini ve dilini ortaya çıkarmak Sovyetleştirme adı altında Özbekistan içerisinde Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurarak sağlanmıştır. 1924-1929 arası Basmacı ayaklanması ve Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulması aynı zamana denk gelmektedir. Bolşeviklerin asıl amacı Türkçü hareketin gücünü bölgede kırmaya çalışmaktı (Golden, 2015: 208). 1929 yılında Tacikistan Otonom Yönetimi, Sovyet sonrası bağımsızlık hakkına sahip olmasını sağlayan Sovyetler Birliği Cumhuriyeti statüsünü kazanmıştır. Sovyet rejimi Tacikistan'da 1929 sonrası geleneksel İslam'ı denetim altında tutan ama Tacik kimliği ve milliyetçiliğinin, Türklere karşı, destekleyen bir siyaset izlemiştir. Kızıl Ordunun Tacik Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin dağlık bölgelerindeki Basmacı isyanını bastırması 1931 yılına kadar sürmüştür. 1928 yılında Stalin kolektivizasyonu yarım milyon insanın güney Tacikistan'dan Afganistan'a göç etmesine sebep olmuştur (Epkenhans, 2016: 5). Sovyet istatistiklerine göre devrim sonrası ilk on yılda doğu Buhara'nın nüfusunun %42.5'i azalmıştır. Tarihsellik açısından Türkistan tarihi ve coğrafyası incelenmeden Tacik tarihini incelemek pek mümkün değildir (Frye, 1998: 3). 1929 yılında TSSC kurulduğu zaman başkent ilan edilen Duşanbe güçlü bir şehirleşmeye sahip olmayan, nüfusu az olan bir şehirdir. Komünist Parti, yeni bir Tacik Sovyet Entelijansiyasını meydana getirmek istemiştir. Bu bağlamda Sovyet felsefesine dayanan üniversite, enstitüler okullar açılmış ve geleneksel eğitim yasaklanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, Tacikler'in Afganistan'da faaliyet yürüten İran Devrim Muhafızları unsurlarıyla ve Afganistan'da yaşayan Tacikler ile etkileşim içine girmesine sebep olmuştur. Sovyet ordusunun istihbarat amacıyla savaşta Tacikleri kullanması, Tacikistan Tacikleri üzerine etnik bilincin güçlenmesine sebep olmuştur (Marat, 2008: 53). Aynı zamanda İran ve Afganistan'daki edebi ve dini yayınların Tacikistan'da yayılmaya başlamasına imkân sağlamıştır.

İç savaşı sonrası Tacikistan'da siyasi ve ideolojik mücadele açısından İslami Rönesans Partisi/hareketi ana muhalif görüş olduğunu söylemek mümkündür. Taciklerin doğdukları yer, ülkenin kuzeyinde, güneyinde, Özbekistan, Kırgızistan veya Afganistan'da doğması gibi, kendi aralarında kimlikleri üzerinde de belirleyici bir yere sahiptir. Taciklerin çoğunluğu Sünni olmakla beraber Pamir bölgesinde yaşayan Tacikler Şii'dir. Tacikistan etnik ve dini dağılımı konusunda farklı oranlar olduğu için oran vermek pek sağlıklı olmayacaktır (Thibault, 2014: 2).

Sovyet dönemi hızlı sanayileşme ve modernleşme süreci, geleneksel Tacik toplumu üzerinde olumsuz tesirler yapmış, geleneksel yaşantı ve kültürünü korumak isteyen Tacikler dağlık kırsal kesimlere çekilmişlerdir. Zaman içerisinde daha iyi şehir yaşamı ve iş imkânları için şehirlere gelen kesim kültürlerini de şehirlere taşımışlardır. Başlarda kırsal kesim geleneksel eğitim yönünden yetersiz din adamları şehirdeki kitlelerle iletişime devam etse de sonradan şehirler kendi içinden siyasi dini entelektüeller çıkarmaya başlamıştır. Bu süreç esas itibarı ile hızlı modernleşme yaşamak isteyen birçok İslam ülkesinde yaşanan bir süreçtir.

III. TACİKİSTAN JEOPOLİTİĞİNE KISA BİR BAKIŞ

Tacikistan, Tarihsel Türkistan coğrafyasının güneydoğusunda dünyanın çatısı denen bölgede Kunlun, Hindukuş, Pamir dağları üzerinde % 93'ü dağlık olan bir ülkedir. Bu özellik hava durumunda yazın +45 dereceden kışın -60 dereceye kadar varan değişiklikte bir iklime sahip olmasına sebep olmaktadır. Tacikistan coğrafi açıdan Kuzeyde Sogd, Zerafşan ve Reşt vadisini içeren Kuhistan, Katlon ve Hisar ve Düşenbeyi içeren güney ve Pamir bölgesi olarak dört ana bölgeye ayırmak mümkündür. Bu zor arazi yapısı nüfusun kayda değer bir oranının hala kırsalda yaşamasıyla daha zor bir toplumsal iktisadi yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu gibi coğrafyalarda etnik oran vermek çok sağlıklı olmamakla beraber ciddi bir oranda Özbek Türk nüfusu bulunmaktadır. Nüfusun kahir ekseriyeti yaklaşık %96 gibi oranla Müslüman kabul edilmekte çoğunlukta hâkim anlayış geleneksel Sünni inancına mensuptur. Bedeşan dağlık bölgeleri ve Pamir bölgesinde bir azınlık İsmaili Şii'dir. Irki olarak Tacikler İndo-Avrupalı olarak kabul edilmektedir. Günümüz Tacik halkı kültürü son 1000 yıllık süreç sonucunda ortaya çıkmıştır. 1999 yılında Samani Devletinin kuruluşunun 1100. Yılı olarak kutlanmıştır.² Bölgedeki Türk, Moğol, Arap hâkimiyetleri ve tarihsel süreç içerisinde Tacikler Özbekistan (Semerkant ve Buhara) ve Afganistan başta olmak üzere diğer ülkelerde yaşamaktadırlar.

Sovyet dönemi dini eğitim ve öğretim ilk başlarda yasak olsa da Stalin sonrası sıkı denetim altında dini eğitime izin verilmiştir. Çoğunluğu Rus Ortodoks olan yaklaşık %1'lik Hıristiyan nüfusu da bulunmaktadır. Ruslar, Tacikistan dışına göç ettikçe bu oran doğal olarak düşmektedir. Orta Asya Türk Devletlerinin su ihtiyacının %60'ı Tacikistan nehirleri tarafından sağlanmaktadır. Tacikistan başta Çin olmak üzere bölgenin en önemli ülkeleri Özbekistan, Kırgızistan ve Afganistan ile komşu durumundadır.

Tacikistan, dünyanın en yoğun uyuşturucu kaçakçılığının yaşandığı ve bölgesel silahlı çatışmaların baskın olduğu ciddi güvenlik sorunları yaşayan bir ülke konumundadır. Coğrafi olarak Afganistan sınırında konumlanmıştır ve komşusunun istikrarsızlığı 11 Eylül'den önce Tacikistan'ı ve ABD'nin Teröre Karşı Savaşında en kritik ülkelerden biri haline getirmiştir. Çin ve Uygur, Doğu Türkistan, Özbekistan ve İslami silahlı cihatçı unsurların eğitim alanı ve merkezi olan Pakistan dolaylı komşusudur.

Tacikistan hükümeti için, asıl sorun, rejimin güvenliğidir ve çabalarının çoğu bu amacın gerçekleştirilmesine yöneliktir. Sınır güvenliği, yurt dışından silahlı unsurların saldırılarına karşı korunma ve uyuşturucuyla mücadele için rejim Rusya ile güvenlik konusunda etkin bir ortaklık içerisinde (Matveeva, 2005: 133).

² Duşanbe'nin merkezinde Samani Devleti'nin kurucusu İsmail Samani'nin heykeli bulunmaktadır. Bir nazariyeye göre ailesi günümüz Afganistan'da bulunan Belh'den gelmiştir. Tacikistan resmi söylemi Samanilerin tarihteki ilk Tacik devleti olarak kabul etmektedir.

IV. TACİKİSTAN SİYASAL SİSTEMİ ÜZERİNE

Günümüz Tacikistan'ı ise demokratik, laik, üniter bir parlamenter sisteme sahip bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı hem devlet başkanı hem de hükümetin başı konumundadır. İmamali Rahmanov, 1992 yılından beri Tacikistan başkanlığını yürütmektedir. Tacik Parlamentosu Meclisi Milli ve Meclisi Nemayendegan olmak üzere iki kamaralıdır. Alt kamara ise 41 milletvekilinin tek bölgesel seçim sistemiyle seçilen, 22 milletvekilinin ise parti listesinden seçildiği 63 milletvekilinden oluşmaktadır. Üst kamara ise, 25'inin yerel yönetimler tarafından seçilen ve 8'inin ise devlet başkanı tarafından atanan 33 temsilciye sahiptir. İdari yönetim bakımından Dağlık Bedeşşan Otonom Bölgesi, Katlon ve Sogd Bölgeleri ve doğrudan yönetilen bölgeler olarak ayrılmaktadır.

Tacikistan 20. Yüzyıl içerisinde sahip olduğu beş anayasanın dördü Sovyet döneminde biri Sovyet sonrası dönemde kabul edilmiştir. Totaliter bir sisteme sahip olan SSCB içerisinde yapılan anayasalar Sovyet anayasalarının bir uyarlamasıdır. İlk Sovyet anayasası 1918 yılında iç savaş devam ederken yazıldığı için Komünist Parti'nin mutlak hâkimiyetine dayansa da nispeten dini özgürlüklere daha ılımlı yaklaştığı söylenebilir. Tacik Yüksek Sovyeti 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etti. 1978 anayasasında yapılan değişiklikler ile artık Lenin Meydanının ismi Azadi Meydanı, Lenin heykeli yerine de İsmail Samani'nin heykeli dikilmiştir. Günümüzde yürürlükte olan anayasa ise 1994 yılında yapılmış fakat 1999 ve 2003 yıllarında ciddi değişiklikler geçirmiştir. 1997 yılında iç savaş sonrası imzalanan anlaşma çerçevesinde muhalefetin isteği üzerine İslam ve siyaset arasındaki katı kısıtlama bir nebze olsun azaltılmıştır. 2003 yılında başkanlığın tek dönem beş yıldan iki dönem yedi yıllığa çıkarması halihazırdaki başkanın dönemini 2020'ye kadar uzatma imkanı sağlamıştır. Fakat 2020 sonrası, elbette yeni bir anayasa değişikliği yapılmazsa, anayasal olarak başkan seçilmesi mümkün değildir. Tacikistan siyasal gelişmeleri önümüzdeki yıllarda siyasal sistem üzerine tartışmaların devam edeceğini göstermektedir.

V. TACİKİSTAN İÇ SAVAŞI ÜZERİNE

Sovyetler Birliği dağılması sonrası patlak veren Tacikistan iç savaşının ortaya çıkmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bölgeselcilik ve Sovyetlerin idari mirası, Tacik toplumundaki geleneksel İslam anlayışı üzerindeki fikri anlaşmazlıklar, iktisadi kaynaklar üzerinde hakimiyet ve iktidar mücadelesi, Sovyet sonrası yönetici elitlerin kendi arasındaki bölünme gibi birçok sebep sayılabilir. Tacikistan iç savaşını çalışan kimi uzmanlar daha basit bir ifadeyle iç savaşın taraflarını Komünist Parti ve İslami değerleri savunan hareketler olarak sınırlandırmaktadır³. Tacikistan Sovyet Cumhuriyetleri içinde iktisadi bakımdan en az gelişmiş ve en fazla Sovyet yardımı alan cumhuriyetlerden biridir. Sovyet iktisadi sistemi içerisinde ağır sanayi Ruslar, Almanlar, Ukrayna ve Beyaz Rusya tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Tacikistan ise fazla ekilebilir tarım arazisine sahip değildir. Bu durum yerel güç merkezleri, Özbek ve Tacikler arasında kısıtlı arazilerin yönetimi üzerinde ciddi rekabet yaratmaktadır. Bağımsızlık sonrası siyasi nomenklatura ve siyasi muhalefet arasında Tacikistan Devleti veya etnik kimliğin üzerinde tartışmadan ziyade Tacikistan tarihi ve kültürünün kısaca geleceğinin hangi kimlik üzerine oturtulacağıdır. Tacikistan'da Sovyet dönemi yetişen şehirlili münevver kesim aynı zamanda son 70 yıldır iktisadi kaynakları yöneten kesimdir. SSCB dağılma sürecinde devlet otoritesinin ortadan kalkmasıyla özelleştirme adı altında devlet varlıkları adeta yağmalanmıştır. Tacikistan için de sistem değişirken kendi içerisinde Tacik oligarkları ortaya çıkmıştır. Bu oligarklar aslında Sovyetlerin son döneminde Tacikistan ekonomisini perde gerisinde yöneten ve bazı bölgelerde tekel kurmuş kişilerdir.

Nisan 1973 tarihinde Abdullah Nuri rehberliğinde kurulan İslami Rönesans Hareketi 1990 yılında Tacikistan İslami Hareketi olarak anılmaya başlamıştır⁴. Tacikistan resmi söylemi bu hareketin İran'da olduğu gibi bir "İslam Devrimi" amaçladığını iddia etse de bu konu çok

³ http://www.asharqalarabi.org.uk/markaz/m_abhath-03-09-10-2.html

⁴ <http://nahzat.org/wp-content/uploads/2017/04/Tarikhi-mukhtasari-HNIT.pdf>

tartışmalıdır⁵. İran devriminin söylem ve yayınları dağlık bölgelerde, İran ve Afganistan'da yaşayan Tacikler arasında okunmakta ve öğrenilmektedir.⁶ 1988 yılı sonlarına doğru bazı Tacik din adamları Farsçanın resmi dil olması için faaliyetler yürütmeye başlamıştır (Nur, H.1374: 31). Toplum nezdinde fazlasıyla destek bulan bu eylemler sonucu Tacik Meclisi 22 Temmuz 1989 tarihinde Farsçayı resmi dil olarak kabul etmiştir. 1989 – 1991 arası dönem birçok siyasi parti ve hareketin kurulduğu ve eski Sovyet rejiminden kalan siyasi seçkinlere karşı muhalefete başladığı dönem olarak adlandırılabilir. Resmi dini kurumların başı olan ve aynı zamanda yüksek Sovyet üyesi Hacı Turacanzade ders müfredatına dini derslerin konulması ve dini bayramların kutlanması talebinde bulunmuştur. Diğer Müslüman ülkelerden gelen yardımlar ile camiler ve medreseler yapılmaya başlanmıştır.

Otoriter/totaliter SSCB döneminde Tacikistan'da yapılan sözde seçimlerin halk için hiçbir anlamı yoktur. Fakat ilk defa 1990 parlamento seçimleri perestroyka sebebiyle nispeten daha özgür bir ortamda gerçekleşmiştir. Komünist parti karşıtlarının oluşturduğu muhalefet kitlesinin seçimlerde etkin olması kuvvetle muhtemel görünmektedir. Bu önemli seçim arifesi Şubat ayında iç savaşın başladığı tarih olmasa da belki de temelinin atıldığı an kabul edilebilecek olaylar başlamıştır. 1990 yılında Bakü'de meydana gelen Ermeni – Azerbaycan Türkleri arasındaki çatışma sonucu, SSCB Bakanlar kurulu bazı Ermenilerin diğer Sovyet Cumhuriyetlerine dağıtma kararını almıştır. Duşanbe'ye gelen Ermeni sığınmacı sayısı fazla olmasa da halkın yeterli bilgi sahibi olmaması çok sayıda Ermeni'nin Duşanbe'ye getirildiği yönündedir. Bu söylentileri KGB'nin çıkardığı ve protestoları teşvik ettiği muhalefet hareketler tarafından ifade edilmektedir (Epkenhans, 2016: 124). Barışçıl amaçlarla başlayan protestolar aniden çatışmaya dönüşmüş, 24 kişi hayatını kaybetmiş, yüzlerce kişi yaralanmıştır.⁷ Hükümet Sovyet askerlerini kullanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yüzlerce muhalif tutuklanmış onların aleyhine hükümet tarafından şiddetli propaganda yapılmaya başlanmıştır. Yeni kurulan İslami söylem kullanan partiler olayların sorumlusu ilan edilmiştir (Epkenhans, 2016: 45). Bu sıkıyönetim ve baskı ortamında girilen seçim sonucu 1990 seçimleri komünist Partinin zaferiyle sonuçlanmıştır. İki Komünist Parti üyesi ve ikisi de Sogd'lu olan Mahkamov ve Rahman Nabiyev seçimlerde yarışmışlardır. Var olan sansür derinleşmiş Tacik Sovyet Hükümetinin 1991 Ağustos'un SSCB ordusunun Moskova'daki başarısız darbe girişimini desteklemesi halk nazarında Mahkamov'un daha da itibar kaybetmesine sebep olmuştur.

31 Ağustos 1991 tarihinde Tacik Yüksek Sovyeti TSSC adını Tacikistan Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir. Tacikistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Kahar Mahkamov geniş katılımlı istifa protestoları sonucunda 4 Eylül 1991 tarihinde istifa etmiştir. Yüksek Sovyet Başkanı Kadrettin Aslanov başkanlık seçimleri yapılana kadar geçici başkan ilan edilmiştir. Tacikistan Komünist Partisi Tacikistan Cumhuriyeti'ni baştan demokratik parlamenter sisteme dönüştürecekti fakat bunun için yeterli siyasi tecrübe ve görüşe, yeterliliğe sahip değildi. Kurumların sadece isimleri değişmekte ama aslında siyasal açıdan pek değişen bir şey yoktu. Yeni cumhuriyetin başkanı doğrudan halk tarafından seçilecekti. Bunun için tüm İslami-millî söylemleri olan partiler Milli-Dini Hareket adı altında bir araya geldiler. Seküler söylemler içinde olan Tacikistan Demokrat Partisi gibi partiler ile Cumhurbaşkanlığı seçiminde ittifak içine girme kararı almıştı. Yeniden Doğuş Hareketi içerisinde "Tacik" kimliğini İran kimliği içerisinde gören Buhara ve Semerkant'ı kayıp şehirleri olarak gören mensuplar bulunmaktadır (Shapoatov, 2004: 13). Otonom olan Bedeşan bölgesinin daha otonom hale getirmek isteyen unsurlar da bulunmaktadır. Şubat olayları Devlet Hudnazarov ve Hacı Ekber Turacanzade gibi isimlerin siyaset sahnesine girmesine vesile olmuştur. Eski sistem yanlıları yüksek Sovyet'e baskı yaparak Kadrettin Aslanov'un görevden alınmasını yerine Rahman Nabiyev'in atanmasını, İslami Yeniden Doğuş Partisinin faaliyetlerin durdurulmasını ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmesini sağlamışlardır. Muhalefetin sokağa çıkmasıyla geçici olarak sorun çözülmüş Kasım ayında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan seçimlerde Rahman Nabiyev oyların %58'ini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerin sağlıklı yapılmadığı ve hile

⁵ <http://mit.tj/sites/>

⁶ Tacikistan İç Savaş başladığında ve sonrası Tahran Üniversitesinde benimde bulunduğum dönemde Tacik öğrencilerin Şiileştirme çabalarının ve devrim felsefesine inandırmanın pek mümkün olmadığı şahsi gözlemlerim arasındadır.

⁷ Otoriter ve totaliter rejimlerde bu gibi olaylarda doğru rakama ulaşmak pek mümkün değildir. Doğal olarak bu olayla ilgili farklı ölü ve yaralı sayıları mevcuttur.

olduğu söylenerek muhalefetin bazı kesimleri tarafından seçim sonuçları kabul edilmemiştir. Özellikle Başbakanlığında bir Sogd'luya verilmesi ve tüm siyasi gücünü muhalefeti tasfiye için kullanması 1992 yılında ülkedeki gerginliği had safhaya taşımıştır.

Özellikle Maksut İkomov ve Mirbaba Mirrahimov gibi önemli muhalefet isimlerinin tutuklanmaya başlaması muhalefetin tekrar sokağa inmesine sebep olmuştur. Muhalefet artık yeni bir anayasa yapılması ve onun ardından seçimlerin yapılmasını çok partili demokratik bir sisteme geçilmesini istemiştir. Hükümet yanlısı gruplarda meydanlarda toplanmakta, bu protestolar sebebiyle farklı kırsal kesimden ve bölgelerden gelen insanlar şehirlere yerleşmeye başlamışlardır. Bir bakanın Pamirlilerin ne gerçek Tacik ne gerçek Müslüman olduğu yönünde bir beyanatı (Epkenhans, 2016: 53) zaten Sogh'luların kurduğu hükümete soğuk olan Pamir bölgesi ahalisini daha da tahrik etmiştir. Cumhurbaşkanı'nın ilgili bakanın istifasını istemesine rağmen Seferali Kanjayev'in istifa etmeyip tahrik edici sözlere devam etmesi, meydanlarda toplanan muhalefetin istifa ultimatomuyla sonuçlanmıştır. Adı geçen bakan istifa etmez ise halk doğrudan, gerekirse zorla istifa ettirecekti. Nitekim 21 Nisan 1992 günün muhalif unsurlar içinde Başbakan vekili ve milletvekilleri olan 17 kişi rehin alınmıştır. Bu olayın ardından bakan istifa etmiştir fakat Ulusal Güvenlik (İstihbarat) başkanlığına atanmıştır. Ona desteklerini göstermek için Kulabi bölgesinden insanlar Duşanbe'ye gelmeye başlamışlardır. Artık sokaklarda iki rakip bölgenin din adamları ve siyasilere tarafından tahrik edilen taraftarları başkent sokaklarına yerleşmeye başlamışlardır. Bunun ardından 29 Nisan 1992 tarihinde Kanjayev Yüksek Sovyet Başkanı seçilmiştir. Bunun üzerine muhalif unsurlar televizyon binaları ve şehir giriş çıkışlarını kapatmışlardır. Devlet Başkanı Nabiyev yayınladığı bir kararname ile özel silahlı birlikler kurulmasına karar vererek kendi yandaşlarına silah dağıtmaya başlamıştır. Bu silahlı unsurlar tarafından göstericilere açılan ateş sonucu birçok gösterici ölmüş ve yaralanmıştır. Muhalif unsurlar havaalanı ve tren yolları gibi ulaşım merkezlerini denetim altına almaya başlamışlardır. Ülkede hakimiyeti kaybettiğini anlayan Cumhurbaşkanı 7 Mayıs 1992 tarihinde hükümetin istifası dahil muhaliflerin taleplerini kabul ettiğini beyan eden protokolü imzalamıştır. Görüşmeler sürerken muhalifler Cumhurbaşkanı'nın da istifasını Yüksek Sovyet'in feshini ve yetkilerini ilerde kurulacak Milli Meclise devretmesini istemiştir. Ortaklaşa kurulan hükümette muhalefete 24 bakanlıktan 8'i verilmiştir. Şehirlerdeki silahlı unsurlar kırsala çekilmiştir fakat bu sefer kırsal kesimde hâkimiyet mücadelesi devam etmiştir. Sogd Sovyeti Tacikistan'dan bağımsızlığını ilan ettiğini açıklamıştır.

Haziran 1992 tarihinde Tacikistan kırsalında Rusya, Özbekistan, Kafkasya, Afganistan ve Arap ülkelerinden ve Rusya hapishanelerinden gelen savaşçıların karıştığı bir savaş başlamıştır. Tahminlere göre bu kirli savaşta 100 bine yakın insan hayatını kaybetmiş, yüz binlerce insan sakat kalmış, bir milyon insan evinden göç etmek zorunda kalmıştır⁸. Hükümet, Rus ordusunu stratejik yerleri koruması için göreve davet etmiştir. Silahlı muhaliflerin çoğu ülkenin dağlık bölgelerini bir kısmı da Afganistan'a göç etmiştir. Çatışmalar Tacik- Afganistan sınırında Rus askerlerinin de hedef alındığı çatışmalara dönüşmüştür. Tacik taraflar sorunun kendi aralarındaki görüşmeler ile çözümleneceğini anlamış, Birleşmiş Milletler dâhil Rusya ve İran gibi ülkelerin ara buluculuğunu talep etmişlerdir.

Her iç savaşta olduğu gibi Tacikistan iç savaşına süreç içerisinde kendi yasadışı suç örgütlerini oluşturmaya başlamıştır. Çatışmanın başlarında hâkimiyeti kaybetti sanılan hükümet güçleri Rusya ve Özbekistan etkin askeri ve istihbarat desteğiyle durumu başkentte denetim altına almaya başlamıştır. Rus kuvvetleri doğrudan başkenti veya hükümeti hâkimiyet altına almak istememesi iç savaşın seyrini değiştiren kararlardan biri olmuştur. Özellikle Tacikistan'ın güneyinde silahlı muhalif güçlerinin Özbekistan desteğiyle etkisiz hale getirilmesi önemlidir. Silahlı muhalif unsurların kendi aralarında bölünmeleri ve yeterli lojistik imkân ve desteğe sahip olmaması savaşın gidişatını etkileyen diğer bir etkidir. Dağlık sınır bölgelerinde sadece muhalif unsurların değil silahlı hükümet yanlısı grupların olması da Tacikistan Birleşik Muhalefetini zor durumda bırakan unsurlardan sayılabilir. İç savaşı sebebiyle yerlerinden olan ülke içinde ve dışında olan mültecilerin geri dönüş sürecinde yerleşim düzeni de pek hükümet karşıtı hareketlere fayda sağlayacak şekilde olmamıştır.

⁸ Benim Tacikistan'da bulunduğum dönemde iç savaş sonrası boşalan evler sonradan başkaları tarafından sahiplenilmişti.

Tacikistan Birleşik Muhalefetine bağlı mülteciler Afganistan'da kötü şartlarda olması, bilhassa Kunduz'da, bir kısmının TBM haber vermeden veya anlaşma yapmadan ÷lkeye dönmesine sebep olmuştur. Bu durum doğal olarak TCMin görüşmelerde elini zayıflatan bir durum olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Hükümet ile TBM arasındaki barış görüşmeleri sonucu Mayıs 1995 tarihinde mültecilerin geri dönüşüne karar verilmişti fakat zaten çoğu mülteci zor şartlar ve can güvenliği gibi kaygılar nedeniyle ÷lkeye geri dönmüşlerdir. Şubat 1993 tarihinde BM yardım grubundan iki kişinin öldürölmesi artık Afganistan'daki mültecilerin BM yardımı almasını da engellemiştir. Afganistan'daki belli mülteci gruplarına İran ve bazı Arap devletleri de yardım etmekteydi.⁹

BM Haziran 1993 tarihinde Tacikistan İç Savaşı ile ilgilenmeye ve delegasyonlara başlamıştır. Rusya, Özbekistan ve İran'ın baskısıyla İmam Ali Rahmanov, Tacik Birleşik Muhalefetiyle Nisan 1994 tarihinde Moskova'da BM gözetiminde Rusya, Özbekistan, İran, Afganistan ve Pakistan'ında katılımıyla görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler üç ana eksen etrafında yürümektedir. Birincisi iç savaşın doğurduğu mülteci sorunu, ikinci olarak ateşkesin sağlanması ve son olarak da Tacikistan'ın siyasi geleceğinin nasıl belirleneceğidir. Evlerini terk edenlerin imkânlar ölçüsünde geri dönüşü uygulanmaya başlasa da siyasi yönetim konusu en zor konuydu. Tacik Birleşik Muhalefetinin temsilcisi olarak Abdullah Nuri ve İmam Ali Rahmanov yüz yüze görüşmelere başlamış ve çatışmaların siyasi olarak çözölmesi yönünde anlaşmalar imzalamaya başlamışlardır.

Rusya'nın bölgedeki itibarı Tacikistan iç savaşı sürdükçe azalmakta ve Çin ile sınır sorunları yaşayan Tacikistan artık Rusya için önemli bir sorun haline gelmiştir. Rusya ve İran'ın 1994 yılından itibaren nükleer işbirliğine gitmesi İran'ın Tacikistan İslami Hareketi üzerinde artık masaya oturması için baskı yapmasına sebep olmuştur (Risen, 2001).¹⁰ 27 Haziran 1997 tarihinde Moskova'da BM gözetiminde İmam Ali Rahmanov ve Abdullah Nuri arasında imzalan anlaşma ile Tacikistan İç Savaşı son bulmuştur (Jonson, 2006: 45). Böylece iç savaş sonrası imzalanan anlaşmayla Tacikistan adında İslam olan bir partinin yasal olarak siyaset yapabildiği tek Sovyet sonrası devlet olma özelliğine sahip olmuştur.

SONUÇ YERİNE

Tacikistan iç savaşı üzerine incelememiz sonucu savaşın sebepleri açısından üç ana mihver etrafında şekillenmektedir. Etnik ve dini söylemler ile desteklenmiş bölgeselcilik üzerinden siyasi/iktisadi hâkimiyet mücadelesi ve rekabet, hassas bir bölgede bulunan Tacikistan üzerinde jeopolitik kaygıları bulunan bölge devletlerinin olaylara taraf olması, eski Sovyet elitlerinin iktidarın gücünü bırakmak istememesi olarak belirtilebilir. Tacikistan'daki dağlık arazilerinin genişliği ve Afganistan sınırından Afganistan Tacikleri ile olan etkileşim iç savaşın uzamasına imkân sağlamıştır. Tacikistan İslami Hareket unsurlarının Afganistan'da aldığı silahlı ve ideolojik eğitimin Tacikistan iç savaşındaki etkisi de yadsınamaz. Fakat bu etkiler iç savaşın doğuşu değil uzaması ve seyri üzerinde etkisi olduğu söylenebilir.

İç savaş bir ÷lkenin kıyametidir ve çoğu zaman kolay bir siyasi çözölümü yoktur. Tacikistan zaten zayıf olan iktisadi alt yapısını daha da harap ederek, içtimai insani dokularını tahrip ederek, sağlık ve eğitim sistemlerini zayıflatarak ve iç savaşın acımazlığını yaşayarak bunu öğrenmiştir. Tacikistan'da Sovyet sonrası yeni dönemde Neo-Sovyet Tacik siyasi ve iktisadi elitin gücü devretmek istememesi, bölgeselcilik ve etnik kimlik üzerinden çatışmalar, bölgesel devletlerin çatışmalara taraf olması, Sovyet dönemi uykuya yatan düşmanlıkların gün yüzüne çıkması ve iktisadi ve bürokratik yozlaşma iç savaşın olağan sebeplerinden sayılabilir. Tacikistan'ın kendisi, otonom, idari bölgeleri ve Sovyet iktisadi anlayışının oluşturduğu içtimai hiyerarşi Tacikistan iç savaşının taraflarını belirleyen unsurları teşkil etmiştir. Bu bağlamda, süreç içerisinde başka etkenler olsa da,

⁹ İran ve Arap devletleri doğal olarak kendine müzahir kesimlere yardım ve ideolojik ve siyasi yönlendirme yapmaktaydılar.

¹⁰ Tacikistan İslami Hareketi Lideri ve Tacikistan Muhalefetinin ortak temsilcisi merhum Abdullah Nuri ile Tahrân'da yaptığım görüşmede ve diğer hareketin temsilcileri ile yaptığım görüşmelerde bu açıkça bana ifade edilmiştir. Özellikle Amerikan istihbarat servislerinin basın üzerinden yayımladığı Abdullah Nuri ve Tacikistan İslami Hareketi ile El Kaide arasında irtibat kurulmaya çalışılması ve Abdullah Nuri'nin Usama Bin Laden ile İran istihbaratı arasında aracı gösterilmesi sahanın gerçekleriyle örtüşmemektedir.

Tacikistan iç savaşının Sovyet idari, kültürel ve siyasi mirası üzerinden çıktığını ifade edebiliriz. Tacikistan iç savaşı üzerinden yirmi yıldan fazla bir süre geçmiş olsa da henüz Tacikistan sahip olduğu bu sorunları çözebildiği pek söylenemez.

KAYNAKÇA

- Blattman, C. ve Miguel V., Civil War, *Journal of Economic Literature* 2010, 48:1, 3–57.
- Hoeffler, A. On the Causes of Civil War, *Draft Chapter for the Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*, Michelle R. Garfinkel ve Stergios Skaperdas, (Eds.) 2012.
- Bergne, P. (2007). *The Birth of Tajikistan National Identity and the Origins of the Republic*, L.B. TAURIS, New York.
- Williams, N. S. New Documents in Ancient Bactrian Reveal Afganistan's Past, *Newsletter of the International Institute for Asian Studies*, March 2002.
- Carr, E. H. (2005). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I 1917-1923*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Golden, P. B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Ötüken, İstanbul.
- Epkenhans, T. (2016). *The Origins of the Civil War in Tajikistan, Nationalism, Islamism and Violent Conflict in post-Soviet Space*, Lexington, Maryland, USA.
- Frye, R. N. (1998). *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*, Princeton Series on the Middle East, Princeton.
- Marat, E. (2008). National Ideology and State- building in Kyrgyzstan and Tajikistan, John Hopkins University USA.
- Thibault, H. (2014). Religious Revival in Tajikistan: The Soviet Legacy Revisited, <https://pdfs.semanticscholar.org>.
- Matveeva, A. (2005). *Tajikistan: Evolution of the Security Sector and the War on Terror, Facing the Terrorist Challenge: Central Asia's Role in Regional and International Cooperation*, 133- 155.
- Kandil, M. M. M. *Ennizaü'ş Şuyüü'l İslami*, http://www.asharqalarabi.org.uk/markaz/m_abhath-03-09-10-2.html
- Таърихи мухтасари Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон (ҲНИТ), <http://nahzat.org/wp-content/uploads/2017/04/Tarikhi-mukhtasari-HNIT.pdf>.
- Risen, J. (2001). *A Nation Challenged: Qaeda Diplomacy; Bin Laden Sought Iran as an Ally, U.S. Intelligence Documents Say*. [Web: <https://www.nytimes.com/2001/12/31/world/nation-challenged-qaeda-diplomacy-bin-laden-sought-iran-ally-us-intelligence.html>, Erişim Tarihi: 27.10.2019]
- Şemşü'l-Hak Nur, *İslam ve Nehzedi İslami der Tacikistan-ı Muasır* (H.1374). Defteri Edebiyatı İnkılabı İslami.
- Shapoatov, S. (2004). *The Tajik Civil War: 1992-1997*, A thesis submitted to the graduate school of social sciences of middle east technical university, The Department of Euroasian Studies.
- Jonson, L. (2006). *Tajikistan in the New Central Asia Geopolitics, Great Power Rivalry and Radical Islam*, I.B. Tauris, USA.
- Заминаҳои пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ-динӣ дар ҷаҳони мусулмонӣ, <http://mit.tj/sites/>.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 116-128

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 116-128

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.542600

Geliş Tarihi / Received: 20.03.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 30.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

SAĞLIK HİZMETLERİNDE KALİTE KONTROL ÇEMBERİ TEKNİKLERİ KULLANILMA DURUMLARI VE NEDENLERİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Nazan TORUN¹

Öz

Kaliteyi, üretkenliği ve çalışanların motivasyonu geliştirmek için bir yönetim tekniği olan kalite kontrol çemberleri, sağlık işletmelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Sağlık hizmetlerinde birer yönetici adayı olan yüksek lisans öğrencilerinin, sağlık hizmetlerinde Kalite Kontrol Çemberlerinin (KKÇ) kullanım durumları ve gerekliliği hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Çalışmada, fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu olarak amaçsal örneklem yöntemiyle; bir üniversitenin yüksek lisans öğrencileri arasından "Sağlık Kurumlarında Kalite ve Akreditasyon Yönetimi" dersi alan öğrenciler belirlenmiştir. Çalışmaya 21 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmadan elde edilen veriler içerik analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda 4 ana 3 alt tema oluşturulmuştur; KKÇ ve Önemi Hakkında Farkındalık, KKÇ Yararları (Çalışan, Kurum, Sağlık Sistemi açısından), KKÇ'nin Sağlık Hizmetlerinde Kullanım ve Kullanılmamasına İlişkin Nedenler ve KKÇ'nin Hastanelerde Kullanım Durumları ve Önerilme Durumu'dur. Çalışma sonucunda öğrencilerin ders sonrasında KKÇ ve sağlık hizmetlerinde kullanımı ve önemi konusunda farkındalıklarının arttığı ve sağlık hizmetlerinde KKÇ kullanımının hem çalışan hem kurum hem de sağlık sistemi açısından birçok yarar sağlayacağı tespit edilmiştir. KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde uygulanabilmesi için öncelikle yöneticilerin Toplam Kalite Yönetim anlayışı benimsemesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Kontrol Çemberleri, Sağlık Hizmetleri

Jel Kodları : I19

¹ Dr. Öğr. Üyesi Nazan TORUN, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, e-mail: nazansf@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1793-3248

WHY QUALITY CONTROL CIRCLE TECHNIQUES SHOULD BE USED IN HEALTH SERVICES? FROM THE PERSPECTIVE OF GRADUATED STUDENTS; A QUALITATIVE STUDY

Abstract

Quality Control Circle, a administration method, has been used widespread in health facilities to develop quality, productivity and motivation of the workers The study is held to define the opinions of graduate students who are a candidate of manager in health services about necessity and using situation of Quality Control Circle (QCC). In this study fenomenolojical figure was used. Working group of the study was determined by teleological sampling method among the graduate students, who taking Management of Quality and Accreditation in Health Facilities lesson, of a university. 21 students participated as a volunteer in the study. Content analysis method was used in the process of qualitative data analysis.. End of the study 4 main and 3 sub themes were created. These are the awareness about QCC and its importance, the benefits of QCC (from aspects of workers, facility and health system) and the causes related with use and not use of QCC in helath services. At the end of the study awareness of the students, who were taken the lesson, about use and importance of QCC in health services increased and it has been defined that use of QCC in health services has many benefits for workers, facility and also health system. It has been displayed that for application of QCC in health services, firstly managers should adopt Total Quality Manegement understanding.

Keywords : Total Quality Manegement, Quality Control Circle, Health Services

Jel Codes :I19

GİRİŞ

Son zamanlarda işletmeler ürün ve hizmet kalitesini geliştirmek, verimliliğini ve çalışan memnuniyetini arttırmak amacıyla Kalite Kontrol Çemberini (KKÇ) bir araç olarak kullanmaktadır. KKÇ aynı işyerinde çalışan veya benzer işleri yapan iş görenlerin, gönüllülük esasına dayalı, kendi alanlarında karşılaştıkları veya karşılaşılabilecekleri sorunları saptamak, kestirebilmek, analiz etmek ve bu tür sorunlara çözüm bulabilmek için oluşturdukları, düzenli aralıklarla toplanan küçük çalışma gruplarıdır (Abo-Alhol vd., 2006:970). KKÇ'nin ana amacı, kalitenin geliştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi ve verimliliğin yükseltilmesi ile birlikte; kuruma toplam kalite anlayışını yaygınlaştırmak, çalışanların motivasyonunu ve katılımını geliştirmek, ekip çalışmasını teşvik etmek, kurum içi iletişimi artırmak, iş görenlerin kültürünü geliştirmek, müşteri beklentilerini en iyi şekilde karşılamak ve ürün ve hizmet kalitesini artırmak gibi birçok amacı bulunmaktadır (Sarp, 2017: 45). Bu amaçları gerçekleştirmek için KKÇ'nde birçok teknik kullanılmaktadır. Bir süreç yönetimi ve problem çözme tekniği olarak, KKÇ ilk olarak Japonya'da iş yönetimi ve şirket operasyonunda kullanılmıştır. Daha sonra dünya çapındaki diğer ekonomilerde başarılı bir şekilde kullanarak yaygınlaşmıştır (Decker, 1992:165; Forster vd., 2000:302; Karpel vd., 1983:15; Matsuda, 1983b:58). KKÇ, çalışanları motive etmek, iş hacmini azaltmak, çalışanların "kariyer gelişimini" etkilemek ve çalışanların işe yeniden tasarımına katılımını sağlamak amacıyla kullanılan araçlar olarak incelenmiştir (Munchus, 1983:255). Tüm üyelerin ortak çabalarıyla ve belirli prosedürlere atıfta bulunarak, grup üyeleri avantajlarından en iyi şekilde yararlanabilir ve diğer ilgili bölümlerle işbirliği yapabilir, böylece karmaşık iş akışını iyileştirebilir, iş ve yönetim problemlerini çözebilirler (Krause vd., 2006:246; Matsuda, 1983a:51; 1983b:58).

KKÇ'nin kullanılması sadece işletmenin yönetimi açısından değil aynı zamanda personelin güçlendirilmesi açısından da önemlidir. Ürün ve hizmet sunan her kuruluş çalışanlarına bir kalite bilinci vermek için KKÇ'ye gereksinim duymakla birlikte ürün ya da amacı ne olursa olsun, her iş, her endüstri ve her kuruluş, bütün çalışanlarının yönetime katılmasından kazançlı çıkmaktadır (Sarp,

2017:17). Griffin (1988:338), çalışmasında kalite çemberlerinin, personelin iş doyumunu ve örgütsel bağlılık ile performansı üzerinde büyük etkisi olduğunu görmüştür.

KKÇ bugün, ticaret şirketleri, hastaneler, bankalar, sigortacılık, kamu hizmetleri, devlet, ordu ve üretim gibi çok farklı alanlarda kullanılmaktadır. Bazı çalışmalar, KKÇ'lerinin tıbbi iyileşmedeki rolünü değerlendirmiş, tıbbi ve hastane yönetiminde uygulamasının başarısı vurgulanmıştır (Chen vd., 2018:384; Chen vd., 2016:1; Forster vd., 2000:302; Wang vd., 2013:141; Zhu vd., 2014:165). Ancak; bu kadar önemine rağmen Türkiye'de sağlık hizmetlerinde KKÇ'leri kullanılmamaktadır. Ayrıca literatürde diğer ülkelerde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinde KKÇ'nin etkisini ölçen çalışmalar bulunmakla birlikte Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaya rastlanılmamıştır. Sağlık hizmetlerinde birer yönetici adayı olan yüksek lisans öğrencilerinin sağlık hizmetlerinde KKÇ'lerin kullanım durumları ve gerekliliği hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Ayrıca, bu çalışma Toplam Kalite Yönetim anlayışının sağlık kurumlarında benimsenmesi ve sağlık uygulamalarının iyileştirilmesinde ve geliştirilmesinde KKÇ'nin kullanılmasının yararlı olabileceği konusunda farkındalık yaratması açısından önemlidir.

I. KALİTE KONTROL ÇEMBERLERİ

İlk Japonya'da kullanılmaya başlayan ve sonra tüm dünyaya yayılan KKÇ işletmelerde takım çalışmasının desteklenmesiyle başarılı olmuştur. KKÇ takım çalışmasının desteklenmesiyle sadece kalitenin iyileştirilmesine değil aynı zamanda iş süreçlerini iyileştirerek verimliliğin artmasına ve maliyetlerinin düşmesine neden olduğu için KKÇ yerine kalite çevrimi, kalite kontrol halkası, kalite geliştirme grupları, kalite iyileştirme çemberleri, sorun çözme grupları, yaratıcı ekipler, inisiyatif sahibi çemberler gibi terimler kullanılmaktadır (Özbay vd., 2015:711) KKÇ, genellikle seçilmiş bir ekip liderinin liderliği altında bir örgütün çalışanlarından oluşan gönüllü grupların işlerini ortaya çıkarmak, analiz etmek ve çözmek için eğitildiği katılımcı bir yönetim tekniğidir (Swansburg vd., 2002:553). KKÇ aynı zamanda işletmenin performansı artırmak ve çalışanları motive etmek ve güçlendirmek ile ilgili problemlere yönelik çözümleri yönetime sunar (Hosseinabadi vd., 2013:266). Kıdemli bir çalışan tarafından yönetilen ve nispeten özerk bir birim olan KKÇ'nin başlıca görevleri arasında üretim yöntemlerini geliştirmek, üyeleri arasında üretim becerilerini geliştirmek, işçi moralini ve motivasyonunu artırmak ve çalışma grupları içinde ekip çalışmasını teşvik etmekte bulunmaktadır (Nishiyama, 1981).

İlk olarak endüstriyel eğitim ve öğretim amaçlı kullanılan KKÇ yöntemleri daha sonra sağlık hizmetlerinde yüksek kalite seviyesini sağlamak için kullanılmıştır. Birçok ülkede KKÇ yöntemlerini kullanarak sağlık hizmetleri kalitesi, hastane yapıları, tedavi süreçleri ve sağlık sonuçları değerlendirilmiştir (Chen vd., 2011:100). 1978'de yaklaşık 10 milyon Japon işçisini kapsayan bir milyondan fazla KKÇ olduğu, son zamanlarda ise Çin'de 20 milyondan fazla KKÇ olduğu ve şu anda, KKÇ Tayvan'daki hastanelerde yaygın olarak uygulanmakla birlikte Japonya, Almanya ve Avustralya'da belirgin sonuçlar elde edilmiştir (Wang vd., 2013a:37).

KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanım alanlarına aşamalı olarak başlanmış daha sonra tüm alanlarda uygulanma yoluna gidilmiştir. KKÇ, 2001'den beri Çin'deki tıp kurumlarına aşamalı olarak uygulanmıştır; ayakta tedavi reçetelerin dağıtımında iç hatalarının azaltılması, ameliyathane hemşireliğinin çalışma kalitesinin iyileştirilmesi, venöz kalıcı iğnelerin neden olduğu komplikasyon oranlarının azaltılması ve denetimin artırılması gibi bir çok alanda uygulanarak başarılı sonuçlar elde edilmiştir (Wang vd., 2013b:141; X. Zhang vd., 2009:233; Zhang vd., 2010:15; Wang, 2009:1431; Tong, 2009:31).

Daha önce söz edildiği gibi KKÇ sadece sağlık hizmetlerinin ve tıbbi hizmetlerinin geliştirilmesinde değil aynı zamanda işletmelerde çalışanların güçlendirilmesinde de kullanılmaktadır. Yang ve arkadaşları (2002), kalitenin iyileştirilmesinin bireylere, gruplara ve örgütsel büyümeye yardımcı olabileceğini ve grup üyelerinin denetleyici desteği ve katılımı yoluyla

KKÇ faaliyetlerinin tüm hastane çalışanları için öğrenme fırsatları sağlayabileceğini bildirmiştir (Yang, 2002:4).

Araştırmacılara, akademisyenlere, sağlık kurumlarında görev yapan yöneticilere ve bu alanda öğrenim gören öğrencilere bu konu ve önemi farkındalık yaratarak ileride yapılacak çalışmalara ışık tutması ve katkı sağlaması açısından bu kadar yaygın kullanım alanı bulunan ve uygulanması sonucunda birçok etkili sonuçlar elde edilen KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanımı ile ilgili yapılan çalışmaların yer verilmesi yararlı olacaktır.

II. SAĞLIK HİZMETLERİNDE KALİTE KONTROL ÇEMBERLERİNİN KULLANIMI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Çin'de yapılan bir çalışmada Şangay'daki özel hastaneler ile ikinci sınıf devlet hastanelerinde bulunan Bilgisayarlı Tomografi (BT) cihazının kalite kontrol testinde KKÇ etki ve deneyimi araştırılmıştır. Bu amaçla hastanelerde kalite kontrol dairesi grubu oluşturularak BT tarayıcıları analiz edilmiş ve düzeltici önlemler formülize edilerek iyileştirmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda nitelikli BT cihazların kalite kontrol testi oranının iki kat arttığı (% 40.6'dan % 86.1'e yükselmiştir) görülmüştür (Lu vd., 2018:232).

Çin'de Nisan – Haziran 2016 yılında yapılan bir çalışmada yoğun bakım ünitesi, kardiyoloji, gastroenteroloji, hematoloji, nöroloji, nefroloji, onkoloji, ortopedi ve genel bölümlerde bulunan yüksek riskli hastalar için basınç yaralanmaları önlenmesinde en uygun uygulama yöntemlerini oluşturmak için KKÇ yöntemlerinden Beyin Fırtınası, Balık Kılıcı ve PUKO yöntemi kullanılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda bir KKÇ'nin uygulanması, basınç yaralarına hassas olan hastalar için önleme uygulamalarının standartlaştırılabilir ve geliştirilebilir olduğu bulunmuştur (Feng vd., 2017:1094).

Çin'de yapılan diğer bir çalışma da, göz hastanesinde 2016 yılında katarakt ameliyatı geçiren hastalarda KKÇ'nin doğru göz içi lens güç hesaplama sürecini optimize ettiğini ve standartlaştırdığını ve hesaplamaların doğruluğunu arttırdığı gösterilmiştir (Lin vd., 2017:14852).

2013 yılında, Shandong Üniversitesi Stomatoloji Hastanesi Diş Hekimliği İmplant bölümünde çalışan sağlık personelinin el hijyenine uyumunu arttırmak için KKÇ tekniklerinden PUKO yöntemi 12 ay boyunca uygulanmıştır. Uygulama sonucunda PUKO yönteminin el hijyeni uyumunun önemli ölçüde iyileşmesine neden olduğu bulunmuştur (Chen vd., 2016:54).

2009 -2012 yılları arasında Çin'de bulunan Zhejiang Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı afiliye Hastanesindeki ilaçların güvenli uygulanmasına yönelik enjeksiyon cihazı ile ilgili risk yönetimini değerlendirmek için PUKO ve Balık Kılıcı Yöntemi kullanılmış ve KKÇ'nin ilaçların güvenli uygulanmasında yararlı olduğu görülmüştür (Zhu vd., 2014:165).

Almanya'da sekiz orta büyüklükteki akut hastanelerinin cerrahi ve yoğun bakım ünitelerinde hastane kaynaklı enfeksiyonların önlenmesi ile ilgili süreç kalitesini, KKÇ yaklaşımıyla geliştirmek amacıyla yapılan bir çalışmada, KKÇ'nin hastane enfeksiyonların önlenmesiyle ilgili olarak süreç kalitesinde önemli bir iyileşmeye yol açabileceği bulunmuştur (Forster vd., 2000:302).

Çin'de yapılan diğer bir çalışma da, KKÇ uygulamasının sindirim endoskopisinde su sızıntısı insidansını önemli ölçüde azaltabileceğini göstermiştir. Ayrıca çalışmada, KKÇ'nin sadece endoskopinin yüksek bakım maliyetini düşürmekle kalmayacağını, endoskopinin kullanım oranını ve ciro oranını da artıracığı, aynı zamanda kişisel potansiyeli geliştireceği, takım uyumunu artıracığı ve kalite yönetimi bilincini geliştireceği vurgulanmıştır (Chen vd., 2018:1094).

Japonya'da bir hastanede 100 vakada yapılan bir çalışmada sürekli oküler operasyonlar arasında hastanın bekleme sürelerinin kısaltılmasında, KKÇ'nin ameliyathane yönetimi üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. KKÇ'nin uygulanması ile cerrahi prosedürlerin düzenlenmesi, etkili iletişim kanalları oluşturulması, insan kaynaklarının optimize edilmesi ve araçların kullanımının

bütünleştirilmesi, sürekli vitreus veya retinal ameliyatlarda hastanın bekleme süresinin kısaltılmasında etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Zhang vd., 2015:60).

İran'ın Hamedan Eyaleti'nde bulunan iki hastanenin acil servisinde çalışan hemşirelerin iş yaşam kalitesi ve iş tatmini üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılan araştırmada, KKÇ'nin hemşirelerin yaşam kalitesini ve iş memnuniyetini geliştirmedeki etkilerini doğrulanmış ve yöneticiler tarafından kullanılabilir bir yönetim yöntemi olarak önerilmiştir (Hosseinabadi vd., 2013:264).

Sonuç olarak KKÇ faaliyeti hem maddi hem de maddi olmayan faktörler (iç hatalardaki azalma, maliyetlerdeki düşüş, hasta memnuniyetinde iyileşme, iş kalitesindeki iyileşmeler) açısından tıbbi kurumların kalitesinde uzun süreli iyileşmeyi teşvik etmede belirgin sonuçlar göstermiştir. Kısacası, KKÇ'nin tıbbi kaliteyi iyileştirmek için etkili bir araç olarak kullanılabilirliği sonucuna varılmıştır (Wang vd., 2013:141).

III. ARAŞTIRMANIN AMACI

KKÇ kullanım alanları ve sağlık sistemine, kuruma ve çalışanlarına yararlarının çokluğu göz önüne alındığında Türkiye'de bu konuda çalışma yapılmaması literatürde büyük boşluklar yaratmaktadır. Bu çalışma her ne kadar sağlık hizmetlerinde birer yönetici aday olan yüksek lisans öğrencilerinin sağlık hizmetlerinde KKÇ'lerin kullanım durumları ve gerekliliği hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılsa da nihai amaç sadece bu çalışmaya katılan öğrencilerin bu konudaki farkındalıklarını artırmak değil aynı zamanda bu çalışma sonucunda elde edilen bulguları okuyan araştırmacılara, akademisyenlere ve her tür kademedeki yöneticilere bu konuda farkındalık oluşturmak ve bundan sonraki yapılacak araştırmalara ışık tutmaktır.

Bu kapsamda ana amacı doğrultusunda ve elde edilen bulguları destekleyecek çalışmanın bazı alt amaçları bulunmaktadır. Bunlar öğrencilerin;

- KKÇ ve önemi hakkındaki farkındalıklarının,
- KKÇ sağlık hizmetlerinde kullanım durumları hakkındaki farkındalıklarının,
- KKÇ sağlık hizmetlerinde kullanılması durumunda yararları konusundaki farkındalıklarının ve
- KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanılmasındaki engeller hakkında farkındalıklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

IV. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, seçkisiz örneklem yöntemlerinden amaçsal örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Katılımcılar, bir üniversitenin yüksek lisans öğrencileri arasından "Sağlık Kurumlarında Kalite ve Akreditasyon Yönetimi" dersi alan öğrencilerden oluşmaktadır. Bu çalışma grubu aynı zamanda birer sağlık kurumunda çalışan ve çalışma deneyimi bulunan öğrencilerden oluşmaktadır.

Çalışmada, temel veri toplama aracı olarak öğrencilerin KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde uygulanabilirliğine dair görüş ve tutumlarını öğrenmek amacıyla oluşturulan 7 açık uçlu soru formu kullanılmıştır. Öğrencilerden sorulara açık uçlu olarak cevap vermelerinin istenme nedeni, katılımcıların soruları rahatça cevaplayabilecek olmasıdır. Ayrıca veri toplama aracıyla açık uçlu sorulardan önce katılımcıların demografik bilgileri de toplanmıştır.

"Sağlık Kurumlarında Kalite ve Akreditasyon Yönetimi" dersinde öğrencilere KKÇ'nin tanımı, amaçları, işlevleri ve teknikleri hakkında geniş bilgi verildikten sonra KKÇ tekniklerinin sağlık hizmetlerinde kullanılmasına ilişkin örnek olay üzerinde çalışmalar yaptırılmıştır. Araştırmanın etik kurul izni Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden (21.11.2018-64) alınmıştır.

IV.I. Verilerin Analizi

Sürekli değişkenlerin (yaş, çalışma süresi) normal dağılıma uygunluğu grafiksel olarak ve Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Öğrencilerin yaşı ve çalışma süresi değişkeninin normal dağıldığı saptanmıştır. Yaş ve çalışma süresi için tanımlayıcı istatistikler ortalama±Standart Sapma ile gösterilmiştir. Kategorik değişkenlerin (cinsiyet, çalışma durumu, çalışılan kurum, çalıştığı pozisyon) gösteriminde sayı ve yüzde kullanılmıştır.

Niteliksel verilerin analizinde ise içerik analizi (content analysis) yöntemi kullanılmıştır. Nitel verilerin analiz süreci 6 basamakta gerçekleştirilmiştir. Analiz basamakları sırasıyla; (1) Verilerin analiz için hazırlanması ve düzenlenmesi (notların bilgisayar ortamına yazılması, verilerin çözümlenmesi), (2) Verilerin tamamının okunması, (3) Verilerin el ile kodlanması (4) Temaların oluşturulması, (5) Temaların bağlantılarının sağlanması (alıntıların kullanılması), (6) Temaların anlamlarının yorumlanmasıdır (öğrenilen dersler nelerdir?) (Creswell J.W., 2014).

IV.II. Araştırma Bulguları

12 (57%)'si kadın olan öğrencilerin yaş ortalaması 33,5±1,30 yıl idi. Meslekte toplam çalışma süresi ortalama 9,3±1,37 yıl olan öğrencilerin 19 (%95)'u çalışmaktadır. 15 (%71)'i hastanede çalışan öğrencilerin 10 (%48)' u hemşire olarak görev yapmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Özellikleri

		n (%) Mean±Sd (Min-Max)
Cinsiyet*	Kadın	12 (57)
	Erkek	9 (43)
Yaş**		33,5 ±1,3 (23-45)
Çalışma Durumu*	Evet	20 (95)
	Hayır	1 (5)
Çalışılan Kurum*	Hastane	15(71)
	Sağlık Bakanlığı	1 (5)
	Diğer Kurum	4 (19)
	Çalışmıyor	1 (5)
Çalışılan Pozisyon*	Hemşire	10 (48)
	Memur	5 (24)
	Sağlık Teknikeri	1 (5)
	Kalite Sorumlusu	1 (5)
	Satın Alma Birim Sorumlusu	1 (5)
	Sağlık Bakım Hizmetleri Koordinatörü	1 (5)
Meslekte Toplam Çalışma Süresi**		9,3 ±1,37 (0-23)

*n (%)**Mean ±Standart deviation

KKÇ'yi daha önce duymayan öğrenciler KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanılmasıyla hem çalışan hem kurum hem de sağlık sistemi açısından birçok yararlı sonuçlar elde edilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda görüşmeler sonucunda dört ana, üç alt tema oluşturulmuştur;

1. KKÇ ve Önemi Hakkında Farkındalık
2. KKÇ'nin Yararları
 - Çalışan açısından,
 - Kurum açısından
 - Sağlık sistemi açısından

3. KKÇ'lerin Sağlık Hizmetlerinde Kullanımı ve Kullanılmamasına İlişkin Nedenler
4. KKÇ'lerin Hastanelerde Kullanım Durumları ve Önerilme Durumu

KKÇ ve önemi hakkında farkındalık

Öğrencilerin 14 tanesi "daha önce KKÇ ve kullanılan teknikler hakkında bilgi sahibi miydiniz?" sorusuna "Bilgi sahibi değildim N(10)" ve "Hayır (N19)", şekilde cevap vererek bu konu hakkında bilgileri olmadıklarını ifade etmişlerdir. Daha önce KKÇ hakkında bilgi sahibi olan diğer 7 öğrenci ise KKÇ hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadıklarını ve KKÇ kullanımı ve önemi hakkında farkındalıklarının arttığını ifade etmişlerdir.

"Ders sonrası kalite çemberlerinin sağlığın tüm aşamalarında uygulama alanı bulabileceğini fark ettim." (N2)

"Çok fazla bilgi sahibi değildim. Balık kılıçığı ve beyin fırtınası tekniğini biliyordum." (N3)

"Evet. Kullandığımdan farklı çemberlerin kullanmayı planlıyorum." (N4)

"Çok detaylı olmasa da genel bir fikrim vardı." (N7)

"Gördüğüm yazılı dokümanların uygulamaların nedenlerini anladım. Daha önceden bilmeden dahil olduğum bir sürece şimdi bilinçli olarak katkı sunmaya çalışıyorum" (N8)

KKÇ'nin yararları

Çalışmaya katılan öğrenciler sağlık hizmetlerinde KKÇ'nin kullanılmasının birçok açıdan yararları olduğunu ifade etmişlerdir. Problem çözme yeteneğini artırması, kişisel gelişimi sağlaması, mesleki doyum sağlama ve kendini önemli hissettirmesi, motivasyonu artırması, sürece tam katılım sağlayarak verimli çalışmayı artırması, kurumu benimsemesini sağlaması bakımından çalışan açısından yararlar olacağını ifade etmişlerdir.

Çalışmada, mevcut kalitenin geliştirilmesi, verimliliği artırması, takım çalışmasını ve iletişimi geliştirmesi, bakım ve tedavi süreçlerinin iyileştirilmesi, sadakatin artırması, hataların kolay tespit edilmesi ve çözümün sağlanması, çalışanların yönetime katılmasını sağlaması, kurumsal yapının güçlenmesini sağlaması, yol haritasını göstermesi, maddi kazanç sağlanması, memnuniyeti artırması ve insan gücü kaynağından yararlanmayı en üst düzeye çıkarması nedeniyle KKÇ'nin kuruma birçok açıdan yararlı olduğu ifade edilmiştir

Kalite ve verimliliğin artırılması, hasta merkezli sağlık hizmeti sunumunun sağlanması, standartlaştırılmanın sağlanması, maliyetlerin azaltılması, daha iyi hizmet sunumunun sağlanması, çok yönlü bakmayı sağlaması ve memnuniyetin artırılması açısından KKÇ'nin kullanılmasının sağlık sistemine birçok fayda sağlayacağı öğrenciler tarafından ifade edilmiştir (Tablo 2)

Tablo 2. Kalite Kontrol Çemberlerinin Yararlarına İlişkin Öğrenci Görüşleri

KKÇ Yararları	Öğrenci İfadeleri
Çalışan Açısından	
Problem çözme yeteneğinin artırması	"...Kişilerin problem çözme yeteneğini artırması..." (N1)
Mesleki doyum sağlama ve kendini önemli hissetme	"...kişilerin beklentilerini, sıkıntılarını dinlemek, düşüncelerine değer vermek..." (N10)
Kişisel gelişimi sağlaması	"...düşünce ve fikirlerin gelişmesine. düşüncelerini uygulayıp üretici olmaya..." (N9)
Motivasyonu artırması	"...çalışanların motivasyonunu ve katılımını artırmaktadır..." (N16)
Verimli çalışmayı sağlaması	"Yeniliklerden ve personelin genel eğitim vb durumlarını sürekli takip edebilme olanağı..." (N20)
Sürece tam katılım sağlanması	"Çalışanların ortak karar verme mantığı ile sorunların tespiti ve giderilmesi..." (N17)

Kurumu benimsemesini sağlaması	"...süreç iyileştirilmesinin katılım bütünlüğüyle yapılmasından herkesin iyileştirmeyi benimsemesine..." (N12)
Kurum Açısından	
Mevcut kalitenin geliştirilmesi	"...sunulan hizmetin kalitesi ve sürekliliği açısından..." (N8)
Verimliliği artırması	"...en alt çalışan ile en üst çalışana kadar birebir ile uyum içinde çalışarak kaliteli ve verimli bir iş ortamı..." (N1)
Takım çalışmasını ve iletişimi iyileştirilmesi	"...ekip çalışmasını güçlendirme ve yüksek performans sağlama..." (N13)
Bakım ve tedavi süreçlerinin iyileştirilmesi	"...bakım ve tedavi süreçlerinin iyileştirilmesinde..." (N2)
Sadakatin artırması	"...ekip üyelerin kuruma sadakati artar..." (N3)
Hataların kolay tespit edilmesi ve çözümün sağlanması	"...geri dönüşümü olmayan hataların önlenmesi ve çözümü için..." (N6)
Çalışanların yönetime katılmasını sağlaması	"...çalışanlarla yönetimin işbirliği içinde olması..." (N14)
Kurumsal yapının güçlenmesinin sağlanması	"...ekip içi uyumu sağlayacağı ve kurumsal yapının güçlenmesini..." (N7)
Yol haritasını göstermesi	"...sağlık hizmetlerin düzenli yürümesi ve planlı olunması" (N5)
Maddi kazanç sağlama	"...çalışanların verimliliği artar, maddi kazanç sağlar..." (N3)
Memnuniyeti artırması	"...çalışan memnuniyeti ve motivasyonu yüksek grupla çalışmış oluruz." (N18)
İnsan gücü kaynağından yararlanmayı en üst düzeye çıkarması	"...özgüvenli ve çalışkan personel sahip olunması..." (N18)
Sağlık Sistemi Açısından	
Kalite ve verimliliğin artırılması	"Kaliteli ve etkin bir hizmet vermek için..." (N6)
Hasta merkezli sağlık hizmeti sunumunun sağlanması	"...hasta merkezli sağlık hizmetlerinin sunumunun sağlanması..." (N2)
Standartlaştırılmanın sağlanması	"...bilimsel veriler ile yani kanıta dayalı çalışmaların sağlık sistemlerindeki aksaklıkların çözülmesi..." (N15)
Maliyetlerin azaltılması	"...daha etkin sağlık hizmeti sunumu, daha düşük maliyetle daha kaliteli bir hizmet..." (N19)
Daha iyi hizmet sunumunun sağlanması	"...süreç planlamada, sorunların önüne geçmede, sorunlara erken müdahalede, görevlendirmede, süreçlerin takip edilmesinde düzen ve kolaylık sağlayacaktır." (N11)
Çok yönlü bakmayı sağlar	"...çok yönlü ve sistemli çözüm sağlar." (N4)
Memnuniyetin artırılması	"...çalışan ve hasta memnuniyeti, verimli çalışmayı..." (N14)

KKÇ'lerin sağlık hizmetlerinde kullanımı ve kullanılmamasına ilişkin nedenler

Öğrenciler sağlık hizmetlerinin, çok farklı mesleklerin bir arada çalıştığı, karmaşık, iletişim ve ekip çalışması ve hata kabul edilemez bir hizmet sektörü olduğu için KKÇ kullanılmasının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.

"Sağlık hizmetlerinde çok yönlü ve karmaşık işlemleri içeren ve multidisipliner olarak hizmet üretilmektedir. Multidisipliner sorumluluk gerekmektedir. Bu sebepten kalite kontrol çemberleri önemlidir." (N4)

"Sağlık hizmetlerinde hata oranının minimum olması gerektiğinden sorunların ve hataların tespiti, iyileştirilmesi ve sorunun ortadan kaldırılmasında kalite çemberleri kullanmak etkili ve hızlı bir yoldur." (N6)

"İletişim ağırlıklı ekip çalışması ve uyumlu, başarılı olunabilecek bir alan o yüzden uygulanmalı." (N7)

"Sağlık hizmetleri sunumu titizlik ve dikkat gerektiren bir alan olduğu için uygulamanın gerekliliği kaçınılmaz." (N8)

"Multidisipliner bir yapıda olan sağlık hizmetlerinin sürekli kalite iyileştirmeye ihtiyaç duyması, kalite kontrol çemberlerinin kullanılmasını zorunlu kılmıştır." (N12)

Her ne kadar öğrenciler tarafından KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanılması gerektiği ifade edilse de, bazı öğrenciler sağlık hizmetlerinin yoğun iş yükü gerektirmesi ve bu çalışmalarda gönüllülük esas olduğu için KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanımına engel olduğunu belirtmişlerdir.

"İş yükü ve ilgilenecek gönüllü personelin bulunmaması, kalite kontrol çemberlerinin sağlık hizmetlerinde kullanılmasında engeldir." (N11)

"Hastanemizde kurulmaya çalışıldı. Fakat, gönüllük esasına dayandığı için katılımcı sağlanmadı" (N18)

"Sağlık hizmetlerinde çalışanların iş yükü çok fazla olduğu için bu tür çalışmalarda bulunmak ve sürdürmek çok zor." (N20)

KKÇ'lerin hastanelerde kullanım durumları ve önerilme durumu

Öğrencilerin 16'sı KKÇ'nin sağlık hizmetlerinde kullanılmadığını ifade ederken 3 öğrenci genellikle özel hastanelerde kullanıldığı, kamu hastanelerinde tam etkin olarak kullanılmadığını ifade etmişlerdir.

"Vizyon sahibi yöneticiler tarafından kullanılmaktadır. Ancak, genel olarak kamu kurumlarındaki yöneticiler tarafından kullanıldığını söylemek mümkün değil. Özel hastanelerde kullanılmaktadır." (N3)

"Özel sektörde kullanıldığı düşünüyorum. Kamu kurumlarında kullanıldığını düşünmüyorum." (N14)

Öğrenciler; tamamı sağlık sektöründeki yöneticilere tüm çalışanları sisteme dahil edip KKÇ tekniklerini kullanmasını, onların düşüncülerine değer vererek motivasyonun artırılmasına, hataların daha kolay tespit edilmesine ve hızlı çözümlerin oluşturulmasına, sürecin her aşamasının kontrol edilmesine, kişilerin aidiyet duygusunun geliştirmesine, takım çalışmasına olanak vererek verimliliğin artmasına katkı sağlayacağı için tavsiye etmişlerdir.

"Sürecin her aşamasını kontrol edebilmek adına tavsiye ederdim." (N5)

"Hastane yaşanan sorunların tespiti, çözümü, hasta memnuniyeti için..." (N8)

"Yöneticiyle konuşma fırsatı olacağı için kendilerini daha iyi hissetmelerini sağladığı için..." (N9)

"Tavsiye ederim. Kendi çalıştığım kurumda sorun ve problem çıktığında sorunun kaynağının araştırılmadığını düşünüyorum." (N14)

"Sorunların ortak tespiti ve çözümüne yönelik olarak alınan ortak kararlar en az hata seviyesi ve en kolay uygulanabilir yöntem olduğu için." (N17)

Ancak; sadece tavsiye etmenin yeterli olmayacağını öncelikle yöneticilere ve daha sonra çalışanlara KKÇ kullanım alanları ve yararları konusunda farkındalık yaratılması gerektiğini ve öncelikle yöneticilerin bu konuda istekli olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.

"Öncelikle kurum ve çalışanlar için sağladığı yararlar konusunda kısaca bir ön bilgi veririm. Gerekirse kullanılan çemberlerin sağladığı yararlar, avantajlar konusunda kısa bir sunum yaparım." (N21)

"Sağlık hizmetlerindeki yararlarından kolaylıklarından ve çözüm odaklılığından bahsederek yararlarının çok olduğunu bahsedirdim." (N15)

"Tavsiye ederdim fakat yöneticilerin inisiyatifi olarak kaldığı sürece uygulanacağına inanmıyorum." (N13)

"Tavsiye ederdim fakat yöneticileri tek derdi makam... Kimse taşın altına elini koymak istemiyor koymuyor diyebiliriz." (N1)

"Öneririm fakat bu kalite çemberlerinden yöneticimizin haberi olması gerekir. Onun bakış açısını değiştirebilirimse diğer çalışanları etkilemem kolay olacaktır." (N 18)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmada, öğrencilerin dersi almadan önce tam olarak KKÇ'ler ve sağlık hizmetlerinde kullanımı ve önemi hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Öğrenciler dersi aldıktan sonra KKÇ'lerin birçok sektörde olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de kullanıldığı ve kullanım sonucunda kuruma birçok yarar sağladığı konusunda farkındalıklarının arttığı görülmüştür.

KKÇ kurumlarda ve sağlık sistemlerinde kalitenin geliştirilmesi, maliyetlerin düşürülmesi, verimliliğin yükseltilmesi, müşteri beklentilerinin karşılanması ile birlikte aynı zamanda çalışanların motivasyonunu ve katılımını geliştirmesi, ekip çalışmasını teşvik etmesi, kurum içi iletişimi artırması gibi birçok yararları literatürde belirtilmektedir (Bayazıt, 1998:95; Çalışkan, 2006:60; Dağlı, 2003; Halis, 2007; Matsuda, 1983a:51, 1983b:58; Munchus, 1983:255; Özçil, 2014:6; Sarp, 2017:35; Wang vd., 2013:141). Çalışma sonucunda da literatüre benzer olarak öğrenciler tarafından KKÇ'nin çalışan, kurum ve sağlık sistemi açısından birçok yararları olduğu görülmüştür.

Tespit edilen bu yararlar literatürdeki yararları destekleyecek niteliktedir. KKÇ'leri işletme içinde kendi alanlarını ilgilendiren konularda çeşitli sorunları belirlemek, incelemek ve çözümler sunmak amacıyla oluşturulduğu için (Abo-Alhol vd., 2006:970; Çalışkan, 2006:60) sorunların yerinde ve hızlı çözümlenmesine olanak sağlar (Sarp, 2017:56). Sorunların hızlı tespit edilmesi ve çözüm üretilmesi kurumda hem verimliliğin artmasına hem de maliyetlerin düşürülmesine imkan sağlamaktadır (Özçil, 2014:6).

KKÇ sayesinde çemberlere katılan üyelerin sorunları tespit etme, bazı kişisel yeteneklerinin gelişmesi ve sorun çözme becerilerinin artması söz konusudur (Bayazıt, 1998:95). Ayrıca, çözüm önerilerinin yönetime sunulması sayesinde alt düzey çalışanlar yönetim tarafından tanınmakta ve takdir edilmektedir (Yaş, 2009). Böylelikle kişilerin işi başarma, işe yarama ve kendini değerli hissetme duyguları motivasyonun artmasına ve sürece tam katılarak verimli çalışmasına katkı sağlayacaktır (Dağlı, 2003).

KKÇ kurum içinde iletişimi ve takım çalışmasını sağlayarak sorunları bütün yönleriyle ele almayı ve beklentilerin kolay tespit edilmesi ile müşterilerin mal ve hizmetlere ilişkin beklentilerini en üst düzeyde karşılama ve şikâyetleri en aza indirerek kaliteli ve verimli hizmet sunumuna imkan verebilmektedir (Halis, 2007:47).

Çalışma ile birlikte KKÇ'nin sağlık hizmetlerinin insan odaklı, en küçük hatada can kaybına mal olabilen ve takım çalışması gerektiren bir hizmet olması nedeniyle kullanılmasının gerekli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, sağlık hizmetlerindeki yoğun iş yükü ve bu çalışmaların gönüllülük esasına dayanması KKÇ'nin kullanımındaki engellerin olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların problem tanımlama ve problem çözme teknikleri konusunda eğitim eksikliğinin yanı sıra grup tartışması ve iletişim tekniklerinde eğitim eksikliği, çalışanlara verilen ödüller ve teşvik sistemleri ve değişime açıklık başarılı toplam kalite yönetiminin uygulamasının önündeki önemli engeller olarak görülmektedir (Jun vd., 2004:60). Çalışanların potansiyellerini tanıma ve kullanma kapasitelerini arttırmak ve ardından çalışan memnuniyetini sağlamak için insanlara yapılan yatırımlar kritik öneme sahiptir.

Ayrıca işletmeler KKÇ'ni titizlikle uygulasa da, kendi dış ve iç ortamlarından kaynaklanan benzersiz sorunlarla karşı karşıya kalabilirler (Ljungström vd., 2002:623). Bu nedenle işletmeler daha yüksek operasyonel performans elde etmenin bir yolu olarak, toplam kalite yönetimi

programlarının başarısını engelleyebilecek engelleri tanıması ve anlaması gerekir (Tamimi vd., 1998)

Aynı zamanda çalışmada, öğrenciler tarafından KKÇ'nin kamu hastanelerinde kullanımı çok az görülmekle birlikte sadece özel hastanelerde bazı yöneticiler tarafından uygulandığı algısının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmanın sonunda öncelikle hastane yöneticilerine KKÇ'nin kullanım alanları ve yararları konusunda farkındalık yaratılması ve yöneticilerin bu konuda istekli olmaları gerektiği belirtilmiştir. Yapılan bir çalışmada KKÇ mevcut örgütsel güç yapılarında kolaylıkla özümsemeyeceği ancak ödül, iletişim ve karar alma sistemlerinde değişiklik yapılması gerektiğini ve bunun içinde projelerin seçilmesi, verilerin toplanması veya çözümlerin uygulanması ve devam ettirilmesinin özellikle orta düzey yöneticiler ile işbirliği olması gerektiği vurgulanmıştır (Brennan, 1991:25).

Ülkemizde KKÇ'lerin sağlık hizmetlerinde kullanımı yaygın olmamakla birlikte kullanımının çalışan, kurum ve sağlık sistemi açısından birçok yarar sağlayacağı çalışma sonucunda tespit edilmiştir. Çalışanların KKÇ'lerin uygulanmasının iş yükünü artıracakını düşüncesine engel olmak için yöneticilerin toplam kalite felsefesini benimsemesi ve çalışanları bu konuda motive etmesi, KKÇ'lerin kullanılmasındaki engelleri ortadan kaldırılabılır.

Çalışma kapsamında özel ya da kamu hastaneleri fark etmeksizin sağlık hizmetlerinde görev yapan birim, hastane, merkez yöneticilerin KKÇ kullanılması konusunda istekli olması ve bu doğrultuda çalışanları motive ederek KKÇ kullanımının yaygınlaştırılması konusunda önerilerde bulunabiliriz. Her ne kadar yöneticilerin, birim amirlerinin KKÇ kullanmaları isteki olmaları önemli olsa da aynı zamanda KKÇ kullanılmasındaki engellerin kaldırılması için çalışanlara bu konu hakkında eğitim verilmesi, ödüllendirme ve teşvik sisteminin geliştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma ile sadece bir yükseköğretim kurumda "Sağlık Kurumlarında Kalite ve Akreditasyon Yönetimi" dersini alan öğrencilere değil, aynı zamanda sağlık kurumlarında çalışan öğrenciler üzerinde uygulanarak sağlık hizmetlerinde KKÇ'nin kullanımı konusundaki yararları hakkında onlara ve bu konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara ve yöneticilere yol göstererek farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda, KKÇ kullanımına ve önemine ilişkin görüşlerin ayrıca sağlık hizmetlerinde çalışanlar ve yöneticiler açısından da incelenmesi literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abo-Alhol, T., Ismail, M., Sapuan, S., & Hamdan, M. (2006). Effects of quality circle participation on employee perception and attitude in five Malaysian companies. *Journal of Scientific and Industrial Research*; 65 (4), 970-976.
- Bayazıt, Ö. (1998). Toplam kalite yönetimi'nin yürütülmesinde önemli bir araç: kalite çemberleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(01), 95-105.
- Brennan, M. (1991). Mismanagement and quality circles: how middle managers influence direct participation. *Employee Relations*, 13(5), 22-32.
- Chen, H., Liao, W., Wang, T., Xia, J., Cui, F., Chen, Z., . . . Xiang, P. (2018). application of quality control circle in reducing incidence of leakage in digestive endoscopy. *Chinese Journal Of Medical Instrumentation* 42(5), 384-387.
- Chen, I.-C., & Kuo, M.-H. C. (2011). Quality improvement: perspectives on organizational learning from hospital-based quality control circles in Taiwan. *Human Resource Development International*, 14(1), 91-101.
- Chen, P., Yuan, T., Sun, Q., Jiang, L., Jiang, H., Zhu, Z., . . . Xu, A. (2016). Role of quality control circle in sustained improvement of hand hygiene compliance: an observational study in a stomatology hospital in Shandong, China. *Antimicrob Resist Infect Control*, 5, 54.
- Creswell J.W. (2014). *Research Desing: Qualitative Quantitativeand Mixed Methods Approaches* Thousand Oaks. California, SAGE.
- Çalışkan, G. (2006). Altı sigma ve toplam kalite yönetimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(17), 60-75.

- Dağlı, A. (2003). Toplam kalite yönetimi ve eğitim sistemine uygulanabilirliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(5).
- Decker, M. D. (1992). Continuous quality improvement. *Infection Control & Hospital Epidemiology*, 13(3), 165-169.
- Feng, H., Li, G., Xu, C., Ju, C., & Suo, P. (2017). A quality control circle process to improve implementation effect of prevention measures for high-risk patients. *International Wound Journal*, 14(6), 1094-1099.
- Forster, D. H., Krause, G., Gastmeier, P., Ebner, W., Rath, A., Wischniewski, N., . . . Daschner, F. D. (2000). Can quality circles improve hospital-acquired infection control? *Journal of Hospital Infection*, 45(4), 302-310.
- Griffin, R. W. (1988). Consequences of quality circles in an industrial setting: A longitudinal assessment. *Academy Of Management Journal*, 31(2), 338-358.
- Halis, M. (2007). Toplam kalite yönetimi perspektifinden işletme performansı. *The Journal Of Industrial Relations And Human Resources*, 9(4), 47-65.
- Hosseinabadi, R., Karampourian, A., Beiranvand, S., & Pournia, Y. (2013). The effect of quality circles on job satisfaction and quality of work-life of staff in emergency medical services. *International Emergency Nursing*, 21(4), 264-270.
- Jun, M., Cai, S., & Peterson, R. (2004). Obstacles to TQM implementation in Mexico's maquiladora industry. *Total Quality Management & Business Excellence*, 15(1), 59-72.
- Karpel, J., Spencer, R., Schamberger, T., & Klein, W. (1983). Record ring: moving toward solutions--a quality control circle in a medical record department. *Journal American Medical Record Association*, 54(1), 15-20.
- Krause, G., Benzler, J., Reiprich, G., & Gorgen, R. (2006). Improvement of a national public health surveillance system through use of a quality circle. *Eurosurveillance*, 11(11), 246-248.
- Lin, L., Chang, P., Xie, J., Li, Z., Zhang, H., Lu, F., & Zhao, Y. E. (2017). Sustained accuracy improvement in intraocular lens power calculation with the application of quality control circle. *Scientific Reports*, 7(1), 14852.
- Lu, H., Li, B., & Su, Q. (2018). Application of quality control circle activity in ct quality control management. *Chinese Journal Of Medical Instrumentation*, 42(3), 232-234.
- Ljungström, M., & Klefsjö, B. (2002). Implementation obstacles for a workdevelopment-oriented TQM strategy. *Total Quality Management*, 13(5), 621-634.
- Matsuda, K. (1983a). Definition of the QC (quality control) circle activities. *Kango Tenbo*, 8(1), 51-57.
- Matsuda, K. (1983b). Initiation of QC circle and problem-solving technique. *Kango Tenbo*, 8(2), 58-63.
- Munchus, G. (1983). Employer-employee based quality circles in Japan: human resource policy implications for American firms. *Academy of Management Review*, 8(2), 255-261.
- Nishiyama, K. (1981). Japanese Quality Control Circles. Information Analyses; Speeches/Meeting Papers.
- Özbay, G., & Sarıışık, M. (2015). The Conceptual Research on the Quality Control Circles. International conference on eurasian economies, 709 - 716.
- Özçil, A. (2014). *Shewart, Cusum ve Ewma kontrol grafiklerinin bir üretim işletmesinde uygulanması*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarp, N. (2017). *Toplam kalite yönetimi uygulamaları*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Wang, J. (2009). The application of QCC in improving the adequate preparation rate of operating equipments. *Journal of Hainan Medical University*, 15, 1431-1432.
- Wang Lin-Run, Zhang Xing-guo (2010). Zhejiang province hospital pharmaceutical administration quality control center, hangzhou 310003, china; application of qcc in the sustainable quality improvement of hospital pharmacy department. *China Pharmacy*, 37.
- Wang, L. R., Wang, Y., Lou, Y., Li, Y., & Zhang, X. G. (2013). The role of quality control circles in sustained improvement of medical quality. *Springerplus*, 2(1), 141.
- Yang, C., Chien, S., Chen, L., Chou, M., & Lin, M. (2002). Using QCC method to reduce central pharmacy department finding drug time. *Journal of Pharmacy*, 19(2), 1-8.
- Yaş, S. Z. (2009). Toplam kalite yönetimi anlayışının sağlık sektöründe uygulanması: Trakya Üniversitesi Sağlık Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Edirne Devlet Hastanesi'nin karşılaştırılması. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tamimi, N. & Sebastianelli, R. (1998) The bafflers to total quality management, *Quality Progress*, June, 57-60.

- Tong, L. (2009). The application of QCC activity in improving the inspection rate of urine and stool samples of orthopedics patients. *Journal of Nursing*, 16(1), 31-32.
- Zhang, H., Wang, L., Cai, Y., Ye, R., Lin, J., & Jiang, D. (2015). Application of a quality control circle to reduce the wait times between continuous surgeries. *Eye Sci*, 30(2), 60-62.
- Zhang, X., Zhao, Q., & Li, Y. (2009). The exploration and practice of QCC in the hospital pharmacy management. *Prac Pharm Clin Rem*, 12(1), 233-235.
- Zhang, Y., Li, Y., & Xu, L. (2010). Improving management quality of outpatient dispensary. *Chinese Health Qual Management*, 17, 14-16.
- Zhu, L. L., Li, W., Song, P., & Zhou, Q. (2014). Injection device-related risk management toward safe administration of medications: experience in a university teaching hospital in The People's Republic of China. *Therapeutics and Clinical Risk Management*, 10, 165-172.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 129-148.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences

Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 129-148

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

Araştırma Makalesi

DOI: 10.25287/ohuiibf.563177

Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10.05.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 15.12.2019

PLASTİK POŞETLERİN ÜCRETLENDİRİLMESİ UYGULAMASINA GÖSTERİLEN TUTUMSAL VE DAVRANIŞSAL DESTEĞİN AÇIKLANMASINA YÖNELİK MODEL ÖNERİSİ

*İnci DURSUN*¹

Öz

Bu araştırmanın amacı Türk tüketicisinin, çevre politikası araçlarından biri olan plastik poşetlerin ücretlendirilmesi (PPÜ) uygulamasına göstereceği destek üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çevreci tüketim ve çevreci politikaların kabulüne yönelik araştırmalar ile doğrudan konuya ilişkin yapılmış nitel araştırma bulgularına dayalı olarak bir kavramsal çerçeve geliştirilmiştir. Bu çerçeve kapsamında PPÜ uygulamasına gösterilen tutumsal ve davranışsal desteğin oluşumunda; tutumluluğun, bireysel çevreci normların, hali hazırdaki plastik poşet kullanım miktarının, uygulamaya ilişkin bilgi düzeyinin, uygulamanın algılanan etkililiğinin, uygulamanın algılanan maliyetinin ve çeşitli demografik özelliklerin oynadığı roller incelenmiştir. Önerilen teorik çerçevenin testi için gerekli veri İstanbul, Kocaeli ve Bursa ağırlıklı olmak üzere toplam 23 farklı şehirde yaşayan 321 tüketiciden anket yöntemi ile toplanmıştır. Analiz sonuçları PPÜ uygulamasına yönelik davranışsal ve tutumsal desteğin bazı farklı dinamiklere sahip olduğunu göstermiştir. Ancak uygulamanın algılanan etkililiği ve tüketicilerin uygulama hakkında sahip olduğu bilgi düzeyi hem tutumsal hem de davranışsal desteği önemli derecede etkilemektedir. Araştırma sonuçları ayrıca, tutumsal desteğin bir taraftan mevcut uygulamaya yönelik davranışsal desteği güçlendirirken diğer yandan gelecekteki benzer uygulamaların kabulünü kolaylaştırıldığına işaret etmiştir. Bulgular ışığında, gelecekte kullanılması olası benzer uygulamalar için güçlü tüketici desteğinin nasıl oluşturulabileceği hususunda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi, davranışsal destek, tutumsal destek, politikaya gösterilen desteğin öncülleri

Jel Kodları : M30, D10.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi, incidursun@gtu.edu.tr, ORCID : 0000-0002-9856-3914

A PROPOSED MODEL OF ATTITUDINAL AND BEHAVIORAL SUPPORT FOR PLASTIC BAG FEE IN TURKEY

Abstract

This study aims to explore the factors that influence Turkish consumers' support for the plastic bag fee (PBF) as an environmental policy intervention. For this purpose, a conceptual framework has been developed based on the previous research of environmental consumption, environmental policy support, and the qualitative research findings on responses to plastic bag fee. Within this framework, the impacts of frugality, pro-environmental personal norms, the amount of plastic bag usage, knowledge about the purpose of the practice, perceived effectiveness and perceived cost of the practice, and various demographic factors on the attitudinal and behavioral support were investigated. To test the theoretical framework data was collected through a survey on a sample consisted of 321 consumers living in 23 different cities of Turkey, mainly in Istanbul, Kocaeli, and Bursa. Analysis results showed that behavioral and attitudinal support for the plastic bag fee has some distinct antecedents. However, the perceived effectiveness of and consumers' knowledge about PBF practice has a critical impact on both attitudinal and behavioral support. The findings also indicated that attitudinal support does not only promote behavioral support for the current practice but also facilitate the adoption of similar future practices. In the light of the findings, suggestions on how to enable a strong consumer support for similar practices that may be used in the future are provided

Keywords :Plastic bag fee, attitudinal support, behavioral support, antecedents of policy support.

Jel Codes :M30, D10.

GİRİŞ

Tek kullanımlık plastik alışveriş poşetleri, hafif ve dayanıklı yapıları, hijyenik ve ucuz olmaları sebebi ile yaklaşık 40 yıldır alışverişlerde en çok kullanılan taşıma aracı olmuştur. Genellikle perakendeciler tarafından satın alınarak müşterilere ücretsiz olarak sunulan bu poşetlerin kullanımı giderek artmış, tüketim toplumunun kullan-at alışkanlığının bir simgesi haline gelmiştir. Dünya genelinde her yıl kullanılan plastik poşet sayısının beş trilyon olduğu belirtilmektedir (UNEP,2018). Net bir rakam olmamakla birlikte ülkemizde plastik poşet tüketiminin günde 50 milyonu bulduğu tahmin edilmektedir (BİK, 2017). Sağladığı avantajların yanında kullanım miktarındaki büyük ölçekli artış dikkatleri plastik poşetlerin çevre ve canlılar üzerindeki olumsuz etkilerine çekmiştir. Öyle ki, dünya genelinde geri dönüşüme neredeyse hiç katılmayan ve doğada çözünmesi 400-1000 yılı bulan (Musa vd., 2013) bu poşetler çöp sahalarında birikmekte veya aerodinamik yapıları sebebi ile çevreye dağılmakta; toprağa, suya ve dolayısıyla insanların besin zincirine karışmakta; deniz ve karada yaşayan canlılara zarar vermektedir (Clapp & Swanson, 2009). Tek kullanımlık plastik poşetlerin sağlık, çevre ve ekonomik açıdan getirdiği bu tehditleri azaltmak için geçtiğimiz 20 yıl içinde birçok ülkede; köyler, kasabalar, şehirler, bölgeler veya ülke genelinde etkili olacak çeşitli önlemler alınmıştır (Clapp & Swanson, 2009). Alınan bu önlemlerin özellikle 2015 yılı itibarıyla artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu artışta Avrupa Birliği'nin 2015/720 direktifi ile üye ülkelere hafif plastik poşet kullanımının 2019 yılı sonuna kadar kişi başı 90 poşete, 2025 sonuna kadar 40 poşete düşürmesi yönünde çağrıda bulunmasının da etkisi olmuştur (UNEP, 2018).

Dünyadaki uygulamalara benzer şekilde ülkemizde de plastik poşet kullanım miktarının azaltılmasına yönelik bir dizi önlem alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak tüketicileri bilgilendirme ve teşvik etmeye yönelik yerel düzeyde uygulamalar başlatılmış, ardından da ülkenin genelinde etkili olacak yapısal bir politika aracı kullanımı kararı alınmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği Direktifi dikkate alınarak güncellenen Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği ile 1 Ocak 2019'dan itibaren açık gıdalar için birincil ambalaj olarak veya bu gıdaların hijyeni için ihtiyaç duyulan çok hafif (kalınlığı çift kat 15 mikronun altında olan) plastik poşetler dışındaki plastik alışveriş poşetlerinin

satış noktalarında kullanıcıya veya tüketiciye ücretsiz temin edilmesi yasaklanmış, bu poşetlerin tüketicilere belirli bir ücret karşılığında satılması zorunluluğu getirilmiştir (Resmi Gazete, 2017). Yapılan ilk açıklamada 2019 yılı için fiyatların 25-50 kuruş arasında olacağı belirtilmiş daha sonra yapılan güncelleme ile poşet ücreti 25 kuruş olarak belirlenmiştir.

Plastik poşetlerin ücretlendirilmesi (PPÜ) uygulaması ile 2018 yılı itibari ile kişi başı 440 olan plastik poşet kullanım miktarının 2019 yılı sonuna kadar 90'a düşürülmesi (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019), diğer bir ifade ile poşetlerin kullanımının %80 azaltılması hedeflenmiştir. Dünya genelindeki benzer uygulamaların etkilerine bakıldığında poşet kullanımında %40 ile %90 arasında bir azalmanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Belçika'da tüketiciler için plastik poşetlerin ücretli hale getirilmesinden on yıl sonra bu poşetlerin kullanım miktarında %80, Danimarka'da 11 yılda %50, Yunanistan'da uygulama yürürlüğe girdikten bir ay sonra %75-80, Hollanda'da bir yıl içinde %40 azalma sağlanmıştır (UNEP 2018). Taiwan'da da 2001 yılında plastik poşetlerin ücretlendirilmesi ile kullanım oranı %69 oranında düşmüştür (Romer, 2010). Benzer şekilde PPÜ uygulaması getirilen ABD'nin Victoria şehrinde kullanılan poşet miktarında %79 (Lewis vd., 2010), Washington eyaletinde de %60 oranında bir düşüş sağlanmıştır (Rivers vd., 2017).

Bu noktada benzer uygulamaların neden farklı çıktılara sebep olduğu sorusu akla gelmektedir. PPÜ uygulamasının poşet kullanım miktarında sağlayacağı azalma, poşet ücretinden toplumun kültürel yapısına kadar uzanan yelpazede pek çok faktörün etkisi altındadır. Ancak PPÜ uygulamasındaki başarısı sıkça vurgulanan İrlanda örneği, paydaşların tutumsal desteğinin uygulamanın verimliliği için çok önemli bir etmen olduğuna dikkat çekmiştir. 2002 yılında ülkede tek kullanımlık plastik poşetler 0.15 € olarak ücretlendirilmiş ve bu sayede poşet kullanımı bir yıl içinde %90'dan daha büyük bir oranda azalmıştır. Convery vd. (2007), İrlanda'daki bu başarının, uygulamanın yoğun bilgilendirme kampanyaları ile desteklenmesi ve böylece tüketiciler de dahil olmak üzere tüm paydaşların desteğinin kazanılmasıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekte yalnızca PPÜ uygulamalarının değil, diğer birçok sürdürülebilir tüketim odaklı politikanın etkili bir biçimde uygulanabilmesi ve kalıcı davranış değişikliği oluşturabilmesi için tüketicilerin politikayı desteklemesi, değişimin gerekliliğine inanması ve aynı amaç doğrultusunda işbirliği yapmayı kabul etmesi gerekmektedir (Berglund & Matti, 2006; Lam, 2015). Ancak burada adı geçen "politika desteği" yalnızca davranışsal olarak uygulamanın getirdikleri doğrultusunda davranmak anlamına gelen "davranışsal desteği" değil, aynı zamanda uygulamaya dair olumlu duygu ve düşüncelere sahip olmayı ifade eden "tutumsal desteği" de içine almaktadır. Konuya ilişkin farklı araştırmalarda "politika desteği" ifadesinin "kabul etmek", "katılmak", "uygun bulmak", "destekler görüş bildirmek", "olumlu tepki göstermek" gibi anlamlarda kullanıldığı (Schade & Schlag, 2003) yani hem tutumsal hem de davranışsal desteği kapsadığı görülmektedir.

Ancak bir politikaya yönelik tutumsal ve davranışsal desteği aynı anda sağlamak oldukça zor bir hedeftir. Özellikle ekonomik caydırıcılar içeren politikaların olumsuz tepkilere sebep olabildiğine dair bulgular da (örn, Jakovcevic vd., 2014) göz önüne alındığında PPÜ uygulamasına yönelik davranışsal ve tutumsal desteğin birbirleri ile tam olarak örtüşmemesi şaşırtıcı olmayacaktır. Gerçekten de Dursun (2019) tarafından Türk tüketicilerinin PPÜ uygulamasına yönelik tepkilerinin belirlenmesi amacı ile yürütülen keşifsel araştırmada "mecburi davranışsal destek" olgusuna rastlanmaktadır. Buna göre, bazı tüketiciler uygulamaya yönelik tutumsal destek göstermemelerine; uygulamanın gerekliliğine, faydasına inanmamalarına rağmen poşetlere ücret ödememek için "mecburi bir davranışsal destek" göstereceklerini ifade etmiştir. Elbette ki PPÜ uygulamasının temel amacı ani davranış değişiklikleri yaratabilmektir ancak uygulamaya gösterilen tutumsal destek sağlanan davranışsal değişimin ne kadar kalıcı olacağını etkileyecektir. Bu sebeple uygulamaya ilişkin tutumsal ve davranışsal desteğin bir arada incelenmesi, farklı destek türleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi, varsa ayrı öncüllerinin belirlenmesi, gelecekte yürürlüğe girmesi planlanan benzer uygulamaların verimliliğinin sağlanması için önemlidir.

Uluslararası literatürde çevre politikalarının tüketiciler tarafından kabulüne ilişkin çeşitli araştırmalar yer alsa da (örn. Carman, 1998; Eriksson vd., 2006; Harring & Jagers, 2013; Rhodes vd., 2014) tutumsal ve davranışsal destek ayrımının yapıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu

bağlamda bu araştırmanın temel motivasyonu PPÜ uygulamasına gösterilen tutumsal ve davranışsal desteği açıklamaya yönelik kavramsal bir çerçeve önerisinde bulunmaktadır. Keşifsel bir tasarıma sahip olan bu çalışmada cevaplanması amaçlanan araştırma soruları şunlardır: (1) PPÜ uygulamasına yönelik tutumsal ve davranışsal destek düzeyleri nelerdir? (2) Uygulamaya yönelik tutumsal ve davranışsal desteğin öncülleri nelerdir? (3) Davranışsal ve tutumsal desteğin öncülleri birbirlerinden farklılaşmakta mıdır? (4) Uygulamaya yönelik tutumsal ve davranışsal desteğin gelecekteki benzer uygulamaların kabulüne etkileri nelerdir? Bu kapsamda araştırma; çevreci tüketim davranışı literatürü, çevre politikalarının kabulüne yönelik araştırmaların ve PPÜ uygulamasına ilişkin nitel araştırma bulgularının ışığında, uygulamaya yönelik gösterilen tutumsal ve davranışsal desteği açıklamaya yönelik kavramsal bir model önerisi sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma bulgularının ekonomik yatırımlar içeren sürdürülebilir tüketim odaklı çevre politikalarına gösterilen desteği açıklamaya yönelik gelecek araştırmalara teorik altyapı oluşturması beklenmektedir. Diğer taraftan, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'ndan yapılan açıklama benzer uygulamaların süreceği, önümüzdeki birkaç yıl içinde tüketici düzeyinde depozito ve diğer sıfır atık uygulamalarının yaygınlaştırılacağı yönündedir (CNN TURK, 2019; NTV, 2019). Tüketicilerin, bir başlangıç uygulaması olarak nitelendirilebilecek PPÜ uygulamasına göstereceği desteğin temel dinamiklerini anlamak gelecekteki benzer uygulamaların daha kalıcı davranış değişikliği yaratabilecek şekilde planlanmasına yönelik önemli ipuçları sunacaktır.

I. PLASTİK POŞETLERİN ZARARLARI VE DÜZENLEYİCİ POLİTİKALAR

Tek kullanımlık plastik poşetler doğa, sağlık ve ekonomi üzerinde dolaylı veya dolaysız birçok olumsuz etkiye sahiptir. Örneğin, bu poşetler kara ve denizlerde yaşayan yüzlerce canlıya hava yollarını, sindirim sistemlerini tıkamak veya vücutlarına dolanmak suretiyle ölümlere sebep olmakta, bu canlılar tarafından kazara yenildiklerinde ise plastik, canlıların vücut dokularına sızmaktadır (Lewis vd., 2010; UNEP, 2018). Diğer taraftan plastik poşetler doğada çözüldüklerinde biyolojik olarak parçalanmadıkları için giderek daha küçük parçalara bölünerek mikroplastiklere dönüşmekte; toprağa, suya ve ardından burada yetişen bitkilerin yapısına geçmektedir (Clapp & Swanson, 2009; Musa vd., 2013). İki şekilde de mikro-plastik partiküllerin ve dolayısı ile plastiklerin üretiminde kullanılan toksik maddelerin (Baker, 2010) insanların besin zincirine girme olasılığı oldukça yüksektir. Bunlara ek olarak plastik poşetler özellikle atık yönetimi açısından zayıf ülkelerde bulaşıcı hastalık taşıyan sineklere beslenme alanı oluşturmakta ve kanalizasyon borularının ve mazgalların tıkanmasına ve dolayısı ile doğal afetlerin etkisinin artmasına sebep olmaktadır (Clapp & Swanson, 2009). Plastik poşetler ayrıca ekonomik açıdan da bazı olumsuz etkilere sahiptir. Öyle ki, 100 milyar poşetin üretimi için yaklaşık 12 milyon varil petrol hiç de verimli olmayan bir şekilde kullanılmaktadır (Romer, 2010). Diğer taraftan, "şehir çalıkları", "beyaz kirlilik" gibi isimlerle anılan plastik poşetlerin (Baker, 2010) sebep olduğu görüntü kirliliği özellikle turizm gelirlerine olumsuz etki etmekte ve dolaylı olarak ekonomiye zarar vermektedir. Denizlerdeki, kumsal ve plajlardaki plastiklerin temizlenmesi için dünya genelinde her yıl 13 milyar dolardan fazla harcama yapılmaktadır (UNEP, 2018). Toplanan plastik poşetlerin imhası için toprağa gömme, yakma veya geri dönüştürme gibi alternatif yöntemler bulunmaktaysa da poşetlerin yalnızca %0,6 lık bir kısmı geri dönüşüme girmekte geri kalan bölümü çevreye büyük zarar veren diğer iki imha yöntemi ile yok edilmektedir (Baker, 2010).

Tek kullanımlık plastik poşetlerin zararlarını minimize etmek için iki çözüm önerisi getirilmektedir. Bunlar; (1) doğada çözülmesi daha kolay tek kullanımlık taşıma araçlarına geçilmesi ve/veya (2) tekrar kullanılabilen daha dayanıklı taşıma araçlarının yaygınlaştırılmasıdır. Tek kullanımlık çevre dostu alternatifler kese kâğıtları, tek kullanımlık geri dönüştürülmüş poşetler, farklı hammaddeler ile üretilmiş doğada çözünebilir poşetlerdir. Lewis vd. (2010) tarafından yapılan yaşam döngüsü analizi sonuçları, önceki birçok araştırma bulgularıyla benzer şekilde; küresel ısınma, fotokimyasal oksidasyon, azot ve fosfat artışına sebep olma, toprak ve su kullanımı, katı atık yaratma, fosil yakıt kullanımı gibi kriterler açısından düşünüldüğünde tek kullanımlık tüm taşıma araçlarının

hem avantaj hem de bazı dezavantajları olduğunu göstermiştir. Örneğin, üretim ve geri dönüşüm süreçleri incelendiğinde tek kullanımlık kese kâğıtlarının yalnızca fotokimyasal oksidasyon açısından tek kullanımlık plastik poşetlerden üstün olduğu, karbondioksit salımı ve su kullanımı gibi kriterler açısından çevreye zararlarının plastik poşetlerden de fazla olabileceği ortaya çıkmıştır. Market poşetleri üzerine yapılan başka bir araştırma, kese kâğıtlarının, çöp poşeti gibi birden çok defa kullanılabilen plastik poşetlerden daha fazla çevresel hasara sebep olduğunu göstermiştir (Eurocommerce Report, 2004). Araştırma sonuçları, belirli bir sıklığın üzerinde kullanılması halinde, dayanıklı ve yeniden kullanılabilen poşet alternatiflerinin tüm kriterler açısından tek kullanımlık poşetlere oranla en az çevre zararı yaratan seçenek olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, tek kullanımlık plastik poşet kullanımının azaltılması için en çevreci çözümün yeniden kullanılabilen poşetlerin yaygınlaştırılması olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Plastik Poşetlerin Kullanımının Azaltılmasına Yönelik Alınan Politik Önlemler

POLİTİKA ARACI		ÖZELLİKLER	UYGULAMAYI KULLANAN ÜLKELERDEN BAZILARI*
Regülasyon	Yasak	Belirli özelliklerdeki (örneğin kalınlığı 30 mikrondan az olan) plastik poşetlerin kullanımının tamamen yasaklanması.	Mali, 2012; Mozambik, 2016; Nijerya, 2015; Senegal, 2016; Bangladeş, 2002; Hindistan, 2016; Fransa, 2016; Etiyopya, 2007; Kenya, 2017; Haiti 2003; Panama, 2018; Papua Yeni Gine, 2016.
Ekonomik yaptırımlar	Tedarikçilere vergi/ücret	Plastik poşet tedarikçileri tarafından ödenen vergi/ücrettir. Davranış değişikliği yaratabilmesi için ödemenin perakendecilere, perakendeciler üzerinden de tüketicilere yansıtılması ve böylece yeniden kullanılabilir taşıma araçlarının özendirilmesi gereklidir.	Bulgaristan, 2011; Danimarka, 1994; Hırvatistan, 2014; Macaristan, 2012; Portekiz, 2015.
	Perakendecilere vergi/ücret	Tedarikçilerin plastik poşet satın alırken ödedikleri vergidir. Ancak burada ödenen verginin tüketicilere yansıtılması zorunluluğu yoktur.	Botsvana, 2007; Vietnam, 2012; Letonya, 2009.
	Tüketicilere vergi/ücret	Satış noktasında her poşet için belirli bir ücret ödenmesidir, ücret devlet tarafından belirlenir.	Tayvan, 2003; Belçika, 2007; Çek Cumhuriyeti, 2018; Kıbrıs, 2018; Yunanistan, 2018; Estonya, 2017; İrlanda, 2002; Malta 2009; Hollanda, 2016; Fiji, 2017; Romanya, 2009; Slovakya, 2018.
Regülasyon ve ekonomik yaptırımların birlikte kullanımı	Yasak & vergi/ücret	Yasak ve ücret uygulamasının birleşimidir. Örneğin belirli kalınlığın altındaki plastik poşetler yasaklanırken aynı anda belirli kalınlıktaki poşetler için ücret talep edilebilir.	Tunus, 2017; Zimbabve, 2010; Çin, 2008; Kolombiya, 2017; İsrail, 2017.

*Yalnızca ülke genelindeki uygulamalardan örnekler verilmiştir.

Kaynak: UNEP (2018). SINGLE-USE PLASTICS: A Roadmap for Sustainability'den uyarlanmıştır. [Web: <https://bit.ly/2LtehRN> Erişim Tarihi: 28.02.2019].

Dünya genelinde plastik poşetlerin kullanımının azaltılması için hükümetler tarafından çeşitli politik önlemler alınmaktadır. Bu önlemler incelendiğinde plastik poşet kullanımının azaltılması yönünde iki ayrı yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu ayrıma göre hükümetler bazen ilk (ve bazen de tek adım) olarak eğitim sistemi, medya mesajları, medya düzenlemeleri ve etiketleme gibi uygulamalarla toplumu bilgilendirme yoluna gitmekte böylece toplumda farkındalık yaratmayı, sosyal norm oluşturmayı ve tüketicileri gönüllü olarak daha çevre duyarlı davranmaya (mesela daha az plastik poşet kullanmaya) ikna etmeyi amaçlamaktadır (Jackson & Michaelis, 2003). Diğer taraftan hükümetler bazen, toplumun genelini tehdit eden riskleri en aza indirmek için davranışlarda ani değişiklik yaratabilecek, örneğin plastik poşet kullanım miktarını hızlıca azaltacak bazı yapısal

politika araçlarına başvurmaktadır. Plastik poşetlerin kullanımının azaltılması için başvuru yapısal politika araçları Tablo 1’de gösterildiği gibi yasaklar, vergi/ücret gibi ekonomik yaptırımlar veya bunların bir arada kullanımı ile tasarlanmaktadır. Bunların dışında hükümetler çeşitli perakendecilerle imzaladıkları gönüllü anlaşmalar ile o perakendecilerde tek kullanımlık plastik poşet kullanımını azaltılmasını sağlayabilmektedir.

II. PPÜ UYGULANMASINA GÖSTERİLEN TUTUMSAL VE DAVRANIŞSAL DESTEĞİ AÇIKLAMAYA YÖNELİK MODEL ÖNERİSİ

Tablo 1’de görüldüğü gibi plastik poşetlerin ücretlendirilmesi (PPÜ) uygulaması ekonomik yaptırımlar grubuna giren ve dünya genelinde sıklıkla kullanılan bir politika aracıdır. Uygulama, belirli türdeki plastik poşetlerin talep eden tüketicilere belirli bir fiyat karşılığı satılmasını içermektedir. Jakovcevic vd. (2014) tarafından özetlendiği gibi uygulamanın poşet kullanım davranışı üzerindeki etkileri, dışsal ve içsel motivasyon sağlama durumuna göre farklılık gösterecektir. Buna göre uygulamanın sonundaki davranış değişimi edimsel koşullanma yolu ile (Skinner, 1953), istenmeyen davranışın (fazla poşet kullanımı) olumsuz sonuçlar (ücret ödeme durumu) ile ilişkilendirilmesi yolu ile gerçekleştirilebilir. Bu hali ile ekonomik yaptırım bir tür dışsal motivasyon aracı olarak kullanılmakta ve tüketiciler daha az poşet tüketmeye sevk edilmektedir. Ancak burada gözlenen davranış değişikliği her zaman tüketicilerin politikayı desteklediği anlamına gelmemektedir. Öyle ki kişi uygulamaya yönelik olumlu bir tutum beslemeden veya tam tersi uygulamaya yönelik negatif tutumları olduğu halde ücret ödememek için poşet tüketimini azaltıyor olabilir. Bu türden bir davranış değişikliğinde dış motivasyon ortadan kalktıktan bir süre sonra tüketiciler eski davranışlarına geri dönecek, kalıcı bir davranış değişikliği sağlanamayacaktır. Diğer taraftan PPÜ uygulaması kişiye çevreyi korumaya yönelik sorumluluklarını, ahlaki zorunluluklarını hatırlatarak ve bu sorumlulukları güçlendirerek poşet kullanımı konusunda daha kalıcı bir davranış değişikliği sağlama potansiyeline de sahiptir (Jakovcevic vd., 2014). Kişinin uygulamanın yerinde ve gerekli olduğuna, faydalı sonuçlar doğuracağına yönelik düşüncelere sahip olması bu kalıcı davranış değişikliğine destek olacaktır.

PPÜ uygulamasının davranış değişimi oluşturma yolundaki bu iki rotası dikkate alınarak uygulamaya yönelik tüketici desteği bu araştırmada “davranışsal destek” ve “tutumsal destek” olmak üzere iki ayrı boyutta ele alınmıştır. PPÜ uygulamasına yönelik davranışsal destek; uygulama devreye girdiğinde uygulamanın gereklerini yerine getirmeye, daha az poşet kullanmak için çaba sarf etmeye yönelik niyeti ifade etmektedir. Tutumsal destek ise PPÜ uygulamasının çevrenin korunması için gerekli olduğuna yönelik inancı, uygulamaya yönelik olumlu duygu ve düşünceleri, uygulamayı anlamlı bulmayı ifade etmektedir. Buna göre uygulamaya yönelik davranışsal destek, tutumsal desteğin de etkisi ile daha da güçlenecek ve böylece tam bir politika desteğinden bahsetmek mümkün olacaktır. Bu sebeple araştırmada öngörülen ilk ilişki politika desteği boyutları arasındaki ilişkidir ve tutumsal destek arttıkça, davranışsal desteğin de artacağı öngörülmektedir. PPÜ uygulamasına gösterilen tutumsal ve davranışsal destek ile ilişkili olacağı öngörülen diğer faktörler ve ilişkilerin doğası; (1) çevreci tüketim davranışı araştırmalarının sonuçları, (2) sürdürülebilir çevre politikalarına gösterilen desteği inceleyen araştırmaların bulguları ve (3) Dursun (2019) tarafından konuya ilişkin yürütülen nitel araştırma sonuçları çerçevesinde önerilmiş, aşağıda kısaca açıklanmıştır.

II.I. Bireysel Norm

Çevreci politikaları kabul etmek ve desteklemek, çevre problemlerinin çözümüne dolaylı yollarla katkı sağlayan bir çevreci tüketim davranışı şeklindedir (Stern, 2000; Wan vd., 2015). Bu sebeple çevreci tüketim davranışları ile ilişkili birçok faktörün (literatür taraması için bakınız Tuğer vd., 2018) çevre politikalarını destekleme niyeti ile de ilişkili olması beklenir. Çevreyi korumaya yönelik bireysel normlar bu kapsamda öne çıkan faktörlerden biridir. Norm Aktivasyon Teorisi (Schwartz, 1977) ve Değer-İnanç-Norm Teorisi (Stern vd.,1999) çevreye yararlı bir davranışın

sergilenebilmesi için bireysel normların harekete geçirilmesi gerektiğini vurgulamakta; çevreci duyarlılık, davranışlarının sonuçlarının farkına varma, sorumluluk üstlenme ve algılanan etkililik gibi kavramların çevreci davranışlar üzerinde doğrudan değil, normları tetiklemek sureti ile etkide bulunduğu işaret etmektedir. Çevreyi korumaya yönelik ahlaki bir zorunluluk hissi duyma olarak tanımlanan bireysel normların (Harland vd., 1999) çevreyi korumaya yönelik bazı politika ve uygulamaların desteklenmesinde de etkili olduğu ampirik çalışmalarla kanıtlanmıştır (örn: Steg vd., 2005; Eriksson vd., 2006; Harring & Jagers, 2013; Rhodes vd., 2014; Mørk vd., 2017). Benzer şekilde çevreyi korumaya yönelik duyulan ahlaki zorunluluk hissini, aynı amaca hizmet ettiği vurgulanan PPÜ uygulamasının kabulünü olumlu yönde etkileyeceği öngörülmektedir.

II.II. Tutumluluk

Bir hayat tarzı özelliği olarak nitelendirilen tutumluluk; uzun vadeli ekonomik bir hedef doğrultusunda kişilerin ürün ve hizmet alımlarını ve kullanım miktarlarını kısıtlama düzeyleri olarak tarif edilmektedir (Lastovicka vd., 1999). Çok daha dikkatli, düşünüp taşınarak, kısıtlı düzeyde harcama yapma davranışlarını beraberinde getiren tutumluluğun (Witkowski, 2010) enerji tasarrufu (örn, Fujii, 2007; Dursun vd., 2017) ve gönüllü sadelik gibi kişiye ekonomik fayda sağlama potansiyeli olan çevreci tüketim davranışlarını desteklediği görülmüştür (Iyer & Muncy, 2009; Ozanne & Ballantine 2010; Dursun vd., 2017). Bununla birlikte diğer bazı çevreci tüketim davranışlarının alışılabilir davranışlardan daha yüksek maliyetli olarak algılandığı görülmektedir. Örneğin, çevre dostu ürünler alternatiflerinden daha pahalı olarak algılanabilmekte bu durum ürünlerin satın alınması önünde engel teşkil etmektedir (Tan vd., 2016). PPÜ uygulaması, ekonomik caydırıcılık özelliği taşıyan bir politika aracıdır ve değiştirilmeye çalışılan davranışın ekonomik maliyetini yükseltmektedir. Bu sebeple uygulamaya ilişkin iki farklı destek boyutunun tüketicilerin tutumluluk düzeyinden farklı şekillerde etkilenmesi; tutumluluk eğilimi arttıkça uygulamaya yönelik tutumsal desteğin zayıflaması, davranışsal desteğin ise poşet ücreti ödemekten kaçınmak için artması beklenmektedir.

II.III. Plastik Poşet Kullanım Miktarı

PPÜ uygulaması, mevcut plastik poşet kullanım rutininde değişiklik yaparak yeni bir alışveriş rutini geliştirmeyi, tekrar kullanılabilir taşıma araçlarını (alışveriş çantası, file, sepet vb.) kullanma alışkanlığını kazandırmayı hedeflemektedir. Konuya ilişkin yapılan nitel araştırma (Dursun, 2019) uygulamaya yönelik olumsuz tepki veren tüketicilerin özellikle market poşetlerini gerektiğinden fazla kullanan tüketiciler olduğunu göstermiştir. Öyle görünmektedir ki, PPÜ uygulamasının kabulü hali hazırda plastik poşet kullanım miktarı ile de ilişkilidir. Mevcut davranışların, davranış değişikliği öneren uygulamalara yönelik desteği etkileyeceğine yönelik bu argümanı destekleyen bazı ampirik bulgular mevcuttur. Örneğin Harring & Jagers (2013) akaryakıtta CO2 vergisi uygulamasının kabulüne ilişkin yaptıkları çalışmada, aracını daha sık kullanan tüketicilerin uygulamaya yönelik tutumlarının daha olumsuz olduğunu göstermiştir. Bunun tam tersi şekilde, politikanın önerdiği yeni davranış ile uyumlu davranışları halihazırda sergilemekte olan (örneğin kişinin zaten alışverişlere kendi alışveriş torbasıyla gidiyor olması) tüketicilerin davranışlarında büyük bir değişiklik gerektirmeyen uygulamayı desteklemeleri çok daha olasıdır (Wan vd., 2018). Bu sebeple, uygulama yürürlüğe girmeden önce nispeten çok daha fazla poşet kullanan tüketicilerin uygulamaya desteğinin daha zayıf olmasını beklemek yanlış olmayacaktır.

II.IV. Uygulamanın Amacına İlişkin Bilgi Düzeyi

PPÜ uygulamasına ilişkin yürütülen nitel çalışmada en dikkat çeken bulgulardan biri araştırmanın yapıldığı aylarda uygulamanın yürürlüğe girmesine yaklaşık 2 ay kalmış olmasına rağmen katılımcılardan %80'nin uygulamaya ilişkin hiçbir bilgisinin olmamasıdır (Dursun, 2019). Geriye kalan katılımcıların bilgi düzeyleri ise çok düşük seviyededir. Uygulamanın en başarılı örneği

olarak işaret edilen İrlanda uygulamasında hükümetin ilk aşamada tasarladığı tanıtım kampanyaları ile tüketicileri bilgilendirdiği, ücret ödemeye hiç de gönüllü olmayan tüketicilerin zihninde, verilen ücretin çevreci bir davranış olduğu ve çevreye olumlu etki edeceği algısının oturtulduğu ve böylece tüketicilerin desteğinin kazanıldığı belirtilmektedir (Convery vd., 2007). Bu sebeple PPÜ uygulamasının amacına ilişkin tüketicilerin sahip olduğu bilgi düzeyinin uygulamaya gösterilen desteği olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.

II.V. Uygulamanın Algılanan Etkililiği

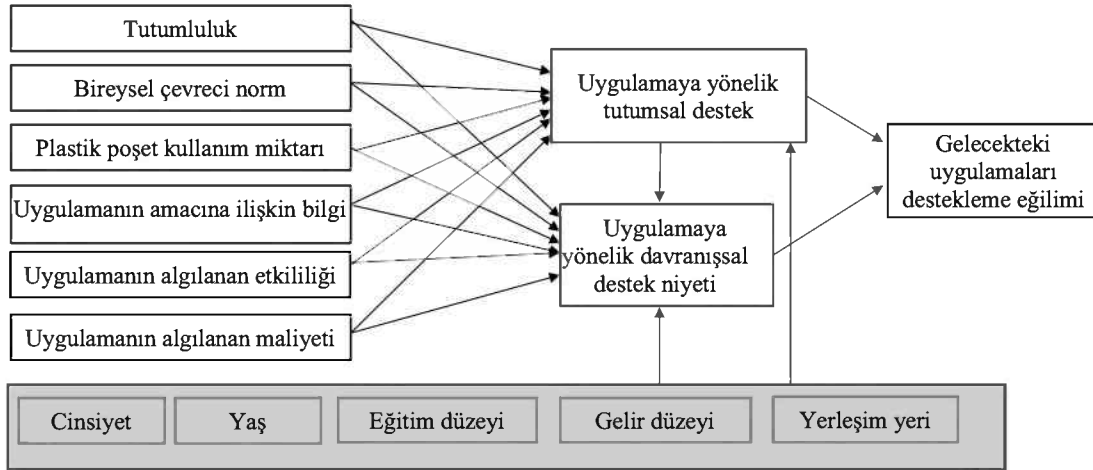
Bir politikanın algılanan etkililiği, paydaşların politikanın hedeflediği amaçlarına ulaşacağına, diğer bir ifade ile politikanın hedef aldığı toplumsal problemin ortadan kalkmasını sağlayabileceğine dair inancın gücünü temsil etmektedir (Lubell, 2003). Amaçlanan hedefe ulaşmada etkili olacağına inanılmayan bir politikayı desteklemek için hiçbir neden bulunmadığından hükümetlerin insanları politikanın etkili olacağı konusunda ikna etmesi oldukça önemlidir (Wan vd., 2018). Alanda yapılan ampirik araştırmalar da uygulamanın etkililiğinin birçok farklı alanda uygulanan sürdürülebilir tüketim odaklı çevre politikalarının tüketiciler tarafından kabulünü etkileyen en kritik faktörlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır (Rienstra vd., 1999; Kallbekken & Sælen, 2011; Rhodes vd., 2014; Lam, 2015; Wan vd., 2015). Bu sebeple PPÜ uygulamasına gösterilen davranışsal ve tutumsal desteğin, uygulamanın etkili olacağı yönündeki inançlar güçlendikçe artacağı öngörülmektedir.

II.VI. Uygulamanın Algılanan Maliyeti

Plastik poşetlerin kullanım miktarının azaltılması amaçlayan PPÜ uygulaması, alışveriş öncesi, sırası ve sonrasında süreçlerde bazı davranışsal değişimler gerektirmektedir. Buna göre tüketiciler ya daha önceleri ücretsiz olarak verilen poşetler için belirli bir ücret ödeyecek ya da alternatif taşıma araçlarını yanında getirecektir. Yapılan keşifsel araştırmalar, birden çok kullanılabilen taşıma araçlarının (ör. bez alışveriş torbaları) satın alma, evde saklama, temizleme, yanında taşıma gibi konularda uğraştırıcı bulunduğunu göstermektedir (Dursun, 2019). Açık ki uygulama tüketiciler için tamamı maddi olmayan bazı maliyetler getirmektedir. Yapılan araştırmalar, toplumun faydasından ziyade bireysel fayda elde etmeye odaklı olan bazı tüketicilerin zaman, çaba veya maddi kaynaklarını çevre yararına harcamaya gönüllü olmadıklarını göstermektedir (Gruber & Schlegelmilch, 2014). Bu sebeple uygulamanın bireye getireceği maliyete ilişkin algı güçlendikçe uygulamaya yönelik gösterilen desteğin azalması olasıdır.

II.VII. Demografik Faktörler

Demografik özellikler hem çevreci tüketim davranışı araştırmalarında hem de politika kabulü araştırmalarında sıklıkla incelenen öncüllerdendir. Demografik faktörlerin etkilerine dair bulgular bazen çelişkili olsa da genel olarak çevreci tüketimin eğitim seviyesi, yaş, gelir seviyesi artıkça arttığı kadınların erkeklere göre nispeten daha çevreci davrandığı görülmektedir (Laroche vd., 2001; Diamantopoulos vd., 2003; Mostafa, 2007). Çevreci politikaların kabulünde de, etki yönleri değişebilmekle birlikte, yaşın (Carman, 1998; Dietz vd., 2007; Konisky vd., 2008; Kauder vd., 2018) cinsiyetin, (Rauwald ve Moore, 2002; Konisky vd., 2008; Kallbekken & Sælen, 2011; Rhodes vd., 2014; Kauder vd., 2018), gelirin (Dietz vd., 2007; Rhodes vd., 2014), eğitim düzeyinin (Rhodes vd., 2014), ırk (Dietz vd., 2007) ve yaşam alanının (Harring ve Jagers, 2013) etkili olduğu bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında PPÜ uygulamasına yönelik destek üzerinde etkisi incelenecek demografik faktörler cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve yerleşim yeri olarak belirlenmiştir. Beklenen ilişkileri gösterir araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma modeli

III. YÖNTEM

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak online ve basılı anketler kullanılmıştır. PPÜ uygulaması tüm satış noktalarını kapsamaktadır. Ancak anket sorularının cevaplanması sırasında yanlış anlaşılmalara engellemek ve cevaplayıcıların belirli bir referans noktasına odaklanmasını sağlamak amacıyla sorular market alışverişleri ve market poşetleri bağlamında hazırlanmıştır. Hazırlanan anketin ön sayfasında katılımcıların çevreyi korumaya yönelik bireysel normlarını, tutumluluk eğilimlerini, market poşeti kullanım alışkanlıklarını ve yaklaşan PPÜ uygulaması hakkındaki bilgi düzeylerini ölçümleyen sorulara yer verilmiştir. Anketin ön sayfasında uygulamaya ilişkin mevcut bilgi düzeyleri ölçülen tüketicilerin bir kısmının uygulamaya ilişkin bilgisinin olmayacağı düşünülerek anketin arka sayfasının en üst bölümünde uygulamaya ilişkin bir bilgilendirme metnine yer verilmiştir. Burada amaç, ilk olarak katılımcıların kendilerine herhangi bir bilgi verilmeden önce uygulamaya ilişkin sahip oldukları bilginin düzeyini ölçmek, ardından mevcut bilgi seviyeleri yetersiz olan katılımcılara uygulamayı tanıtarak uygulama hakkında fikirlerini belirtmeye olanak tanımaktır. Bu doğrultuda birçok medya kanalında uygulamaya ilişkin halkı bilgilendirmek amacı ile kullanılan şu kısa metinden faydalanılmıştır:

“Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından gereksiz plastik poşet tüketimini azaltmak ve çevre kirliliğini önlenmek amacıyla getirilen düzenleme ile plastik alışveriş poşetlerini ücretlendiriliyor. 1 Ocak 2019 tarihinde hayata geçecek olan uygulama ile bütün satış noktalarında (market, mağaza, fırın, pazar vb.) plastik poşetler tüketiciye ücret karşılığı verilecek. Plastik poşet ücretleri 25 ile 50 kuruş arasında değişecek. Düzenleme ile gereksiz plastik poşet tüketiminin ciddi oranda azaltılması, tüketicilerin alışveriş yaparken yanlarında getirebilecekleri tekrar kullanılabilir poşet, çanta, tekerlekli alışveriş arabaları kullanma yönünde teşvik edilmesi hedefleniyor”

Açıklamanın ardından tüketicilerin bahsi geçen uygulamaya yönelik tutumsal desteklerini, davranışsal destek niyetlerini, uygulamanın etkililiğine dair düşüncelerini ve uygulamanın getireceği maliyete ilişkin algılarını değerlendiren ölçeklere yer verilmiştir. Anketin son bölümünde ise katılımcılara; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni hal, gelir durumu bilgileri ile yaşadıkları şehir ve yerleşim yerinin türünü soran sorular yöneltilmiştir.

III.1. Ölçekler

Tüketicilerin tutumluluk eğilimlerinin ölçümü için gerekli sorular Lastovicka vd. (1999) tarafından geliştirilen ölçekten uyarlanmıştır. Uygulamanın algılanan etkinliğinin ölçümü için

Pelletier, Dion, Tuson ve Green-Demers (1999) tarafından çevreci stratejiye yönelik inançları değerlendirmede kullanılan dört sorudan faydalanılmıştır. Bireysel normlara yönelik üç soru Stern vd. (1999)'dan uyarlanmıştır. Uygulamaya yönelik tutumsal destek kavramının ölçümü için kullanılan üç soru farklı araştırmalarda kullanılan (Eriksson, vd., 2006; Dietz vd., 2007; Rhodes, Axsen & Jaccard, 2017) tek soruluk maddelerden uyarılma yapılarak oluşturulmuştur. Bu ölçeklerin tümü 5'li Likert ölçeklerdir (1: Kesinlikle katılmıyorum, 5: Kesinlikle katılıyorum).

Araştırma kapsamındaki diğer değişkenlerin ölçülmesinde ise daha önce kullanılmış herhangi bir ölçek bulunmadığından, makalenin yazarı tarafından geliştirilen 5'li Likert ölçeklerden faydalanılmıştır. Uygulamaya ilişkin bilgi düzeylerini belirlemek için katılımcılara uygulamanın amacı hakkında ne derecede bilgi sahibi oldukları sorulmuştur. Mevcut poşet kullanım alışkanlıklarının ölçümü için ise market alışverişleri sırasında ürünlerin taşınması için ücretsiz olarak verilen poşetleri ne miktarda kullandıklarını sorgulayan üç madde kullanılmıştır. Davranışsal destek değişkeninin ölçümü için katılımcılara, uygulama hayata geçtikten sonra nasıl bir yol izleyeceklerine ilişkin üç soru yöneltilmiştir. Gelecekteki benzer uygulamaları destekleme niyetinin değerlendirilmesi için ise ankette, katılımcılardan yalnızca poşetlerin değil diğer plastik ürünlerin kullanımının kısıtlanmasına ilişkin fikirlerini belirtmelerini isteyen bir soruya yer verilmiştir. Son olarak tüketiciler gözünden uygulamanın algılanan maliyetini ölçümleyebilmek amacı ile daha önce PPÜ uygulaması hakkında yapılan nitel araştırmada (Dursun, 2019) ortaya çıkan maliyet unsurları dikkate alınmıştır. Bu maliyet unsurları çerçevesinde oluşturulan toplam 11 sorunun ilk üçü uygulamanın alışveriş deneyimi açısından getireceği olumsuzluklarla, kalan 8 madde ise uygulamada önerilen alternatif taşıma araçlarından bez torbaların getireceği zorluklarla ilişkilidir.

III.II. Örneklem

Hazırlanan anketler plastik alışveriş poşetlerinin ücretlendirilmesi uygulaması yürürlüğe girmeden bir ay önce, 2018 yılı Aralık ayı içerisinde kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılarak seçilen katılımcılara ulaştırılmıştır. Basılı anketlerin dağıtımı elden yapılırken, online anketler için katılımcılara elektronik posta ile anketin yer aldığı web sayfasının linki gönderilmiştir. İstanbul, Kocaeli ve Bursa ağırlıklı olmak üzere toplam 23 farklı şehirde yaşayan 321 katılımcıya ulaşılmıştır. Bu katılımcılarda 116'sı basılı anketi, 205'i ise online anketi doldurmuştur. Anket toplama yönteminin cevaplarda anlamlı bir farklılık yaratıp yaratmadığı test edilmiş; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, medeni hal ve gelir düzeyleri sabit tutulduğunda yöntemin cevaplarda anlamlı bir etkisi olmadığı görülmüştür. Yaşları 18 ile 68 arasında değişen (ortalama= 34, ss= 9) katılımcıların demografik özelliklerine dair özet bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Örneklem Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Yüzde	Eğitim Durumu	Yüzde
Kadın	57	Diplomasız okuryazar	1
Erkek	43	İlköğretim mezunu	3
		Ortaöğretim mezunu	3
Medeni hal		Lise mezunu	13
Evli	58	Üniversite mezunu	55
Bekâr	42	Yüksek lisans mezunu	19
		Doktora mezunu	7
Gelir Düzeyi *		Yaşanılan Yerleşim Yeri	
2000 TL ve daha az	8	Şehir merkezi	62
2001-5000 TL arası	37	İlçe	35
5001-10000 TL arası	39	Belde/kasaba	2
10.001-20.000 TL arası	14	Köy	1
20.000 TL den çok	2		

*Ailenin ortalama aylık toplam geliri

III.III. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Değerlendirmesi

Çok sorulu ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmeleri için iki aşamalı bir analiz süreci uygulanmıştır. İlk aşamada makalenin yazarı tarafından geliştirilen, poşet kullanım miktarının, uygulamaya yönelik davranışsal destek niyetinin ve PPÜ uygulamasının algılanan maliyetinin iki ayrı boyutunun ölçümü için kullanılan 18 soru temel bileşenler yöntemi ve varimax rotasyon kullanılarak keşifsel faktör analizine (KFA) tabi tutulmuştur (KMO = .866, Barlett küresellik testi $\chi^2_{(153)} = 2952.789$, $p < .01$). Yapılan bu ön değerlendirmede toplam varyansın %72'sini açıklayan beş faktör ortaya çıkmış, uygulamanın algılanan maliyeti ölçeğine ait iki soru çapraz yükleme nedeniyle, bir soru da düşük faktör yükü nedeniyle ölçüm modelinden çıkarılmıştır. Elemanın ardından yenilenen KFA toplam varyansın %68'ini açıklayan, ölçüm teorisi ile uyumlu dört faktör ortaya çıkarmıştır. Maddelerin ait oldukları faktörlere en düşüğü .630'dan başlayan faktör yükleri ile yüklendiği görülmüştür.

Geçerlilik ve güvenilirlik sınavının ikinci aşamasında ön değerlendirmesi yapılan poşet kullanım miktarı, davranışsal destek niyeti ve algılanan maliyetin iki ayrı boyutunun yanında, literatürdeki ölçeklerden uyarlanan diğer tüm ölçeklerin de (tutumluluk, uygulamanın algılanan etkinliği, bireysel normlar, tutumsal destek) yer aldığı genel bir ölçüm modeli geliştirilmiştir. Tek maddeli sorular ile ölçümlenen PPÜ uygulamasının amacına ilişkin bilgi düzeyi ve gelecekteki benzer politikaları destekleme eğilimi de ölçüm modeline dahil edilmiştir. Bunun için bu maddelerin ölçüm hataları maddelerin varyanslarının %10 una sabitlenmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988; Yılmaz vd., 2005). Böylece sekizi çok-sorulu, ikisi tek-sorulu 10 gizil değişken ve bu değişkenlerin ölçümlerinde kullanılan toplam 32 sorudan oluşan ölçüm modeli en yüksek hesaplanabilirlik yöntemi kullanılarak doğrulayıcı faktör analizine (DFA) tabi tutulmuştur. DFA sonucunda ulaşılan ki-kare istatistiği [$\chi^2_{(421)} = 806.348$, $p < .01$] ve uyum iyiliği göstergeleri [CMIN/df=1.915, GFI= .86, NFI= .89, CFI=.94, RMSEA=.05] ölçüm modeli ile veri setinin tatmin edici uyumu göstermediğine işaret etmiştir. Düşük faktör yükü, yüksek standart hata kovaryans değerleri ve modifikasyon göstergeleri dikkate alınarak belirlenen yedi problemlili soru modelden çıkarılarak DFA tekrarlanmıştır. Ulaşılan ki-kare istatistiği muhtemelen örneklem hacmi nedeni ile anlamlı bulunsa da [$\chi^2_{(232)} = 362,669$, $p < .01$] uyum iyiliği göstergeleri tatmin edici bir uyumun varlığına işaret etmiştir [CMIN/df= 1.563, GFI=.92, NFI= .94, CFI=.98, RMSEA=.04].

Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek maddeleri	Faktör yükü	α	BG	AOV
Tutumluluk		.85	.85	.65
Elimdeki parayı en iyi şekilde kullanabilmek için isteklerimi kontrol ederim	.756			
Tasarruf yapmak için, bazı alışverişlerimi ertelemeye razı olurum	.878			
Geleceğime yönelik birikim yapmak adına, bazı ürünleri istesem de, satın alma isteğine karşı koyarım	.784			
Bireysel çevreci norm		.87	.87	.70
Benim gibi sıradan vatandaşlar çevre kirliliğini önlemek için elinden ne geliyorsa yapmalıdır	.785			
Kendimi çevre kirliliğini durdurmak için harekete geçmek ve bir şeyler yapmak zorunda hissediyorum	.854			
Çevre kirliliğini önlemek için elimden gelen tüm gayreti gösterme konusunda ahlaki bir zorunluluk hissediyorum	.861			
Plastik poşet kullanım miktarı		.75	.75	.60
Evde çöp poşeti olarak veya başka bir amaçla kullanmak için fazla fazla poşet aldığım oluyor	.824			
Market alışverişlerimde bolca poşet kullanıyorum	.717			
PPÜ uygulamasının algılanan etkililiği		.91	.91	.78
Bu uygulama çevre kirliliği sorununu en iyi çözecek şekilde tasarlanmıştır	.751			
Bu uygulamanın çevrenin içinde bulunduğu durumu iyileştirmede başarılı olacağını düşünüyorum	.950			
Bu uygulamanın çevre kirliliğinin önlenmesine yardımcı olacağını düşünüyorum	.937			
Algılanan maliyet-a- uygulamanın beklenen olumsuz etkileri		.77	.78	.64
Uygulama istediğim zaman, planlamadan alışveriş yapma özgürlüğümü kısıtlar	.722			
Uygulama bütçeme maddi açıdan kayda değer bir yük getirir	.870			

Algılanan maliyet-b- alternatif taşıma aracının getireceği zorluk	.89	.88	.61
Bez torbaların kullanımı uğraştırıcı olur	.886		
Bez torbalar evde yer kaplar	.818		
Bez torbaların temizliği zor olur	.796		
Bez torbaların kullanımı pratik değil	.823		
Ürünlerin bez torbalara sığdırılması konusunda sıkıntı yaşanır	.538		
Uygulamaya yönelik davranışsal destek niyeti	.80	.82	.69
Uygulama sonrasında plastik poşet kullanımımı azaltmak için çaba sarfedeceğim	.897		
Uygulama sonrasında alışverişlerimde mümkün oldukça bez torba, file, alışveriş çantası-arabası gibi yeniden kullanılabilir taşıma araçlarını kullanacağım	.759		
Uygulamaya yönelik tutumsal destek	.95	.95	.87
Poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasını destekliyorum	.971		
Poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasını doğru buluyorum	.963		
Öncesinde uygulamanın getirilip getirilmemesi konusunda fikrim sorulsaydı "getirilmeli" derdim.	.856		
Gelecekteki uygulamaları destekleme eğilimi	NA	NA	NA
Yalnızca poşetlerin değil, gelecekte plastik şişe, bardak, pipet gibi diğer plastik ürünlerin kullanımının da benzer bir uygulamayla sınırlandırılması gerektiğini düşünüyorum	.949		
Uygulamanın amacına ilişkin bilgi	NA	NA	NA
Uygulamanın amacı hakkında net bilgi sahibiyim	.949		

Faktör yüklerinin tamamı $p = .001$ düzeyinde anlamlıdır. BG bileşik güvenilirlik katsayısı, AOV açıklanan ortalama varyans NA Tek soru ile ölçüldüğü için bileşik güvenilirlik katsayısı ve açıklanan ortalama varyans değeri hesaplanmamıştır. Tabloda bilgi amaçlı yer verilmiştir.

Tablo 3, ölçeklerin maddelerine ait standart faktör yüklerini, ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmesinde kullanılmak üzere hesaplanan bileşik güvenilirlik (BG), açıklanan ortalama varyans (AOV) ve Cronbach Alpha katsayılarını göstermektedir. Çok sorulu ölçekler için hesap edilen ve kritik noktanın oldukça üzerinde olan bileşik güvenilirlik katsayıları, Cronbach Alpha katsayıları ölçeklerin güvenilirliğine, maddelerin ait oldukları faktörlere anlamlı ($p < .01$), güçlü faktör yükleri ile yüklenmeleri ve .50 ten yüksek AOV değeri yakınsaklık geçerliliğine işaret etmiştir. Tüm değişkenler için AOV değerlerinin, diğer değişkenlerle paylaşılan varyanstan (r^2) büyük olması da ölçeklerin ayrışma geçerliliğine sahip olduğuna işaret etmektedir. Değişken çiftleri arasındaki korelasyon katsayıları ve AOV katsayılarının karekök değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler, Değişkenler Arası Korelasyon Katsayıları ve AOV Karekök Değerleri

	Ortalama	Std. sapma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Tutumluluk	3.954	.841	.806*									
2. Bireysel çevreci norm	4.261	.808	.535 ^a	.836*								
3. Plastik poşet kullanım miktarı	2.655	1.088	-.032	-.035	.774*							
4. Uygulamanın algılanan etkililiği	3.263	1.209	.116 ^c	.159 ^a	-.146 ^b	.883*						
5. Uygulamanın algılanan maliyeti- a	2.811	1.186	.008	-.046	.08	-.287 ^a	.800*					
6. Uygulamanın algılanan maliyeti -b	2.997	1.065	-.025	-.155 ^b	.258 ^a	-.419 ^a	.486 ^a	.781*				
7. Davranışsal destek niyeti	3.849	1.053	.315 ^a	.289 ^a	-.160 ^a	.636 ^a	-.156 ^b	-.322 ^a	.831*			
8. Tutumsal destek	3.409	1.432	.087	.145 ^b	-.165 ^a	.790 ^a	-.402 ^a	-.510 ^a	.673 ^a	.933*		
9. Gelecekteki uygulamaları destekleme eğilimi	3.519	1.448	.129 ^b	.205 ^a	-.087	.698 ^a	-.415 ^a	-.397 ^a	.669 ^a	.760 ^a	NA	
10. Uygulamanın amacına ilişkin bilgi	3.549	1.236	.131 ^b	.099	.005	.495 ^a	-.059	-.113 ^c	.508 ^a	.509 ^a	.446 ^a	NA

^a $p < .01$, ^b $p < .05$, ^c $p < .10$

*Değişkenlere ait AOV katsayılarının karekök değerleri

NA ölçek tek sorudan oluştuğu için ortalama açıklanan varyans değeri hesaplanmamıştır

Yine Tablo 4'te sunulan tanımlayıcı istatistikler PPÜ uygulamasına yönelik tüketicilerin gösterdiği tutumsal desteğin (ort=3.409, ss=1.432) davranışsal destek gösterme niyetinden (ort=3.849, ss=1.053) daha düşük olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayıları incelendiğinde iki destek boyutunun birbirleriyle güçlü-ılımlı bir ilişki sergilediği ve değişkenler arasında paylaşılan varyansın yaklaşık %45 olduğu dikkat çekmektedir.

III.IV. Yapısal Model Testi ve Bulgular

Geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmesinin ardından önermeler çerçevesinde oluşturulan yapısal model en yüksek hesaplanabilirlik yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Ulaşılan ki-kare istatistiği anlamlı [$\chi^2_{(338)}= 573.593$, $p<.01$] olmasına rağmen uyum göstergeleri veri ile model arasındaki uyumun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir [CMIN/DF= 1.697, GFI= .90, NFI= .90, CFI= .96, RMSEA=.047].

Analiz sonucunda ulaşılan etki katsayıları incelendiğinde, PPÜ uygulamasına yönelik gösterilen tutumsal destek ile davranışsal desteğin bazı farklı dinamiklere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Tablo 5'te görüldüğü gibi tüketicilerin uygulamaya yönelik tutumsal desteğini güçlendiren değişkenler; tüketicilerin uygulamanın amacına ilişkin sahip oldukları bilginin düzeyi ($\beta =.190$, $p<.01$), uygulamanın algılanan etkililiği ($\beta =.570$, $p<.01$) ve eğitim seviyeleridir ($\beta =.110$, $p<.01$). Tüketicilerin uygulamanın getireceği maliyetlere ilişkin algılarının ise beklendiği gibi uygulamaya yönelik tutumsal desteği zayıflattığı görülmüştür (Maliyet-a $\beta =-.122$ $p<.01$, Maliyet-b $\beta =-.162$ $p<.01$). Tüketicilerin bireysel çevreci normlarının, tutumluluk düzeylerinin, plastik poşet kullanım miktarlarının ise uygulamaya yönelik tutumsal desteğin oluşumunda anlamlı bir rol oynamadığı görülmektedir.

Tablo 5. Yapısal Model Testi Sonuçları

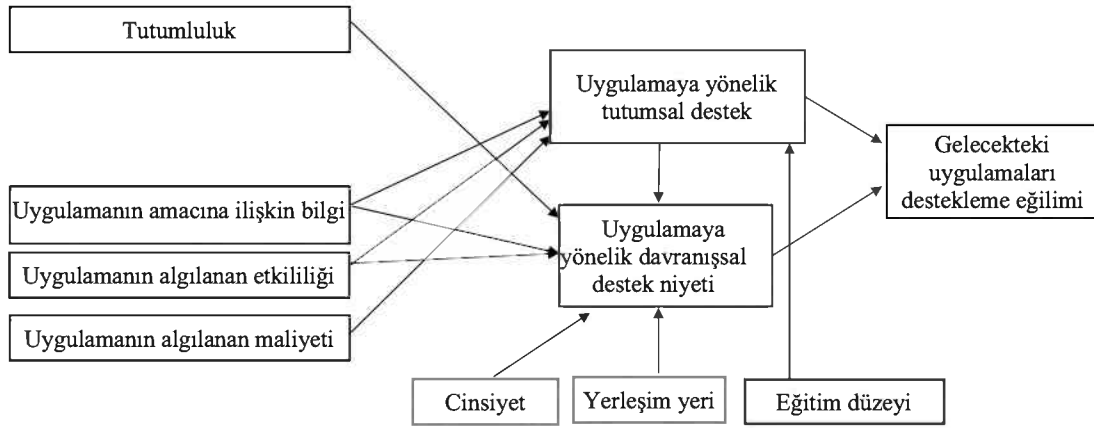
Bağımsız değişkenler	Uygulamaya yönelik tutumsal destek			Bağımlı değişkenler			Gelecekteki uygulamaları destekleme eğilimi			
	Std. katsayı	Std. hata	t	Uygulamaya yönelik davranışsal destek gösterme niyeti	Std. katsayı	Std. hata	t	Std. katsayı	S.E.	t
Tutumluluk	-.014	.094	-.308	.157	.082	2.607 ^a	-	-	-	-
Bireysel çevreci norm	-.004	.100	-.094	.088	.086	1.458	-	-	-	-
Uygulamanın amacına ilişkin bilgi	.190	.051	4.600 ^a	.174	.047	2.965 ^a	-	-	-	-
Plastik poşet kullanım miktarı	-.032	.064	-.832	-.052	.055	-.989	-	-	-	-
Uygulamanın algılanan etkililiği	.570	.085	1.705 ^a	.224	.084	2.709 ^a	-	-	-	-
Uygulamanın algılanan maliyeti- a	-.122	.069	-2.736 ^a	.067	.060	1.102	-	-	-	-
Uygulamanın algılanan maliyeti- b	-.162	.061	-3.521 ^a	.005	.053	.075	-	-	-	-
Cinsiyet	.033	.094	1.017	-.128	.082	-2.933 ^a	-	-	-	-
Yaş	.012	.006	.341	.009	.005	.194	-	-	-	-
Eğitim düzeyi	.110	.050	3.038 ^a	.066	.044	1.322	-	-	-	-
Gelir düzeyi	.015	.062	.416	.029	.053	.591	-	-	-	-
Yerleşim yeri	-.048	.082	-1.466	-.076	.071	-1.721 ^c	-	-	-	-
Tutumsal destek	-	-	-	.381	.059	4.114 ^a	.569	.057	9.382 ^a	-
Davranışsal destek	-	-	-	-	-	-	.290	.096	4.439 ^a	-
			R ² =.729			R ² =.604			R ² =.632	

^ap<.01, ^bp<.05, ^cp<.10

Davranışsal desteğin öncülleri incelendiğinde ise, davranışsal desteğin oluşumunda en etkili faktörün uygulamaya gösterilen tutumsal destek olduğu dikkat çekmektedir ($\beta =.381$, $p<.01$). Tutumsal desteğin oluşumunda da olumlu etkileri dikkat çeken bilgi düzeyinin ve algılanan etkililiğin davranışsal destek ile de olumlu yönde ilişkili olduğu görülmektedir (sırasıyla $\beta =.174$,

$p < .01$; $\beta = .224$, $p < .01$). Ancak farklı olarak, tutumsal destek oluşumunda anlamlı bir etkisine rastlanmayan tutumluluğun, uygulamayı davranışsal olarak destekleme niyetini artırdığı görülmüştür ($\beta = .157$, $p < .01$). Yine tutumsal desteğin öncüllerinden farklı olarak cinsiyetin ($\beta = -.128$ $p < .01$) ve marjinal düzeyde de olsa yerleşim yerinin ($\beta = -.076$ $p < .05$) uygulamaya gösterilecek olan davranışsal desteği etkilediği ortaya çıkmıştır. Bulgulara göre, erkekler ve nispeten daha küçük yerleşim yerlerinde yaşayan tüketiciler uygulamaya yönelik davranışsal destek göstermede daha gönülsüzdür. Bulgular, PPÜ uygulamasına yönelik olumlu tutumları zayıflattığı gözlemlenen maliyet boyutlarının davranışsal destek ile anlamlı bir ilişkisi olmadığını göstermiştir. Oysa ikili ilişkileri gösterir korelasyon katsayıları incelendiğinde, maliyet boyutları ile davranışsal destek arasında beklenen şekilde olumsuz bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durum tutumsal desteğin maliyet ile davranışsal destek arasındaki ilişkiye aracılık ettiğine dair ipucu sunmaktadır. Diğer taraftan çevreci normlar ve plastik poşet kullanım miktarı ne tutumsal ne de davranışsal destek ile anlamlı bir ilişkiye sahip değildir.

Gelecekteki uygulamaları destekleme eğiliminin öncülleri incelendiğinde ise; tutumsal ve davranışsal desteğin her ikisinin de olumlu yönde etkide bulunduğu görülmekte (sırası ile $\beta = .569$, $p < .01$; $\beta = .290$, $p < .01$), ancak tutumsal desteğin çok daha güçlü, baskın bir etkisi olduğu dikkat çekmektedir.

Şekil 2. Analiz Bulgularına Göre PPÜ Uygulamasına Yönelik Tutumsal ve Davranışsal Desteği Anlamlı Şekilde Etkileyen Faktörler

Yapısal model testi sonucunda ulaşılan açıklanan varyans değerleri modelin yüksek bir açıklama gücüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Model, uygulamaya yönelik tutumsal destek içindeki varyansın %73'ünü, davranışsal destek gösterme niyeti içindeki varyansın %60'ını ve gelecekteki uygulamaları destekleme eğilimi içindeki varyansın %63'ünü açıklamaktadır.

IV. DEĞERLENDİRME ve ÖNERİLER

Tek kullanımlık plastik poşetlerin ekonomik, çevre ve sağlık açısından yarattığı zararları minimize etmek için önerilen en etkili yol bu poşetlerin kullanımının azaltılarak tekrar kullanılabilen taşıma araçlarının kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. Tüketici davranışlarında gerekli görülen bu değişimi hızlandırmak amacı ile hükümetler çeşitli politika araçları ile tüketici davranışlarını şekillendirecek müdahalelerde bulunmaktadır. Ekonomik caydırıcılar sınıfına giren plastik poşetlerin ücretlendirilmesi (PPÜ) uygulaması, kullanıldığı pek çok ülkede poşet kullanım miktarında kayda değer azalmalar sağlamıştır. Ülkemizde de 1 Ocak 2019 tarihi itibarı ile yürürlüğe giren uygulama kapsamında 25 kuruş olarak ücretlendirilen plastik poşetlerin kullanımında ilk üç ayda %70 lik bir

düşüş sağlandığı bildirilmiştir (NTV, 2019). Ekonomik caydırıcılar ile sağlanan hızlı davranış değişikliği uygulamaya dönük davranışsal desteğin bir göstergesidir. Ancak bu davranışsal destek tutumsal destek ile perçinlenmediğinde kalıcı bir davranış değişikliği meydana gelmesi oldukça zor görünmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de PPÜ uygulamasına ilişkin tüketicilerin sergilediği tutumsal destek ve davranışsal destek niyetinin açıklanmasına yönelik bir kavramsal çerçeve geliştirilmiş, anket yöntemiyle toplanan veri kullanılarak tutumsal ve davranışsal desteğin, ortak ve ayrılan öncülleri belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, PPÜ uygulamasına gösterilen hem tutumsal hem de davranışsal desteğin oluşumunda etkili en kritik faktör uygulamanın algılanan etkililiğidir. Tüketiciler, uygulamanın çevre sorunlarının çözümünü mümkün kılan, etkili bir uygulama olduğuna inandıklarında uygulamaya gösterdikleri destek artmaktadır. Bu bulgular literatürdeki bulgular ile de uyumludur (Eriksson, vd., 2006; Kallbekken & Sælen, 2011; Rhodes vd., 2014). İlişki katsayıları uygulamanın algılanan etkililiğinin özellikle tutumsal desteğin oluşumu için önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Uygulamada 3.263 (min=1, max=5, std. sapma=1.209) olarak hesaplanan ortalama değer, katılımcıların kafasında uygulamanın etkililiği konusunda bazı soru işaretleri olduğuna işaret etmektedir. Bu durumun olası nedeni, tüketicilerin PPÜ uygulamasının kapsamı, dünya genelindeki benzer uygulamaların plastik poşet kullanımını azaltmadaki güçlü rolü hakkında yeterli bilgi sahibi olmamalarıdır. Uygulamanın algılanan etkililiğin düşük kalmasının bir diğer olası sebebi ise konuya ilişkin daha önce yapılan nitel çalışmada ortaya çıktığı gibi muhtemelen kurumsal marketlerin dışında kalan marketlerin uygulamaya riayet etmeyeceğine, diğer müşterilerin uygulamaya tepki göstereceklerine ve ayak uyduramayacaklarına dair inançlardır (Dursun, 2019).

Araştırma bulgularına göre, PPÜ uygulamasına yönelik tutumsal ve davranışsal desteği aynı anda destekleyen diğer bir faktör de uygulamanın amacı hakkında sahip olunan bilgi düzeyidir. Bu bulgulara göre tüketicilerin uygulamanın çevreyi koruma yönündeki amacına, motivasyonuna dair bilgi düzeyleri arttıkça uygulamaya yönelik hem tutumsal hem de davranışsal destekleri güçlenmektedir. Hem uygulamanın algılanan etkililiği hem de uygulama hakkında bilgi düzeyi, uygulamaya yönelik davranışsal ve tutumsal desteğin oluşumu için elzem görünmektedir. Gelecekte, plastik atık miktarını azaltmaya yönelik yürürlüğe girmesi muhtemel yeni uygulamalardan önce uygulamaya yönelik destek oluşumuna imkân tanımak için tüketicilerin; (1) plastik atıklar sebebi ile ortaya çıkan çevresel sorunların ölçeği, ciddiyeti, kişinin kendi ve sevdiği için oluşturacağı tehdit, (2) bireysel plastik kullanımının çevre kirliliği ile yakın ilişkisi, (3) uygulamamanın amacının ne olduğu ve en önemlisi (4) uygulama kapsamında yapılması istenen fedakârlığın (maddi veya fiili) sorunun çözümünde ne derece etkili olacağı konusunda bilgilendirilmesi faydalı olacaktır. Bunun için uygulama yürürlüğe girmeden önce güçlü argümanlar içeren ikna mesajlarının tasarlanması gereklidir. Ayrıca tüketicilerin, 1 Ocak 2019 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiş olan PPÜ uygulamasına toplumun gösterdiği destek, uygulamanın plastik poşet kullanımında ne oranda azalma sağladığı konularında bilgilendirilmesi tüketicinin bu ve gelecek benzer uygulamalara yönelik tutumsal desteğini güçlendirecektir.

Araştırma sonuçları, PPÜ uygulamasına gösterilen desteğin önündeki engellere ilişkinde de bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre, uygulamanın algılanan maliyeti, PPÜ uygulamasına yönelik direnç oluşmasına sebep olan en temel faktördür. Uygulamanın algılanan maliyeti, ücretlendirmenin alışveriş sürecinde yaratacağı düşünülen olumsuzluklar ile (ek masraf, zamanlama özgürlüğünün kısıtlanması vb.), alternatif taşıma aracı olarak en çok üzerinde durulan bez torbaların kullanım zorluklarını içeren iki boyutlu bir kavramdır. Sonuçlar PPÜ uygulamasının, birçok diğer çevreci tüketim alternatifinin algılandığı gibi (Steg & Gifford, 2005; d’Astous & Legendre, 2008) daha pahalı, uğraştırıcı, zaman alıcı ve konfor kaybı getiren bir uygulama olarak algılandığında tutumsal bir direnç gelişmesinin daha olası olduğunu göstermektedir. Benzer uygulamalar öncesinde bilgi yoğun iletişim kampanyaları ve eğitimler ile önerilen yeni (çevreci) davranışlar arasından (örneğin kendi bez torbasını götürmek veya file kullanmak) en verimlisinin, diğer bir ifade ile en az ücret, çaba ve zaman ile en fazla fayda sağlayacak davranışın hangisi olduğu konusunda tüketicilerin eğitilmesi faydalı olacaktır.

Araştırma sonuçları PPÜ uygulamasının gereklerini yerine getirmeye, daha az poşet kullanmak için çaba sarf etmeye yönelik niyeti ifade eden davranışsal desteğin yalnızca çevreyi koruma motivasyonu değil ekonomik motivasyonlarla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Öyle ki, tutumsal desteği etkilemediği görülen tutumluluk uygulamaya yönelik davranışsal desteği güçlendiren bir etkiye sahiptir. Diğer bir ifade ile tasarruf yapmanın, gelecekte için şurada elinde bulunan paranın tutulmasının gerekliliğine inanan tüketiciler muhtemelen poşetlere ücret vermemek için uygulamaya uyum gösterme, daha az plastik poşet alma ve yanında tekrar kullanılabilir taşıma araçları götürme konusunda daha isteklidir. Bulgular, tüketiciler için olumlu ya da olumsuz maddi sonuçlar doğuran çevreci tüketim alternatiflerinin ekonomik kaygılardan etkilendiğine yönelik önceki bulgularla tutarlıdır (Fujii, 2007; Iyer ve Muncy, 2009; Ozanne & Ballantine, 2010; Dursun vd., 2017). Hızlı bir davranış değişikliği oluşturmak adına kullanılan ekonomik yaptırımlar sınıfına giren PPÜ uygulamasının ekonomik kaygısı yüksek vatandaşlarda daha çabuk amacına ulaşacağı görülmektedir.

Araştırma kapsamında ayrıca çevreci tüketim ve politika kabulünde de etkileri görülen cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve yerleşim yerinin uygulamaya yönelik desteği nasıl etkilediği incelenmiştir. Sonuçlar yaş ve gelir seviyesinin davranışsal ve tutumsal destek üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığını ancak cinsiyet, eğitim düzeyi ve yaşam yerinin anlamlı farklılıklar yarattığını göstermiştir. Eğitim düzeyi, literatür ile uyumlu olarak uygulamaya yönelik tutumsal desteği artırmaktadır (Laroche vd., 2001; Diamantopoulos vd.,2003; Mostafa, 2007). Muhtemelen çevre sorunları, çözüm yolları ve dünya genelindeki uygulamalar hakkında daha fazla bilgi sahibi olan yüksek eğitimli tüketici grubu uygulamayı gönülden desteklemektedir. Ancak uygulamanın önerdiği davranışları sergileme eğilimi tüketicilerin eğitim seviyeleri ile ilişkili değildir. PPÜ uygulamasına gösterilen davranışsal destek, cinsiyet ve yerleşim yerine göre farklılık göstermektedir. Araştırmanın bulgularına göre, erkekler uygulamanın getirdiği yeni davranışları (örn. yanında yenden kullanılabilir çanta ile markete gitmek) sergileme konusunda kadınlardan daha gönülsüzdür. Bu durumun olası nedenlerinin araştırılması ve satın alma sürecinde önemli rolleri olan erkek tüketicileri uyum davranışını sergilemekten alıkoyan psikolojik ve sosyal engellerin belirlenmesi faydalı olacaktır. Tekrar kullanılabilir poşetleri taşımaya nispeten daha zor bulmaları veya plansız market alışveriş yapma eğilimlerinin daha fazla olması olası sebepler arasındadır. Benzer şekilde küçük yerleşim bölgelerinde (örn. köylerde) yaşayan tüketicilerin davranışsal desteğinin, yani poşet kullanım miktarını azaltmaya yönelik niyetlerinin daha zayıf olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumun olası nedeni, bu bölgelerde yaşayan bireylerin nispeten daha uzakta yer alan satış noktalarından daha nadir ve toplu alışveriş yapma eğilimleridir.

Belirli demografik özelliklerin davranışsal ve tutumsal destek üzerinde etkili olması uygulamalarla ilgili düzenlenecek iletişim kampanyalarında farklı tüketici grupları için benzer iletişim stratejilerinin kullanılmasının uygun olmadığını sinyallerini vermektedir. Bu sebeple, PPÜ benzeri uygulamaların tutumsal ve davranışsal kabulünün artırılması amacıyla bilgilendirme kampanyaları düzenlenirken sosyal pazarlama yaklaşımı (Kotler & Lee, 2010) ile uyumlu olarak hedef kitlenin uygun bölümlere ayrılması faydalı olacaktır. Cinsiyet, eğitim düzeyi ve yerleşim yeri kriterleri de dikkate alınarak yapılacak bölümlendirme sonrasında farklı hedef gruplarının farklılaşan alışveriş alışkanlıkları, motivasyonları ve maliyeti algılarının dikkate alınması gereklidir.

Belki de araştırmanın en ilginç bulgusu, literatürde norm temelli teorik önermelerin (Schwartz,1977; Stern vd.,1999) ve çevre politikalarının kabulü konusunda bu önermeleri destekleyen çok sayıda ampirik bulgunun (Steg vd., 2005; Eriksson vd., 2006; Haring & Jagers, 2013; Rhodes vd., 2014; Mørk vd., 2017) aksine bireysel çevreci normların tüketicilerin PPÜ uygulamasına gösterdiği tutumsal veya davranışsal destek üzerinde bir etkisi olmamasıdır. Bu durumun, genel çevre sorunlarının çözümü için çaba sarf etmeyi ahlaki bir görev olarak algılayan tüketicilerin PPÜ uygulaması ile çevre koruma arasında yeterince güçlü bir bağ kuramamış olmasından kaynaklanması muhtemeldir. İrlanda örneğinde olduğu gibi gelecekteki benzer uygulamalar yürürlüğe girmeden önce çevre sorunları ile uygulama arasında güçlü bir bağ kurulması ve istenen davranışın çevre sorununu düzeltme gücü olan "çevreci bir davranış" olduğu algısının yaratılması oldukça önemlidir.

Araştırmanın üzerinde durulması gereken son ama kritik bulgusu PPÜ uygulamasına yönelik gösterilecek tutumsal desteğin üstlendiği kilit role dair olan bulgudur. Buna göre tutumsal destek yalnızca PPÜ uygulamasına yönelik davranışsal desteği güçlendirmekle, çevre duyarlı yeni davranışların daha kalıcı olmasını sağlamakla kalmamakta aynı zamanda gelecekte yürürlüğe girmesi beklenen benzer uygulamaların kabulü için de önemli bir hazırlayıcı olmaktadır. Dünya genelinde de örnekleri görüldüğü gibi sürdürülebilir tüketim odaklı çevre politikaları etki alanını genişletmek üzerine tasarlanmakta, soruna çözüm getirmek üzere belirli aralıklarla yeni önlemler alınmakta, müdahalelerde bulunmaktadır. Bu araştırmanın sonuçları şuanda yürürlükte olan PPÜ uygulamasına gösterilen davranışsal ve tutumsal desteğin, gelecekte farklı plastik ambalajların, tek kullanımlık pet şişe, pipet, plastik bardak, tabak vb. ürünlerin kısıtlanmasına yönelik müdahalelere sergilenecek tutumu da etkileyeceğini göstermektedir. Bu durum PPÜ uygulamasına yönelik desteğin, özellikle de tutumsal desteğin inşasını çok daha kritik bir hedef haline getirmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, PPÜ uygulamasının yürürlüğe girmesinden hemen önce tüketicilerin uygulamaya ilişkin kabulünü, desteğini açıklayan bir model bir çerçeve önerisinde bulunulmuştur. Önerilen modelde tüketicilerin uygulamaya yönelik desteği davranışsal ve tutumsal olmak üzere iki ayrı boyutta incelenmiştir. Uygulamaya yönelik davranışsal destek, plastik poşetlerin yarattığı çevre kirliliği probleminin çözümü için kısa vadede kritik öneme sahipken, tutumsal destek hem uygulamaya yönelik destek davranışının kalıcı olması hem de desteğin gelecekteki benzer uygulamalara yayılma etkisi göstermesi açısından önemlidir. Bu sebeple PPÜ uygulamasının uzun vadeli başarısı için tutumsal ve davranışsal desteğin bir arada gerçekleşmesi gereklidir. Bu çalışmada önerilen model, tutumsal ve davranışsal destek içindeki varyansın önemli bir kısmını açıklamış, desteğin iki ayrı boyutunun bazı ortak ve ayrı öncüllerinin olduğunu göstermiş ve süreçte anahtar rol oynayan faktörlere ışık tutmuştur. Bulgular politika yapıcılar, sivil toplum kuruluşları ve sosyal pazarlamacılar için çevre zararlı tüketim davranışlarının müdahaleleri ile en etkin, verimli ve kalıcı şekilde nasıl değiştirilebileceğine dair bazı ipuçları sunmaktadır.

Ancak araştırma sonuçları değerlendirilirken tüm araştırmaların olduğu gibi bu çalışmanın da bazı kısıtları bulunduğu dikkat edilmelidir. İlk olarak araştırma uygulama yürürlüğe girmeden önce gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple davranışsal destek, aktif destek değil, destekleme niyeti olarak ele alınmıştır. PPÜ uygulaması tüm satış noktalarında geçerli bir uygulamadır ancak araştırma market poşetleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca, tesadüfi bir örneklem alma yöntemi kullanılmamış olması ve örneklem hacminin sınırlı olması nedeni ile bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Gelecek araştırmalarda önerilen modelin, evren temsil gücü daha yüksek bir örneklem üzerinde yeniden test edilmesi modelin geçerliliğine ilişkin değerli bilgiler sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Anderson, J. C., & Gerbing, D.W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103, 411 – 423.
- Baker, A. R. (2010). Fees on plastic bags: Altering consumer behavior by taxing environmentally damaging choices. Unpublished working paper, Available at: https://works.bepress.com/alice_baker/1/
- Berglund, C., & Matti, S. (2006). Citizen and consumer: The dual role of individuals in environmental policy. *Environmental Politics*, 15(4), 550–571. <https://doi.org/10.1080/09644010600785176>
- BİK (2017). Basın İlan Kurumu, <http://www.bik.gov.tr/bakanlik-acikladi-2019da-ucretli-olacak/> (Erişim tarihi: 14.12.2018)
- Carman, C. J. (1998). Dimensions of environmental policy support in the United States. *Social Science Quarterly*, 79(4), 717-733

- Clap, J., & Swanston, L. (2009). Doing away with plastic shopping bags: International patterns of norm emergence and policy implementation. *Environmental Politics*, 18(3), 315–332. <https://doi.org/10.1080/09644010902823717>
- CNN TURK (2019). <https://www.cnnturk.com/yemel-haberler/trabzon/merkez/bakan-kurum-depozito-uygulamasi-2021-yilinda-baslayacak-920044> (Erişim tarihi: 12.03.2019)
- Convery, F., McDonnell, S., & Ferreira, S. (2007). The most popular tax in Europe? Lessons from the Irish plastic bags levy. *Environmental and Resource Economics*, 38(1), 1–11. <https://doi.org/10.1007/s10640-006-9059-2>
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2019) Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 12 Ocak 2019 tarihli internet sitesi haberi, <https://www.csb.gov.tr/yemel-yonetimlere-plastik-poset-kullaniminin-azaltilmasina-yonelik-genelge-gonderildi-bakanlik-faaliyetleri-25415> (Erişim tarihi: 12.03.2019)
- D'Astous, A., & Legendre, A. (2009). Understanding consumers' ethical justifications: A scale for appraising consumers' reasons for not behaving ethically. *Journal of Business Ethics*, 82(2), 255-268.
- Diamantopoulos, A., Schlegelmilch, B. B., Sinkovics, R. R., & Bohlen, G. M. (2003). Can socio-demographics still play a role in profiling green consumers? A review of the evidence and an empirical investigation. *Journal of Business Research*, 56(6), 465-480.
- Dietz, T., Dan, A., & Shwom, R. (2007). Support for climate change policy: Social psychological and social structural influences. *Rural Sociology*, 72(2), 185–214.
- Dursun İ., Tümer Kabadayı, E., Köksal, G. C., & Tuğer, T. A. (2016). Pro-environmental consumption: Is it really all about the environment? *Journal of Management Marketing and Logistics*, 3(2), 114-114.
- Dursun, İ. (2019). Türkiye'de plastik poşetlerin ücretlendirilmesi uygulamasına yönelik tüketici tepkilerinin belirlenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 427-446.
- Eriksson, L., Garvill, J., & Nordlund, A. M. (2006). Acceptability of travel demand management measures: The importance of problem awareness, personal norm, freedom, and fairness. *Journal of Environmental Psychology*, 26, 15–26.
- EuroCommerce Report, The use of LCAs on plastic bags in an IPP context Brussels. Retrieved July 19, 2018 from the World Wide Web: https://circabc.europa.eu/webdav/CircaBC/env/ipp-regmeeting/Library/documents_distribution/eurocommerce/EuroCommerceLCA%20in%20an%20IPP%20context%20FINAL%20S_eptember%202004.pdf.
- Fujii, S. (2006). Environmental concern, attitude toward frugality, and ease of behavior as determinants of pro-environmental behavior intentions. *Journal of Environmental Psychology* 26, 262–268.
- Gruber, V., & Schlegelmilch, B. (2014). How techniques of neutralization legitimize norm- and attitude-inconsistent consumer behavior, *Journal of Business Ethics*, 121(1), 29-45.
- Harland, P., Staats, H., & Wilke, H. A., (1999). Explaining pro-environmental intention and behavior by personal norms and the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(12), 2505-2528.
- Harring, N., & Jagers, S. (2013). Should we trust in values? Explaining public support for pro-environmental taxes. *Sustainability*, 5(1), 210-227.
- Iyer, R., & Muncy, J. A. (2009). Purpose and object of anti-consumption. *Journal of Business Research*, 62(2), 160-168.
- Jackson, T., & Michaelis, L. (2003). Policies for Sustainable Consumption: A report to the Sustainable Development Commission, Retrieved July 19, 2018 from the World Wide Web: <http://www.sd-commission.org.uk/publications.php?id=138.html>
- Jakovcevic, A., Steg, L., Mazzeo, N., Caballero, R., Franco, P., Putrino, N., & Favara, J. (2014). Charges for plastic bags: Motivational and behavioral effects. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 372-380.
- Kallbekken, S., & Sælen, H. (2011). Public acceptance for environmental taxes: Self-interest, environmental and distributional concerns. *Energy Policy*, 39(5), 2966-2973.
- Kauder, B., Potrafke, N., & Ursprung, H. (2018). Behavioral determinants of proclaimed support for environment protection policies. *European Journal of Political Economy*, 54, 26-41.
- Konisky, D. M., Milyo, J., & Richardson, L. E. (2008). Environmental policy attitudes: Issues, geographical scale, and political trust. *Social Science Quarterly*, 89(5), 1066-1085.
- Kotler, P., & Lee, N. (2010). *Social marketing: Influencing behaviors for good* (3rd ed.). Los Angeles: Sage.
- Lam, S. P. (2015). Predicting support of climate policies by using a protection motivation model, *Climate Policy*, 15(3), 321–338. <https://doi.org/10.1080/14693062.2014.916599>

- Laroche, M., Bergeron, J., & Barbaro-Forleo, G., (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing*, 18(6), 503-520.
- Lastovicka, J. L., Bettencourt, L. A., Hughner, R. S., & Kuntze, R. J. (1999). Lifestyle of the tight and frugal: Theory and measurement. *Journal of Consumer Research*, 26(1), 85-98.
- Lewis, H., Verghese, K., & Fitzpatrick, L. (2010). Evaluating the sustainability impacts of packaging: the plastic carry bag dilemma. *Packaging Technology and Science*, 23, 145-160.
- Lubell, M. (2003). Collaborative Institutions, Belief-Systems, and Perceived Policy Effectiveness. *Political Research Quarterly*, 56(3), 309-323. <https://doi.org/10.1177/106591290305600306>
- Mørk, T. Bech-Larsen, T., Grunert, K.G., & Tsalis, G. (2017). Determinants of citizen acceptance of environmental policy regulating consumption in public settings: Organic food in public institutions. *Journal of Cleaner Production*, 148, 407-414
- Mostafa, M. M. (2007). Gender differences in Egyptian consumers' green purchase behaviour: the effects of environmental knowledge, concern and attitude. *International Journal of Consumer Studies*, 31(3), 220-229.
- Musa, H. M., Hayes, C., Bradley, M. J., Clayson, A., & Gillibrand, G. (2013). Measures aimed at reducing plastic carrier bag use: A consumer behaviour focused study, *Natural Environment*, 1(1), 17-23. doi:10.12966/ne.06.02.2013.
- NTV,2019. Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/2021-yilinda-depozito-uygulamasina-gececegiz,CvAexsAcE0mSZ6snSRKa7g> (Erişim tarihi: 12.03.2019)
- Nunnally, J. C., 1978. *Psychometric Theory*, 2nd ed. McGraw-Hill, New York, NY.
- Ozanne, L. K., & Ballantine, P. W. (2010). Sharing as a form of anti-consumption? An examination of toy library users. *Journal of Consumer Behaviour*, 9(6), 485-498.
- Pelletier, L. G., Dion, S., Tuson, K., & Green-Demers, I. (1999). Why do people fail to adopt environmental protective behaviors? Toward a taxonomy of environmental amotivation. *Journal of Applied Social Psychology*, 29(12), 2481-2504.
- Rauwald, K. S., & Moore, C. F. (2002). Environmental attitudes as predictors of policy support across three countries. *Environment and behavior*, 34(6), 709-739.
- Resmî Gazete, 2017, Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği. Erişim Adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171227-12.htm>
- Rhodes E., Axsen, J., & Jaccard, M. (2014). Does effective climate policy require well-informed citizen support? *Global Environmental Change*, 29, 92-104.
- Rienstra, S., Rietveld, P., & Verhoef, E. (1999). The social support for policy measures in passenger transport. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 4(3), 181-200. [https://doi.org/10.1016/S1361-9209\(99\)00005-X](https://doi.org/10.1016/S1361-9209(99)00005-X)
- Rivers, N., Shenstone-Harris, S., & Young, N. (2017). Using nudges to reduce waste? The case of Toronto's plastic bag levy. *Journal of environmental management*, 188, 153-162.
- Romer, J. R. (2010). The evolution of San Francisco's plastic-bag ban. *Golden Gate University Environmental Law Journal*, 1(2), 438-466.
- Schade, J., & Schlag, B. (2003). Acceptability of urban transport pricing strategies. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 6(1), 45-61.
- Schwartz, S. H., (1977). Normative influences on altruism, In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 10, pp. 221-279). New York: Academic Press.
- Skinner, B. F. (1953). *Science and human behavior*. New York: The Macmillan Company.
- Steg L., Dreijerink, L., & Abrahamse, W. (2005). Factors influencing the acceptability of energy policies: A test of VBN theory. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 415-425.
- Steg, L., & Gifford, R. (2005). Sustainable transportation and quality of life. *Journal of Transport Geography*, 13, 59-69.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56 (3), 407-424.
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A., & Kalof, L., (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 81-97.
- Tan, L.P., Johnstone, M.L., & Yang, L. (2016). Barriers to green consumption behaviours: The roles of consumers' green perceptions. *Australasian Marketing Journal*, 24 (4), 288-299.

- Tuğer, A. T., Dursun, İ., & Kabadayı, E. T. (2018). Çevreci tüketim davranışı: Etkili faktörler ve teorik açıklamalar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2978-3007.
- UNEP (2018). Single-use plastics: A roadmap for sustainability. Erişim Adresi: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25496/singleUsePlastic_sustainability.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Yılmaz, C., Sezen, B., & Ozdemir, O. (2005). Joint and interactive effects of trust and (inter) dependence on relational behaviors in long-term channel dyads. *Industrial Marketing Management*, 34(3), 235-248.
- Wan, C., Shen, G. Q., & Choi, S. (2017). A review on political factors influencing public support for urban environmental policy. *Environmental Science & Policy*, 75, 70-80.
- Witkowski, T. H. (2010). A brief history of frugality discourses in the United States. *Consumption, Markets and Culture*, 13(3), 235-258.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 149-158.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 149-158

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.587905

Geliş Tarihi / Received: 06.07.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

LOJİSTİK SEKTÖRÜNDEKİ YÖNETİCİLERİN İŞ TATMİNİ FAKTÖRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Gülşah SEZEN AKAR¹
Başak DOĞAN²

Öz

Küreselleşen dünyada, gerek işletme faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan lojistik fonksiyonunun, gerekse ülke ekonomilerinin önemli bir bileşeni olan lojistik sektörünün önemi giderek artmaktadır. İşletmelerin ve ülkelerin stratejik anlamda rekabet üstünlüğü elde etmelerinde oldukça önemli olan lojistik faaliyetlerin başarısı, çalışanların işlerine karşı olan olumlu tutumlarının artırılması ile sürdürülebilir hale getirilebilir. Olumlu tutumların artırılması noktasında en sık incelenen kavramlardan bir tanesi iş tatminidir. İş tatmini, bir çalışanın iş ve işin sağladıklarına ilişkin bir algısı ve bu algıya karşılık olarak verdiği duygusal cevap olarak tanımlanmaktadır. İşinden tatmin olan bir çalışanın, mikro düzeyde çalıştığı işletmeye, makro düzeyde ise işletmesinin yer aldığı sektöre ve ülke ekonomisine olumlu katkı sağlaması söz konusudur. Bu çalışma, lojistik sektörü yöneticilerinin iş tatmini düzeylerinin belirlenmesi amacını taşımaktadır. Bu amaçla, DEMATEL yöntemi kullanılarak iş tatminini ortaya çıkaran kriterlerin önem dereceleri ve kriterler arasındaki nedensel ilişkiler incelenmiş ve sonuçlar detaylı şekilde ortaya konulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, lojistik sektöründe yöneticilerin iş tatminlerinin artırılmasına yönelik önerilerde de bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Lojistik sektörü, çok kriterli karar verme, iş tatmini, DEMATEL.
Jel Kodları : L90, C65, L29

EVALUATION OF JOB SATISFACTION FACTORS OF MANAGERS IN LOGISTICS SECTOR

Abstract

In globalizing world, the importance of the logistics function, which constitutes an important part of the business activities and the logistics sector, which is an important component of the national economy, is increasing. The success of logistic activities, which are very important for businesses and countries to achieve a strategic competitive advantage, can be sustainable by increasing the positive attitudes of employees towards their jobs. At this point, job satisfaction is one of the most studied subjects. Job satisfaction is defined as employee's perception about job and things provided by job, and his emotional response to this perception. An employee who is satisfied with his job will contribute positively to the business in which he works at micro level, and to the sector in which his business takes part and the economy of country at macro level.

This study aims to determine the job satisfaction levels of managers in logistics sector. For this purpose, the importance of job satisfaction criteria and causal relationships between them have been examined using DEMATEL method and the results are presented in detail. In line with the findings, suggestions to increase the job satisfaction of managers in logistics sector are also made.

Keywords : Logistics sector, multi-criteria decision making, job satisfaction, DEMATEL.

Jel Codes : L90, C65, L29

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., UTF Bölümü, gsezen@adu.edu.tr, ORCID adresi: <http://0000-0002-8541-3327>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, basakdogan@klu.edu.tr, ORCID adresi: <http://0000-0001-8877-0250>.

* Bu çalışma 8. Ulusal Lojistik ve Tedarik Zinciri Kongresi'nde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir.

GİRİŞ

İşletme faaliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan lojistik faaliyetler, ürünlerin müşterilere güvenli, ekonomik ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasını sağlamaktadır. Doğru yönetilen lojistik faaliyetler, müşteri memnuniyetinin artırılması konusunda önemli bir işleve sahip olmakta, işletmelerin rekabet gücünü artırma noktasında kayda değer avantajlar sağlamaktadır. İşletmeler özellikle ana faaliyetleri arasında yer almayan lojistik süreçlerin yarattığı maliyetlerin azaltılması, yeni teknolojilerin takip edilmesi ve kullanılması, uzman işgücü ve bilgi ihtiyacı gibi konularda dış kaynak kullanımına yönelmektedir. Taşıma, depolama, ambalajlama, sigortalama, gümrükleme gibi lojistik faaliyetlerde dış kaynak kullanımının zamanla artması kaliteli ve hızlı hizmet anlayışının gelişimine olumlu yansımıştır.

Müşterilere ürünleri 7 gün 24 saat çalışarak ulaştırmakla ilgilenen lojistik sektörde rekabet edilebilirlikte uzmanlaşmış, nitelikli işgücü büyük öneme sahiptir. Yönetim süreçlerinde profesyonelleşme, piyasa koşullarına ve tüketici taleplerine daha kolay uyum sağlama, üretkenlikte artış, kalite anlayışında gelişme, stoklarda azalma, maliyet düşüşü rekabette etkin rol oynamaktadır (Koban ve Keser, 2013: 34).

Lojistik sektörünün doğru dinamiklerle işlemesi ve lojistik faaliyetlerin başarıya ulaşması, bu sektörde çalışanların işlerine karşı olan olumlu tutumları ile sağlanabilir. Bu nedenle, her sektörde olduğu gibi, lojistik sektörde de motivasyon, moral, işe bağlılık, örgütsel bağlılık, iş tatmini gibi; düzeyi arttığında işe karşı olumlu tutumları da beraberinde getiren bazı kavramların üzerinde durulmaktadır. Geniş kapsamda düşündüğümüzde, lojistik sektörünün doğru dinamiklerle işlemesi, ülkelerin rekabet gücünü artırıcı etki yapmakta ve gelişmişlik düzeylerinin artmasına destek olmaktadır.

Bu çalışmada, lojistik sektörü yöneticilerinin iş tatmini faktörlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İş tatmini düzeyinin yüksek olması, alanyazında işletmelerin başarısını artıran önemli unsurlardan biri olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla, işinden tatmin olan bir çalışan, mikro düzeyde çalıştığı işletmeye, makro düzeyde ise işletmesinin yer aldığı sektöre ve ülke ekonomisine olumlu katkı sağlayacak, böylelikle işletmelerin ve ülkelerin rekabet gücü artacaktır.

I. LİTERATÜR TARAMASI

İş tatmini, verimli ve başarılı olmak isteyen işletmeler ve yönetim alanında çalışan araştırmacılar için her daim ilgi çekici bir konu olmuştur. Genel itibarıyla, "bireylerin işine karşı gösterdiği tepki" olarak kavramsallaştırılan iş tatmini ile ilgili, alanyazında pek çok tanım yer almaktadır. Vroom (1967: 99'den aktaran Bayrak Kök, 2006: 291), iş tatminini çalışanların işlerindeki rolüne karşı duygusal tepkileri olarak tanımlamış ve kişinin işine karşı olumlu tepkilerini iş tatmini, olumsuz tepkilerini ise iş tatminsizliği olarak ifade etmiştir. Hackman ve Oldham (1975'ten aktaran Bozkurt ve Bozkurt, 2008: 2) iş tatminini, "çalışanların işinden duyduğu mutluluk" şeklinde tanımlamıştır. Locke'a göre (1983'ten aktaran Testa, 1999: 155) iş tatmini; çalışanların iş ve iş tecrübelerini değerlendirme sonuçlarına karşı kullandığı hoşça giden ve olumlu duygusal ifadelerdir. Bu bağlamda iş tatmini, çalışanın işiyle ilgili mutlu olma halidir.

Çalışanın iş tatminine sahip olması için, işine karşı olan beklentilerinin karşılanması gerekmektedir. Bu beklentiler aynı zamanda, iş tatminine etki eden faktörler olarak da nitelendirilebilir. Yapılan çeşitli çalışmalar sonucunda; ücret, güvenlik, terfi, liderlik, kararlara katılma, yönetim tarzı, rol açıklığı, farkına varılma çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı, takdir edilme ve işin kendisi gibi faktörlerin iş tatmini üzerinde önemli etkileri olduğu ortaya çıkmıştır (Bozkurt ve Bozkurt, 2008: 3, Erdil vd., 2004: 19). Erdoğan, (1996: 233-245'ten aktaran Cevher, 2015: 154) iş tatminine etki eden faktörleri daha detaylı bir bakışla kişiye ve işe bağlı olan faktörler şeklinde iki grup altında toplamıştır. Bunlardan iş görenin kişiliği, iş deneyimi, sosyal yaşamını kişiye bağlı faktörler şeklinde açıklarken; işin görünümü ve zorluk derecesi, işin içsel özellikleri, ücret, ilerleme olanağı, ödüllendirme,

işletmedeki beşeri ilişkiler, işletmenin sosyal görünümü, çalışma koşulları ve iş güvenliği işe bağlı olan faktörler olarak ifade etmiştir.

Çalışmada iş tatmini yaratan olumlu durumlar ortadan kalkar, olumsuz durumlar ortaya çıkmaya başlarsa, iş tatminsizliği söz konusu olur. Buradan hareketle, iş tatmininin durağan değil (Emre, 2016: 4), dinamik olduğundan bahsedilebilir.

İş tatmininin olması işletmeler için ne kadar arzulanan bir durum ise, iş tatminsizliğinin olması da o kadar arzulanan bir durumdur. İş tatminsizliğine sahip olan, yani işinden tatmin olmayan çalışanların, çalışan devir hızının yüksek olduğu, işe geç geldiği, performanslarının ve örgütsel bağlılık düzeylerinin düşük olduğu (Mengenci, 2015: 129) hatta işinden ayrılabilirdiği (Ardıç ve Türker, 2001'den aktaran Bozkurt ve Bozkurt, 2008: 3) ifade edilmektedir.

Günümüzün en dinamik ve önemli sektörlerinden biri kabul edilen lojistik sektöründe, gerek bağımsız işletme olarak yer alan, gerekse bünyesinde yürüttüğü lojistik operasyonlarla sektöre katkı sağlayan pek çok işletme de başarılı sonuçlar elde edebilmek için, iş tatmini konusu ile ilgilenmek durumundadır. İş tatminine sahip olan çalışanlar, bu işletmelerin başarısının artmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Lojistik sektöründe iş tatmini üzerine yapılan bazı çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Johnson vd. (1999) ve Üstüner ve Özçelik (2012), demografik farklılıklar bakımından iş tatminini irdelemişlerdir. Yaşlıoğlu vd. (2013) iş güvensizliği, stres ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sevim vd. (2015), teknoloji tabanlı kontrol sistemlerinin iş tatmini, motivasyon, bireysel performans üzerine etkilerini değerlendirmiştir. Anandhi ve Perumal (2013), lojistik çalışanlarının iş tatminini etkileyen faktörleri incelemiştir. Autry ve Daugherty (2003) depo operasyon çalışanlarının iş tatmini, birey-örgüt uyum bağlantısı ve sorunlarla başa çıkma yolları üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bahsedilen çalışmalarla ilgili daha ayrıntılı bilgi, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Lojistik Sektöründe İş Tatmini Üzerine Yapılan Bazı Çalışmalar

Yazar	Açıklama
Yaşlıoğlu vd. (2013)	Lojistik sektöründe çalışanlar üzerine yapılan çalışmada, iş güvensizliği, iş kaynaklı stres ve iş tatmini arasındaki ilişki incelenmiştir. İş güvensizliği ve iş kaynaklı stresin doğrudan iş tatmini üzerine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır ve sektöre önerilerde bulunulmuştur.
Johnson vd. (1999)	Lojistik sektörü yöneticilerinin iş tatmini üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiş; cinsiyet boyutunda değerlendirme yapılmıştır. Kadın ve erkek yöneticiler arasında birçok konuda farklılıklar bulunmasa da kadınların büyük bölümünün Cam Tavanla karşı karşıya kaldıkları ortaya konulmuştur.
Autry and Daugherty (2003)	Depo operasyon çalışanlarının işlerinden tatmin olma durumları, birey-örgüt uyumu bağlamında ele alınmıştır. Araştırma bulgularına göre, çalıştıkları örgüt ve yöneticileri hakkında gerçekçi beklentileri olan çalışanlar işlerinden daha yüksek olasılıkla tatmin olmaktadır. İşinden tatmin olan çalışanlar ise, kendilerine ve çalıştıkları örgüte faydalı işler yapmaktadır.
Anandhi and Perumal (2013)	Lojistik sektöründe iş tatmini faktörleri üzerine bir değerlendirme çalışması yaparak, ücret ve işin kendisinin önemli iş tatmini faktörleri olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Üstüner ve Özçelik (2012)	Lojistik sektöründe çalışanların cinsiyet, eğitim ve çalışma süreleri ile iş tatmini arasındaki bağlantıya yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Eğitim ve çalışma süreleri ile iş memnuniyeti arasında farklılıklar olduğu ve kadın çalışanların erkek çalışanlara göre işlerinden daha memnun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Sevim vd. (2015)	Lojistik sektöründe çalışanların teknoloji tabanlı kontrol sistemleri ile takip edilmesinin çalışanların iş yeri davranışları üzerindeki etkileri ölçülmüştür. Çalışmada, teknoloji tabanlı kontrol sistemlerinin bireysel performans, motivasyon ve iş tatmini üzerinde pozitif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

II. METODOLOJİ

Bireyler problem çözümlerinde çoğunlukla sezgileriyle hareket ederek karar verse de organizasyonlar için bu sürecin daha farklı olması beklenmektedir. Organizasyonu ilgilendiren kararlarda bilimsel yaklaşımların benimsenmesi gerekir. Karar verme aşamasında problemin çözümünü etkileyen çok fazla sayıda faktör etkili olmasına rağmen karar verici en önemlilerini kriter olarak ederek süreci başlatır. Bu çalışmada, birden fazla farklı kriterin değerlendirilmesi gereken problemlerin çözümünde etkili olan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Yöntemlerinden DEMATEL yöntemi kullanılmıştır.

DEMATEL yöntemi, karar vericilerin kriterler arasında nedensellik ilişkisi kurmasında etkili bir kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Bu yöntemde, yapısal modelin düzenlenmesi için uzman bilgisine ihtiyaç duyulduğu için (Karaoğlu, 2016), üst kademedeki yönetici karar vericilerin yaptıkları değerlendirmelere bağlı olarak kriterlerin sıralanmasında bu yöntem kullanılmıştır.

DEMATEL karışık problemleri çözmeye kullanılmak amacıyla Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri programınca 1972 ve 1976 yılları arasında ortaya konulmuştur (Fontela ve Gobus, 1974).

DEMATEL, kriterler arası etkileşime ait diyagram sunması ve kriterlerin birbiri üzerinde ne ölçüde etkiye sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz eder. DEMATEL’de, bir kriterin (önem dereceleri) diğer kriterleri ne ölçüde etkilediği ve diğer kriterlerden ne ölçüde etkilenme şiddetine sahip olduğunun hesaplanabilmesi önemli bir özelliktir (Pekkaya ve Aslan, 2018).

DEMATEL uygulama adımları şu şekildedir (Karaoğlu, 2016; Gürbüz ve Çavdarıcı, 2018; Eroğlu, 2014):

Adım 1: Uzmanlardan kriterler arasındaki ilişkiyi Tablo 2’de verilen kriter değerlendirme ölçeği ile değerlendirmeleri istenir. Sayısal değerler, bir kriterin diğerini hangi ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Tablo 2: DEMATEL Kriter Değerlendirme Ölçeği

Sayısal Değer	Tanım
0	Etkisiz
1	Düşük Etki
2	Orta Etki
3	Yüksek Etki
4	Çok Yüksek Etki

Adım 2: Kriterleri değerlendiren uzman sayısının birden fazla olması durumunda, verilen puanların aritmetik ortalaması alınır. Ardından bu değerler matrise yerleştirilir ve köşegenleri “0” olan asimetrik bir matris elde edilir. Bu elde edilen matrise direkt ilişki matrisi (X) adı verilmektedir.

$$X = \begin{bmatrix} 0 & \dots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{n1} & \dots & 0 \end{bmatrix}$$

Adım 3: Direkt ilişki matrisinin elde edilmesinden sonra her bir satır ve sütun toplamının en büyüğü bulunur.

$$s = \max \left(\max \sum_{j=1}^n X_{ij}, \sum_{i=1}^n X_{ij} \right) \quad (1)$$
$$i, j \in (1, 2, 3, \dots, n)$$

Ardından direkt ilişki matrisi X "s" değerine bölünerek normalleştirilmiş direkt ilişki matrisi (D) oluşturulur.

$$D = \frac{X}{s} \quad (2)$$

Adım 4: D matrisi birim matristen çıkarılır, tersi alınır ve tekrar D matrisi ile çarpılır. Böylelikle toplam ilişki matrisi (T) elde edilir.

$$\lim_{i \rightarrow \infty} D + D^2 + D^3 + \dots + D^i \quad (3)$$

$$T = D + D^2 + D^3 + \dots + D^i = D(I - D)^{-1}$$

Adım 5: Toplam direkt ilişki matrisi T'nin satır toplamı R ve sütun toplamı C belirlenir.

$$R_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \quad (4)$$

$$C_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \quad (5)$$

Her bir kriter için R+C gönderilen ve alınan toplam etki değerini, her bir kriter için R-C ise kriterin sisteme yaptığı toplam etkiyi gösterir.

R+C kriterin sistem içindeki önemini belirtir; her bir kriterin diğer kriterle arasındaki pozitif veya negatif ilişkiyi gösterir. R-C değeri pozitif ise etkileyen, negatif ise etkilenen olarak nitelendirilir.

Adım 6: Matrisin eşik değeri belirlenir ve etki yönlü dağılım grafiği çizilir. Eşik değerin üzerindeki kriterler etkileyen olarak belirlenir ve diyagramda etki yönü ok ile belirtilir. Herhangi kriterin kendisini de etkilemesi durumu da diyagramda gösterilir. Oklar, etkileyenden etkilenene doğru oluşur. Eşik değer uzmanlar tarafından belirlenebilir. Bunun mümkün olmaması durumunda toplam ilişki matrisinin (T) ortalaması alınarak da belirlenebilir.

Adım 7: Kriter ağırlıkları aşağıdaki eşitlikler ile belirlenir.

$$w_i = \sqrt{[R_i + C_i]^2 + [R_i - C_i]^2} \quad (6)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (7)$$

III. UYGULAMA

Bu çalışmada Tekirdağ ilinde faaliyet gösteren bir lojistik firmasının, üst kademe yöneticilerinin, iş tatmini düzeylerine ilişkin faktörler DEMATEL yöntemi ile sıralanmıştır. Çalışmada uzman karar vericilerden elde edilen birincil verilerden faydalanılmıştır. Sekiz uzman karar vericiye DEMATEL yönteminin analizine uygun şekilde hazırlanmış anket uygulanmıştır. Uzman karar vericilerin tamamı lisans mezunu olup, sektörde 10-15 yıl arası tecrübeye sahiptir. Bahsi geçen işletme, yıllık 6 ile 7,5 milyon ton yük işleme kapasitesine sahip olup isminin gizli kalmasını istemiştir.

III.I. DEMATEL Yöntemiyle Kriterlerin Sıralanması

DEMATEL yöntemiyle üst düzey yöneticilerin iş tatminin etkileyen faktörlerin sıralanması için, yöneticilerin kriterleri karşılıklı olarak değerlendirmesi istenmiş ve yöntemin adımları izlenerek sıralama gerçekleştirilmiştir. Öncelikle Tablo 3'de gösterilen direkt ilişki matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3: Direkt İlişki Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9	TOPLAM
C1	0,000	2,875	2,375	2,750	2,625	2,875	2,250	1,625	2,000	19,375
C2	3,125	0,000	2,875	2,875	2,625	2,750	2,375	1,500	2,250	20,375
C3	2,250	2,625	0,000	2,750	2,625	2,000	2,875	1,500	1,750	18,375
C4	3,000	2,875	2,625	0,000	2,125	2,750	2,125	1,875	2,750	20,125
C5	2,875	3,000	3,500	2,625	0,000	2,875	3,000	2,125	2,250	22,250
C6	3,500	3,000	3,000	3,375	3,500	0,000	3,250	1,750	3,375	24,750
C7	2,500	2,625	3,000	2,750	3,000	3,000	0,000	2,000	2,125	21,000
C8	2,125	1,875	1,125	1,625	1,750	2,625	1,625	0,000	2,500	15,250
C9	2,000	2,250	1,625	3,000	2,375	3,500	2,375	3,000	0,000	20,125
TOPLAM	21,375	21,125	20,125	21,750	20,625	22,375	19,875	15,375	19,000	

Yöntemin diğer adımları izlenerek toplam ilişki matrisi (Tablo 4) oluşturulmuştur. Burada yeşil ile gösterilen hücreler hesaplanan eşik değeri (0,510) üzerindeki değerlerdir. Eşik değeri toplam ilişki matrisinin ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 4: Toplam İlişki Matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7	C8	C9
C1	0,439	0,538	0,507	0,546	0,520	0,555	0,494	0,379	0,465
C2	0,570	0,453	0,542	0,569	0,539	0,570	0,516	0,389	0,490
C3	0,499	0,507	0,398	0,522	0,498	0,503	0,493	0,359	0,436
C4	0,558	0,549	0,525	0,458	0,515	0,564	0,500	0,397	0,501

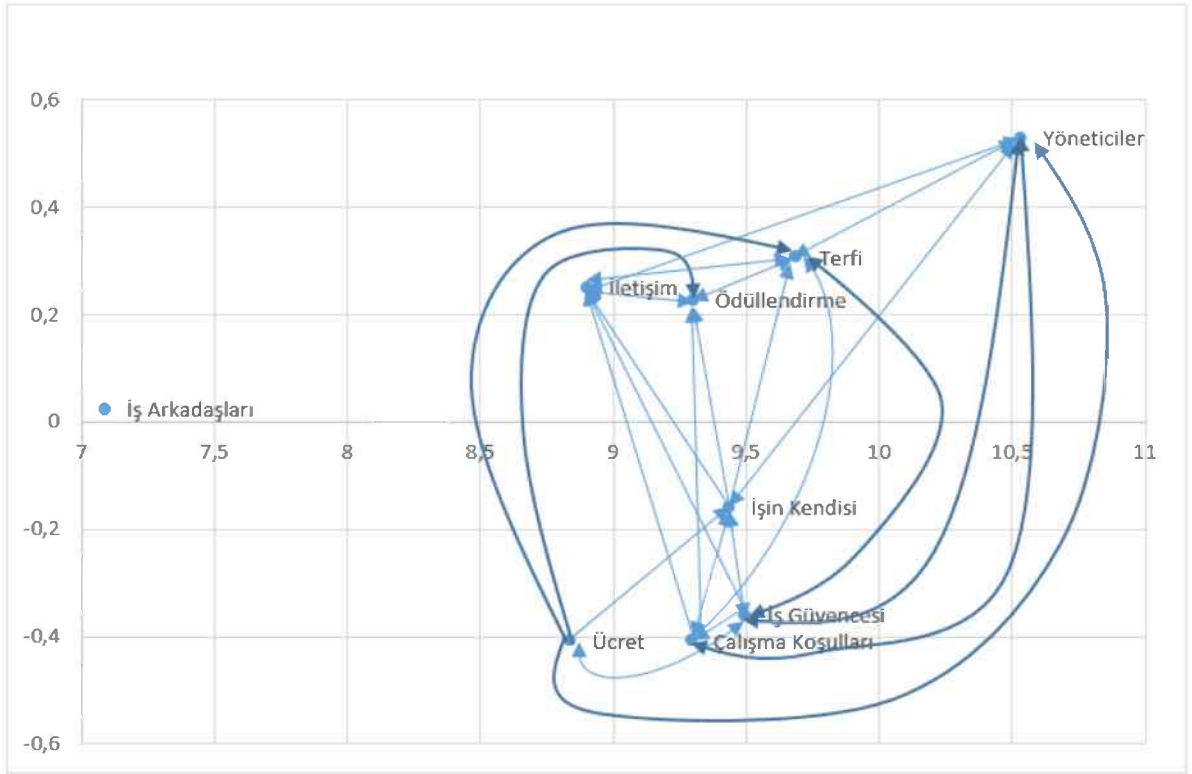
C5	0,597	0,596	0,596	0,597	0,477	0,610	0,570	0,436	0,521
C6	0,670	0,648	0,629	0,675	0,652	0,562	0,627	0,463	0,605
C7	0,562	0,561	0,558	0,577	0,563	0,591	0,440	0,415	0,497
C8	0,429	0,416	0,378	0,418	0,405	0,458	0,389	0,256	0,405
C9	0,526	0,529	0,491	0,566	0,523	0,590	0,508	0,437	0,404

Etkileyen ve etkilenen faktörlerin değerlendirilmesi Tablo 5’de verilmiştir. C5-C9 arasındaki faktörler (Terfi, Yöneticiler, Ödüllendirme, İş arkadaşları ve İletişim) R-C değerleri pozitif olduğu için sistemi etkileyen konumdadır. Diğer kriterlerin ise, R-C negatif olduğundan etkilenenler grubunda olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Etkileyen ve Etkilenen Faktörlerin Grupları

Kriterler	R	C	R+C	R-C
Çalışma Koşulları	4,443	4,850595	9,293	-0,408
İşin Kendisi	4,638	4,796981	9,435	-0,159
Ücret	4,215	4,623003	8,838	-0,408
İş Güvencesi	4,568	4,928793	9,497	-0,361
Terfi	4,999	4,692261	9,691	0,307
Yöneticiler	5,532	5,002944	10,535	0,529
Ödüllendirme	4,764	4,537139	9,301	0,227
İş Arkadaşları	3,556	3,53152	7,087	0,024
İletişim	4,574	4,325316	8,900	0,249

Etkileyen ve etkilenen faktör grupları arasındaki yapısal ilişkinin görsel ifadesi için dağılım grafiği (Etki Diyagramı) çizilmiştir. Grafik çizilirken daha önce hesaplanan eşik değerden faydalanılmıştır. Eşik değer 0, 510’un üzerinde olan değerler üzerinden yapılan sıralama ile Şekil 1 elde edilmiş olup koordinat düzleminde x eksenini önem derecesini gösterirken y eksenini de sisteme yapılan etki derecesini göstermektedir. Burada önem derecesi ve sisteme yapılan etki derecesi en fazla olan kriterin yöneticiler kriteri olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Dağılım Grafiği

Yöntemin adımları takip edilerek, kriterlerin ağırlıklandırılması gerçekleştirilmiştir. Hesaplama değerleri, kriter ağırlıkları ve sıralama Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6: Kriterlerin Ağırlıklandırılması

Kriterler	Kriter Ağırlıkları Hesap Değerleri (w_i)	Kriter Ağırlıkları (W_i)	Kriter Sıralaması
Çalışma Koşulları	9,302142	0,112578	6
İşin Kendisi	9,436121	0,1142	4
Ücret	8,847692	0,107079	8
İş Güvencesi	9,503608	0,115017	3
Terfi	9,696093	0,117346	2
Yöneticiler	10,54816	<u>0,127658</u>	<u>1</u>
Ödüllendirme	9,304058	0,112602	5
İş Arkadaşları	7,087062	0,085771	9
İletişim	8,903131	0,107749	7
Toplam	82,62807		

Üst kademe lojistik yöneticilerinin değerlendirmeleri doğrultusunda, DEMATEL yöntemi kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda, yöneticiler, terfi, iş güvencesi kriterlerinin, tüm diğer kriterlerden daha yüksek ağırlıklı; ücret ve iş arkadaşları kriterlerinin ise daha az ağırlıklı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İş tatmini, bir çalışanın iş ve işin sağladıklarına ilişkin algısı ve bu algıya karşılık olarak verdiği duygusal cevap olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla çalışanların yaptıkları işten ne kadar memnun olduğunun bir göstergesidir. İşinden memnun olan bir çalışanın, hem kendi performansını, hem işletmenin performansını artıracak göz önüne alındığında, işletmeler için sürdürülebilirlik sağlanması hususunda ne kadar önemli bir kavram olduğu açıkça görülebilmektedir.

Lojistik sektörü, küreselleşen dünyada önemi giderek artan sektörlerden bir tanesidir. İşletmelerin ürünlerini müşterilere güvenli, ekonomik ve hızlı bir şekilde ulaştırmalarını sağlayan lojistik faaliyetler, işletmenin sürdürülebilirliğine çok önemli katkılar sağlamaktadır. Sürdürülebilirliğe katkı sağlayan önemli bir kavram olan iş tatmininin, lojistik sektöründeki çalışanlar için ele alınması da, ayrıca bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, lojistik sektörü yöneticilerin iş tatmini faktörlerinin değerlendirilmesidir. DEMATEL yöntemi kullanılarak yapılan çalışma sonucunda, lojistik sektöründe üst kademedeki çalışan karar vericiler için yöneticiler ve terfi önemli iş tatmini kriterleri olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmada elde edilen bulgular, alanyazında yer alan çalışmalarda yer alan bulgularla benzerlik göstermektedir. Alanyazında iş tatminini etkileyen faktörler; işin kendisi, işin özellikleri, ücret, terfi olanağı, ödüllendirme, çalışma arkadaşları, işletmedeki ilişkiler, çalışma koşulları, iş güvenliği, yöneticiler vb. olarak yer almaktadır. Bu çalışmanın alanyazına katkısı, belirtilen kriterler arasındaki önem sıralamasına dair ağırlıklandırmanın çok kriterli karar verme teknikleri yöntemi kullanarak belirlenmiş olmasıdır.

İşletmelerin sürdürülebilirliği için önemli bir fonksiyon ve ülke ekonomilerinde önemli bir sektör olan lojistik faaliyetlerin daha iyi yapılabilmesi için, bu faaliyetleri gerçekleştiren çalışanların iş tatminlerinin sağlanmasına özen gösterilmelidir. Bu noktada işletmeler, çalışanların iş tatminini artıran unsurları daha iyi hale getirmeli, her çalışanın birbirinden farklı özellikler ve istekler taşıyabileceğini de göz önünde bulundurarak en uygun unsurları barındırmaya gayret etmelidir. Zaman zaman yapılan iş tatmini araştırmaları, düzenli toplantılar ve gözlemlerle çalışanların işlerinden ne kadar memnun olduğuna dair bilgi toplanmalı ve olumlu-olumsuz durumların nedenleri araştırılarak iş tatminini sağlamaya yönelik çalışma ortamı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anandhi, K., & Perumal, M. (2013). Job satisfaction in logistics sector: a review and research agenda. *International Journal of Marketing and Technology*, 3 (5), 114- 126.
- Autry, C. W., & Daugherty, P. C. (2003). Warehouse operations employees: linking person organization fit, job satisfaction, and coping responses. *Journal of Business Logistics*, 24 (1), 171-197.
- Bayrak Kök, S. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20 (1), 291-310.
- Bozkurt, Ö., & Bozkurt, İ. (2008). İş tatminini etkileyen işletme içi faktörlerin eğitim sektörü açısından değerlendirilmesine yönelik bir alan araştırması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 1-18.
- Cevher, E. (2015). İş doyumunu etkileyen faktörler: Butik otel çalışanları üzerine bir araştırma, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(17), 152-165.

- Emre, G. (2016). *İş tatmini ve örgütsel bağlılık etkileşimi: İstanbul ili lojistik firmaları çalışanları üzerine bir uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z., & Erat, S. (2004). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: Tekstil sektöründe bir uygulama, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5 (1), 17-26.
- Eroğlu, Ö. (2014). *Assessment of maintenance/repair alternatives with the fuzzy DEMATEL and SMAA-2 methods*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Turkey.
- Fontela, E., & Gabus, A. (1974). Dematel, innovative methods. Report no. 2: Structural analysis of the world problematique, *Battelle Geneva Research Institute*, 67-69.
- Gürbüz, F., & Çavdırıcı, S. (2018). Geri dönüşüm sektörüne ilişkin sorun alanlarının DEMATEL ve GRİ DEMATEL yöntemiyle değerlendirilmesi. *Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 22 (2), 285-301.
- Johnson, J., McClure, D., & Schneider, K. (1999). Job satisfaction of logistics managers: Female versus male perspectives. *Transportation Journal*, 39 (1), 5-19.
- Karaoğlu, S. (2016). DEMATEL ve VIKOR Yöntemleriyle dış kaynak seçimi: Otel işletmesi örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 55, 9-24.
- Koban E. & Keser Yıldırım H. (2013), Rekabet Edebilirlikte Türk Lojistik Sektörünün İstihdam Yapısının Analizi ve İstihdama Yönelik Devlet Destekleri, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4 (2), 32-43.
- Mengenci, C. (2015). İş Tatmini, Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkilerinin Belirlenmesi, *Ege Akademik Bakış*, 15 (1), 127-139.
- Pekkaya, M., & Aslan, B. (2018). OSB yer seçiminde dikkate alınan kriter önem derecelerinin ve kriterler arası etkileşimin belirlenmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 293-308.
- Sevim, E., Köseoğlu M., & Acar, A. Z. (2015). The effects of technology based control systems on workplace behavior of the workers in logistics sector. *Journal of Management Marketing and Logistics*, 2(1), 57-68.
- Testa, M. R. (1999). Satisfaction with organizational vision, job satisfaction and service efforts: An empirical investigation. *Leadership & Organization Development Journal*, 20 (3): 154-161.
- Üstüner, M., & Özçelik, E. (2012). Çalışanların demografik özelliklerine göre iş tatminindeki tutumsal farklılıkların bir lojistik işletmesinde uygulama örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 225-235.
- Yaşlıoğlu, M., Karagülle, Ö., & Baran, M. (2013). An empirical research on the relationship between job insecurity, job related stress and job satisfaction in logistics industry, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 99, 332 – 338.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 159-170.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 159-170.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.640699

Geliş Tarihi / Received: 31.10.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 14.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

TURİZM SEKTÖRÜNDE FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURUNUN KARLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

İlcut Elif KANDİL GÖKER¹
Bahadır UYSAL²

Öz

Sermaye Varlıklarını Fiyatlandırma Modeli ile ortaya atılan bir finansal varlığın getirisinin sistematik riske bağlı olarak belirlenebileceği görüşü, zamanla farklı değişkenlerin getiri üzerindeki etkisinin tespit edilmesi ile geliştirilmiştir. Bununla birlikte sistematik riskin fiyat, getiri, karlılık, değer üzerindeki etkisi pek çok çalışma ile ortaya konulmuştur. Maruz kalınan ancak çeşitlendirme ile ortadan kaldırılamayan risk olarak tanımlanan sistematik riskin iki önemli unsuru faiz riski ve kur riski olarak belirtilmektedir. Faiz oranları ve döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların beraberinde getirdiği söz konusu risklerin aynı zamanda firmaların karlılıkları üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Bu anlamda, bu çalışma gerek niteliği itibarıyla faiz oranındaki ve döviz kurundaki değişimden en çok etkilenecek sektörler arasında yer alması; gerekse Türkiye ekonomisinde özellikle cari dengenin sağlanmasında önemli bir paya sahip olması nedeniyle turizm sektöründe iki önemli sistematik risk unsurunun farklı karlılık göstergeleri üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. BİST'e kote olmuş 6 turizm firmasının 2010-2019 dönemi verileri kullanılarak panel eşbütünleşme testleri ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki ortaya konulmuştur. Döviz kuru ve faiz oranının firmaların özsermaye karlılıkları üzerindeki uzun dönemli etkisi Maki Eşbütünleşme testi ile incelenmiş, DOLS tahmincisi ile etkinin yönü ve katsayısı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular BİST'e kote turizm firmalarının karlılıkları üzerinde her iki sistematik risk unsurunun da negatif etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler : Turizm Sektörü, Faiz Oranı, Döviz Kuru, Karlılık, Panel Eşbütünleşme Analizi.

Jel Kodları : G32.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, elifkandil@kku.edu.tr, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5290-3514>

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, bahadiruysal@kku.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6670-644X>

* Bu çalışma, 23-25 Ekim 2019 tarihleri arasında Niğde'de gerçekleştirilen 6. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

EFFECT OF INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE ON PROFITABILITY IN TOURISM SECTOR

Abstract

The Capital Asset Pricing Model asserts that the return on a financial asset depends on systematic risk. Two important elements of the systematic risk are mentioned as interest risk and exchange rate risk. It has been reported in the literature that the risks associated with the fluctuations in interest rates and exchange rates also have a significant effect on the profitability of firms. In this sense, this study will examine the effect of two systematic risk factors on different profitability indicators in tourism sector. The tourism sector is among the sectors most affected by the changes in interest rates and exchange rates and also has a large share of the current account balance in supply in Turkey's economy. By using panel cointegration tests the long-term relationship between the variables were demonstrated with the data of 2010-2019 period of 6 tourism companies listed in BIST. The long-term effect of exchange rate and interest rate variables on the return on equity of firms was examined by Maki Cointegration test, and the direction and coefficient of impact were determined by DOLS estimator. The findings show that both systematic risk factors have a negative effect on the profitability of tourism companies listed in BIST.

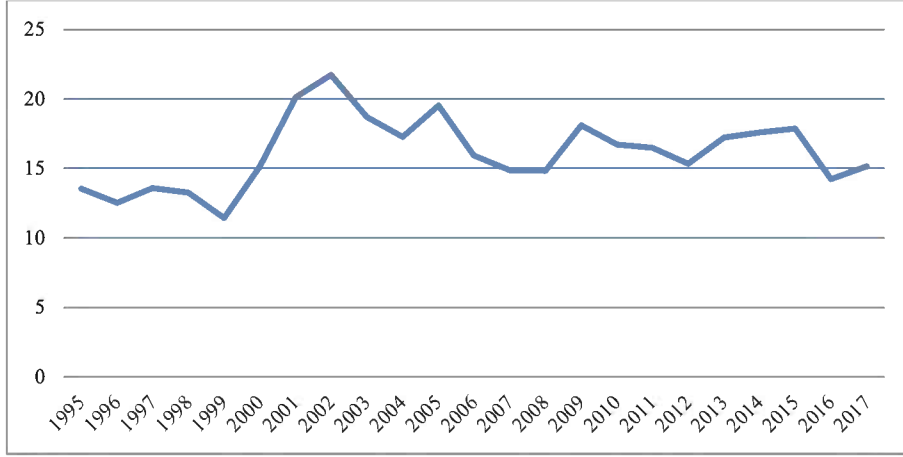
Keywords : Tourism Sector, Interest Rate, Exchange Rate, Profitability, Panel Cointegration Analysis.

Jel Codes : G32.

GİRİŞ

Küreselleşen dünyada uluslararası mali ve ticari hareketliliklerin artışı her geçen gün mikro ve makro faktörlerin etki düzeylerini ve yönlerini değiştiren gelişmeleri beraberinde getirmekte ya da yeni faktörler ortaya koymaktadır. Bu anlamda firmaların karlılıkları üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi günümüzde de bir sorunsal teşkil etmektedir. Firma düzeyinde yapılan çalışmalarda finansal performansı etkileyen faktörler sermaye yapısı (Eriotis-Neokosmides 2002; Mesquita-Lara 2003; Frank-Goyal 2008), sahiplik yapısı (Barbosa-Louri 2005), büyüklük (Simon, 1962; Hall-Weiss 1967; Whittington 198; Albayrak-Akbulut, 2008) yaş (Papadogonas 2007; Magoutas vd., 2016) ya da duran varlıklar (Nunes vd. 2009;) gibi firmalara özgü mikro faktörler ve döviz kuru (Forbes 2002; Nydahl 1999; Kıymaz 2003) faiz oranı (Agiomirgianakis vd. 2013; Zeitun vd., 2007) gibi makroekonomik faktörler olarak belirtilmektedir.

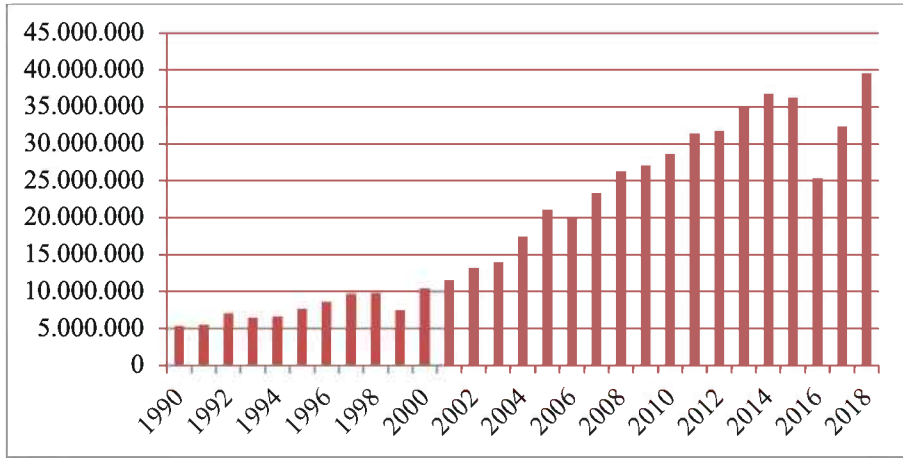
Literatürde pek çok çalışma ile ortaya konulduğu üzere firma karlılığını etkileyen faktörler sektörden sektöre farklılık göstermektedir. Her sektörün borçlanma olanakları, ihracat potansiyeli, sistematik risk unsurlarından etkilenme biçimi farklılaşmaktadır. İhracatın payının ekonomik gelişmişlikte bir gösterge olduğu günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkeler için reel kesimin içinde turizm sektörü önemli bir rol üstlenmektedir. Şekil 1'de de görüleceği üzere Dünya bankası verilerine göre Türkiye'de son 20 yıldır %12'nin altına düşmeyen bir turizm geliri/toplam ihracat oranı söz konusudur. Dünya bankası verilerine dahil edilen tüm ülkeler için bu oranın çok daha düşük düzeyde olması (2017 yılı %6.65), Türkiye için turizm sektörünün önemini ortaya koymaktadır.

Kaynak: data.worldbank.org

Şekil 1: Türkiye 1995-2017 Dönemi Toplam Turizm Geliri/Toplam İhracat Oranı Değişimi

Türkiye'ye gelen turist sayısı her geçen gün artan bir ivme ile yukarı yönlü bir hareket göstermektedir. 1990 yılında 5.389.308 olan turist sayısı 2018 yılsonu itibariyle 39.566.327 olmuştur (Şekil 2). 2016 yılında ülkede yaşanan gelişmelerden ötürü bir düşüş söz konusu olsa da Türkiye için gelen turist sayısında büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda gelen turistlerin konaklaması, ağırlanması işini üstlenen firmaların yüksek performans ile faaliyet göstermeleri turizmin sürdürülebilirliği için birincil derece önem arz etmektedir.

Kaynak: <http://ttd.org.tr/turizm-istatistikleri>

Şekil 2: 1990-2018 Dönemi Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Turizm firmalarının finansal performanslarını etkileyen firmaya özgü faktörler pek çok çalışma ile ortaya konulmuş olmakta birlikte makro faktörlerin etkisini ele alan çalışma sayısının oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile sistematik risk unsurları grubunda değerlendirilebilecek iki risk unsuru olan faiz oranı ve döviz kuru riskinin karlılık üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır.

Döviz kurundaki dalgalanmaların firmalar üzerinde yaratacağı etki kur etkisi olarak adlandırılmaktadır. Firmalar için kur riskine açıklık, işlem etkisi, muhasebe etkisi ve ekonomik etki şeklinde gerçekleşmektedir. Döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların firmaların beklenen nakit akımları ile gerçekleşen nakit akımları arasında fark yaratması kur riskinin söz konusu olduğunu göstermekte ve bu durum ekonomik etki olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik etkinin, firma değeri

ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi ölçen regresyon katsayısı olduğu kabulü, ölçülmesini de kolaylaştırmaktadır (Mutluay-Turaboğlu, 2013: 61). Gelecekte faiz oranının yükselmesi ile ödünç alıcıların karşı karşıya kaldıkları riske faiz riski denilmektedir. Faiz oranının yükselmesi izlenen para politikasını sıkılaştırmakta ve yatırımcıların tercihlerini pek çok açıdan etkilemektedir. Faiz oranı riskinin piyasa riski, kuponlarını yeniden yatırım riski, kredinin geri ödenmeme riski, likidite riski ve volatilité riski gibi çeşitli türleri mevcuttur (Parasız-Ekren, 2016: 114). Bu iki risk faktörü sistematik risk olma özelliğinden dolayı ortadan kaldırılamamakta ancak firmaların aldıkları pozisyonlar ile firma için etkisi azaltılabilmektedir. Firmaların karlılıkları üzerinde bu faktörlerin etki yönü ve derecesinin belirlenmesi alınacak pozisyonlar için oldukça önemlidir.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahip olan turizm sektöründe makroekonomik faktörlerin karlılık üzerindeki etkisini incelemek üzere ele alınmıştır. Ortaya konulan bulguların turizm sektörü firmalarına, finansal yönetim politikalarının belirlenmesinde yönlendirici bir etki yaratması umut edilmektedir. Kesintisiz verilerine ulaşılabilir olması ve borsaya kotasyon şartlarını sağlayarak belirli standartlarda faaliyet gösteriyor olması nedeniyle BİST'e kote olmuş 6 turizm firmasının 2010q1-2019q3 dönemi verileri kullanılmıştır.

I. LİTERATÜR

Literatürde firmaların finansal performanslarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesine yönelik pek çok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında borsaya kote olmuş şirketler örnekleminde mikro ve makro faktörlerin yer aldığı panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde özellikle makroekonomik faktörlerin etkisine odaklanan araştırmalara yer verilmiştir. Uluslararası çalışmalara bakıldığında Shapiro (1975), döviz kurundaki değişimin firmaların nakit akışı, karlılıkları ve dolayısıyla değerleri üzerinde negatif etkisi olduğunu çok uluslu işletmeler örnekleminde ortaya koymuş ve makroekonomik faktörler ile karlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk çalışmalardan olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bahse konu ilişkinin pek çok akademik çalışma ile araştırıldığı görülmektedir. Zeitun vd. (2007), firmaların performansları ve başarısızlıklarının makroekonomik belirleyicilerini tespit etmek üzere gelişmekte olan bir ülke olarak Ürdün'ü ele almışlardır. 1989-2003 dönemi 167 Ürdün firmasının aktif karlılıklarını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Çalışma sonucunda beklenmeyen faiz oranı değişimlerinin karlılığı negatif yönde etkilediği; üretim endeksi ve İslami kredi olanaklarının genişlemesinin pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bahse konu ilişkinin sektör bazında değişip değişmediğini ortaya koymak amacıyla Alibabae-Khanmohammadi (2016), firmaların finansal performanslarında ekonomik değişkenlerin etkisini otomotiv sektörü, ilaç sektörü ve benzin sektöründe incelemişlerdir. 2009-2014 dönemi İran'da faaliyet gösteren otomotiv sektörü, ilaç sektörü ve benzin sektöründe faaliyet gösteren firmalara ait verileri kullanarak finansal performansın aktif karlılığı; ekonomik faktörlerin döviz kuru, enflasyon oranı ve faiz oranı olarak ele alındığı bir ekonometrik analiz uygulamışlardır. Elde edilen bulgulara göre benzin ve ilaç sektöründe döviz kuru dalgalanmalarının karı pozitif yönde etkilediği buna karşılık enflasyon oranının ters yönde etkilediği; otomotiv sektöründe ise döviz kurunun karlılığı negatif yönde etkilerken enflasyon oranının pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sektörler arasında bulguların farklılaşmasını nakde duyulan ihtiyaç oranı, ihracat edilen hammadde ve mal oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranının sektörler bazında büyük farklılık göstermesine bağlamışlardır. Issah-Antwi (2017) İngiltere'de borsaya kote olmuş 3 milyon Sterlin'in altında cirosu olmayan 116 firmanın 2002-2014 dönemi verilerini kullanarak makroekonomik faktörlerin firmaların finansal performansları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 57 makroekonomik değişken ile yapılan temel bileşenler analizi ile çoklu regresyon analizine dahil edilmesi gereken değişkenler gayrisafi yurtiçi hasıla, işsizlik oranı, üretim miktarı, birim işgücü maliyetleri ve döviz kuru olarak belirlenmiştir. GMM ile yapılan analiz bulgularına göre firmaların karlılıkları üzerinde gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif yönlü, işsizlik oranı ve döviz kurunun pozitif yönlü etkilediğini tespit etmişlerdir. İngiltere'ye ait bir başka örnekleminde İngiltere'nin en iyi 100 firmasını ele alarak makroekonomik faktörlerin firma performansı üzerindeki etkisini inceleyen bir başka çalışmada Pacini vd. (2017), 2000-2014 dönemi için döviz kuru, faiz oranı, enflasyon oranı,

gayri safi yurtiçi hasıla, dış borç/merkez bankası rezervleri, iç borç faiz ödemeleri/ yeni kredi tutarı ve iç borç faiz ödemeleri/toplam gelir vergisi değişkenlerinin firma karlılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen bulgulara göre faiz oranı ve döviz kurunun karlılık üzerinde negatif bir etkisi olduğu; gayri safi yurtiçi hasıla, enflasyon oranı ve iç borç faiz ödemeleri/toplam gelir vergisi değişkenlerinin pozitif bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Az gelişmiş bir ülkede sistematik risk unsurlarının karlılık üzerindeki etkisini ortaya koyan Odusanya vd. (2018), Nijerya Menkul Kıymetler Borsasında hisse senetleri işlem gören 114 firmanın karlılıklarını etkileyen faktörleri 1998-2012 dönemi için araştırmışlardır. GMM ile yapılan analiz bulgularına göre kısa vadeli borçlanma oranı, enflasyon oranı, faiz oranı ve finansal riskin firma karlılığı üzerinde negatif bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Üretim maliyetlerini düşürmek ve dolayısıyla karlılığı ve üretkenliği artırmak için reel sektörde faaliyet gösteren firmalar için borçlanma maliyetlerinin düşürülmesi gerektiğini ve enflasyon baskısının kontrol altına almak için çeşitli makroekonomik politikaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Türkiye için yapılan çalışmalarda, Mutluay-Turaboğlu (2013), İMKB'ye kote olmuş 55 firmanın 1997-2007 dönemi verilerini kullanarak döviz kurundaki değişimlerin firma performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Analiz sonucunda firma performansının döviz kurlarındaki değişimden gecikmeli olarak etkilendiği, bununla birlikte firma performansının döviz kurundaki değişimden etkilenme düzeyinin yurtdışına yapılan satışlar ile ters yönlü olduğu belirtilmiştir. Akalin-Uzgören (2016), Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşundan kesintisiz verilerine ulaşılabilen 60 firması örneğinde 1993-2009 dönemi için döviz kurundaki değişimin firma performansı üzerindeki etkisini incelemiştir. Firmaların yurt içi satışları, ihracatları, toplam satışları, yaratmış oldukları katma değer ve sermaye/emek oranları ve karlılıkları ile döviz kuru arasındaki uzun dönemli ilişki panel eşbütünleşme testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara döviz kurundaki değişim ile ihracat ve toplam satışlar arasında negatif yönlü bir ilişki var iken firmalar tarafından yaratılan katma değer artışının ihracatı, yurtiçi satışları, toplam satışları ve karlılığı pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Coşkun-Topaloğlu (2016) Borsa İstanbul 100 endeksinde 2000-2015 yılları arasında devamlı olarak faaliyet gösteren 37 firma verilerini kullanarak makroekonomik faktörlerin firma karlılığı üzerindeki etkisini incelemiştir. Faiz oranı, reel efektif döviz kuru, enflasyon oranı ve kamu altyapı harcamalarının GSYİH'ya oranı değişkenlerinin makroekonomik göstergeler olarak ele alındığı çalışmada aktif karlılığı ile faiz oranı arasında negatif yönlü bir ilişki, satışların karlılığı ile faiz oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiş olup; karlılık göstergesi olarak ele alınan aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve satışların karlılığı değişkenleri ile döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki bulunamadığı belirtilmiştir. Bayar-Ceylan (2017), makroekonomik belirsizliklerin firmaların karlılıkları üzerindeki etkisini Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören 23 metal dışı ürün sanayi firması için araştırmıştır. 2003-2016 dönemi çeyrek dönemlik veriler kullanılarak GARCH modeli uygulanmıştır. Çalışmada makroekonomik değişkenler olarak döviz kuru, faiz oranı, tüketici fiyat endeksi ve gayrisafi yurtiçi hasıla kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre enflasyon oranı dışındaki tüm değişkenlerin firma karlılığını negatif yönde etkilediği, gayrisafi yurtiçi hasıla ve döviz kurundaki oynaklığın karlılık üzerinde en fazla etkiye sahip olan makroekonomik değişkenler olduğu belirtilmiştir.

Turizm firmaları özelinde yapılan çalışmalara bakıldığında Tsionasand-Assaf (2014) turizm alanında yapılan çalışmaların en ağırlıklı olarak odaklandıkları konunun turizm firmalarının etkinliği olduğunu belirtmiştir. Özellikle muhasebe ve finansal yönetim disiplini bakış açısı ile turizm firmalarının sermaye yapısı, finansman politikaları, finansal riskleri ve risk yönetimi konularına odaklanıldığı görülmektedir (Sainaghi vd., 2017). Agiomirgianakis vd. (2013), turizm sektöründe karlılığın belirleyicileri üzerinde finansal krizin etkisini inceledikleri çalışmalarında Yunan turizm firmalarının satışlarının karlılığını finansal kriz göstergesi olarak alınan faiz oranı dalgalanmalarının negatif yönlü olarak etkilediğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte mikro değişkenler bazında bakıldığında satışlar, firma yaşı, sabit varlık yatırımı karlılığı pozitif yönlü etkilerken, finansal kaldıraç negatif yönlü etkilemektedir. Karadeniz-İskenderoğlu (2011), İMKB'de işlem gören 8 turizm firmasının 2002-2009 yılları arasında çeyrek dönemlik verilerini kullanmak suretiyle turizm işletmelerinin aktif karlılığını etkileyen mikro faktörleri incelemişlerdir. Analiz sonucunda firmaların karlılığını kaldıraç oranının negatif; ölçek, pazar payı, net işletme sermayesi devir hızı ve aktif devir

hızının pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Poyraz (2011) ise sistematik risk unsurlarının konaklama işletmelerinin karlılıkları üzerindeki etkisini İMKB'ye kayıtlı bir firmanın mali tablo verileri ile incelemiştir. Sistematik risk göstergesi olarak ele alınan beta katsayısı ile karlılık oranları arasında yapılan regresyon ve korelasyon analizleri sonucunda sistematik risk ile karlılık arasında doğrusal bir ilişki olduğu, karlılık oranlarının %16'sının sistematik risk faktörleri tarafından açıklandığı belirtilmiştir. Ecer-Günay (2014), BİST'te işlem gören 9 turizm firmasının finansal performanslarını etkileyen faktörleri gri ilişki analiz yöntemi ile tespit etmişlerdir. 2008-2014 dönemi firmalara ait likidite göstergesi olarak üç, kaldıraç ve kârlılık göstergesi olarak beşer ve faaliyet göstergesi olarak dört finansal oran kullanılmıştır. Çalışma sonucunda turizm firmalarının finansal performans ölçümünde en etkili faktörün kaldıraç oranı olduğu belirtilmiştir. Dinçer vd. (2015), reel döviz kuru volatilitesi ile turizm gelirleri arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik ilişkisini incelemiştir. Türkiye İstatistik Kurumu'ndan temin edilen turizm sektörüne ilişkin veriler ile TCMB'den temin edilen döviz kuru değişimine ilişkin veriler ile gerçekleştirilen analiz sonucunda reel döviz kuru volatilitesi ile turizm gelirleri arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunamamış; değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Erdoğan (2018), 1988-2016 döneminde borsaya kote olmuş 11 adet turizm firmalarının karlılıklarını etkileyen firmaya özgü, sektörel ve makroekonomik faktörleri incelediği çalışmasında firma karlılığını aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve kar marjı değişkenleri ile ölçmüştür. Uygulanan panel veri analizi sonuçlarına göre tüm karlılık değişkenlerine kaldırıcın negatif yönlü etki ettiği, aktif karlılığının yatırım fırsatları ve işletme sermayesi devir hızından negatif etkilendiği ve satışların büyümesinden pozitif yönde etkilendiği; özkaynak karlılığını borç düzeyinin negatif etkilediği, satış büyümesini pozitif etkilediği, endüstriye özgü değişkenlerden sektördeki tesis sayısının özkaynak karlılığını azaltıcı etkisi olduğu; makroekonomik faktörlerin karlılık değişkenleri üzerinde anlamlı bir etkisinin tespit edilmediği görülmüştür.

II. METODOLOJİ

II.I. Veri Seti ve Değişkenler

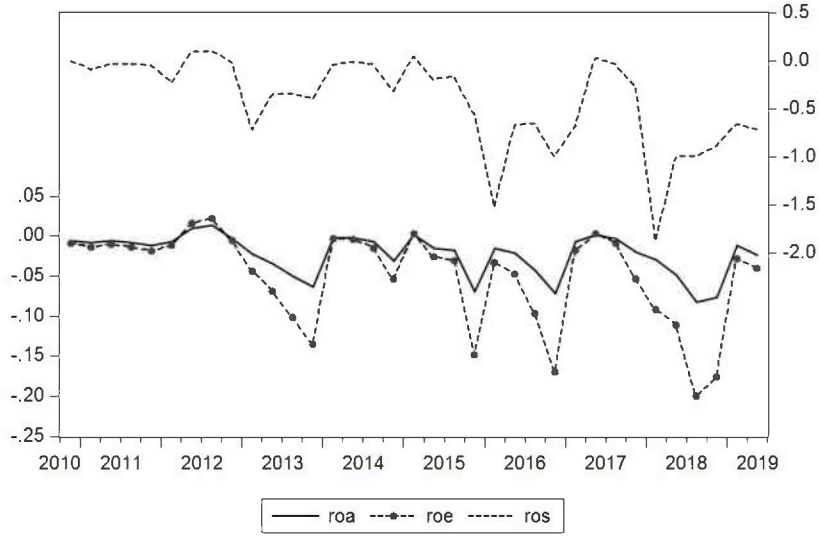
Bu çalışmada döviz kuru ile faiz oranının, şirket karlılığı üzerinde etkisinin olup olmadığı eşbütünleşme analizi ile araştırılmak istenmektedir. Çalışmanın veri seti hazırlanırken Finnet veri tabanı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi ve Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği'nden yararlanılmıştır. BİST'de yer alan turizm sektörü firmalarının verilerinin en sık çeyreklik olarak temin edilebilmesi nedeniyle, veri setinin frekans aralığı çeyreklik olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Değişken Tablosu

Değişken Türü	Değişken Kodu	Değişken Formülü
Karlılık	ROA	Net Kar / Toplam Varlıklar
	ROE	Net Kar / Özsermaye
	ROS	Net Kar / Net Satışlar
Faiz Oranı	F	Ticari (TL Üzerinden Açılan)
Sepet Döviz Kuru	SK	%40 € + %40 \$+%5 £+% 15 ₺

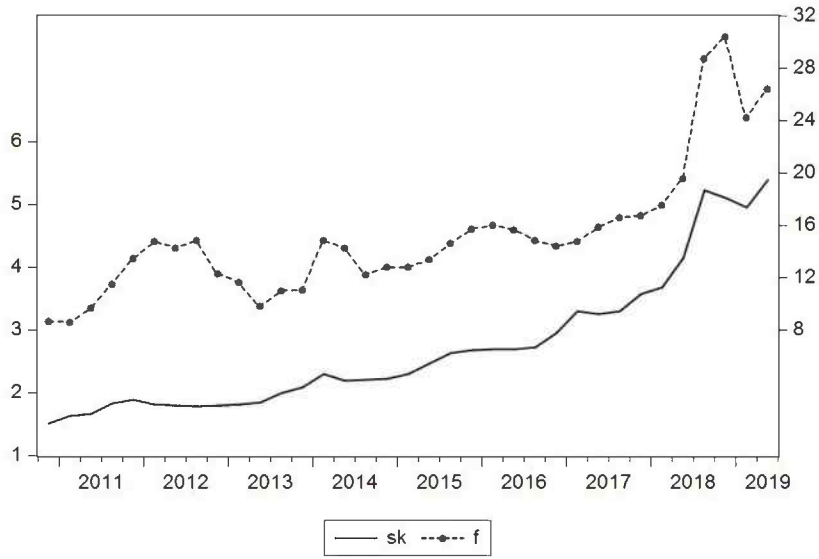
Analizin bağımlı değişkeni olan şirket karlılığını ifade etmek üzere üç farklı değişken oluşturulmuştur. Varlıkların karlılığını (ROA), net karın toplam varlıklara bölünmesi ile bulunmuştur (Erdoğan, 2018; Ecer-Günay, 2014; Poyraz, 2011; Odusanya vd., 2018; Aissa-Goaied, 2016; Dimitrić vd., 2019; Bayar-Ceylan, 2017; Coşkun-Topaloğlu, 2016; Karadeniz-İskenderoğlu, 2011). Her bir birim özsermaye başına düşen karı ifade özsermaye karlılığı (ROE), net karın özsermayeye oranıdır (Erdoğan, 2018; Ecer-Günay, 2014; Poyraz, 2011; Coşkun-Topaloğlu, 2016). Net karın, net satışlara oranı ile bulunan satışların karlılığı (ROS) ise satış başına elde edilen karı göstermektedir (Ecer-Günay, 2014; Agiomirgianakis vd., 2013; Coşkun-Topaloğlu, 2016). Faiz oranı olarak Türk

Lirası üzerinden açılan ticari kredi faiz oranı kullanılmıştır (Coşkun-Topaloğlu, 2016; Odusanya vd., 2018; Bayar-Ceylan, 2017; Pacini vd., 2017). Çalışmanın son değişkeni döviz kurudur (Pacini vd., 2017; Bayar-Ceylan, 2017; Coşkun-Topaloğlu, 2016). Döviz kuru değişkeni için tek bir döviz kuru kullanması yerine bir sepet kur oluşturulması uygun bulunmuştur. Sepet kurun içeriği oluşturulurken Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'nin 2018 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin milliyetlerine göre karşılaştırılması tablosu incelenmiş ve yabancı ziyaretçilerin milliyetlerine göre bir sepet oluşturulmuştur. Sonuç olarak oluşturulan sepetin %40'ı Euro, %40'ı Amerikan Doları, %5'i İngiliz Sterlini ve %15'i ise Rus Rublesi olarak belirlenmiştir.

Şekil 3: Karlılık Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafiği

Oluşturulan değişkenlerin zaman serileri Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilmiştir. Şekil 3'te yer alan karlılık değişkenleri incelendiğinde 2013q1-2013q4, 2015q3-2016q3 ile 2018q2-2019q1 dönemlerinde karlılık rakamlarında önemli kırılmalar yaşandığı gözlemlenmiştir. Faiz oranı ile döviz kurunun yer aldığı Şekil 4'teki grafikte serilerin birlikte hareket ettikleri, her iki seride de özellikle 2018q2-2019q1 döneminde önemli bir sıçrama gösterdiği görülmektedir. Her iki grafik birlikte değerlendirildiği 2013q1-2013q4 ile 2018q2-2019q1 dönemlerindeki hareketlerin örtüştüğü gözlemlenmektedir.

Şekil 4: Faiz oranı (f) ve Sepet Döviz Kuru (sk) Değişkenlerinin Zaman Serisi Grafiği

II.II. Yöntem

Analize başlanmadan önce değişkenlerin durağan olup olmadıkları test edilmelidir. Durağan serilerde şoklar geçici olup, şokun etkisi zaman içerisinde dağılarak seri eski haline gelmektedir. Öte taraftan durağan olmayan serilerde şok, kalıcı etkiler bıraktığından analiz açısından sahte ilişkiler oluşturmaktadır. Bu nedenle analizde kullanılan değişkenlerin durağan olması başka bir ifade ile birim kök içermemesi gerekmektedir. (Asteriou-Hall, 2011: 267, 335). Çalışmada birim kök testi olarak Zivot-Andrews (1992) tek yapısal kırılma birim kök testi kullanılmıştır. Söz konusu test yapısal kırılmayı da dikkate alan ve kırılma tarihinin içsel olarak belirleyen bir testtir.

Serilerin birinci farklarında durağan olmaları durumunda iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki eşbütünleşme ile analiz edilmektedir. Çalışmada yapısal kırılmaları da dikkate alan ve beş kırılmaya kadar kırılma imkanı sunan Maki Eşbütünleşme Testi kullanılmıştır. Maki Eşbütünleşme Testinde dört farklı model kurulabilmektedir. Bunlar,

Model 0: Sabit terimde kırılmanın var olduğu, trendsiz model;

Model 1 : Sabit terimde ve eğimde kırılmanın var olduğu, trendsiz model;

Model 2: Sabit terimde ve eğimde kırılmanın var olduğu, trendli model;

Model 3: Sabit terimde, eğimde ve trendde kırılmanın var olduğu modeldir.

Maki Eşbütünleşme Testinin H_0 hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığı şeklindedir. Test istatistiği, bağımsız değişken sayısı ve kırılma sayısına göre belirlenen kritik değerler ile karşılaştırılarak değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığına karar verilmektedir (Maki, 2012).

Değişkenler arasında eş bütünleşme olması durumunda ilişkinin yönünün ve katsayının belirlenmesi için Stock-Watson (1993) tarafından geliştirilen "Dinamik En Küçük Kareler Yöntemiyle (DOLS)" tahmin edilmiştir.

III. BULGULAR

III.I. Birim Kök Testi

Analizde kullanılacak değişkenler, Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testi sonuçları ve test istatistikleri Tablo 2’de gösterilmiştir. Serilerin durağanlığı t istatistiklerinin, kritik değerler ile karşılaştırılması sonucunda karar verilmektedir. Buna göre ROA ve ROS değişkenlerinin t istatistiklerinin kritik değerlerden düşük olduğundan %5 düzeyinde durağan oldukları; ROE, F ve SK değişkenlerinin ise %5 düzeyinde durağan olmadıkları görülmektedir. Durağan olmayan serilerin durağanlaştırılması için serilerin birinci farklarının alınarak birim kök testi tekrarlanmıştır. Tekrarlanan test sonuçlarına göre ROE, F ve SK değişkenlerinin t istatistiklerinin birinci farkları alındığında %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Zivot-Andrews (1992) Birim Kök Test Sonuçları

	<i>Model A: Düzeyde Kırılmalı</i>		<i>Model C: Düzeyde ve Trendde Kırılmalı</i>	
	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Kırılma Dönemi</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>Kırılma Dönemi</i>
ROA	-5.536***	2012q4	-5.593***	2014q3
ROE	-4.425	2018q1	-5.043	2016q3
ROS	-5.187**	2015q3	-5.318**	2015q3
F	-4.008	2018q1	-4.191	2017q2
SK	-0.519	2018q1	-2.166	2017q1
dROE	-7.031***	2016q4	-7.060***	2017q1
dF	-5.822***	2017q2	-6.051***	2012q4
dSK	-7.334***	2017q4	-6.906***	2016q4

Tablo kritik değerleri:
Model A için %1***: -5,34; %5**: -4,80; %10*: -4,58
Model C için %1***: -5,57; %5**: -5,08; %10*: -4,82

III.II. Maki Eşbütünleşme Testi

Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenirken serilerin birinci farkları alındığında durağan olmaları durumunda maki eşbütünleşme testi uygulanabilmektedir. Analize dahil edilen üç model için maki eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Maki Eşbütünleşme Test Sonuçları

	<i>Model</i>	<i>Test İstatistiği</i>	<i>%1 için Kritik Değer</i>	<i>Sonuç</i>	<i>Kırılma Dönemleri</i>
ROE – SK	Model 0	-5.8698374	-5.776	Eşbütünleşme var.	2013q1-2014q4 2016q2-2018q1
	Model 1	-5.7189297	-5.524	Eşbütünleşme var.	2011q1
	Model 2	-6.4828108	-5.457	Eşbütünleşme var.	2011q1
	Model 3	-6.8453174	-6.620	Eşbütünleşme var.	2013q2-2016q1
ROE – F	Model 0	-6.0769584	-5.776	Eşbütünleşme var.	2013q1-2014q4 2016q2-2018q1
	Model 1	-6.4248292	-5.708	Eşbütünleşme var.	2011q2-28
	Model 2	-6.5720685	-6.251	Eşbütünleşme var.	2013q2-2016q2 2018q1
	Model 3	-8.6743693	-7.553	Eşbütünleşme var.	2011q3-2014q1 2014q4-2017q1

Test sonuçlarının yorumlanabilmesi için test istatistikleri ile kritik değerler karşılaştırılması gerekmektedir. Test istatistiklerinin mutlak değer olarak kritik değerlerden büyük olması nedeniyle, sonuçların %1 düzeyinde anlamlı oldukları, başka bir ifade ile H_0 hipotezinin reddedilerek, yapısal kırılmalar altında eşbütünleşme olduğunu ifade eden H_1 hipotezinin kabul edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile söz konusu seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir.

III.III. Uzun Dönem Katsayı Tahmini

Değişkenler arasındaki tespit edilen uzun dönemli ilişkinin katsayısı, Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tablo 3'te yer alan katsayılar incelendiğinde katsayıların %1 düzeyinde anlamlı oldukları görülmektedir. Buna göre SK ve F değişkenleri ile ROE arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. SK ve F değişkenleri %1 arttığında, ROE değişkeni %0,03 ve %0,01 azalmaktadır. Böylelikle uzun dönemde sepet kurun ve faiz oranının özsermaye karlılığını negatif yönlü şekilde etkilediği kanıtlanmaktadır.

Tablo 4: Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Katsayı	Olasılık
ROE	SK	- 0.034210	0.060***
ROE	F	- 0.011965	0.003***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Turizm sektörü, içinde bulunduğumuz yüzyılda yaşadığı dönüşüm ve gelişim ile ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Pek çok gelişmekte olan ülkenin cari açık pozisyonlarının kapatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu anlamda turizm sektörünü etkileyecek temel sistematik risk unsurlarının söz konusu sektörde faaliyet göstermekte olan firmaların karlılıkları üzerindeki etkisinin tespiti, gerek orta ve uzun vadeli turizm planlaması gerekse turizmin sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir. Bu çalışmada bahse konu etkinin ampirik bulgular ile ortaya konulması amaçlanmış olup; veri kısıtı nedeniyle BIST'e kote olmuş şirket örneklemi kullanılmıştır.

İki temel sistematik risk unsuru olan faiz oranı ve döviz kuru, 2010-2019 döneminde Türkiye ekonomisinde artış trendi içerisinde olmuştur. Artan döviz kuru ve faiz oranı ise firmalar için yarattığı belirsizlik ortamı nedeniyle sistematik riski artırma eğiliminde olmuştur. Her ne kadar artan riskin firmalar için karlılığı düşürücü bir etki yaratacağı beklense de literatürde yer alan ampirik bulgular faiz oranı ve döviz kurundaki artışın kimi zaman karlılığı pozitif yönde etkilediğini de ortaya koymaktadır. Artan döviz kurunun olumlu kur farkı ile turizm gelirlerinde artış sağlayarak ve artan faiz oranlarının firmaların esas faaliyet konuları dışında diğer olağan faaliyet geliri unsuru olarak elde edeceği faiz gelirlerinde artış sağlayarak karlılık üzerinde pozitif etki yaratması söz konusu olabilecektir. Öte taraftan artan döviz kurunun firmaların döviz pozisyonlarında döviz varlıklarının döviz borçlarından az olmasından kaynaklı olarak olumsuz kur farkına neden olması ve artan faiz oranlarının borçlanma maliyetlerini artırması ile negatif etki yaratması da mümkündür.

Bu çalışmada döviz kuru ve faiz oranı değişkenlerinin firmaların özsermaye karlılıkları üzerindeki uzun dönemli etkisi Maki Eşbütünleşme testi ile incelenmiş, DOLS tahmincisi ile etkinin yönü ve katsayısı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular BIST'e kote turizm firmalarının karlılıkları üzerinde her iki sistematik risk unsurunun da negatif etkisi olduğunu göstermektedir. Çalışmada elde edilen bulgular; Shapiro, 1975; Zeitun vd. 2007; Mutluay-Turaboğlu, 2013; Agiomirgianakis vd. 2013; Coşkun-Topaloğlu, 2016; Akalin-Uzgören, 2016; Bayar-Ceylan, 2017; Pacini vd. 2017; Odusanya vd. 2018'nin bulguları ile örtüşmektedir. Türkiye'de artan döviz kuru ve faiz oranı

borsaya kote olmuş turizm firmalarının karlılıklarını negatif yönde etkilemektedir. Bu etkinin altında yatan sebepleri firmaların bilanço ve gelir tablosu verileri ile kısmen değerlendirmek mümkündür. 2010-2019 döneminde firmaların ortalama finansal kaldıraç oranları %50'nin hemen üzerinde seyretmiştir. Bu durum firmaların toplam kaynak yapılarındaki borcun ağırlığını göstermektedir. Dolayısıyla borçlanma yoluyla elde edilen kaynak yeni yatırımların finansmanında büyük önem arz etmektedir. Ancak artan faiz oranları ile borçlanma maliyetlerindeki artış faiz giderlerinin faiz gelirlerini aşması ile karlılıklarını düşürücü bir etki yapmıştır. Bununla birlikte ortalama maddi duran varlıklarında artış olmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum artan faiz oranının beklenen getiri oranını da yükseltmesi ile yeni yatırımların yapılmasından vazgeçilmesi sonucunu doğurmuş olup karlılığı azaltıcı etki yapmıştır. Döviz kurundaki değişimin karlılık üzerindeki olumsuz etkisi ise firmaların döviz yükümlülüklerinin döviz varlıklarını aşmasından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışma turizm sektörüne ilişkin ampirik bulgulara dayanan genel bir değerlendirme yapmak amacıyla ele alınmış olsa da veri temini konusunda yaşanan sıkıntı nedeniyle sadece borsaya kote olmuş 6 firmadan oluşan bir örneklem ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu durum, çalışmanın önemli bir kısıtı olmuştur. Bununla birlikte firmaların maruz kaldıkları döviz kuru riskinden korunmak amaçlı yaptıkları hedging işlemlerine ilişkin firma düzeyinde bir verinin mevcut olmaması bu çalışmanın önemli bir diğer kısıtını oluşturmaktadır. Firmaların yaptıkları hedging işlemleri firma için döviz kuru ve faiz oranı riskini azaltarak karlılıklarını olumlu yönde etkileyecek işlemlerdir. Döviz kuru ve faiz oranının karlılık üzerindeki etkisini sorgulamayı amaçlayan gelecek çalışmalarda büyüklük, satış hacmi gibi faktörler kullanılarak interaktif değişkenler türetilmek suretiyle söz konusu ilişkide bu faktörlerin etkisinin incelenmesi ayrıca ele alınan değişkenler arasındaki gecikmeli etkinin incelenmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- Agiormirgianakis G. M., Magoutas A. I. & Sfakianakis G. (2013). Determinants of Profitability in the Greek Tourism Sector Revisited: The Impact of the Economic Crisis, *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 1(1), 12-17.
- Aissa, S. B. & Goaid, M. (2016). Determinants of Tunisian hotel profitability: The role of managerial efficiency. *Tourism Management*, 52, 478-487.
- Akalin, G. & Uzgören, E. (2016). Reel Döviz Kuru Hareketlerinin Firma Performansına Etkisi: Türk Firmaları Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 449- 469.
- Albayrak, A. S. & Akbulut, R. (2008). Karlılığı etkileyen faktörler: İMKB sanayi ve hizmet sektörlerinde işlem gören işletmeler Üzerine bir inceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(7), 55-83.
- Alibabae G. & Khanmohammadi M. H. (2016). Economic Variables and Performance of the Company, *International Business Management*, 10(19), 4561-4566.
- Asterio, D. & Hall, S., *Applied Econometrics* (2), Palgrave Macmillan, New York, 2011.
- Barbosa, N. & Louri, H., 2005. Corporate Performance: Does Ownership Matter? A Comparison of Foreign- and Domestic-Owned Firms in Greece and Portugal, *Review of Industrial Organization*, 27, 73-102.
- Bayar Y. & Ceylan I. E. (2017). Impact Of Macroeconomic Uncertainty On Firm Profitability: A Case Of Bıst Non-Metallic Mineral Products Sector. *Journal of Business Economics and Finance*, 6(4), 318-327.
- Coşkun N. & Topaloğlu E. E. (2016). Makroekonomik Faktörlerin Finansal Performansa Etkisi: Borsa İstanbul Firmaları Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama, *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2016 Aralık ICOMEP Özel Sayısı, 68-82.
- Dinçer M., Z. Dinçer, İstanbul F. & Ustaoglu M. (2015). Reel Effective Exchange Rate Volatilities Impact On Tourism Sector In Turkey: An Empirical Analysis Of 2003-2014, *Procedia Economics and Finance*, 23, 1000-1008.
- Dimitrić, M., Žiković, T. & Blečić, A. A. (2019). Profitability determinants of hotel companies in selected Mediterranean countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32:1, 1977-1993, DOI: 10.1080/1331677X.2019.1642785
- Ecer F. & Günay F. (2014). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 35-48.

- Erdoğan M. (2018). Turizm İşletmelerinin Finansal Performanslarını Etkileyen Firmaya Özgü, Sektörel Ve Makroekonomik Belirleyiciler, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (41), 101-127.
- Eriotis, N. P. & Neokosmides, Z. V. (2002). Profit Margin and Capital Structure: An Empirical Relationship, *The Journal of Applied Business Research*, 18 (2): 85-88.
- Forbes, K.J. (2002). How Do Large Depreciations Affect Firm Performance?. *NBER Working Paper No. 9095*.
- Frank, M. Z. & Goyal, V. K. (2008). Profits and Capital Structure, University of Minnesota *Working Paper*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1104886&download=yes Erişim Tarihi: 15.10.2019.
- Hall, M. & Weiss, L. (1967). Firm Size and Profitability, *The Review of Economics and Statistics*, 49 (3):319-331.
- Issah M. & Antwi S. (2017). Role Of Macroeconomic Variables On Firms' Performance: Evidence From The UK, *Cogent Economics & Finance*, (5), 1-18.
- Karadeniz E. & İskenderoğlu Ö. (2011). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Aktif Karlılığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 22(1), 65-75.
- Kıymaz, H. (2003). Estimation of Foreign Exchange Exposure: An Emerging Market Application. *Journal of Multinational Financial Management*, 13, 71-84.
- Magoutas, A., Papadoudis, G., & Sfakianakis, G. (2016). The financial performance of Greek hotels before and during the crisis. *Hospitality & Tourism Management*, 1(2), 11-14.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks, *Economic Modelling*, 29, 2011-2015.
- Mesquita, J. M. C. & Lara, J. E. (2003). Capital Structure and Profitability: The Brazilian Case, *Academy of Business and Administration Sciences Conference*, Vancouver, July, 11-13.
- Mutluay A. H. & Turaboğlu T.T. (2013). Döviz Kuru Değişimlerinin Firma Performansına Etkileri: Türkiye Örneği, *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 7(1), 59-78.
- Nunes, P.J.M., Serrasqueiro, Z.M. & Sequeira, T.N. (2009). Profitability in Portuguese service industries: a panel data approach. *The Service Industries Journal*, 29, 693-707.
- Nydahl, S. (1999). Exchange Rate Exposure, Foreign Involvement, and Currency Hedging of Firms: Some Swedish Evidence. *European Financial Management*, 5, 241-257.
- Oduşanya I. A., Yinusa O. G. & Ilo B. M. (2018). Determinants of Firm Profitability in Nigeria: Evidence from Dynamic Panel Models. *Journal of Economics and Business*, 68 (1), 43-58.
- Pacini K. Mayer P., Attar S. & Azam Jean (2017). Macroeconomic Factors And Firm Performance in The United Kingdom, *Journal Of Smart Economic Growth*, 2(3), 1-11.
- Papadogonas, T., 2007. "The financial performance of large and small firms: evidence from Greece", *International Journal of Financial Services Management*, Vol. 2, No. 1/2, 14-20.
- Parasız İ. & Ekren N. (2016). Uluslararası Finans ve Küresel Finans Krizi, Ezgi Kitabevi, Ankara.
- Poyraz E. (2011). Sistemik Riskin Konaklama İşletmelerinin Karlılık Oranları Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi (Marmaris Altınyunus Turistik Tesisleri A.Ş. Örneği), *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 67-75.
- Sainaghi R., Philipps P. & Zavarrone E. (2017). Performance measurement in tourism firms: A content analytical meta-approach, *Tourism Management*, 59, 36-56.
- Shapiro, M. C. (1975). Exchange Rate Changes, Inflation and the Value of the Multinational Corporation. *Journal of Finance* 30, 485-502.
- Simon, L. J. (1962). Size, Strength and Profit, *Proceedings of the Casualty Actuarial Society Casualty Actuarial Society -Arlington, Virginia*, XLIX: 41-48.
- Stock, J., & Watson, M. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820. doi:10.2307/2951763.
- Whittington, G. (1980). The Profitability and Size of United Kingdom Companies, 1960-74. *The Journal of Industrial Economics*, 28 (4): 335-352.
- Zeitun, R., Tian, G. G. & Keen, S. (2007). Macroeconomic determinants of corporate performance and failure: evidence from an emerging market the case of Jordan. *Corporate Ownership and Control*, 5 (1), 179-194.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Yıl: 2020 Cilt-Sayı: 13(1) ss: 171-184.

Academic Review of Economics and Administrative Sciences
Year: 2020 Vol-Issue: 13(1) pp: 171-184.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ohuiibf>

ISSN: 2564-6931

DOI: 10.25287/ohuiibf.622991

Geliş Tarihi / Received: 21.09.2019

Kabul Tarihi / Accepted: 09.12.2019

Araştırma Makalesi

Research Article

AVRUPADAKİ HAVAALANI GRUP ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ ÖLÇÜLMESİ: VERİ ZARFLAMA ANALİZİ YÖNTEMİ

Ünal BATTAL¹

Öz

Her işletmede olduğu gibi hava taşımacılığı işletmelerinde de finansal performansın doğru ölçümü başarılı ve istikrarlı bir faaliyet sürecinin önemli bir aşamasıdır. Bu çalışmada Avrupa merkezli altı havaalanı grubunun 2015-2018 yılları arasındaki finansal performansları veri zarflama analizi ile ölçülmüştür. Araştırma sonucuna göre, araştırmaya dâhil olan altı havaalanı grubundan üç tanesinin etkin, üç tanesinin ise etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin olabilmeleri için hangi havaalanı gruplarını referans almaları gerektiği ve etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin olabilmek için girdi ve çıktılarını ne oranda değiştirmeleri gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Havaalanları, Finansal Performans, Veri Zarflama Analizi

Jel Kodları : F3, G0, G3.

MEASUREMENT OF FINANCIAL PERFORMANCE OF AIRPORT GROUPS COMPANIES IN EUROPE: DATA ENVELOPMENT ANALYSIS METHOD

Abstract

Accurate measurement of financial performance is an important stage of a successful and stable operation process, as is the case with all other enterprises. In this study, the financial performances of six European-based airport groups between 2015-2018 were measured by data envelopment analysis. According to the results of the study, three groups of six airport groups included in the research were found to be active and three groups were inactive. In addition, it was determined which airport groups should refer to inactive airport groups in order to be effective and to what extent the inactive airport groups should change their inputs and outputs in order to be effective.

Keywords : Airports, Financial Performance, Data Envelope Analyze

Jel Codes : F3, G0, G3

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, ubattal@eskisehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5617-426X

GİRİŞ

Finansal performans, işletmelerin mevcut finansal konumunu ortaya koyduğu gibi, finansal geçmişleri hakkında da bilgi verir. Finansal performans sonuçları, işletmelerin gelecekteki yatırım ve finansman kararlarını alırken başvurması gereken önemli bilgilerdir. Finansal performans ölçümündeki en önemli amaç işletmelere bilgi sağlayarak, işletmelerin mevcut ve hedeflenen finansal performansları arasındaki farkın belirlenmesidir. Finansal performans ölçümleri ile elde edilen değerler, ortak özelliklere göre kendi içlerinde ve birbirleriyle karşılaştırılabilirler. Havacılık işletmelerinde finansal performans ölçümü ve ölçüm değerlerinin karşılaştırılması işletmelerinin hayatta kalabilmeleri için önemlidir. Doğru yorumlanan finansal performans sonuçları; işletme içinde performans ve verimlilik anlayışının oluşması, finansal performans yönetiminin kontrolünün sağlanması, finansal planlama yeteneğinin gelişmesi, mevcut ve muhtemel sonuçlarının önceden tespit edilerek gerekli finansal tedbirlerin alınması gibi işletmelere birçok fayda sağlamaktadır.

Özellikle 1978 yılında ABD’de başlayan sonra tüm dünyayı etkisine alan serbestleşme hareketi sonrası hava taşımacılığı gelişmeye başlamıştır. Gün geçtikçe kullanımı artan havaalanlarının mevcut kapasitelerinin bir süre sonra yetersiz kaldığı görülmüştür. Bundan dolayı devletler ve yetkili uluslararası otoriteler, havaalanlarının daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılması için birçok çalışma gerçekleştirmiştir. İlk başlarda kamusal bir alt yapı hizmeti olarak devlet tarafından yapılan ve işletilen havaalanları zamanla özelleştirme konusu olmuş öncelikle terminal ve bağlantılı yapıları içeren kara tarafı hizmetleri ve yatırımları özelleştirilmiştir. Özel teşebbüsün sermaye imkânlarının fazla olması ve yatırımları daha kısa sürede gerçekleştirmesi havaalanlarında kapasite konusunda gözle görülür bir iyileşme sağlamıştır. Havaalanlarında özelleştirme ve ticarileşme sonrasında yaşanan bu gelişmeler birden fazla havaalanını işleten işletmelerin önemini arttırmıştır. Birden fazla sayıda havaalanı işleten havaalanı gruplarının pazardaki rakipleri ile kendilerini karşılaştırabilmesi, değişen pazar koşullarına ayak uydurabilmesi ve geleceğe dönük finansal planlamalar yapabilmesi için finansal performanslarının daha ayrıntılı ölçülmesini ve değerlendirilmesini gerektirmektedir.

I. FİNANSAL PERFORMANSIN ÖNEMİ

Finansal performans işletmelerin finansal pozisyonunu, yatırımlarının güvenilirliğini ve riskini ortaya koyan önemli bir kavramdır. İşletmelerin finansal geçmişinin değerlendirilmesi, gelecek için yatırım ve finansman kararlarının alınması, etkili kaynak kullanımı ve yönetimi gibi işletme için önemli birçok durumun analizi finansal performansın ölçülmesi ve işletmelerin finansal başarılarının ortaya konması ile yapılır. Bir işletmenin finansal yönden başarılı olarak sayılabilmesi için üretim girdilerinin en iyi şekilde ve en doğru oranda bir araya getirmesi gerekir. İşletmelerin temel amaçları kâr elde etmek, satış geliri elde etmek, sosyal sorumluluklarını yerine getirmek ve varlığını sürdürmektir. İşletme yönetiminin temel görevi ise örgütün bu amaç ve görevlerini elde var olan kaynakları olabilecek en etkili şekilde kullanarak yerine getirmektir. Performans ölçümü işletme yöneticilerine ve paydaşlarına bu etkinliğin ne derece sağlandığını göstermek için kullanılır (Karaman, 2009).

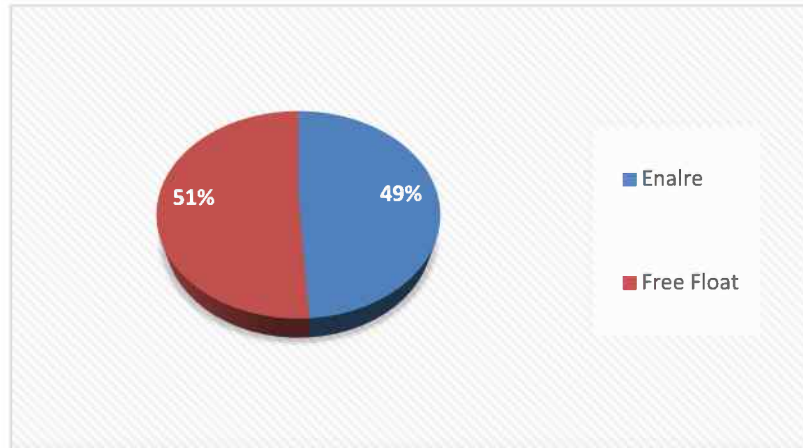
Hava taşımacılığı sektörü karmaşık ve büyük bir yapı olmasının yanında büyük girdi ve çıktılarla faaliyet gösteren işletmelerden oluşmaktadır. Bu sebeple işletmelerin finansal performanslarının iyi yönetilmesi gerekmektedir. Finansal performansın iyi yönetilmesinden kasıt, iç ve dış çevredeki risk ve fırsatların doğru tespit edilerek etkin bir şekilde yönetilmesidir.

II. HAVAALANI GRUPLARI

1978 yılında ABD 'de başlayan sonrasında tüm dünyayı etkisine alan serbestleşme hareketi ile havayolu işletmeleri daha serbest bir hareket alanına sahip olmuşlardır. Uçuş ağını genişleterek pazara ve kaynaklara ulaşmak, ölçek ve kapsam ekonomisinden yararlanmak, sık uçan yolcu programlarını geliştirmek ve sunduğu hizmet kalitesini arttırmak isteyen havayolu işletmeleri birleşme ve ittifak kurma yollarını tercih etmektedir. Bu birleşmeler ve ittifaklar sonucu havaalanlarının sahiplik ya da yönetim yapılarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Yapılan çalışmalarda 2007 yılı itibariyle dünyada 459 havaalanının (% 24) kısmen ya da tamamen özel teşebbüs mülkiyetinde olduğu tespit edilmiştir (Asker-Kiracı, 2014). Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın konusu olan havaalanı grupları ve bu havaalanı gruplarının faaliyet alanları incelenmiştir.

II.I. Aena

AenaGroup alt bünyesinde Aena ve AenaAeropuertos işletmelerini barındırmakta olan İspanyol kamu teşebbüsüdür. İşletme faaliyetlerine hava seyrüsefer hizmeti vererek başlayan AENA (EntidadPúblicaEmpresarial) Haziran 2011 yılından itibaren özel sermaye yatırımlarını çekmek ve havaalanı yönetimi alanında yetkinliklerini geliştirmek amacıyla Aena Aeropuertos'u kurmuştur. Aena Aeropuertos havaalanı işletme faaliyetinde bulunurken, çatı şirketi konumundaki Aena havaalanlarının yanı sıra heliport ve kule kontrol faaliyetlerini yürütmektedirler (Asker-Kiracı, 2014). Aena faaliyetlerini İspanya'daki 35 havaalanında (Albacete, Algeciras, Alicante-Elche, Almeria, Asturias, Badajoz, Bilbao, Bir Coruna, Burgos, Ceuta, Cordoba, El Hierro, Fuerteventura, Girona Costa Brava, Gran Canaria, FGL-Granada-Jaen, Huesca Pyrenees, Ibiza, Jerez, La Gomera, La Palma, César Manrique-Lanzarote, Leon, Logroño-Agoncillo, Vitoria, Melilla, Minorca, Murcia, Palma de Mallorca, Pamplona, Zaragoza, Vigo, Santiago, San Sebastian, Salamanca) sürdürmektedir (<http://www.aena.es>).

Şekil:1 Aena Grubu Ortaklık Yapısı

Kaynak: Havaalanı grubunun internet sitesi bilgilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

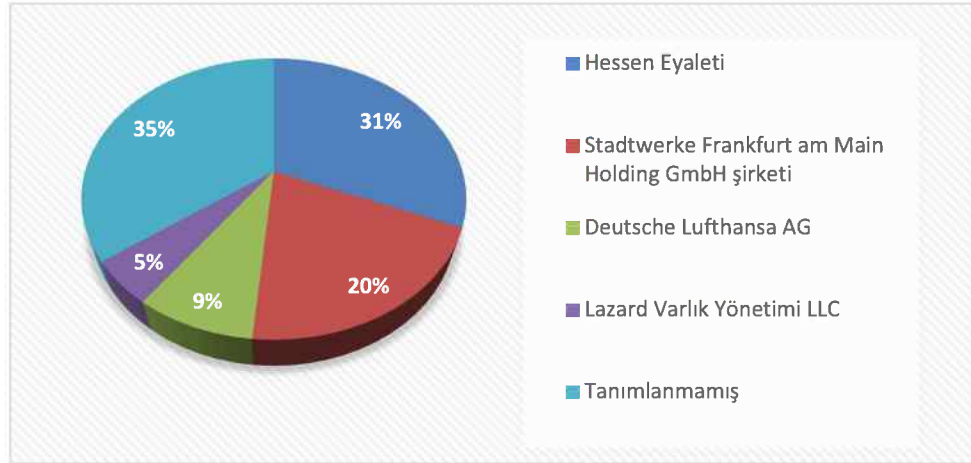
II.II. Ferrovial

Ferrovial grup şirketi, hizmet faaliyetleri, otoyol faaliyetleri, inşaat faaliyetleri ve havaalanı işletimi olmak üzere 4 farklı alanda faaliyet göstermektedir. Hizmet faaliyetleri kapsamında; çevre hizmetleri (atık toplama, geri dönüşüm, yeşil alan ve sokak bakım ve temizliği) ve şehirlerin altyapı hizmetlerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Otoyol faaliyetlerini Cintra isimli bir alt şirket aracılığıyla yürüten Ferrovial, İspanya, Kanada, ABD, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan'da otoyol yapım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Ferrovial Agroman isimli işletme

aracılığıyla inşaat ve endüstriyel faaliyetlerde bulunan Ferrovial, İspanya'nın yanı sıra İngiltere, Polonya ve ABD'de tünel ve yol yapım faaliyetlerini yürütmektedir (<https://www.ferrovial.com>). Havaalanı işletim faaliyetleri kapsamında 1998 yılında havaalanı yönetimi sektörüne Aeropuertos del Sureste de México ile giren Ferrovial günümüzde dünyanın en önemli özel havaalanı işleticilerinden biridir. Ferrovial, eski adı BAA (The British Airports Authority) aracılığıyla Londra'daki önemli dört büyük havaalanını (Heathrow, Glasgow, Aberdeen ve Southampton) ve Denver havaalanında bir terminali işletmektedir. Ayrıca Ferrovial iştirak yoluyla, Brezilya'da Belo Horizonte Rio de Janeiro ve Confins Airport Galeão Havaalanlarının özelleştirilmesine katılmayı planlamaktadır. (Asker-Kiracı, 2014)

II.III. Fraport

1924'de Südwestdeutsche Luftverkehrs AG adıyla kurulan Fraport, Avrupa, Asya ve Güney Amerika'da olmak üzere üç kıtada toplam 26 havaalanında (Frankfurt, Antalya Burgaz, Pulkova, Varna, Ljubljana, Kerkyra, Aktion, Kefolona, Chania, Thessaloniki, Kavala, Skiathos, Mykonos, Santorini, Mytilini, Samos, Kos, Rhodes, Zakynthos, Antalya, Indira Gandhi International Delhi, Xi'an Xianyang International, Aeropuerto International Jorge Chavez, Aeroporto Internacional de Fortaleza-Pinto Martins, Aeroporto Internacional de Porto Alegre) varlığını sürdürmektedir. 2001 yılı itibariyle borsada işlem görmeye başlayan Fraport, havaalanı işletim faaliyetleri kapsamında bazı havaalanlarında ikram hizmetleri, yer hizmetleri ve güvenlik hizmetlerinde bulunmaktadır. Fraport aynı zamanda Türkiye'de Antalya havaalanında IC Yatırım Holding ile birlikte faaliyet göstermektedir. Grup havaalanı işletme faaliyetlerinin yanında yer hizmetleri, gayrimenkul gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır (<https://www.fraport.com>).

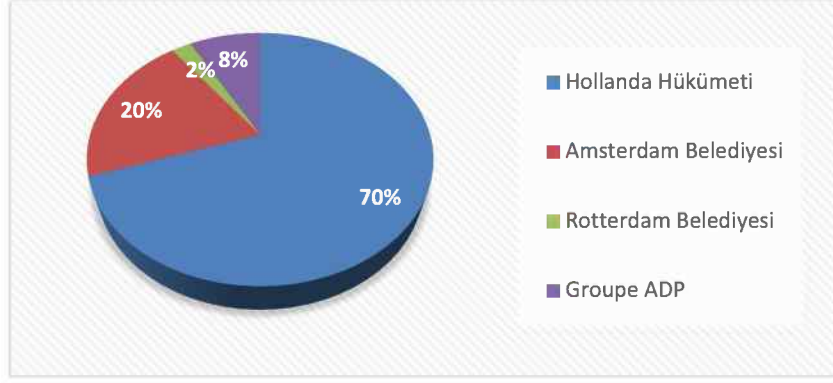

Şekil 2. Fraport Grubu Ortaklık Yapısı

Kaynak: Havaalanı grubunun internet sitesi bilgilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

III.IV. Royal Schiphol Group

Schiphol aralarında Hollanda'da bulunan Amsterdam havaalanı da olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde farklı havaalanlarında varlığını sürdürmektedir. Hollanda'da bulunan dört havaalanının (Amsterdam Airport Schiphol, Rotterdam The Hague Airport, Eindhoven Airport, Lelystad Airport) yanı sıra ABD, Avustralya, İtalya, Aruba ve İsveç'te de doğrudan ya da dolaylı olarak varlığını sürdürmektedir. Şirket aynı zamanda 2008 yılından bu yana Aeroports de Paris'in stratejik ortağı olup hisselerinde %8'lik bir paya sahiptir. Grubun havaalanı işletmeciliği dışında tüketici ürünleri ve hizmetleri ve gayrimenkul gibi çeşitli alanlarda da faaliyet gösterdiği bilinmektedir (<https://www.annualreportschiphol.com>).

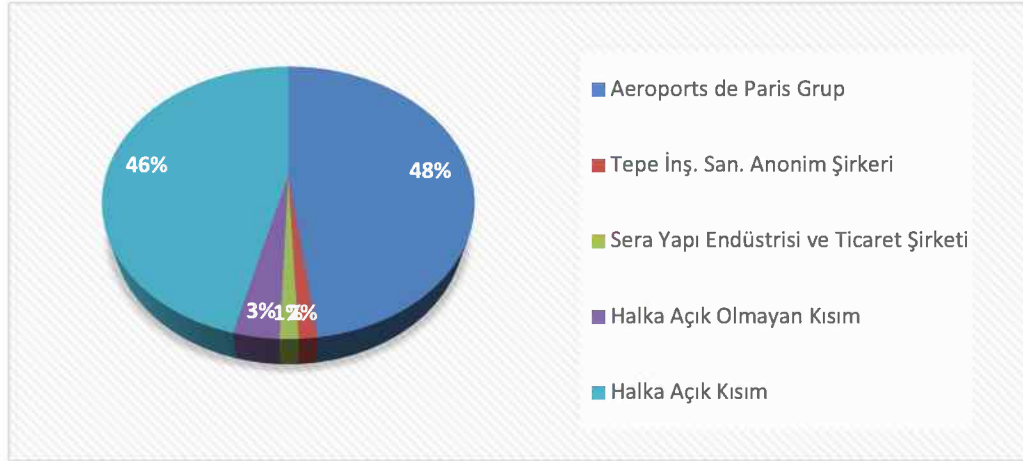

Şekil 3 Schiphol Grubu Ortaklık Yapısı

Kaynak: Havaalanı grubunun internet sitesi bilgilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

II.V. TAV

TAV (Tepe ve Akfen Grupları) grubu 1997 yılında TAV Havalimanları, TAV İnşaat ve TAV diğer hizmetleri olmak üzere 3 farklı alanda işletme faaliyetlerine başlamıştır. TAV havaalanları kapsamında Avrupa, Asya ve Afrika'da olmak üzere üç kıtada toplam 14 havaalanında (Ankara Esenboğa Havaalanı, İzmir Adnan Menderes Havaalanı, Gazipaşa-Alanya Havaalanı, Antalya Havalimanı, Milas Bodrum Havalimanı, Tiflis Havaalanı, Batum Havaalanı, Enfidha-Hammamet Havaalanı, Monastır Havaalanı, Üsküp Uluslararası Havaalanı, Ohrid St. Paul The Apostle Havaalanı, Riga Havaalanı, Medine Havaalanı, Zagreb Havaalanı) faaliyetlerini sürdürmektedir (<http://www.tavhavalimanlari.com.tr>). Bunun yanında TAV Güvenlik, HAVAŞ Yer Hizmetleri, ATÜ Gümrüksüz Mağazacılık, BTA Yiyecek İçecek, TAV Enformasyon Teknolojileri ve TGS Yer Hizmetleri faaliyetleri de yürütmektedir. TAV diğer faaliyetler bünyesinde ise iş jetleri kiralama inşaat ve uçak kiralama faaliyetlerinde de bulunduğu görülmektedir (Asker-Kiracı, 2014).

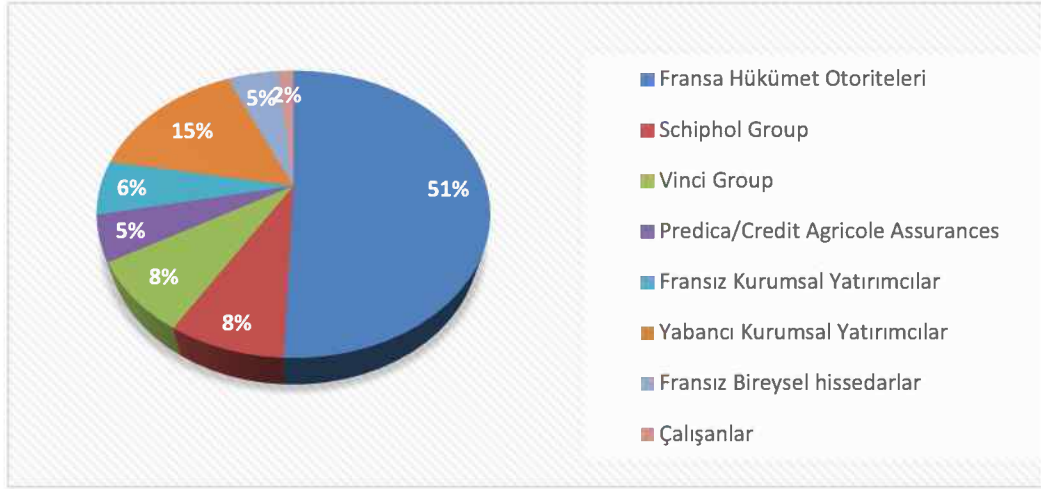
Şekil 4. TAV Grubu Ortaklık Yapısı

Kaynak: Havaalanı grubunun internet sitesi bilgilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

II.VI. Aeroports De Paris

Aeroports de Paris (ADP) grubu havaalanı yatırımları, havaalanı işletmeciliği ve havaalanı tasarımı üzerine dünya genelinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Havaalanı yatırımları olarak TAV grubuna %46,12, Santiago de Chile Airport Consession'na %45 ve Airport International Group'a %51 ortaklık yapmıştır. Bu yatırımlar sayesinde Avrupa, Asya, Afrika ve Güney Amerika olmak

üzere dört kıtada doğrudan ve dolaylı 25 havaalanı (Paris Charles De Gaulle, Paris Orly, Paris Le Bourget) işletiminde bulunmaktadır (<https://www.parisaeroport.fr>).

Şekil 5. ADP Grubun Ortaklık Yapısı

Kaynak: Havaalanı grubunun internet sitesi bilgilerinden yararlanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

III. LİTARATÜR ÇALIŞMASI

Literatürde genellikle havaalanlarının operasyonel performanslarının ölçümüne yönelik araştırmaların yoğun olduğu görülmüştür. Havaalanlarının finansal performansları araştıran az sayıda çalışma literatürde bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 1’de bu çalışmalara ilişkin özet bilgiler sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Çalışması

YAZAR/YIL	YÖNTEM	ÖRNEKLEM/YIL	AMAÇ	SONUÇ
Fung, Van, Hui, Law (2008)	Malmquist Endeksi	Çin'deki 25 bölgesel havaalanları / 1995-2004	Havaalanlarında verimlilik değişiklikleri	Havaalanı verimliliğinde ortalama yıllık büyümenin %3'ün üzerinde olduğu tespit edilmiştir.
Vogel, Graham (2013)	Küme Analizi	Dünya'nın her yerinden 73 Havaalanı ve havaalanı işleticisi / 2003-2010	Karşılaştırmalı finansal ve ekonomik performans çalışmaları için havaalanı gruplarını seçmenin faydalı olup olmadığını değerlendirmek	Böyle bir yaklaşımın, sadece finansal ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda bir KPI seçimi ile ölçülebilen diğer havaalanı performansları yönleriyle de faydalı olabileceği sonucuna varılmıştır.
Yıldırım (2011)	VZA	Farklı ülkelerdeki 8 havaalanı terminal işleticileri / 2005-2010	Havaalanı terminal işleticilerinin etkinlik düzeylerini belirlemek	Küresel kriz döneminde havaalanı gruplarının etkinlik düzeylerinde sapmalar görülmüştür.
Abbruzzo, Fasone, Scuderi (2016)	Dinamik Grafik Model	Bir Grup İtalyan havalimanları / 2008-2014	Finansal performansı belirlemede önemli kavramların tespit edilmesi	Nitelikli büyüklük kavramının iyi finansal performansı belirlemede önemli

				olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Asker, Kiracı (2016)	Trend Analizi Yöntemi	Avrupa merkezli havaalanı grupları / 2007-2014	Havaalanı gruplarının mali durumunu belirlemek	20 havalimanının etkinlik ve verimlilik dereceleri tespit edilmiştir.
Ennen, Batool (2018)	Veri Zarflama Analizi	Pakistan'daki 12 Büyük Havalimanı / 2012	Bu havaalanlarının üretken performansını kıyaslayarak verimlilik düzeylerinin tespit edilmesi	Havaalanında, kapasitenin denetlenmesinden ve aşırı yatırım yapılmasından kaynaklanan maliyet yetersizlikleri bulunmuştur.

IV. VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE HAVAALANI GRUPLARININ FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜMÜ

Bu bölümde araştırmanın önemi, amaçları, sınırlılıkları ve yöntemi hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca araştırmada kullanılan altı havaalanı grubunun finansal performans ölçümü veri zarflama analizi yardımı ile yapılarak, analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular değerlendirilip yorumlanmıştır.

IV.I. Araştırmanın Önemi, Amacı ve Sınırlılıklar

Her işletmede olduğu gibi havaalanı işletmelerinde de finansal performansın doğru ölçümü, başarılı ve istikrarlı bir faaliyet sürecinin önemli bir aşamasıdır. Araştırmaya dâhil edilen havaalanı gruplarının Avrupa'da yolcu trafiği bakımından en yoğun havaalanlarını (Londra-Heathrow, Amsterdam, Frankfurt gibi) işletmeleri ve ayrıca söz konusu olan havaalanlarının Avrupa'nın en önemli yolcu aktarma merkezleri olması sebebiyle de finansal performanslarının ölçümü önemlidir. Finansal performans ölçümü işletmeler için bu kadar büyük bir öneme sahipken, literatürde araştırma konusu havaalanı gruplarının finansal performanslarının ölçümüne yönelik az sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu nedenle Avrupa'daki altı havaalanı grubunun dâhil edildiği bu araştırmanın gelecekte yapılacak çalışmalara ve literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Avrupa'daki yedi havaalanı grubundan verilerine ulaşılan altı havaalanı grubunun finansal performanslarını veri zarflama analizi ile ölçmektir. Böylece araştırmaya dâhil olan havaalanı gruplarının finansal performans açısından etkin olup olmadıkları, etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin olabilmeleri için hangi havaalanı gruplarını referans almaları gerektiği ve etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin duruma geçebilmeleri için girdi ve çıktılarını ne oranda değiştirmeleri gerektiği belirlenebilecektir. Bununla birlikte araştırmanın alt amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Finansal performans ölçümünde kullanılan yöntemlerden birisi olan veri zarflama analizi yardımı ile ilgili havaalanı gruplarının 2015, 2016, 2017, 2018 yıllarına ait verileri temel alınarak finansal performans ölçümünün yapılması,
- İlgili havaalanı gruplarının finansal etkinliklerinin birbirleri ile karşılaştırılması,
- Analizde kullanılan girdi ve çıktılar temel alınarak etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin olabilmeleri için artırması veya azaltılması gereken kaynak miktarının tespit edilmesi,
- Veri zarflama analizi yardımı ile ilgili havalimanlarının teknik etkinlik, toplam etkinlik ve ölçek etkinliğinin hesaplanmasıdır.

Araştırmaya sadece merkezi Avrupa'da olan havaalanı grupları dâhil edilmiştir. Araştırmaya konu olan havaalanı gruplarının sayısı verilerine ulaşılabilen altı havaalanı grubu ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca uygulanan analiz yöntemi, kullanılan 2 adet girdi oran (Cari Oran: Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Borçlar ve Finansal Kaldıraç Oranı: Toplam Borçlar/Toplam Varlıklar) ve 1 adet çıktı oran (Aktif Kârlılık Oranı: Net Kâr/Toplam Varlık) ile sınırlıdır.

IV.II. Araştırmanın Yöntemi ve Havaalanı Grupları Uygulaması

Veri Zarflama Analizinin temelini Farrell'in "The Measurement of Productivite Efficiency" adlı makalesinde yer alan "etkin sınır" kavramına dayandığı bilinmektedir (Farrell, 1957). Veri Zarflama Analizi, aynı tür girdileri kullanarak aynı tür çıktıları üreten karar verme birimlerinin, birbirlerine göre göreceli etkinliklerini ölçmek için tasarlanmış, doğrusal programlama ilkelerine dayanan, parametrik olmayan bir yöntemdir (Akal, 1992). Burada sözü edilen karar verme birimi, birbirine benzeyen girdiler yardımıyla birbirine benzeyen çıktılar üreten işletme, kurum, firma, şirket gibi etkinliği incelenen birimlerdir. Veri Zarflama Analizi (VZA); doğrusal programlamanın özel bir uygulama şekli olup, aynı amaç ve hedeflere sahip işletmelerin göreceli olarak verimliliğini ölçmede kullanılan bir yöntemdir (Tetik, 2003).

İlk kez Farrel (1957) tarafından kullanılan bu ölçüm yaklaşımı, analitik bir fonksiyonu almaz. Onun için birden fazla girdi ve çıktının bulunduğu üretim alanlarında etkinliği ölçebilecek esnekliğe sahiptir. Parametrik olmayan etkinlik ölçülerinin çoğunluğu girdi ve çıktıların ölçü birimlerinden bağımsız olduğu için firmaların değişik boyutlarının aynı anda ölçülebilmesine imkân tanır. Bu ölçüler her bir karar birimi için nispi etkinliği hesaplarken, amaç fonksiyonlarını ayrı ayrı optimize ederek her bir karar birimine ait uygun kümeyi belirler. Parametrik olmayan ölçüm yöntemleri girdi ve çıktıya yönelik ayrı ayrı etkinliği ölçebilirler. Girdiye yönelik etkinlik ölçüm teknikleri, veri çıktı düzeyini üretebilen en uygun girdi bileşimini belirleyen bir yöntemdir. Bu teknikler aynı zamanda, veri ürün düzeyi için etkin olmayan karar biriminin girdilerini hangi ölçüde azaltılması gerektiğini belirlemek için de kullanılır. Çıktıya yönelik etkinlik ölçüm tekniklerinde ise; veri girdi düzeyi ile üretilebilecek maksimum çıktı düzeyleri belirlenmeye çalışır veya veri bir girdi bileşimi için etkin olmayan karar biriminin etkin duruma getirilebilmesi için çıktılarının ne kadar artırılması gerektiğini belirlemeye çalışır (Bakırcı, 2011).

Bu yöntem hem veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme hem de veri çıktıyı en az girdi ile elde etme yaklaşımlarına göre etkinlik ölçümünü yapar. Bu yaklaşımlardan veri çıktıyı en az girdi kullanımı ile elde etme yaklaşımı, veri üretim miktarlarını azaltmaksızın üretimde kullanılan girdi miktarlarının oransal olarak ne kadar azaltılabileceğini belirlemeye çalışır. Öte yandan, veri girdi ile en fazla çıktıyı elde etme yaklaşımı ise veri girdi setini değiştirmeksizin üretim miktarlarının oransal olarak ne kadar artırılabilirliği üzerinde durur. Ancak, ölçeğe göre sabit getiri olduğunda her iki ölçüm aynı sonuçları verir. (Atan, 2005, s.13). VZA'nın kullanılmasındaki en büyük neden, girdi ve çıktılarının ortak bir birimle ifade edilmediği organizasyonlarda etkinlik ölçümünün yapılmasına imkân vermesi ve etkin olmayan karar verme birimlerinin etkin duruma getirilebilmesi için yapılması gereken işlemler hakkında yol gösterebilmesidir. VZA'nın uygulama adımları; karar birimlerinin seçimi, girdi ve çıktılarının seçimi, verilerin elde edilmesi, etkinliğin ölçümü, gözlem kümesi için genel sonuçların değerlendirilmesi şeklindedir (Ferrier, 1998).

Bu çalışmada VZA yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Havaalanı gruplarını belirlenmesi ve VZA modelinin oluşturulması,
- Girdi ve çıktı değişkenlerinin seçimi ve havaalanı gruplarının verilerin elde edilmesi,
- Havaalanı gruplarının etkinlik düzeyinin hesaplanması,
- Referans olan havaalanı gruplarının belirlenmesi ve etkin olmayan havaalanı gruplarıyla ile karşılaştırılması,
- Etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin duruma geçebilmesi için gerekli olan değerlerin tespit edilmesi,
- Sonuçların yorumlanması ve önerilerin sunulması şeklindedir.

a. Havaalanı gruplarının belirlenmesi ve VZA modelinin oluşturulması

Etkinlik ölçümünde kullanılan VZA'nın ilk aşaması karar birimlerinin tespit edilmesidir. Araştırmaya dâhil olan havaalanı gruplarının homojen olması yani yönetim, büyüklük ve gelir yapıları açısından birbirleri ile benzer özellikler göstermesi analiz sonucunda ortaya çıkacak sonuçların güvenilir ve anlamlı olması açısından oldukça önemlidir. Araştırmada Avrupa'daki yedi

havaalanı grubundan, verilerine ulaşılabilen altı havaalanı grubu kullanılmıştır. Bu havaalanı grupları; Aena, Schiphol, Ferrovial, Aeroports De Paris, Fraport ve TAV şeklindedir. Manchester Airports grubunun verilerine ulaşamadığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir.

VZA ile ilgili model oluşturulurken ilk olarak karar verme birimlerinin homojen bir yapıya sahip olup olmadığı kontrol edilir. Daha sonra VZA modelinin girdiye yönelik mi yoksa çıktıya yönelik mi olacağına karar verilir ve son olarak analize dâhil olacak girdi ve çıktı değişkenleri belirlenir. Bu çalışmada kullanılan havaalanı grupları, benzer girdi ve çıktıya sahip olmaları, işletme ve yönetim yapılarının aynı olması gibi birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. İlk olarak karar verme birimlerinin homojen bir yapıya sahip olup olmadığı kontrol edildiğinde çalışmada kullanılan karar verme birimlerinin homojen ve araştırma için uygun olduğu düşünülmektedir. İkinci olarak ilgili havalimanlarının finansal performans ölçümünün güvenilir bir şekilde yapılabilmesi ve karşılaştırmaların açık bir şekilde ortaya konabilmesi için girdi yönlü veri zarflama analizinin yapılmasına karar verilmiştir. Çünkü işletmeler finansal girdilerine, finansal çıktılarına göre daha rahat müdahale edebilirler.

b. Girdi ve çıktı oranlarının seçimi ve verilerin elde edilmesi

Bu çalışmada şirketlerin finansal performanslarını belirlemek için girdi oranları olarak, işletmelerin varlıklarının ne kadarını borçla elde ettiğini gösteren finansal kaldıraç oranı ve bu borçların ödeme gücünü gösteren cari oran kullanılmıştır. Çıktı oranı olarak ise işletmelerin sahip olduğu varlıkları ne kadar etkili kullanabildiklerini gösteren aktif kârlılık oranı kullanılmıştır.

İlgili havaalanı gruplarına ait girdi ve çıktı değişkenleri belirlendikten sonra oranları hesaplayabilmek için toplam borç, toplam varlık, dönen varlık, kısa vadeli borçlar ve net kâr gibi girdi ve çıktı değişkenlerine ait veriler ilgili havaalanı gruplarının internet sitelerinde yayınlanan finansal raporlardan alınmıştır.

c. Havaalanı gruplarının etkinlik düzeyinin hesaplanması

Bu çalışmada, ilgili havaalanı gruplarının etkinlik düzeyi hesaplanırken ölçeğe göre getiri varsayımına dayanan BCC (Banker, Charnes, Cooper) modeli kullanılmıştır. Analiz aşamasında ilk olarak ilgili havaalanı gruplarının BCC modeli ile ölçek etkinliği ve teknik etkinliği hesaplanmıştır. Son aşamada ise ölçek etkinliğinin teknik etkinliğe bölünmesi ile elde edilen toplam etkinlik hesaplanmıştır. Analize dâhil olan havaalanı gruplarının girdi odaklı BCC modeli ile etkinlik değerleri yıllar itibarıyla aşağıdaki Tablo 2-3-4-5'deki gibidir.

Tablo 2. Havaalanı gruplarının 2015 Yılı Girdi Odaklı BCC Modeli ile Etkinlik Değerleri

Havaalanı Grubu (2015 Yılı)	CCR Etkinlik Değeri (Toplam Etkinlik)	BCC Etkinlik Değeri (Teknik Etkinlik)	Ölçek Etkinliği
TAV	Etkin Değil (0.121)	Etkin Değil (0.803)	Etkin Değil (0.150)
SCHIPHOL	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
FRAPORT	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
AEROPORT DE PARIS	Etkin Değil (0.483)	Etkin Değil (0.700)	Etkin Değil (0.690)
AENA	Etkin Değil (0.208)	Etkin (1.000)	Etkin Değil (0.208)
FERROVIAL	Etkin Değil (0.604)	Etkin Değil (0.835)	Etkin Değil (0.723)

2015 yılı için etkinlik değeri 1 olan havaalanı grupları finansal performans açısından en başarılı havaalanı gruplarıdır. Analiz sonucuna göre, Schiphol ve Fraport etkin olup, TAV, Aeroports de Paris, Ferrovial grupları ise etkin çıkmamıştır. Aena'nın ise teknik etkinliğinin 1 olmasına rağmen toplam etkinlik bakımından etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Havaalanı Gruplarının 2016 Yılı Girdi Odaklı BCC Modeli ile Etkinlik Değerleri

Havaalanı Grubu (2016 Yılı)	CCR Etkinlik Değeri (Toplam Etkinlik)	BCC Etkinlik Değeri (Teknik Etkinlik)	Ölçek Etkinliği
TAV	Etkin Değil (0.101)	Etkin Değil (0.881)	Etkin Değil (0.115)
SCHIPHOL	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
FRAPORT	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
AEROPORT DE PARIS	Etkin Değil (0.613)	Etkin Değil (0.779)	Etkin Değil (0.788)
AENA	Etkin Değil (0.451)	Etkin (1.000)	Etkin Değil (0.451)
FERROVIAL	Etkin Değil (0.685)	Etkin Değil (0.828)	Etkin Değil (0.828)

2016 etkinlik değeri 1 olan havaalanı grupları finansal performans açısından en başarılı havaalanı gruplarıdır. Analiz sonucuna göre, Schiphol ve Fraport etkin olup, TAV, Aeroportsde Paris, Ferrovial grupları ise etkin çıkmamıştır. Aena'nın ise teknik etkinliğinin 1 olmasına rağmen toplam etkinlik bakımından etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4. Havaalanı Gruplarının 2017 Yılı Girdi Odaklı BCC Modeli ile Etkinlik Değerleri

Havaalanı Grubu (2017 Yılı)	CCR Etkinlik Değeri (Toplam Etkinlik)	BCC Etkinlik Değeri (Teknik Etkinlik)	Ölçek Etkinliği
TAV	Etkin Değil (0.146)	Etkin Değil (0.846)	Etkin Değil (0.173)
SCHIPHOL	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
FRAPORT	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
AEROPORT DE PARIS	Etkin Değil (0.585)	Etkin Değil (0.657)	Etkin Değil (0.890)
AENA	Etkin Değil (0.593)	Etkin (1.000)	Etkin Değil (0.593)
FERROVIAL	Etkin Değil (0.572)	Etkin Değil (0.663)	Etkin Değil (0.863)

2017 yılı etkinlik değeri 1 olan havaalanı grupları finansal performans açısından en başarılı havaalanı gruplarıdır. Analiz sonucuna göre, Schiphol ve Fraport etkin olup, TAV, Aeroports de Paris, Ferrovial grupları ise etkin çıkmamıştır. Aena'nın ise teknik etkinliğinin 1 olmasına rağmen toplam etkinlik bakımından etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Havaalanı Gruplarının 2018 Yılı Girdi Odaklı BCC Modeli ile Etkinlik Değerleri

Havaalanı Grubu (2018 Yılı)	CCR Etkinlik Değeri (Toplam Etkinlik)	BCC Etkinlik Değeri (Teknik Etkinlik)	Ölçek Etkinliği
TAV	Etkin Değil (0.150)	Etkin Değil (0.615)	Etkin Değil (0.244)
SCHIPHOL	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)	Etkin (1.000)
FRAPORT	Etkin değil (0.946)	Etkin (1.000)	Etkin değil (0.946)
AEROPORT DE PARIS	Etkin Değil (0.690)	Etkin Değil (0.782)	Etkin Değil (0.882)
AENA	Etkin Değil (0.786)	Etkin (1.000)	Etkin Değil (0.786)
FERROVIAL	Etkin Değil (0.461)	Etkin Değil (0.592)	Etkin Değil (0.780)

2018 yılında etkinlik değeri 1 olan havaalanı grupları finansal performans açısından en başarılı havaalanı gruplarıdır. Analiz sonucuna göre, Schiphol etkin olup, TAV, Aeroports de Paris, Ferrovial, Fraport grupları ise etkin çıkmamıştır. Aena'nın ve Fraport'un ise teknik etkinliğinin 1 olmasına rağmen toplam etkinlik bakımından etkin olmadığı tespit edilmiştir.

d. Referans olan havaalanı grupları ve etkin olmayan havaalanı grupları ile karşılaştırılması

VZA modelinde etkin çıkmayan karar verme birimlerinin referans alması gereken karar verme birimleri tespit edilerek bir referans kümesi oluşturulmaktadır. Bu referans kümesi DEAP yazılım programı aracılığı ile yapılan etkinlik ölçümünde tespit edilmiştir. Bu açıdan etkin çıkmayan havaalanı gruplarının referans alması gereken havaalanı grupları ve bu havaalanı gruplarına ait referans değerleri aşağıdaki Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Etkin Olmayan Havaalanı Grupları ve Referans Değerleri Kümesi

Havaalanı Grupları	Referans Grupları			
	2015	2016	2017	2018
TAV	Fraport (0.917) Schiphol (0.083)	Fraport (0.899) Schiphol (0.101)	Fraport (0.162) Schiphol (0.836)	Schiphol (1.000)
AEROPORTS DE PARIS	Schiphol (0.690)	Schiphol (0.787) Fraport (0.213)	Schiphol (0.366) Fraport (0.478) Aena (0.156)	Schiphol (0.667) Fraport (0.170) Aena (0.163)
FERROVIAL	Schiphol (0.030) Fraport (0.970)	Schiphol (0.386) Fraport (0.614)	Schiphol (0.276) Fraport (0.593) Aena (0.131)	Schiphol (0.578) Fraport (0.353) Aena (0.069)

Etkin olmayan diğer havaalanı gruplarının araştırma kapsamındaki yıllarda girdi ve çıktı değişkenlerinin benzetilmesi gereken ölçüler Tablo 6'da yer almaktadır. Buna göre TAV grubunun 2015 yılında etkin duruma geçebilmesi için girdi ve çıktı değişkenlerini 0.083 oranında Schiphol grubuna, 0.917 oranında Fraport grubuna benzetmesi gerekmektedir. Aynı şekilde TAV 2016 yılında girdi ve çıktı değişkenlerini 0.899 oranında Fraport'a 0.101 oranında Schiphol'e benzetmesi gerekmektedir.

e. Etkin olmayan havaalanı gruplarının etkin duruma geçebilmesi için gerekli olan değerlerin tespit edilmesi

Etkinlik sınırının altında kalan havaalanı gruplarının etkinliğe ulaşabilmeleri için gerekli olan hedef girdi ve çıktı değişkenlerinin ne olması gerektiği aşağıdaki Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre etkin olmayan havaalanı grupları finansal girdi ve çıktılarını hedeflenen girdi ve çıkılara göre azaltıp arttırabilirse etkinliğe ulaşacaklardır.

Tablo 7. BCC Modeline göre Etkin Olmayan Havaalanı Gruplarının Mevcut Değerleri ile Etkinliğe Ulaşabilmeleri İçin Gerekli Olan Hedef Girdi ve Çıktı Değişkenleri

		2015		2016		2017		2018	
		Mevcut	Hedef	Mevcut	Hedef	Mevcut	Hedef	Mevcut	Hedef
TAV	Ak. Kâr.	0.058	0.058	0.035	0.150	0.056	0.080	0.073	0.090
	Cari Or.	1.022	0.819	0.881	0.775	0.906	0.771	1.091	0.670
	Fin. Kal.	0.754	0.602	0.740	0.651	0.704	0.092	0.701	0.095
Ş C	Ak. Kâr.	0.581	0.581	0.602	0.602	0.598	0.598	0.560	0.560

	Cari Or.	1.240	1.240	1.805	1.805	1.648	1.648	1.312	1.312
	Fin. Kal.	0.419	0.419	0.398	0.398	0.402	0.402	0.440	0.440
FRAPORT	Ak. Kâr.	0.408	0.408	0.431	0.431	0.372	0.372	0.382	0.382
	Cari Or.	0.836	0.836	1.280	1.280	0.816	0.816	0.936	0.888
	Fin. Kal.	0.592	0.592	0.569	0.569	0.628	0.628	0.618	0.298
AEROPORTS DE PARIS	Ak. Kâr.	0.395	0.580	0.405	0.493	0.381	0.381	0.364	0.364
	Cari Or.	2.300	1.240	1.995	1.557	1.687	1.112	1.217	0.954
	Fin. Kal.	0.605	0.420	0.595	0.455	0.619	0.407	0.639	0.500
AENA	Ak. Kâr.	0.061	0.061	0.098	0.098	0.084	0.084	0.092	0.092
	Cari Or.	0.590	0.120	0.663	0.297	0.772	0.222	0.672	0.210
	Fin. Kal.	0.744	0.185	0.676	0.132	0.093	0.053	0.094	0.071
FERROVIAL	Ak. Kâr.	0.299	0.415	0.318	0.318	0.316	0.316	0.289	0.289
	Cari Or.	1.016	0.852	1.395	1.150	1.379	0.914	1.474	0.870
	Fin. Kal.	0.701	0.584	0.682	0.562	0.684	0.455	0.711	0.420

f. Bulgular

TAV grubunun araştırma kapsamındaki yıllarda toplam etkinliği, ölçek etkinliği ve teknik etkinliği incelendiğinde etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. TAV grubunun aktif kârlılığı 2015 yılında hedef seviyesinde (0,058) çıkmıştır. Ancak 2016, 2017, 2018 yıllarında ise TAV grubunun aktif kârlılığının hedef seviyelere göre düşük seviyede olduğu görülmektedir. TAV grubunun aktif kârlılığını arttırmak için mevcut toplam varlıklarıyla daha fazla net kâra ulaşması gerekmektedir. Bunun için mevcut toplam varlıklarını daha verimli kullanabilir ayrıca maliyetleri düşürmeye yönelik stratejiler geliştirebilir. Araştırma kapsamındaki bütün yıllarda TAV'ın cari oranlarının hedef seviyelerin üstünde olduğu görülmektedir. Cari oranın yüksek olması işletme riskini arttırabilmekte ve aktif kârlılığın düşük olmasına neden olabilmektedir. Cari oranın hedef seviyesine düşürülmesi için TAV mevcut kısa vadeli borçlarına göre dönen varlıklarını azaltabilir. Bu durumda araştırma kapsamındaki yıllarda TAV'ın kısa vadeli borçlarının referans havaalanı gruplarına göre düşük olduğu da söylenebilir. Finansal kaldıraç oranı açısından TAV'ın bütün yıllar için hedef seviyelerden yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılında finansal kaldıraç oranının hedeften yüksek olması ancak aktif kârlılığın hedef seviyede olması olumlu yorumlanabilir. 2016, 2017 ve 2018 yıllarında ise finansal kaldıraç oranların yüksek olması ve aktif kârlılık oranının düşük olması TAV'ın kredi verenler açısından ödeme riskinin arttığı anlamında değerlendirilmesine sebep olabilir. TAV referans havaalanı gruplarına göre finansal etkinliğini sağlayabilmek için mevcut toplam varlıklarına göre toplam borçlarını azaltabilir ya da kârlılığını artırarak söz konusu yüksek oranın olumlu değerlendirilmesini sağlayabilir.

Aeroports de Paris'in araştırma kapsamındaki yıllarda toplam etkinliği, ölçek etkinliği ve teknik etkinliği incelendiğinde etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aktif kârlılık oranı açısından bakıldığında 2015 ve 2016 yıllarında hedef seviyesine ulaşamamıştır. 2017 ve 2018 yıllarında ise aktif kârlılık oranının hedef seviyesinde olduğu görülmektedir. Grup gelecek yıllarda aktif kârlılık oranını korumaya devam etmelidir. Bunun için net kârını ve toplam varlıklarını aynı oranda

arttırabilir ya da mevcut varlıkları ile daha fazla kâr elde etmeye çalışabilir. Cari oran açısından bakıldığında araştırma kapsamındaki yıllar boyunca mevcut cari oranların hedef seviyelerden yüksek olduğu görülmektedir. 2015 ve 2016 yıllarında aktif kârlılık oranının hedef seviyesinden düşük olması ve cari oranın hedeften yüksek olmasına olumsuz yorumlanabilir. Ancak 2017 ve 2018 yıllarında aktif kârlılık oranının hedef seviyelerinde olması nedeniyle cari oranın hedeften yüksek olması olumlu yorumlanabilir. Grup cari oranı hedef seviyesine düşürmek için mevcut kısa vadeli borçlarını artırmadan dönen varlıklarını azaltabilir. Beraberinde aktif kârlılığını da koruyarak ya da artırarak daha iyi bir yapıya ulaşabilir. Grup finansal kaldıraç oranı açısından incelendiğinde araştırma yıllarındaki oranların hedef seviyelerden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum yeni yatırımlar için kredi bulmayı zorlaştırabilir ya da alınacak borçların maliyetini yükseltebilir. Ancak 2017 ve 2018 de aktif kârlılığın hedef seviyesinde olması hedeften yüksek finansal kaldıraç oranı için olumlu bir gösterge olabilir. Grup finansal kaldıraç oranını gelecek yıllarda varlık artışı yapmadan toplam borçlarını azaltarak hedef seviyesine çekebilir. Elbette bu durumda aktif kârlılık oranını da hedef seviyesinde korumaya devam etmelidir.

Son olarak Ferrovial'in araştırma kapsamındaki yıllarda toplam etkinliği, ölçek etkinliği ve teknik etkinliği incelendiğinde etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aktif kârlılık açısından bakıldığında 2015 yılında hedef seviyesinden düşük kalmış ancak 2016, 2017 ve 2018 yıllarında hedef seviyelerine ulaşılmıştır. Grup gelecek yıllarda aktif kârlılığını korumaya devam etmeli ya da mevcut varlıkları ile daha fazla kâr elde etmeye çalışmalıdır. Grubun cari oranlarının araştırma kapsamındaki yıllarda hedef seviyelere göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılında grubun aktif kârlılığı hedef seviyeye göre düşük olduğu için cari oranın hedeften düşük olması olumlu yorumlanmayabilir. Ancak 2016, 2017 ve 2018 yıllarında cari oranların hedef seviyelere göre yüksek olması aynı yıllarda aktif kârlılığın hedef seviyelerde olması nedeniyle olumlu yorumlanabilir. Yine de gelecek yıllarda grup cari oranlarını hedef seviyelere düşürebilmesi için mevcut kısa vadeli borçlarına göre dönen varlıklarını azaltabilir. Grubun finansal kaldıraç oranlarına bakıldığında araştırma yıllarında hedef seviyelerden yüksek olduğu görülmektedir. 2015 yılında finansal kaldıraç oranının yüksek olması ve aynı yıl aktif kârlılığın hedef seviyeden düşük olması borçlardan kaynaklı faiz masraflarını yükselmesine neden olabileceği için olumlu yorumlanmayabilir. Ancak 2016, 2017 ve 2018 yıllarında hedef seviyelerden yüksek finansal kaldıraç oranları aynı yıllarda aktif kârlılığın hedef seviyelerde olması nedeniyle olumlu yorumlanabilir. Grubun gelecek yıllarda finansal kaldıraç oranlarını hedef seviyelere düşürmesi ve aktif kârlılığını hedef seviyelerde tutabilmesi daha da olumlu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Grubun finansal kaldıraç oranını düşürülebilmesi için toplam varlıklarını artırmadan borçlarını azaltması söz konusu olabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Avrupa'daki yedi havaalanı grubundan verilerine ulaşılabilen altı havaalanı grubunun (Aena, Schiphol, Fraport, Ferrovial, Aeroports de Paris ve Tav) 2015-2018 yılları arasındaki finansal performanslarının etkinlik değerleri veri zarflama analizinin girdi odaklı BCC modeli ile hesaplanmıştır. Analiz sonucuna göre, 2015, 2016, 2017 yıllarında Schiphol ve Fraport havaalanı grupları istenen etkinlik düzeyine ulaşırken, diğer havaalanı gruplarının etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 2018 yılında ise sadece Schiphol havaalanı grubunun finansal performansı istenen etkinlik düzeyindeyken, diğer havaalanı gruplarının etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bütün etkinlik ölçeklerinde etkin çıkan Schiphol ve Fraport grubunun araştırmanın girdileri olan finansal kaldıraç ve cari oranları ile araştırmanın çıktısı olan aktif kârlılıklarını gelecek yıllarda da benzer şekilde devam ettirmesi gerektiği söylenebilir. Aena grubunun ise araştırma yıllarında teknik etkinlik ölçğinde etkin olması VZA'ya göre etkin kabul edilmesini sağlamaktadır. TAV, Aeroports de Paris ve Ferrovial havaalanı gruplarının etkin olabilmeleri için araştırmanın girdisi olan finansal kaldıraç oranı ve cari oran ile araştırmanın çıktısı olan aktif kârlılık oranı açısından iyileştirmeler yapmaları gerekmektedir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular, bu konuda başka çalışmaların olmaması nedeniyle karşılaştırılamamıştır. Bu sebeple, bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara referans olacağı düşünülmektedir. Gelecekteki çalışmalarda bu çalışmada etkin çıkmayan havaalanı gruplarının etkin çıkmama sebepleri yıllar itibarıyla daha ayrıntılı (ortaklık yapıları, kriz etkileri v.b.) olarak araştırılabilir, çalışmanın girdi ve çıktı sayısı artırılarak daha kapsamlı bir VZA analizi yapılabilir. Ayrıca ileride yapılacak çalışmalarda Dünya'daki diğer benzer havaalanı gruplarının finansal performansları VZA analizi ile incelenerek bu çalışma sonuçlarıyla benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abbruzzo, A., Fasone, V., Scuderi, R., (2016). Operational and financial performance of Italian airport companies: A dynamic graphical model," *Transport Policy*, Elsevier, vol. 52(C), 231-237.
- Akal, Z. (1992). İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi: Çok Yönlü Performans Göstergeleri. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Asker, V., Kiracı, K. (2016). A Research On Review Of Financial Performance: Airport Groups Sample. *International Journal of Shipping and Transport Logistics* 16(38)
- Bakırcı, F., (2006). Üretimde Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama. Ankara: Atlas Yayınları.
- Ennen, D., Batool, I. (2018). Airport efficiency in Pakistan - A Data Envelopment Analysis with weight restrictions. *Journal of Air Transport Management*, 2018, Vol. 69, Issue C, 205-212
- Ferrier, G., Lowell, C. (1990). Measuring Cost Efficiency in Banking Econometric and Linear Programming Evidence. *Journal of Econometrics*, Vol. 46, Issue 1-2, 229-245.
- Fung, M. K. Y., Wan, K. K. H., Hui, Y. V., Law, J. S. (2008). Productivity changes in Chinese airports 1995-2004. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 2008, vol. 44, issue 3, 521-542
- Karaman, R. (2009). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi Ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Sosyal Ekonomik Araştırma Dergisi* , 410-427.
- Kiracı, K., Battal, Ü., Kayhan, S. (2014). Havaalanı Gruplarının Analizi Ve Devlet Hava Meydanları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 11, Sayı 27, 121-140
- Farrell, M. J. (1957). The Measurement of Productivity Efficiency. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)* Vol. 120, No. 3 (1957), pp. 253-290
- Tetik, S. (2003). İşletme Performansını Belirlemede Veri Zarflama Analizi. *Yönetim ve Ekonomi*. Cilt 10, Sayı:2, 221-229
- Yıldırım, M. (2011). Küresel Krizin Hava Terminali İşleticileri Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Turkey
- Vogel, H. A., Graham, A. (2013). Devising airport groupings for financial benchmarking *Journal of Air Transport Management* 30:32-38
- July 14, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <http://www.aena.es/csee/ccurl/639/621/01-Aena-today.pdf>
- July 21, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <https://www.ferrovial.com/en/ir-shareholders/investors-presentations/>
- July 25, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <https://www.fraport.com/en/our-company/fraport/fraport-group.html>
- July 27, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <https://www.annualreportschiphof.com/about-us/our-company>
- July 28, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: <http://www.tavhavalimanlari.com.tr/tr-TR/havalimani-isletmeleri>
- July 30, 2019 (da indirildi) from the World Wide Web: https://www.parisaeroport.fr/docs/default-source/groupe-fichiers/finance/information-r%C3%A9glement%C3%A9-amf/documents-de-r%C3%A9f%C3%A9rence/2018/ddr-2018-va-vdef.pdf?sfvrsn=b4f7f8bd_4

YAZAR REHBERİ

ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ MAKALE YAZIM KURALLARI

“Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi” dergisinde yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde hazırlanarak DergiPark sistemi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir. Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen çalışmaların tüm sorumlulukları yazar(lar)a aittir.

Göndermek istediğiniz çalışmanızı lütfen örnek metin üzerinden hazırlayıp gönderiniz. Örnek metin için [lütfen tıklayınız](#).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

Dergimizde Türkçe ve İngilizce dillerinden herhangi biri ile yazılmış yazılar yayınlanmaktadır.

1. Çalışma Başlığı

Makale başlığı, sayfanın ortasına hizalı biçimde, Times New Roman yazı karakterinde, **Bold** olarak yazılmalıdır. Tamamı Büyük Harf ile yazılması gereken Makale Başlığını oluşturan kelimelerin ilk harfleri 18 Punto; diğer harfleri ise 14 punto olmalıdır.

2. Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazar isimleri çalışma başlığının sonrasında iki satır atlanarak, sağa yaslı ve sağ üst köşesinden numaralandırılmış biçimde yalnızca yazar isim ve tamamı Büyük harf olması gereken soyadlarını içerek şekilde; Times New Roman 11 Punto Bold karakterine uygun olarak İtalik biçimde yazılmalıdır. Yazarların sırasıyla; “Unvan, kurum, e-posta ve ORCID numaraları” ise dipnot olarak sayfanın altında; Times New Roman 8 Punto ile belirtilmelidir.

3. Özet ve Yabancı Dilde Özet (Abstract), Anahtar Kelimeler (Keywords) ve Jel Kodları

Çalışmalarda ana metinden önce; Türkçe başlık ve özet ile hemen altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. 200 kelimeyi aşmayacak şekilde hazırlanan Türkçe ve İngilizce Özetler, Times New Roman yazı karakteri ile 10 punto olarak, italik yazılmalıdır. (Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda ise yabancı dildeki özeti altında Türkçe özet yer almalıdır). İlk harfi büyük diğer harfler küçük olacak şekilde yazılması gereken “Özet” başlığı, 10 punto Times New Roman karakteri ile **Bold (Kalın)** olarak; Sola Yaslı biçimde yazılmalıdır. Türkçe ve İngilizce Özetlerin altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "Anahtar Kelime" (Keywords) bulunmalıdır. Ayrıca, Anahtar Kelimelerin hemen altına, çalışmaların ilgili alanlarının belirtildiği, http://www.acaweb.org/journal/jel_class_system.php adresinden erişebileceğiniz Jel Kodları mutlaka yazılmalıdır. Jel kodları da Anahtar Kelimeler gibi; 10 punto Times New Roman ile yazılmalıdır. Özet kısmında; denklem, atıf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

4. Ana Metin

Makaleler, Microsoft Office Word 97-2003 ile uyumlu yazılım programı kullanılarak 25 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan 2,5 cm, soldan 3 cm; üstten 1,75 ve alttan ise 2,3 cm olmak üzere, Tek Satır Aralıklı, İki Yana Yaslı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 6 nk olacak şekilde ayarlanmalıdır.

Makalede Times New Roman yazı karakterleri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Metni oluşturan kelimeler arasında birden fazla boşluk (space) bırakılmamalı,

noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra ise bir harflik boşluk bırakılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi 1 cm olmalıdır. Paragraf geçişlerinde satır atlanmamalıdır.

Dil bilgisi kurallarına uygun olarak yazılması gereken çalışmada, noktalama işaretlerinin kullanımı, kelime ve kısaltmaların yazımı; güncel TDK Yazım Kılavuzu esas alınarak, açık ve yalın bir anlatım niteliklerini taşımalıdır. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

5. Başlıklar

Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “GİRİŞ”, “SONUÇ VE DEĞERLENDİRME” ve “KAYNAKÇA” başlıklarına numara verilmemeli ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır. Başlıklardan önce ve sonra bir satır boşluk bırakılmalıdır.

Ana başlıklar: Ana başlıklar sayfaya ortalanmış şekilde, tamamen büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı ve ortalanmış şekilde yazılmalıdır (I., II., III., ... gibi).

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Ara başlıklar, ait oldukları ana başlıkların Romen rakamından başlayacak biçimde yine ek numaralandırma ile hazırlanmalıdır (I.I., I.II. gibi).

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır. Ara başlıklar sola yaslı şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Alt başlıkların numaralandırılması ise küçük harfler ile alfabetik sıra düzenine uygun biçimde olmalıdır (a., b., c. ..gibi).

6. Şekil, Tablo ve Fotoğraflar

Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. 11 punto Times New Roman Bold karakterine uygun hazırlanması gereken Şekil ve tablo başlıkları mutlaka numaralandırılmalı (**Tablo 1:**) ve içeriğine göre Türkçe ve İngilizce olarak adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında 8 punto ile verilmelidir. Şekil, tablo ve resimler aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirilmelidir. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.

7. Metin İçi Kaynak Gösterme (Atıflar)

Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir (**Okay, 1990: 28**).

Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, , soyada göre alfabetik olarak, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanmalıdır (**Gökyay, 1982: 120; Okay, 1990: 28**).

İki yazarlı kaynaklarda, araya ve işareti “&” konularak; ikiden fazla yazarlı kaynaklarda ise birinci yazarın soyadından sonra “vd.” kısaltması kullanılmalıdır (**Şafak & Öz, 2003: 15**), (**Barutçu vd., 2005: 157**). Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyor ise, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir (**1990: 28**). Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir (**İlhan, 2003a: 25**), (**İlhan, 2003b: 58**).

Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilmelidir (**Demir, A. 2003: 46**), (**Demir, H. 2003: 27**).

Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir (**Köprülü, 1911: 75'ten aktaran; Çelik, 1998: 25**).

El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir (**Ahmedî, [yz.] 1410: 7b**).

Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir (**BCA, Mühimme 15: 25**).

8. Dipnotlar ve Alıntılar

Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DIPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir (**Kaya, 2000: 15**).

Makalede birebir yapılan alıntılar tırnak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve solundan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmesi yeterlidir.

9. Kaynakça

Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir.

Kaynakçada yer alan kaynak düzeni; girinti şekli **Asılı (1 cm)** olarak ayarlanacak biçimde olmalıdır.

Demirel, Ö., Seferoğlu, S., & Yağcı, E. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme* (3rd ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Kaynakça gösteriminde *APA (American Psychological Association) Formatı*; kullanılmalıdır. *Yazar Soyadı, Adı (Orijinal kaynağın tarihi). Makale adı. Makalenin orijinal kaynağı, sayfa sayıları. (Kaynak adı, yayın yeri: yayıncı adı.) Bulunduğu URL adresi [ziyaret tarihi]*

Bu açıklamalar doğrultusunda kaynakça gösterme biçimleri şu şekilde örneklendirilebilir (Akdağ):

a. Kitap

Tek yazarlı kitap:

Akpınar, Y. (1999). *Bilgisayar destekli öğretim ve uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Çok yazarlı kitap:

Demirel, Ö., Seferoğlu, S., & Yağcı, E. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme* (3rd ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Kurum yazarlı kitap:

YÖK. (1998). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları*. Ankara.

Çeviri kitap:

Bloom, B. S. (1979). *İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme*, (Çev: D. A. Özçelik). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Editörlü kitap:

Öztürk, C., & Dilek, D. (Eds.). (2005). *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* (5th ed.). Ankara: PegemA Yayıncılık.

Editörlü kitapta bölüm:

Köktaş, A. M. & Gölçek, A. G. (2018). Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Türk Vergi Sistemi. Ed. C. Babaoğlu & E. Akman, *Kamu Politikası Analizi: Türkiye Uygulamaları* içinde (489-512). Ankara: Gazi Kitabevi.

b. Dergi

Akdağ, M. (1990). Türk eğitim sisteminde yatay ve dikey geçişler. *Milli Eğitim Dergisi*, 94, 67-72.

Akdağ, M., & Güven, S. (2002). İlköğretim ikinci kademe öğretmenlerinin sınıf yönetimi etkinliklerine ilişkin öğrenci algıları. *Eğitim Yönetimi*, 29, 69-80.

c. Kongre veya Sempozyum Bildirisi

Akdağ, M., & Tok, H. (2004). *Geleneksel öğretim ile power point destekli öğretimin öğrenci erişimine etkisi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulan bildiri. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya, Turkey, 06-09 Temmuz.

d. Yayınlanmamış Tez

Akdağ, M. (1993). *Genel liselerin matematik ve fen öğretiminde karşılaşılan sorunlar*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

e. Ansiklopediler

Bergmann, P.C. (1993). Relativity. In *The new encyclopedia Britannica* (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago: Encyclopedia Britannica.

f. Gazete Makalesi

Ergün, M., Akdağ, M., & Duruhan, K. (1989, Ekim 4). Türk eğitim sisteminin sorunları ve bazı çözüm teklifleri. *Dünya Gazetesi*, 4.

g. Yazarı Olmayan Gazete Haberi

Irak endüstrileşmeye 40 milyar dolar ayırdı. (1989, Ekim 4). *Dünya Gazetesi*, 11.

h. Web Sayfası

Akdağ, M., & Güneş, H. (2003). Öğretmen rolünün yaratıcı bir sınıf ortamı oluşturmadaki önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 159. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/159/akdag-gunes.htm>

Akdağ, M. (tarihsiz). *Eğitimde program değerlendirme ve istatistiksel yöntemler*. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: <http://web.inonu.edu.tr/~makdag/egitimde%20program%20degerlendirme.pdf>

YÖK. (tarihsiz). *Bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmenliği lisans programı*. Retrieved November 16, 2005 (de indirildi) from the World Wide Web: http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/ogretmen_yetistirme_lisans/bilgisay.pdf

MEB (2002). *Bilgi ve iletişim teknolojileri*. Retrieved November 16, from the World Wide , [Web: <http://egitek.meb.gov.tr/Egitek/Kitaplar/Etkinlikler2001/Etkinlikler2002.html> Erişim Tarihi: 06.06.2006].

i. Journals (Elektronik dergiler)

Data base (veri tabanı) de yayınlanan e- journal (dergi) den alınan Full text (tam metin) bir makalenin kaynakça gösteriminde; web adresi yerine, data base adı verilir.

Selwood, I.,& Pilkington, R. (2005). Teacher workload: using ICT to release time to teach. *Educational Review*, 2, 163-174. Retrieved October 18, 2005, from Taylor & Francis Group.

Telif Hakkı Düzenlemesi

Derginize yayınlanmak üzere gönderilen makalenin yazar(lar)ı Aşağıda yer alan maddelerde belirtilen hususlar okumuş, anlamış ve onaylamış olduğunu beyan eder.

1. Yazının kendi orijinal çalışması olduğunu, daha önceden hiçbir yerde yayınlanmadığını veya yayınlanma sürecinde olmadığını, diğer telif haklı yazılardan yapılan alıntılarının sahibinden izin alınarak alıntı yapıldığını, yazının iftira niteliğinde, kanun dışı veya dava konusu olabilecek herhangi bir ifade içermediğini,

2. Yazar(lar), Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Fakültesinin bir yayını olan bu derginin, bağlam, hüküm, bilgi, sonuç ve yorumları içeren makalenin içeriği ile ilgili olarak hiçbir sorumluluğu olmadığını,

3. Makalenin (yayının) kişisel veya mülkiyet haklarını ihlal etmediğini,

4. Yazarlar, makalenin içeriği ile ilgili; bilimsel, etik ve hukuki tüm sorumluluğu üstlendiklerini,

5. Bu anlaşmanın makaleye (yayına) katkıda bulunan tüm yazarlar tarafından imzalandığını,

6. Makale; değerlendirilmek üzere dergiye gönderildikten sonra, hiçbir aşamada, yayın hakları devir formunda belirtilen yazar isimleri ve sıralaması dışında, makaleye yazar isminin eklenmediğini, silinmediğini veya sıralamada bir değişiklik yapılmadığını

7. Yazarların doğrudan ya da dolaylı olarak makalenin (yayının) konusuyla ilgili olan mülkiyet veya ticari mevzuları içeren konularda Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi editörünün bilgilendirildiğini/ bilgilendirileceğini ve bu bilginin, makale ile birlikte ibraz edilen teyit mektubunda belirtilmesi gerektiğini,

8. Makaledeki resimlerin bilimsel içeriğinin bilgisayar ve diğer elektronik cihazlar vasıtasıyla değiştirilmediğini,

9. Yazarların dergiye devrettiği telif hakları ile, derginin tüm dünyada herhangi bir yolla bu makaleyi kullanma hakkını haiz olduğunu; Bu hakların bütün basım ve yayın haklarını ve elektronik yayın haklarını (CD, internette yayımlama, indeksleme, vb.) kapsadığını, şu anda mevcut ve ileride geliştirilebilecek her türlü yayın şekliyle dağıtım yetkisini içerdiğini ama bunlarla sınırlı olmadığını,

10. Yazarların tüm patent ve telif hakları haricindeki diğer mülkiyet haklarını sürdürdüklerini; eğer yazar makaleyi herhangi bir vasıtayla dağıtım amaçlı çoğaltmak isterse yazarın Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nden izin alması gerektiğini ve eğer izin verilirse, makale çoğaltıldığında orijinal yayın kaynağının belirtileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Gizlilik Beyanı

Bu dergi sitesindeki isimler ve elektronik posta adresleri bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar veya başka bir bölüm için kullanılmayacaktır.